

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

FORVM

**Publicationes Doctorandorum
Juridicorum**

VII. évfolyam

SZEGED
2017

Redigunt

TAMÁS ANTAL, ZSUZSANNA JUHÁSZ, KRISZTINA RÚZS MOLNÁR,
ZSOLT SZOMORA, NORBERT VARGA

Collegium scientiae actorum:

ATTILA BADÓ, MÁRTA DEZSŐ, ZSUZSANNA FEJES, KLÁRA GELLÉN,
ATTILA HARMATHY, JÓZSEF LICHTENSTEIN, BARNA MEZEY,
LÁSZLÓ NÁNÁSI, GÁBOR ROKOLYA, ARNDT SINN, BÉLA SZABÓ,
ISTVÁN SZABÓ, GERHARD THÜR

Redigit

MÁRIA HOMOKI-NAGY

Nota

FORVM Szeged

Szerkesztőbizottság:

ANTAL TAMÁS, JUHÁSZ ZSUZSANNA, RÚZS MOLNÁR KRISZTINA,
SZOMORA ZSOLT, VARGA NORBERT

A folyóirat tudományos testülete:

BADÓ ATTILA, DEZSŐ MÁRTA, FEJES ZSUZSANNA, GELLÉN KLÁRA,
HARMATHY ATTILA, LICHTENSTEIN JÓZSEF, MEZEY BARNA,
NÁNÁSI LÁSZLÓ, ROKOLYA GÁBOR, SINN ARNDT, SZABÓ BÉLA,
SZABÓ ISTVÁN, THÜR GERHARD

Főszerkesztő

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Műszaki szerkesztő

MARVANEK JUDIT

Kiadja

BALOGH ELEMÉR

dékán

Kiadványunk rövidítése

FORVM Szeged

ISSN 0324-6523 Acta Universitatis Szegediensis
ISSN 2063-5540 FORVM Publicationes Doctorandorum Juridicorum

TARTALOMJEGYZÉK

ÁMÁN ILDIKÓ A szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogász doktorainak kiténtetési avatása a két világháború között.....	5
BATHÓ GÁBOR Minek nevezzetek?.....	35
BIRÓ ZSÓFIA A fiúsítás gyakorlata a Hármaskönyvig.....	59
HASZNOS VIKTÓRIA A szellemi tulajdon kérdése az egyetem és az ipar közötti kutatás-fejlesztési együtműködésekben.....	87
LÁSZLÓ BALÁZS Birtok, hatalom, jog.....	113
LIKTOR ZOLTÁN ATTILA „Ülj törvényt Werbóczi”.....	143
LOSONCZI ESZTER A magyar büntetőjog helyzete a kiegyezés korában.....	163
MARTIN SCHULTZ Mißbrauch von Titel.....	177
RIGÓ BALÁZS Alkotmányos változások az 1860-as évek második felében.....	193
SZEGHALMI VERONIKA A személyiség „értéke” és annak post-mortem továbbélése.....	223
TIMÁR BALÁZS Nóvumok a megelőző polgári perjogunkhoz képest.....	235

ÁMÁN ILDIKÓ*

A szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogász doktorainak kitüntetéses avatása a két világháború között

Bevezető

Az államfő védnöksége alatti felavatások, ezen belül a *sub auspiciis Regis* és *Gubernatoris* avatások nem sokban különböztek egymástól, ugyanis a király védnöksége alatti doktoravatást habár nevében megváltoztatták, de tartalmában nem. Így újult meg a korábbi hagyomány, amely szerint az államfő vagy annak valamelyik képviselője adta át az ifjú doktornak a kizárólag erre az alkalomra készített emlékgyűrűt.

Egy korábbi tanulmányban már foglalkoztam a *sub auspiciis Regis* avatással, annak eljárási- és szertartás rendjével, ezen okból kifolyólag erre jelen tanulmányomban nem térek ki, helyette a szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogász avatottjait és azok tudományos pályafutását tárom fel részletesebben. A tanulmány végén elhelyezett táblázatok forrásai a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárában fellelhető Állam- és Jogtudományi Kar anyagában meglévő anyakönyvekben¹ találhatóak meg, ugyanis a hallgatók félévenként leadták a törzslapjukat, amelyben feltüntették a legfőbb személyes adataikat és a felvett óráikat, ezáltal jobban megismerhetjük az adott joghallgatóknak a teljesítményét.

Polyák Petra *Kitüntetéses doktoravatások az Erzsébet Tudományegyetemen* című cikksorozata alapján lehet tudni, hogy a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen az első ilyen jellegű avatás a többihez képest később, 1929-ben volt, és 1940-ig összesen három jogászt avattak kitüntetéses doktorrá (1929-ben Lajos Ivánt, 1932-ben Losonczy István Lászlót és 1940-ben Szilléry Pétert), összesen hét ilyen jellegű kitüntetés volt az egye-

* PhD-ösztöndíjas, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára* (továbbiakban: MNL CSML), Ferenc József Tudományegyetem Jogi Kari iratai (továbbiakban: FJTJK) VIII. 4. b. 50. kötet – 103. kötet. A tanulmány végén fellelhető táblázat kizárólag ezen források felhasználásával készült el.

temükön.² Ezzel szemben Szegeden sokkal korábban, már 1923-ban avattak fiatal jogászokat *sub auspiciis*, összesen tizenkét jogász vagy államtudományi doktorjelölt kapta meg a kormányzó pártfogása mellett a diplomáját. Mint mindig a Budapesti Tudományegyetem ezen avatottjai most is jelentősen meghaladták az összes többi avatott számát, ugyanis ugyanezen időben Pesten 15 jogászt avattak fel.³

I. A jogszabály rendelkezései

A kormányzó, vitéz Nagybányai Horthy Miklós a vallás- és közoktatási miniszter javaslatára, 1922. június 23. napján kelt elhatározásával megengedte, hogy a magyar tudományegyetemeken korábban gyakorlatban volt, de később a világháború után szünetelő *Promotio sub auspiciis Regis* intézménye a megváltozott alkotmányjogi helyzetnek megfelelően, az 1921/22. tanévtől kezdve újra életbe léphessen.⁴ Oly módon, hogy a *sub auspiciis Regis* doktoravatás helyébe átmenetileg a Magyarország Kormányzójának pártfogása mellett, azaz *Sub auspiciis Gubernatoris* doktorrá avatást rendelték el alkalmazni, ugyanazon feltételek és módozatok mellett, amelyeket a *Sub auspiciis Regis* avatásra vonatkozólag már évtizedekkel korábban megállapítottak. Az országra nehezedő súlyos gazdasági helyzetre tekintettel az avatás jelképeként átadandó gyűrűk a továbbiakban vasból készültek el, azonban mindez 1926-ig tartott, amikor visszatértek az aranyra.

Mint látható, átmenetinek szánták a szabályozást, hiszen a Pécsen otthont találó Erzsébet Tudományegyetem egyetemi tanácsa számára politikai okokból kényes volt a *Gubernatoris* elnevezés, ezért a *Regis* elnevezés visszaállításért protezsáltak. Ugyanez felmerült a menekült Kolozsvári Tudományegyetem esetében is, amikor Budapesten tartózkodott, mert az egyetem egyik hallgatója – akinek minden feltétele megvolt ahhoz, hogy *sub auspiciis* doktorrá avassák – kérvényt intézett az egyetem tanácsához, hogy e kitüntetésben részesítsék őt. A kolozsvári egyetem tanácsa a jogi kar elé vitte a kérést, ami méltányosnak tartotta annak teljesítését: az volt a kar felfogása, hogy bár e kérdést a kormányzó jogköréből kivették, a kormányzó sokkal fontosabb és sokkal lényegesebb jogokat is gyakorolván ezt a jogot is gyakorolhatná, nehogy a fiatal kiemelkedő hallgatók a jutalmazástól elessenek. Végül a kolozsvári egyetem levelet intézett a kérdésben a kultuszminiszterhez és ezáltal elindította a mozgalmat. Az egyetem azt kérte a minisztertől, hogy nyerje meg az ügyének a kormányzót, aki bizonyára szívesen hozzájárul majd a kiváló szorgalmú egyetemi ifjak ilyen téren való kitüntetéséhez. Időközben a Budapesti Egyetem egyes fakultásai, különösen a jogi kar is állást foglalt az elnevezés ellen, és az egyes karok mozgalmá szinte kérdésessé tette, hogy megvalósíthatják-e a célt. Végül a kultuszminiszter határozott a kérdésben és leiratot intézett a budapesti,

² POLYÁK PETRA: *Kitüntetéses doktoravatások az Erzsébet Tudományegyetemen (1914–1950) – 1. Sub auspiciis Gubernatoris promotio: feltételek és jelöltek*. 2014. (Továbbiakban: Polyák 2014a) Letöltés ideje: 2017. június 2. <http://leveltar.pte.hu/content/kitunteteses-doktoravatasok>

³ ECKHART FERENC: *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935*. második kötet, Budapest, 1936. 680. p.

⁴ BUDAPESTI HÍRLAP, (továbbiakban: BH.) 1922. június 27. XLII. évfolyam (továbbiakban: évf.), 144. szám (továbbiakban: sz.), 7. p.; Pesti Hírlap, 1922. június 27. XLIV. évf. 143. sz. 7. p.; Pesti Napló, 1922. június 27. LXXIII. évf. 143. sz. 10. p.; MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 3 doboz. 444/1921–22.

szegedi, debreceni és pécsi egyetemekhez, amelyben felszólította őket, hogy a *sub auspiciis*-re vonatkozó szabályrendeletet változtassák meg és záros határidőn belül terjesszék fel hozzá az új szabályrendeleteket, amelyek lehetővé teszik a kormányzó gyűjével való doktorrá avatást.⁵

Az eljárás részletes szabályozása nem sokban tért el a *sub auspiciis Regis* avatástól. Röviden összefoglalva, a kar indítványára az egyetem tanácsa tett javaslatot a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A kar indítványát saját hatáskörben vagy a jelölt saját kérése alapján tehetette meg; a kérvények az avatás iránt közvetlenül az egyetemen is benyújthatók voltak, azonban, ha a kormányzónál terjesztették elő, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek az egyetemhez le kellett azt küldenie. Minden iskolai évben a budapesti egyetem összes karának hallgatói közül legfeljebb csakis kettő, a többi egyetemek hallgatói közül pedig egy-egy volt ezen legfelsőbb kitüntetésre javaslatba hozható, azonban kizárólag csak azon személyek, akik erkölcsileg teljesen kifogástalanok voltak, illetve a gimnáziumi és az egyetemi tanulmányaikat *általában*⁶ jeles eredménnyel végezték el, és a diploma elnyeréséhez szükséges összes szigorlatukat mind kitüntetéssel tették le. Amennyiben több olyan jelölt volt, aki ezen kitüntetésre méltónak mutatkozott, úgy az egyetem tanácsa a javaslatában nyilatkozott, hogy a jelölteket milyen sorrendben vélte érdemesnek a címre.⁷

II. A felavatottak

1. Az egyetem jubileuma⁸

Már az első *sub auspiciis Gubernatoris* avatás különleges volt, hiszen nem csak, hogy a rendelettel ellentétesen három személyt avattak fel, hanem ifjabb Boér Elek,⁹ [1899 (?)-1954] az idősebb Boér Elek¹⁰ (1872–1952) jeles közigazgatási jogi professzorunk fia is ekkor vehette át ezen kitüntetéssel a jogi diplomáját.

⁵ *8 órai újság*, 1921. december 29. VII. évf. 292. sz. 5. p. A felhívásra a Ferenc József Tudományegyetem válaszolt, oly módon, hogy elfogadta a Miniszter javaslatát. MNL CSML FJT Rektori iratok (továbbiakban: FJTR), VIII. 4.b. 1. doboz, 1921. november 30. II. rendes ülés, 674/1921–22.

⁶ Itt is megmaradt az általában kifejezés, amely már a *Regis* avatás során is több nehézséget okozott, ugyanis a 80.160/1922. számú miniszteri rendelet 3. pontjában szereplő „általában” kifejezést a karok gyakran úgy értelmezték, hogy az osztályzatok „túlnyomó része,” de nem feltétlenül az összes legyen jeles. Ennek eredményeképpen a VKM 1934-ben úgy határozott, hogy az „általában” kifejezés helyes értelmezése az, miszerint a jelöltnek a gimnázium valamennyi osztályában összes tantárgyból jeles eredménnyel kell rendelkeznie, esetleg kivéve az ének és a torna, így kérte a VKM, hogy kizárólag olyanokat terjesszenek fel, akik ezeknek megfeleltek. POLYÁK 2014a.; MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 22. doboz, 1934. október 2. 163/1934–35.

⁷ *Hivatalos Közlöny*, 1922. július 1. XXX. évf. 13. sz. 249–250. pp. A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter 1922. évi június hó 24-én 80160/1922. sz. alatt kelt rendelete. In: A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem igazgatását érintő fontosabb törvények és rendeletek gyűjteménye. Szeged, 1926. 231–239. pp.

⁸ „*Universitas Francisco – Josephina vivat, creeat, floreat.*” SZEGEDI ÚJSÁG, 1922. június 29. II. évf. 145. sz. 1. p.

⁹ Az avatásra 1898. november 15-én került sor, az ifjú Boér Elek pedig 1898. szeptember 13-án született. Kolozs Megyei Állami Levéltár, Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Rektori iratok (továbbiakban: KMÁL KFJTR). 9. doboz, 336–1898/9.; MNL CSML FJTJK, VIII. 4.b. 56. kötet.

¹⁰ 1898. november 8-án az uralkodó kivételesen engedélyezte, hogy a Kolozsvári Tudományegyetemen két személyt avassanak fel kitüntetéssel, köztük az egyik Boér Elek államtudományi doktorjelölt volt az

A *sub auspiciis Regishez* hasonlóan a *Gubernatoris* avatás esetében is az avatottak neve megtalálható a Budapesti Közlönyben és a Budapesti Hírlapban. Mindez egy korábbi rendeletre vezethető vissza, ugyanis nem ilyen céllal, de 1885-ben a 46.299. számú rendeletében a vallás- és közoktatási miniszter elrendelte, hogy a kitüntetéssel végzett állami jogakadémiai és egyetemi joghallgatók névsorát tegyék közzé, ezzel is serkentve az ifjúságot a tanulásra.¹¹

Mindezek alapján az 1922. június 23-án kelt kormányzói rendeletben a magyar királyi Ferenc József Tudományegyetemen az 1921/22. tanévre vonatkozóan kivételesen három jelölt, név szerint: *iff. Dudich Endre* a bölcsészettudományok, *iff. kövesdi Boér Elek*¹² és *Díószeghi István*¹³ az államtudományok doktorává¹⁴ *sub auspiciis Gubernatoris* való felavatását engedélyezték.¹⁵

1897/8-as tanévre vonatkozóan. Az avatásra 1898. november 15-én került sor. KMÁL KFJTR, Joghallgatók származási íve: 485. 487.; 491., 499. kötet; HIVATALOS KÖZLÖNY, (Továbbiakban: HK.) 1897. november 15. V. évf. 263. sz. 1. p.;

¹¹ Magyarországi rendeletek tára 1885, Budapest, 1885. 355. p.

¹² Id. Boér Elek egyetemi tanár és léczfalvi Gyárfás Rózsa gyermeke, 1898. szeptember 13-án Kolozsvárott született, reformátusvallású és ekkor a budapesti kereskedelmi és iparkarma fogalmazója volt. Középiskoláit a kolozsvári Református Kollégiumban végezte, ahol az I.–VIII. osztályig minden tantárgyból mindvégig jeles és eredményes volt, ezért szorgalmáért és előmeneteléért minden évben jutalomban részesült. 1916. május 17-én érettségijét minden tantárgyból, és egyetemi tanulmányai során az alapvizsgáit is végig kitüntetéssel teljesítette. 1920. június 20-án szerzett az egyetemen végbizonyítványt, ahol első államvizsgálati szigorlatát szótöbbséggel, a másodikat 1920. november 23-án és a harmadikat 1921. június 10-én egyhangú kitüntetéssel tette le. Szakdolgozatát, amelyet 1921 nyarán mutatott be *A valutáris válság és vámpolitikánk* címmel írta, Ereky István és Moór Gyula kifejezetten méltatta. Érettségi után 1918 végéig önkéntes sorkatonaságot töltött, közvetlenül a hadszíntéren. Tulajdonosa volt a Károly- csapatkeresztnek, a bronz és kis ezüst vitézi érdemnek, illetve tartalékos hadnagy volt. Ezekon felül a folyamodó édesapja a karon oktató tanár volt, aki a jogtudomány érdemes szakembere, szintén *sub auspiciis* kitüntetett. A kar hivatkozásában kitért arra, hogy a szabályzat külön kiemeli, ha egyezés van két jelölt között, akkor az apjuk haza iránti cselekedetei alapján mérlegelnek, és tekintettel arra, hogy itt egy korábbi avatott fiáról volt szó, jelentős hangsúlyt kapott az első helyen való jelölése. MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 3. doboz, 719/1921–22.

¹³ Budapesten, 1894. október 14-én született, iskolai bizonyítványa szerint református vallású, azonban indexe szerint római katolikus. Édesapja Dioszeghy Gábor királyi kúriai bíró. Középiskolai tanulmányait a zilahi Református Kollégiumban végezte, ahol 1912. június 27-én kitűnőre érettségizett, ezt megelőzően a nyolc éves gimnáziumi tanulmányai során is végig jeles volt. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen kezdte, azonban két szemeszter után átment Kolozsvárra, ahol 1919. február 3-án nyert abszolutóriumot. Első és második alapvizsgáját egyhangú kitüntetéssel, a harmadik alapvizsgát és a második jogtudományi szigorlatát szótöbbséggel tette le. Ezek után áttért a politika tárgyú kiegészítő szigorlatokra és mindkettőt egyhangúan kitűnően teljesítette (1920. július 14-án és 1920. november 18-án). Tanulmányait az 1914/15-ös tanév végén megszakította és beállt katonának, ahol hadnagyi rangba került, kétszer tüntették ki a bronz vitézségi érdemrenddel, majd a Károly- csapatkeresztet és a másodosztályú ezüst vitézségi érdemrendet is megkapta, és végül a *signum laudisnak* is a viselője volt. Előmenetel szempontjából jelentős, hogy édesapja az igazságügyi szolgálatokban nagy múlttal rendelkezett, aki 1914-ben, 54 évesen önként vonult hadba és végig a frontvonalban volt, ez okból kifolyólag jelentős kitüntetésekkel rendelkezett. A jelölt a szakdolgozatában a határfáradtság (*marginal dustlity*) tanának a kifejlődéséről írt: bírálói, Laky Dezső és Moór Gyula kisebb hibákkal, de elismerően nyilatkoztak. MNL CSML, SZFJTJK VIII. 4. b. 3. doboz. 442/1921–22.; 719/1921–22.; A határfáradtság elméletéről Mezey Lajos *A határfáradtság elméletéről Mezey Lajos A határfáradtság elméletéről Mezey Lajos A határfáradtság elméletéről Mezey Lajos* című tanulmányában írt. In: KÖZIGAZGATÁS SZEMLE, 1914. január, XXXVIII. évf. 51. kötet, 1. sz. 186–194. pp.

¹⁴ Tekintettel arra, hogy a fenti napon engedélyezte a *sub auspiciis Gubernatoris* avatás bevezetését a Kormányzó, az 1922. május 28-án kelt egyetemi tanács IX. rendes ülésén a karokat felszólították, hogy július 1-ig tegyenek javaslatot a *sub auspiciis Gubernatoris* jelöltekre vonatkozóan. Mindezt a jogi kar meg is tette, 1922. június 2-án válaszolt a felhívására, amelyben kifejtette, hogy már május 31-én az V. rendkívüli ülésen döntést hoztak a jelöltekről: az első helyen *iff. kövesdi Boér Elek* államtudományi doktorjelöltet, a

Ezen az 1922. június 29-i avatáson az államfő személyesen vett részt, ugyanis ekkor ünnepelték a kolozsvári, későbbi szegedi Ferenc József Tudományegyetem ötvenéves jubileumát. Az ünnepély különlegessége okán jelen eseményre kizárólag névre szóló meghívóval vagy jeggyel lehetett bemenni.¹⁶ Horthy Miklós kormányzó már az avatás előtti reggelen Szegedre érkezett Koszó István és Tóth Lajos államtitkárok kíséretében,¹⁷ érkezését 31 ágyúlövés¹⁸ jelezte.¹⁹ A gubernátor a Ferenc József Tudományegyetem ötven éves jubileumi közgyűlésén és egyéb más kapcsolódó rendezvényeken vett részt,²⁰ előbbi megnyitását személyesen végezte, ahol Menyhárház Gáspár, az egyetem az évi rektora elnökölt.²¹ Tóth Károly jogi kari dékán ünnepi beszédében kivételesen nem valamely tudományos értekezését, hanem az egyetem történetét tárgyalta. Csengery János bölcsészettudományi dékán az ez alkalomra írt ódáját szavalta el.²² A Nemzetgyűlés nevében Koszó István, a kultuszminisztérium nevében pedig Tóth Lajos államtitkár üdvözölte a jubiláló egyetemet. Ezután a testvéregyetemek (a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem, a József Műegyetem, a debreceni Tisza István Tudományegyetem) képviselőinek/ректорainak,²³ majd a tudományos társaságok küldötteinek üdvözlő szónoklatai következtek, köztük Márki Sándor a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság, a Szent István Társulat és a Magyar Történelmi Társaság nevében mondott üdvözlő szavakat.²⁴ Az üdvözlések elhangzása után az egyetem tanácsa József főherceget,²⁵ gróf Bethlen István miniszterelnököt, Szeged város polgármesterét Somogyi

másodikon Diószeghy Istvánt szintén államtudományi doktorjelöltet javasolták. MNL CSML SZFJTJK VIII. 4. b. 3. doboz. 719/1921–22.

¹⁵ HK. 13. szám, 263. p. BH. 1922. június 28. XLII. évf. 145. sz. 5. p.; MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 3. doboz. 1922. június 27, 807/1921–22.

¹⁶ „Ünnepünk lesz, Szeged város legkedvesebb vendége, a menekült Kolozsvári Tudományegyetem ünneplő ötvenedik évfordulóját.” SZEGEDI NAPLÓ, 1922. június 25. XLV. évf. 142. sz. 1–2. p.; Szegedi Napló, 1922. június 1. XLV. évf. 146. sz. 1–4. p.

¹⁷ Kíséretében utaztak Bartha Richárd, a kabinetiroda főnöke, Denk Gusztáv vezérkari ezredes, a katonai iroda főnöke, Magasházy László őrnagy szárnysegéd, Koós Miklós százados, szárnysegéd, Fetter Antal százados, szárnysegéd, Görgey György alezredes, testőrparancsnok. Morlin Adorján kabinetirodai osztálytanácsos, Kutasy János főhadnagy útimarsall, végül a magyar királyi államvasutak részéről Horánszky Gyula osztálytanácsos. PESTI HÍRLAP, 1922. június 28. 6. p. XLIV. évf. 144. sz. 1. p.

¹⁸ Tiszteletadások az ország kormányzója előtt: „Ahol tüzéség van, ott mihelyt a kormányzó a helység határát átlépi, továbbá amint a helység bejáratához és a szállásra érkezik, 31–31 ágyúlövés adandó le.” 61178/eln. 20.1920. számú Kormányrendelet. In: HONVÉDSÉGI KÖZLÖNY – Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, 1920. 05. 29. XLVII. évf. 28. sz. 1. p.

¹⁹ *Az Est*, 1922. július 1. XIII. évf. 146. sz. 4. p.

²⁰ MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 3. doboz. 1922. június 27. 811/1921–22.

²¹ Beszédében a rektor visszapillantott az 50 éves egyetem megalapítására és a kezdet küzdelmes, nehéz éveire. Megemlékeztek az egyetem régi munkatársairól, olyanokról, akik már a sírban pihennek és olyanokról, akik meg az élők sorában vannak: Plósz Sándor, Koncha Győző, Óvári Kelemen, Kolosváry Sándor. 8 ÓRAI ÚJSÁG, 1922. július 1. VIII. évf. 147. sz. 7. p.

²² *Szegedi Újság*, 1922. július 1. II. évf. 146. sz. 1. p.

²³ *8 órai újság*, 1922. július 1. VIII. évf. 147. sz. 7. p.

²⁴ *Az Est*, 1922. július 1. VIII. évf. 147. sz. 4. p.

²⁵ A háború idején történt, hogy a kolozsvári tudományegyetem József főherceget, az erdélyi front parancsnokát Erdély védelméért az egyetem díszdoktorává választotta. Az ünnepélyes *promováció* azonban akkoriban a háborús események és József főhercegnek az olasz frontra való vezénylése miatt elmaradt. *Pesti Napló*, 1922. június 28. LXXIII. évf. 144. sz. 5. p.

Szilvesztert²⁶ és Dohnányi Ernő zongoraművészt tiszteletbeli doktorrá,²⁷ Dudich Endrét az 1919/20-as tanévre bölcsészettudományi, ifj. Boér Eleket az 1920/21-es tanévre államtudományi és ifj. Diószeghi Istvánt az 1921/22-es tanévre szintén államtudományi *sub auspiciis Gubernatoris* doktorrá avatta.²⁸ A kormányzó a *sub auspiciis* doktorokhoz beszédet intézett, amelyben többek között azt emelte ki, hogy a gyűrű komor vasanyaga, mélyen megfelel az ország nehéz helyzetéhez, mindez emlékeztesse őket a haza iránti komoly feladatok teljesítésére.²⁹ Ezután József főherceg és Bethlen István fejezte ki köszönetét tiszteletbeli doktorságukért. Az ünnepély a Himnusz eléneklésével ért véget, amely bankettel folytatódott a Tisza Szállóban.³⁰ Délután öt órakor a kormányzó részt vett a róla elnevezett Egyetemi Internátus ünnepélyes felavatásán, ezt követően megtekintette a körlet katonai sportünnepélyét, majd pedig a Tiszán lezajló evezősversenyt. Félnyolckor József főherceg a Kass Szálló halljában a szegedi császári és királyi 46. gyalogezred tisztikarát fogadta. Az ünnepélyen részt vett Charles Tissey képviselő, a francia nemzetgyűlés magyarbarát csoportjának vezetője, aki szerdán érkezett repülőgépen Budapestre és délután a Szegeden elhunyt francia katonák sírjára helyezett koszorút. Másnap tartotta meg ünnepélyes alakuló közgyűlését az Egyetem Barátainak Egyesülete, ahol Ravasz László református püspök szólalt fel: véleménye szerint „minden egyetemnek megvan a maga lelke. A kolozsvári egyetem lelke a hódító, a kockázatos dacos magyar lélek.” Este nyolc órakor díszhangverseny volt a szegedi Városi Színházban a díszdoktorrá avatott Dohnányi Ernő zongoraművész közreműködésével. A koncert után a kormányzó még részt vett az ünnepi banketten, ahol Somogyi Szilveszter³¹ polgármester köszöntötte a megjelent államfőt. Éjfélkor a kormányzó a különvonatán Budapestre utazott vissza.³²

²⁶ Bethlent és Somogyit honoris causává a jogi kar javasolta, Menyhárt Gáspár és Tóth Károly kezdeményezésére: a grófot az egyetem megmentése és az erdélyi ügyek vezetése okán, valamint a magyar politikai élet irányítása körül szerzett kiváló érdemeinek elismeréséül; Somogyit a népjóléti és kulturális intézmények fejlesztése, különösen az egyetem fenntartása és Szegedre helyezése körül kifejtett különös érdemei elismeréséül. A javaslat Bethlen és Somogyi életrajzát is felvázolta. MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 3. doboz, sz. n./1922. 1922. június 7. V. rendkívüli kari ülés, a felterjesztés 1922. június 17-én történt meg.; ANTAL TAMÁS: *A Szegedi Királyi Ítéltábla története 1914 és 1921 között – Fejezetek a Szegedi Ítéltábla történetéből II.* Budapest–Szeged, 2015. 62–72. pp.

²⁷ *Pesti Hírlap*, 1933. július 1. XLIV. évf. 146. sz. 6. p.; MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 3. doboz. 1922. június 27, 806/1921–22..

²⁸ MNL CSML FJTR. VIII. 4.b. 1. doboz. 1922. június 2. VIII. rendkívüli tanácsi ülés, sz. n./1922.

²⁹ „Vasra verve tűr a nemzet is, de vas az akarata s annál erősebbé válik, minél izzóbb szenvedélyek kohójában edződik.” *Szegedi Híradó*, 1922. június 29. LX. évf. 147. sz. 1. p.

³⁰ *Szegedi Napló*, 1922. június 1. XLV. évf. 146. sz. 1–4. pp.

³¹ Az avatás előtt pár nappal felkereste Menyhárt Gáspár rektor a polgármestert és tolmácsolta irányába, hogy az egyetem jubileumán díszdoktorrá avatják, így kegyeskedjék ott megjelenni. *Szegedi Újság*, 1922. június 21. II. évf. 138. sz. 3. p.

³² MAGYARORSZÁG, 1922. július 1. XXIX. évf. 146. sz. 8. p.; BH. 1922. július 1. XLII. évf. 247. sz. 4–5. pp.; FRISS ÚJSÁG, 1922. július 1. XXVII. évf. 146. sz. 2. p.; Szeged (Délmagyarország), 1922. július 1. III. évf. 148. sz. 1–2. pp.

2. A „vasgyűrűs korszak”

2.1. A harmadik *sub auspiciis Gubernatoris* avatott a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen kolozsmonostori *Haubert Kamilló (Camilló)* végzett joghallgató³³ és külügyminiszteri sajtóelőadó volt, aki Kolozsvárott kezdte egyetemi tanulmányait és városában több napilapnak volt a munkatársa.³⁴ Az avatása az 1922/23. tanévre vonatkozóan zajlott, ahol a gubernátor Klebersberg Kunó kultuszminisztert kérte fel a képviselőjére³⁵ és a vasgyűrű átadására. A kultuszminiszter kíséretében voltak: Tóth Lajos államtitkár, Nagy Árpád és Boér Elek miniszteri tanácsosok és Felicides Román miniszteri titkár. A kultuszminiszter különösen szívén viselte a szegedi egyetem ügyét, az építkezéseket minden látogatása alkalmával meg szemlélte, amely alól a mostani sem volt kivétel, különös figyelemmel arra, hogy az egyetem miképpen tudott elhelyezkedni a városban. A miniszter fogadtatására kivonult Aigner Károly főispán, Somogyi Szilveszter polgármester, Szalag József kerületi rendőrfőkapitány és Bottka Sándor rendőrfőtanácsos, ugyanekkor zajlott a bajtárs-szövetségek seregszemléje is. A rektor az avatás napjára oktatási szünetet rendelt el.³⁶ Az ünnepélyes doktoravatáson, amelyet Veszprémy Dezső³⁷ rektor nyitott meg, Haubert Kamilló államtudományi doktorjelölt mutatta be az értekezését, amelyet a *Csonka-Magyarország mezőgazdasági kilátásai* címmel írt.³⁸

2.2. A negyedik jogászavatásra az 1924–25. tanévben került sor, amikor ismételtén két jelöltet avattak fel a kormányzó pártfogásával: Varga Sándor bölcsészhallgatót és vi-

³³ A kari Tanácson Kolosváry Bálintot bízták meg a kérelem előterjesztésével, ezt követően Csengery János prodékán referálta a kitüntetéses avatási kérelmeket az egyetemi tanácson, ahol a miniszterhez való felterjesztéséről is döntöttek. MNL CSML FJTR VIII. 4. b. 1. doboz, 1923. május 30. IX. rendes ülés, szám nélkül/1923. ua. FJTJK 4. doboz, 1923. augusztus 4. 922/1922–23.; ua. FJTJK 3. doboz, 1923. március 21. VII. rendes ülés, 554/1922–23.

³⁴ *Ellenzék*, 1923. november 9. XLIV. évf. 254. sz. 4. p.

³⁵ 1923. évi július hó 23-án kelt a határozat. HK. 1923. augusztus 16. XXXI. évf. 16. sz. 234. p.; *Szózat*, 1923. augusztus 3. V. évf. 174. sz. 9. p.; BH, 1923. augusztus 3. LVII. évf. 174. sz. 1. p.; MNL CSML FJTJK. VIII. 4. b. 4. doboz. 1923. augusztus 4, 922/1922–23. „*Ne gyémántgyűrűt adjunk. Azt adhatott a régi Magyarország. A szegény országnak csak vasgyűrű jár, de ez a vasgyűrű nemcsak a magyar nemzet mostani szegénységét szimbolizálja, hanem azt is, hogy minket ebből a súlyos helyzetből csak egy emelhet ki: a vasakarat. Ez a mostoha helyzet rá fog szorítani minket is a száz százalékos köteleességteljesítésre.*” Erekly István dékán november 9-én tartotta lehetséges avatási időpontnak, majd a rektor októberben pontosította és november második felét indítványozta a miniszter irányába, amelynek végrehajtására Erekly Istvánt és Schmidt Henriket bízták meg, később tanítási szünetet rendeltek el az avatás napjára. *Pesti Hírlap*, 1923. november 8. XLV. évf. 252. sz. 3. p.; MNL CSML FJTR. VIII. 4. b. 1. doboz. I. rendes tanács ülés, 1923. szeptember 20. 360/1923.; ua. II. rendes ülés, 1923. október 24. sz. n./1923.; ua. FJTJK 4. doboz, 166/1923–24.

³⁶ BH. 1923. november 7. XLIII. évf. 251. sz. 3. p.;³⁶ MNL CSML FJTR, VIII. 4. b. 4. doboz. 1923. november 5. 429/1923–24.; BH, 1923. november 8. XLIII. évf. 252. sz. 5. p.; 8 ÓRAI ÚJSÁG, 1923. november 8. IX. évf. 252. sz. 8. p.

³⁷ Beszédében kiemelte, hogy „*itt a Tisza-partján meg fogjuk alakítani a magyar Göttingent*”; amelyet a díszében megismételt azzal a kiegészítéssel, miszerint Magyarország legfőbb célja, hogy Kelet-Európa legműveltebb népe maradjon, ezért az államnak, a városnak és az egyetemnek össze kell fognia, hogy egy folyó menti kulturális központot hozzanak létre. A kultuszminiszter ígéretet tett arra, hogy amíg ő tölti be ezen pozíciót, addig nem szüntetik meg a vidéki egyetemeket. SZEGED, 1923. november 8. IV. évf. 254. sz. 2–3. pp.

³⁸ MNL CSML FJTR. VIII. 4. b. 1. doboz. 1923. november 7. 158/1923.

téz Guótfalvy (Dorner) Zoltán³⁹ joghallgatót, utóbbit az államtudományok doktorává.⁴⁰ A kérelmüket 1926. március 17-én engedélyezte a kormányzó,⁴¹ majd ezt követően 1926. szeptember 16-án⁴² avatták fel őket az egyetem aulájában, ahol a szokáshoz híven referálták a tutori értekezésüket, a jogász jelölt dolgozata *A mennyiségnyi módszer szerepe az államtudományokban* címet viselte.⁴³ A vallás- és közoktatási miniszter beszédében személyesen szólította meg az avatottakat: „Őn vitéz Dorner Zoltán, gépészmérnöki oklevelének megszerzése után kezdett államtudományi tanulmányokhoz. Intuitíve fölismerete, hogy az államtudományi doktori diploma, amely nem támaszkodik mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, orvosi, vagy műszaki előtanulmányokra, alig egyéb, mint másodrangú jogi minősítés. Előljárónak azt az utat járta, amelyen az államtudományi oktatás reformjának járnia kell. A jövőben majd államtudományi doktorátus letételét csak annak szabad megengedni, aki megelőzően már mezőgazdasági, kereskedelmi, orvosi, vagy mérnöki diplomát fog tudni felmutatni. A szaktanulmányokat azután az államtudományi stúdiumok bekötik a mindent összefogó állami gondolat nagy egészébe. És ön, Varga Sándor, aki tanítói nemzetségből származik, mely jó katonákat is adott a hazának, talán átöröklött hajlandósággal fordul a filozófiai tanulmányok felé. Tanulmányai nem ágaztak le sem a modern, vagy klasszika filológia, sem a história felé; hü maradt a tiszta filozófiához és mély hazafiságtól vezettetve a pszichológiában és logikában a magyar lélek és magyar gondolkodás sajátos vonásait akarja kutatni. Mindketten külföldi hungarikumokba, külföldi ösztöndíjra pályáznak, hogy tanulmányaikat folytathassák. Igazuk van. Kevés veszedelmesebb szólásmód van nyelvünkben, mint a „kész ember”. A régi magyar közmondás csak a jó papról mondotta, hogy holtig tanul. A rohamosan haladó modern élet azonban az intelligencia minden tagját folytonos tanulásra kötelezi, hiszen a világtörténelem az utolsó évtizedben hatalmas fejezettel bővült, és sem a forradalmi, sem a rekonstrukciós idők lényegét nem is-

³⁹ Már 1924-ben kérte sub auspiciis felavatását, ugyanis ekkor tanársegéd volt a műegyetemen, azonban szabálytalan félévre hivatkozva a kari tanács nem támogatta a kérelmét, amelyet az egyetemi tanács is elfogadott. Később Dorner pótbeadványt adott be, amelyre vonatkozó iratokat Moór Gyula jogi kari dékán ismertetett az egyetemi tanácson, a jogi kar e pótbeadványok ellenére sem tartotta teljesíthetőnek az avatási kérvényt. A vita során, a kari tanácson Laky Dezső egyetemi tanár állt ki mellette, ahol az évi rektor, Renbold Béla és Ereky István is Dorner felavatása mellett szólalt fel, arra hivatkozással, hogy a folyamodó alakilag eleget tett a sub auspiciis-szabályzat által előírt követelményeknek. Egyéb tulajdonsága alapján is érdemes, tehetséges, és ambíciózus ifjúról van szó, ugyanis *summum ius summa iurát* von maga után. Azonban a tanácson Moór Gyula, Györfly István és Lóte József a felavatás ellen voltak, ennek eredményeként a rektor szavazást rendelt el, amelynek végeredménye az lett, hogy 4:3 arányban a jogi kar ellenző (nem pártoló) nyilatkozatát fogadták el, így az egyetem a *sub auspiciis Gubernatorisra* való felavatását pártoló nyilatkozat nélkül terjesztette fel a miniszterhez. Ez alapján láthatjuk, hogy akár pártoló nyilatkozat nélkül is lehetett valaki kitüntetett jogi doktor, hiszen az államfő saját hatáskörébe tartozott ennek eldöntése. MNL CSML FJTR VIII. 4.b. 1. doboz, 1924. december 18. X. rendes ülés, 761/1924–25.; ua. 1925. január 30. XII. rendes ülés, 1015/1924–25.; ua. 1925. február 6. XIII. rendkívüli ülés, 1024/1924–25.; FJTJK 4. doboz, 1925. január 28. rendes kari ülés, 342/1924–25.

⁴⁰ 1925. évi március hó 17.–én kelt a rendelet. BH, 1926. szeptember 15. XLIV. évf. 208. sz. 7. p.; *Újság*, 1926. szeptember 15. II. évf. 208. sz. 6. p.; *Ellenzék*, 1926. április 11. XLVI. évf. 83. sz. 5. p.; *Szózat*, 1925. április 9. VII. évf. 81. sz. 9. p.; BK, 1925. április 9. LIX. évf. 81. sz. 1. p.

⁴¹ BK 1926. április 9. LX. évf. 81. sz. 1. p.; *Pesti Hírlap*, 1926. április 9. XLVII. évf. 81. sz. 8. p.

⁴² A rektor már augusztusban intézkedett, a levelében a szeptember 16 és 20 közötti időszakot jelölte ki az avatás napjává, amelynek pontos kiválasztását a miniszterre bízta. MNL CSML FJTR VIII. 4.b. 1. doboz, 1926. augusztus 24. I. rendkívüli ülés, 1/1926–27.

⁴³ *8 órai újság*, 1925. szeptember 15. XII. évf. 208. sz. 5. p.; BH 1926. szeptember 15. XLVI. évf. 208. sz. 7. p.; *Délmagyarország*, 1926. szeptember 17. II. évf. 214. sz. 3. p.

merik eléggé. A folytonos találmányok, a természettudományok terén az új problémák egész sorát vetik fel. Mezőgazdaságban, iparban, technikában és a közélet terén tanácsatlannal áll az, aki úgy gondolja, hogy tanulmányait befejezte, mikor az iskola padjaiból távozott. Önök tovább akarnak tanulni. Következnek majd a könyvtárakban töltött napok és lázas olvasásban töltött éjszakák, amelyek gyönyörűsége, azok számára, akikben a tehetség és tudás szent lángja lobog, összemérhetetlenül nagyobb, mint a tivornyák sorvasztó éjszakáié. Most mennek önök Párisba, mennek Berlinbe, mennek az idegenbe, de magyar lélekkel, azzal a nagyszerű lelkesedéssel, hogy visszajövet majd dolgoznak a haza újjáépítésén. Az Isten áldása kísérje önöket életútjukon.”⁴⁴ Az avatást követően a Kass Szállóban tartották a bankettet, ahol a főbb vármegyei és városi közméltóságok mellett megjelent gróf Teleki Tiborné, gróf Széchenyi István unokája is. Somogyi Szilveszter polgármester Klebersberg Kunó oktatáspolitikáját méltatta és kiemelte, hogy a *kolozsvári egyetemet időtlen időnkig leszögezték Szegedre.*⁴⁵

2.3. A következő tanévben (1926/27. tanév) szintén két személyt: egy bölcsészt és egy jogászt avattak fel *sub auspiciis Gubernatoris* a Ferenc József Tudományegyetemen.⁴⁶ Az ifjú *Bruchner Győző* végzett bölcsészettani hallgatót és az ifjú *Paraszky Gyula*⁴⁷ végzett joghallgatót, utóbbit a jogtudományok doktorává.⁴⁸ Ezen avatás esetében az államfő már nem csak a helyettesét, hanem annak akadályoztatása esetén póthelyettesét is kijelölte. Az avatás kormányzói engedélyezésére 1927. október 4-én került sor,⁴⁹ amelyen a képviselőtelével ismételtelen a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztert, annak akadályoztatása esetén pedig Petri Pál vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkárt bízta meg.⁵⁰ 1928. február 8-án került sor az avatásra,⁵¹ ahol Petri Pál és Magyary Zoltán államtitkárok, Aigner Károly főispán, Somogyi Szilveszter polgármester, Glattfelder Gyula megyéspüspök, Hamza Géza táblai elnök, Boross Dezső főügyész, Konczwald Endre törvényszéki elnök, illetve a jelölt édesapja, Paraszky Gyula járásbírói elnök⁵² volt jelen.⁵³ Ezen jeles alkalomra az egyetem lépcsőházát

⁴⁴ BH, 1926. szeptember 17. XLVI. évf. 210. sz. 5. p. *Pesti Hírlap*, 1926. szeptember 27. XLVIII. évf. 211. sz. 12. p.; MNL CSML FJTR 1. doboz, 1926. szeptember 16. 1324/1925–26.

⁴⁵ *Délmagyarország*, 1926. szeptember 17. II. évf. 214. sz. 3. p.

⁴⁶ A jogi kar már a nyár folyamán felterjesztette az egyetemi tanácshoz Paraszky Gyula *sub auspiciis Gubernatoris* avatási kérelmét, amelyet az utóbbi támogatólag továbbított a miniszterhez. MNL CSML FJTR 1. doboz, 1927. június 27. X. rendes ülés. 1910/1926/27.

⁴⁷ Későbbiekben az ifj. Paraszky komoly karriert futott be: 1928 augusztusában az igazságügyi miniszter a szegedi királyi törvényszékhez nevezte ki jegyzővé, majd 1933 nyarán már bírósági titkárrá. 1935-ben a kaposvári királyi törvényszékhez került mint törvényszéki bíró. BK, 1928. augusztus 7. LXII. évf. 179. sz. 1. p.; BK, 1933. július 4. LXVII. évf. 148. sz. 22. p.; BK, 1935. július 4. LXIX. évf. 149. sz. 2. p.

⁴⁸ MNL CSML FJTR VIII. 4.b. 2. doboz, 1928. február 8. 405/1927–28.

⁴⁹ BK, 1927. október 23. LXI. évf. 243. sz. 1. p.; BH, 1927. október 2. XLVII. évf. 243. sz. 8. p.; MNL CSML FJTR 2. doboz, 1927. október 26. II. rendes ülés, 362/1927–28.

⁵⁰ *Hivatalos Közlöny*, 1927. november 1. XXXV. évf. 22. sz. 310. p.

⁵¹ 1928. február 3-án kelt a Rektor hivatalos levele, amelyben tájékoztatta az egyetemi karokat és az oktatókat az avatás dátumáról. MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 9. doboz.; 1544./1927–28. ua. FJTR 2. doboz, 1928. február 8. 405/1927–28.

⁵² Id. Paraszky Gyula, született Nyíregyházán 1873. július 11-én és meghalt Budapesten 1954. január 13-án. Édesapja Paraszky Gyula MÁV főszertárnok, édesanyja Vilányi Vilma volt. Iskoláit Debrecenben végezte, majd a Debreceni Református jogakadémia hallgatója volt; 1899-ben tette le az egységes ügyvédi és bírói vizsgát. 1916-ban menekülni kényszerült a románok elől, így jött Szegedre, ahol 1918-ban a Szegedi Já-

díszbe öltöztették, a falakat szőnyeggel borították be és virágokkal ékesítették. Az aula falai perzsaszőnyeg borítást kaptak, és az ajtóban díszruhások álltak sorfalt.⁵⁴

3. Az első női *sub auspiciis Gubernatoris* avatott „árnyékában”

1928 decemberében zajlott az ötödik kormányzói avatás az egyetemen, amely szintén különleges volt, hiszen azon túl, hogy ismételten három személyt avattak fel egyszerre, az első hölgy *sub auspiciis Gubernatoris* avatására is ekkor került sor. Az 1927/28. tanévre szólóan Klug Mária Margitot, Klug Péter, a siketnéma intézet igazgatójának a leányát az orvostudományok, Goltner Dénes Lajost⁵⁵ és Lányi Jánost a jogtudományok doktorává avatták.⁵⁶ A jogtudorjelöltek a *sub auspiciis Gubernatoris* avatásukat személyesen kérték a kultuszminisztertől, arra hivatkozással, hogy a szabályzatban előírt eredményekkel teljesítették tanulmányaikat. A Jogi Kar az 1928. június 19-én tartott X. rendes ülésén egyhangúan támogatta a két fiatal kérelmét, azonban sorrendiséget határozott meg köztük, amely alapján Goltner Dénes Lajos javára döntöttek, így őt javasolták első helyen. A miniszteri kérelmet vitéz Moór Gyula terjesztette a kari tanács elé.⁵⁷

Lányi János iparoscsládból származott, 1904. december 22-én, Zomboron született. Liebhardt János cukrász fia volt, azonban a vezetéknévüket 1907-ben Lányira magyarosították. A középiskolai tanulmányait mindvégig a szegedi kegyesrendi főgimnáziumban végezte, bizonyítványait egész idő alatt jelessel – kivéve az első osztályban rajzoló geometriából és a hetedik osztályban történelemből jó érdemjeggyel – teljesítette, így azon éveket is általános jelessel végezte. Az egyetemi tanulmányait megszakítás nélkül a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán folytatta, ahol kitüntető eredménnyel, számos ötös érdemjeggyel bírt. Első és második alapvizsgáját egyhangúlag kitüntetéssel, a harmadikat szótöbbséggel jelessel tette le. 1926. június 29-én szerzett végbizonyítványt, majd ezt követően az első tárgyú első jogtudományi szigorlatát 1926. május 19-én egyhangú kitüntetéssel, a harmadik tárgyú második szigorlatát 1927. január 25-én szótöbbséggel, végül a második tárgyú harmadik szigorlatát 1927. június 3-án szintén egyhangú kitüntetéssel abszolválta. A disszertációját *Az államterület természeti viszonyainak hatásai az állam életére* címmel írta, amelyet 1927. szeptember 17-én nyújtott be, a bírálók pedig dicsérettel értékelték. 1925-ben tanul-

rásbíróság elnöke, majd 1933–1934 között a Szegedi Törvényszék elnöke lett; 1943-ban vonult nyugdíjba. HOMOKI-NAGY MÁRIA – MASA GABRIELLA (szerk.): *A Szegedi Törvényszék története II. rész.* – Szemelvények a Szegedi Törvényszék bírának életéből. Szeged, 2015. 24–25. pp.

⁵³ *Pesti Hírlap*, 1928. február 9. L. évf. 32.sz. 11. p.; *Szegedi Napló*, 1928. február 9. IV. évf. 32. sz. 1. p.

⁵⁴ *Délmagyarország*, 1928. febr. 9. IV. évf. 32. sz. 2. p.

⁵⁵ A miniszternek felterjesztett nyilvántartás szerint az 1927/28-as tanév folyamán a második és a harmadik jogtudományi szigorlatát egyhangúan kitűnővel teljesítette. MNL CSML SZFJTJK VIII. 4.b. 10. doboz, 2515/1927–28. 1928. július 9.

⁵⁶ HK, 1928. november 15. XXXVI. évf. 23. sz. 234. p.; *Pesti Napló*, 1928. november 13. LXXIX. évf. 257. sz. 10. p.; BH, 1928. november 13. XLVIII. évf. 257. sz. 10.p.; MNL CSML FJTR 2. doboz, 1928. december 16. 727/1928–29.

⁵⁷ MNL CSML FJTR 2. doboz, 1928. június 21. X. rendes, 1935/1927–28.

mányúton volt Ausztriában, Svájcban és Franciaországban.⁵⁸ Negyedéves joghallgató korában a Szent Imre Egyesület alvezére volt, illetve főgimnáziumi tanuló korában megszerezte a cukrászsegédi oklevelet.⁵⁹

Goltner Dénes Lajos 1905. május 1-én Makón született; apja az elhunyt Goltner Lajos, a makói községi polgári leányiskola és a makói állami főgimnázium ének- és zenetanára volt. Mindvégig jeles eredménnyel teljesített a makói állami főgimnáziumban, kivéve ötödik osztályban mennyiségtanból kapott jó érdemjegyet, de az év végi bizonyítványa így is jeles volt; az érettségiét szintén jelessel teljesítette. Az egyetemi tanulmányai során számos kiváló kollokviummal rendelkezett. Az első és második alapvizsgáján egyhangúlag kítüntetéssel, a harmadikon szótöbbséggel vizsgázott jelesre. 1927. június 8-án nyert végbizonyítványt, majd ezt követően az első tárgyú első szigorlatát 1927. június 17-én, a második tárgyú második szigorlatát 1927. szeptember 20-án, és a harmadik tárgyú harmadik alapvizsgáját 1928. március 22-én teljesítette, mindegyiket egyhangúlag kitűnővel. A tutori értekezését az országgyűlési képviselői választások érvényének kérdése körében írta, amelyet az 1926/27-es tanévben pályadíjjal jutalmaztak, amit Polner Ödön és Szandtner Pál minősítettek és „messze kimagaslónak” értékelték. Jogi tanulmányai alatt zeneművészeti tanulmányokat is folytatott és egész idő alatt önfenntartás céljából magántanárként zeneoktatással foglalkozott.⁶⁰ Feltehetőleg álláskereső céljából Goltnernek igényelnie kellett egy hiteles bizonyítványt a dékántól, amelyet Menyhárt Gáspár 1928. május 28-án állított ki, mindebben igazolta, hogy Goltner Dénes Lajos a három jogtudományi szigorlatát teljesítette és az értekezését leadta, amelyet a Kar elfogadott, ennél fogva a jogtudományok doktorává volt felavatandó. Azonban a felavatására még azért nem került sor, mert tanulmányi eredményeinél fogva azt *sub auspiciis Gubernatoris* kérte, amelynek tárgyalása jelenleg is tartott.⁶¹ Később sem távolodott el az Alma Materétől, ugyanis 1938 októberében a vallás- és közoktatásügyi miniszter a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán a magyar közjogból benyújtott egyetemi magántanári kérelmét jóváhagyta és abban megerősítette.⁶²

Az avatás során, két napos tartózkodással a kormányzót Klebelsberg Kunó közoktatásügyi miniszter képviselte. Az ünnepélyes fogadtatáson, érkezésére az egyetem jeles professzorai és a fiatalság egyaránt kivonult, a miniszter először Glattfelder Gyula megyéspüspököt látogatta meg, majd az egyetemi építkezéseket tekintette meg, végül a fogadalmi templomba ment, ahol egy díszes ünnepség keretében adta át a templom főhajójában a megyéspüspöknek azt a díszes *ornátust*,⁶³ amelyet a kultuszminisztérium

⁵⁸ Évekkel később Goltner Dénes a berlini Collégium Hungaricumba nyert felvételt, amelyre első helyen „mégleg ajánlással és a névmódosításának kérelme figyelembe vételével” javasolta a kar, amelyet az Állami Ösztöndíj Tanács 1934. május 25-én figyelembe is vett. MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 22. doboz, 1250/1933–34.

⁵⁹ MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 9. doboz, 1927/28-as tanév X. rendes ülése, 1928. június 19. 2462/1927–28.

⁶⁰ MNL CSML SZFJTJK VIII. 4.b. 10. doboz, 454/1927–28.; ua. 10. doboz, 1927/28-as tanév X. rendes ülése, 1928. június 19. 2462/1927–28.

⁶¹ MNL CSML FJTJK 9. doboz, 2390/1927–28.

⁶² *Pesti Napló*, 1928. október 9. LXXIX. évf. 206. sz. 15. p.

⁶³ Az ornátus a magyar kormány ajándéka, a magyar iparművészet remeke, és az Izabella országos háziipari szövetség alkotása volt. BH, 1928. december 13. XLVIII. évf. 282 sz. 9. p.

adományozott a fogadalmi templom számára.⁶⁴ Másnap a „Nemzeti Hiszekegy” elmondása után a doktorjelölteknek a gubernátor nevében Klebersberg Kunó adta át a vasgyűrűt ünnepi beszéd kíséretében. Klug Margit első *sub auspiciis Gubernatoris* avatott orvosnő okán visszaemlékezett az első magyar orvosnőre, Hugonnay Vilma grófnőre és a nők kiemelkedő társadalmi szerepére.⁶⁵ Majd kijelentette, hogy a nemzet nem mondhat le a tehetséges leányairól, akik tudományos pályán óhajtanak működni.⁶⁶

Az egyetem aulájában megjelenő közönség soraiban jelen volt Glattfelder Gyula megyéspüspök, Baltazár Dezső református püspök, nagybányai Horthy István a kormányzó fia, vitéz Kubinyi Gyula altábornagy, Aigner Károly főispán, Somogyi Szilveszter polgármester, Magyary Zoltán és Madarász István miniszteri tanácsosok, Szalag József rendőrfőkapitány, Shvoy Kálmán tábornok, Petkó Szandtner Aladár népjóléti minisztériumi helyettes-államtitkár, Hamza Géza táblai elnök, továbbá az egyéb egyházi és polgári hatóságok vezetői.⁶⁷ Makóról is nagy számban jelentek meg az ünnepségen, miután Goltner Dénes makói származású volt: a küldöttség kiemelkedő személyei: Purgly Elemér főispán, Tarnay Ivor alispán, Nikelszky Jenő polgármester, Bezdán József prelátnak, Bánffy József csanád vármegyei tiszti főügyész voltak.⁶⁸ Az avatás után a kultuszminiszter részt vett a katolikus kör adventi délutánján, ahol *A női szerzetesrendek jelentőségéről a magyar kultúrában* címmel tartott előadást.⁶⁹

⁶⁴ *Magyarország*, 1928. december 16. XXXV. évf. 273–295. szám, 10. p.; PESTI HÍRLAP, 1928. december 13. L. évf. 282. sz. 11. p.; ua. 1928. december 18. L. évf. 286. sz. 10. p.; PESTI NAPLÓ, 1928. december 13. LXXXIX. évf. 282. sz. 9. p.

⁶⁵ A magyar női mozgalom jelentőségéről beszélt a miniszter, amely során kiemelte, hogy az újjáépítés munkájában nem nélkülözhetik a nők közreműködését. „Számszerűleg is többen vannak, mint a férfiak és a magyar nemzet nem mondhat le azokról a nőkről, akiket a Gondviselés különös tehetséggel és szorgalommal áldott meg.” A magyar női mozgalom abban különbözött más népek hasonló mozgalmaitól, hogy nem volt benne semmi abból, amit feminizmusnak neveztek. Ilyen értelemben, nem mint a feminista mozgalom sikerét, hanem a magyar nemzet nagy törekvését, hogy fiai és leányai közül kikeresse a legérdemesebbeket, „ilyen értelemben vegye leányom ezt a kitüntetést!” BH. 1928. december 18. XLVIII. évf. 286. sz. 2. p.; 8 órai újság, 1928. december 18. XIV. évf. 286. sz. 3. p.

⁶⁶ „Az érvényesülésért és létért való küzdelemben, a szelekció és a protekció állnak előtérben. A szelekció az, hogy a nemzet ki tudja választani a tehetséget, hogy a megfelelő helyre állítsa. A szelekció felülről indul ki, míg a protekció a létért nehezen küzdő társadalom eszköze. Összeroppan az a nemzet, amelyben a protekció erősebb a szelekciónál. A *sub auspiciis Gubernatoris* avatás tehát nemcsak kitüntetés, hanem a szelekció egyik eszköze, mert az egyetemi karok és az egyetem tanácsa, amikor a magas kitüntetésre javaslatot tesz, akkor épp úgy szelektál, mint az ösztöndíjtanács, amikor külföldi ösztöndíjra javaslatot tesz. A szegedi egyetemi tanács Önöket tartotta erre érdemesnek, s közben először esik nőre a választás.” MAGYARORSZÁG, 1928. december 18. XXXV. évf. 286. sz. 10. p.; BH. 1928. december 18. XLVIII. évf. 286. sz. 2. p.

⁶⁷ 8 órai újság, 1928. december 18. XIV. évf. 286. sz. 3. p.

⁶⁸ *Délmagyarország*, 1928. december 18. IV. évf. 285. sz. 3–4. pp.

⁶⁹ *Magyarország*, 1928. december 18. XXXV. évf. 286. sz. 10. p. Előadásában rámutatott arra, hogy a háború utáni Európában, de különösen Magyarországon a házasságok „csődjét” lehetett észrevenni. Ez különös kihatással volt a gyermeknevelésre, amelynek következménye az elnéptelenedett gyermekszobák voltak. Szerencsére a katolikus társadalomnak óriási előnye volt, hogy rátapintott a társadalom hibáira és módot talált oly intézmények létesítésére, amelyek a hibákat igyekeztek pótolni. Például az ápoló és tanító apácarendek, amelyeknek főfeladata a családi tűzhelyek védelme volt. A miniszter egy programot akart megvalósítani a szerzetesapácákkal, amit annakidején Trefort Ágoston keresztülvitt a férfi szerzetesrendekkel, nevezetesen, hogy a férfiak mintájára az apácák is főiskolát végezzenek, hogy így a középiskolák legmagasabb fokú oktatását is elláthassák. BH. 1928. december 18. XLVIII. évf. 286. sz. 2. p.

4. „Aranygyűrűs korszak”

4.1. A nyolcadik avatott a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán Szabó Mihály⁷⁰ jogtudományi doktorjelölt volt.⁷¹ Az 1932. április 23. napján kelt legfelsőbb rendelet alapján az ünnepélyes avatáson a kormányzó a képviselével ismételt a vallás- és közoktatásügyi minisztert, annak akadályoztatása esetére Szily Kálmán államtitkári címmel felruházott műegyetemi nyilvános rendes tanárt bízta meg.⁷² A kormányzógyűrűs doktorráavatásra 1932. május 24-én került sor,⁷³ az ünnepen ekkor is megjelent Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök, Aigner Károly főispán, valamint a város képviselőiben Somogyi Szilveszter polgármester, Pálffy József helyettes-polgármester és Szalay József kerületi főkapitány.⁷⁴ Veress Elemér rektor üdvözlőbeszéde után, de Ereky István jogi kari dékán avatási aktusa előtt Szabó Mihály előadta a *tutori* értekezését, amely az utólagos jóváhagyás jogi hatásáról szólt. A dékán beszédében kiemelte, hogy a jelölt minden vizsgáját kitüntetéssel tette le és több pályadíjat nyert egyetemi tanulmányai során jogi témájú tanulmányaival.⁷⁵

Az esemény különlegessége okán a rektor az előadások egész napos szünetét rendelte el.⁷⁶ Az avatás végén Vas Béla a Werbőczy Bajtárs Egyesület nevében üdvözölte az ifjú doktort.⁷⁷ Szabó a tanulmányai befejezése után a kar alkalmazásában maradt, ugyanis az 1933. november 1. és 1934. június 30. közötti időre ösztöndíjas gyakornoknak nevezték ki a Civilisztikai Tanszékre,⁷⁸ azonban 1934. március 28-án erről lemondott, ugyanis április 1-vel a Szegedi Kir. Járásbírószágra albiróvá osztották be.⁷⁹

4.2. Az 1934. május hó 1. napján kelt rendelet alapján a következő avatott a későbbi jeles professzorunk, jogászunk, morálfilozófusunk és politikusunk *Bibó István* jogszi-

⁷⁰ 1907. szeptember 27-én született, református vallású, apja Szabó Imre Magyar Királyi Államvasúti üzemi segédtsízt, anyja Dobsa Julianna, 7 testvére volt. Kivétel nélkül jeles volt gimnáziumi tanulmányai alatt, az érettségije is tiszta jeles, továbbá mind a három alapvizsgáját és szigorlatait egyhangúlag kitűnővel tette le. Az 1928/29-es tanévben római jogból: „Fejtsék ki a szerződészerű viszonyokból eredő kötelmek tana a római jogban, tekintettel a pandekta jogra” című pályázati felhívásra pályaművel, majd az 1929/30-as tanévben a *Duna nemzetközi jogi helyzete* című pályaművel indult, mindkét esetben 150–150 pengő díjat nyert el. Egyetemi tanulmányai alatt magántanári órákból tartotta fenn magát. MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 15. doboz, 1931. május. 28. IX. rendes ülés, 935/1930–31.

⁷¹ A felavatási kérelmét Tury Sándor Kornél referálta a kari tanács előtt, azonban egy hónappal később a kari tanács Deák Gézát is *sub auspiciis Gubernatoris* jelöltnek terjesztette fel. A kar mindkét személyt egyenlő mértékben érdemesnek tartotta, így egyenlő helyen, rangsorolás nélkül javasolták őket; külön kérték mindkét jelölt elfogadását, ugyanis két éve nem volt jogász felterjesztett. MNL CSML FJTR VIII. 4. b. 2. doboz, 1931. szeptember 23. I. rendes ülés, 81/1931–32.; ua. FJTJK 17. doboz, 1932. április 13, 866/1931–32.; ua. FJTJK 15. doboz, 1931. június 27. VIII. rendkívüli ülés, 1120/1930–31.; ua. 1931. május. 28. IX. rendes ülés, 935/1930–31.

⁷² HK. 1932. április 15. XL. évf. 10. sz. 96. p.; BK. 1932. április 30. LXVI. évf. 97. sz. 1. p.; MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 17. doboz, 1932. május 9. 832/1931–32.

⁷³ MNL CSML SFJTR VIII. 4. b. 2. doboz, 1932. május 24. 984.1931/32.

⁷⁴ BH. 1932. május 25. LII. évf. 114. sz. 7. p.; *Pesti Hírlap*, 1332. május 13. LIV. évf. 109. sz. 5. p.; PESTI NAPLÓ, 1932. április 30. LXXXIII. évf. 95. sz. 9. p.

⁷⁵ *Délmagyarország*, 1932. május 25. VIII. évf. 118. sz. 3. p.

⁷⁶ MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 17. doboz, 1932. május 23. 832/1931–32.

⁷⁷ *Szegedi Napló*, 1932. május 25. VIII. évf. 114. sz. 2. p.

⁷⁸ MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 20. doboz. 409/1933–34.

⁷⁹ MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 21. doboz, 971–1933–34.

gorló volt,⁸⁰ akit az államtudományok,⁸¹ vele együtt Papp János okleveles középiskolai tanárt a bölcsészettudományok doktorává avatták fel a kormányzó védnöksége alatt.⁸² Az egyetemi tanácson Buza László, a kari tanácson Horváth Barna referálta Bibó avatási kérelmét, mindkét helyen a folyamodó rendkívüli érdemeire tértek ki, továbbá az egyik legigéretesebb joghallgatónak tartották, aki mint szemináriumi segéd már támogatta a kar munkáját, különösen a jog- és államtudományi szakkatalógus munkálatainak a vezetésével.⁸³ Az ünnepi ülésen⁸⁴ a kormányzót Szily Kálmán államtitkár képviselte, továbbá jelen volt Pálffy József polgármester-helyettes, Szalay József kerületi főkapitány, Szivessy Lehel, Török Béla, Kozma Ferenc királyi osztályfőtanácsosok, Szepessy Aladár pénzügyigazgató, továbbá a katonaság, az államrendőrség, a tanfelügyelőség és az iskolák képviselői.⁸⁵ Az üdvözlések után ifj. Bibó István államtudományi doktori jelölt a jogbölcséleti értekezését olvasta fel *Kényszer, jog, szabadság* címen.⁸⁶

A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1933/34. tanévre tudományos ösztöndíjakat adományozott több kiemelkedő hallgatóknak, köztük ifj. Bibó Istvánnak, aki a Collegium Hungaricumban egy teljes tanév erejéig jogbölcsészeti témában kutathatott.⁸⁷ Ugyanezen tanév végén Bibó a bécsi egyetem jogi karán is tanulmányokat folytatott, mielőtt Szegeden az államtudományok doktorává avatták, amelyről a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának dékánja állított ki igazolást.⁸⁸ A következő tanévet Genfben mint ösztöndíjas hallgató töltötte, az

⁸⁰ Dékáni igazolás 1933. június 24-ről: „ifj. Bibó István, 1911. augusztus 7-én született Budapesten, református vallású, 1932. december 16-án a második tárgyú első jogtudományi szigorlatát egyhangúlag kitűnővel, 1933. február 17-én az első tárgyú második jogtudományi szigorlatát egyhangúlag kitűnővel, és 1933. június 19-én a harmadik tárgyú harmadik jogtudományi szigorlatát szótöbbséggel kitűnővel tette le; az értekezését a kari tanács elfogadta. Ennek ellentételezéseként jogtudományi doktorrá summa cum laude avatták fel.” MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 22. doboz, 1220/1933–34.

⁸¹ *Szegedi Napló*, 1934. május 21. X. évf. 115. sz. 4. p. RUSZOLY JÓZSEF: *Bibó István tudománykarunkon*. In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica. Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára, Tomus LXXVII. Szeged, 2014. 457–466. pp.; SZABADFALVI JÓZSEF: *Bibó István szegedi évei: emlékezés a száz éve született tudósra*. In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica. FORVM. I. évf. 2. sz. Szeged, 2011. 157–168. pp.

⁸² HK.1934. május 15. XLII. évf. 10. sz. 101. p.; BH. 1934. május 19. LIV. évf. 112. sz. 8. p.; BK. 1934. május 9. LXVIII. évf. 104. sz. 1. p.; *Pesti hírlap*, 1934. május 16. LVI. évf. 109. sz. 11. p.; *Pesti Napló*, 1934. május 9. LXXXV. évf. 104. sz. 10. p.

⁸³ MNL CSML FJTR VIII. 4.b. 2. doboz, 1933. június 30. XVI. rendkívüli ülés, 1260/1932–33.; ua. FJTJK, 21. doboz, 1933. június 19. X. rendes kari ülés, 1122/1932–33.

⁸⁴ Ünnepélyes meghívó: 1934. május 19, déli 12 órára. MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 21. doboz, 1176/1933–34.

⁸⁵ *Pesti Hírlap*, 1934. május 20. LVI. évf. 113. sz. 11. p.; SZABÓ ZOLTÁN: *Bevezetés (1960 és 1979)*. In: Magyar Füzetek 4. – Bibó István 1911–1979. Párizs, 1979. 11–15. pp.; DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *Visszaemlékezések*. Argumentum kiadó, Bibó István Szellemi műhely, Bibó István munkái centenáriumi sorozat 12. Budapest, 2013.

⁸⁶ DÉLMAGYARORSZÁG, 1934. május 20. X. évf. 114. sz. 3. p.; KARÁCSONY ANDRÁS: *Jogtudósból politikai gondolkodó*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Bibó 100 – Recepciók, értelmezések, alkalmazási kísérletek*. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi műhely, Budapest, 2012. 41. p.

⁸⁷ BK. 1933. szeptember 1. LXVII. évf. 198. sz. 1.p.; NAGY CSABA: *Bibó István életműve – Honnan ered intellektuális varázsa?* In: Katolikus Szemle, Külföldi Magyar Katolikus Akció, XXXVIII. évf. 3. sz. Róma, 1986. 221–234. pp.

⁸⁸ MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 21. doboz, 1934. április 11. 1023/1933–34.

erre szóló felterjesztésben az első helyen jelölték, amiben hangsúlyozták, hogy különös kiemeléssel terjesztik elő.⁸⁹

4.3. A tizedik *sub auspiciis Gubernatoris* avatottja a Tudományegyetemnek vitéz dr. Csiky János⁹⁰ budapesti királyi törvényszéki jegyző volt, akit a jogtudományok doktorává avattak,⁹¹ mindezt 1935. június 14. napján rendelték el, végül csak december 14-én került rá sor⁹² Szily Kálmán államtitkár betegsége okán,⁹³ annak felépülése után.⁹⁴ Az ünnepélyen megjelent előkelőségek között volt Glattfelder Gyula megyéspüspök, Nagyszombathy Miksa altábornagy és vegyes dandárparancsnok, Shvoy Kálmán ny. altábornagy, országgyűlési képviselő, Burányi Tibor főispán és Pálffy József polgármester. A dékán az avatási szövegében kiemelte, hogy az ifjú doktor nyolcadikos gimnazista korában már az országos középiskolai versenyen latin nyelvből az első díjat nyerte el, a

⁸⁹ Az ösztöndíj tanács döntései a jövő évi elnyerendő ösztöndíjakról, 1934. május 25. MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 22. doboz, 1250/1933–34.; ua. 1/1934–35.

⁹⁰ 1934. június 18-án a XIII. rendkívüli kari tanácsi ülésen Buza László terjesztette elő az avatási kérelmeket, amely alapján két jogtudor folyamodott *sub auspiciis Gubernatoris* kérelemért. Az első vitéz Csiky János, aki 1912. szeptember 10-én született Szegeden, római katolikus vallású volt. 1934. március 23 óta a karon mint ösztöndíjas gyakornok működött. Apja, dr. vitéz Csiky Jenő a szegedi országos büntetőintézet igazgatója volt. Középiskolai tanulmányait a szegedi városi kegyesrendi Dugonics András Gimnáziumban végezte, ahol mind a nyolc osztályban tiszta jeles bizonyítványt kapott. Mint nyolcadikos tanuló a gimnáziuma képviseletében részt vett az 1930. május 26-án megrendezett középiskolai tanulmányi versenyen, ahol latinból első helyen végzett. 1930. május 30-án a DMKE (Dél-Magyarországi Közművelődési Egyesület) szervezésében a Csonka–Magyarország délvidékéhez tartozó középiskolák versenyében, Szegeden, németnyelvből első helyezést ért el. A jog- és államtudományi kart megszakítás nélkül végezte el, mindhárom alapvizsgát és a jog- és államtudományi doktorátushoz szükséges négy szigorlatát egyhangúlag kitűnővel tette le. 1934. június 9-én *summa cum laude* az államtudományok doktorává avatták. Egyetemi éve alatt különböző szemináriumokban: a közjogi, a közgazdaságtani, a pénzügyi jogi, a politikai, a jogelméleti, a nemzetközi jogi, mindegyikében kiváló eredménnyel dolgozott. Szemináriumi kötődése a jogelméletre és a nemzetközi jogra esett. A nemzetközi jogi szeminárium keretében írt: *Az általános jogelvek, mint a nemzetközi jog forrásai* című tanulmánya a jog- és államtudományi intézet kiadványában is megjelent; szintén a nemzetközi jog keretében írt egyéb pályamunkái díjazásban részesültek: az 1932/33-as tanvére beadott *Az un. állami szolgálat fogalma és jogi természete* című művét a kar felemelt pályadíjjal és dicsérettel tüntette ki, valamint az 1933/34-es tanévre az állandó nemzetközi bíróság témakörében nyújtott be művet, amelyet a kar publikálásra is érdemesnek tartott. Édesapja a háborút a fronton töltötte, ezért a kötelességteljesítésének elismeréséül 1929. június 16-án vitézzé ütötte a kormányzó, és mint várományos 1930. május 25-én ifj. Csiky is vitézzé avattatott. A második kérelmező Vas Tibor volt, azonban őt nem avatták fel. MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 22. doboz, 1934. június 18. XIII. rendkívüli ülés, 1265/1933–34. ua. 136/1933–34. ua. 17. doboz, 1934. május 19. 1049/1933–34.

⁹¹ A diploma vagy abszolutórium kiállítási kérelmek nagyon gyakoriak voltak az időszakban, a hivatkozási alap a szabálytalan vagy a katonai félév beszámítása volt. Vitéz Csiky János utóbbira hivatkozott a források alapján, ugyanis a VII. féléve végén a katonai félévének a beszámításával kérte az abszolutórium kiállítását. Eddigre az összes kötelező kollokviumát lehallgatta, alapvizsgáit időben letette, és mint karpaszományos felavattatott a magyar honvédség kötelékében. A dékán döntése alapján az 1929. évi 410–5–105. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendelete és az 1899. évi XXVI. törvény értelmében a folyó tanév első szemesztere végén, annak szabályszerű befejezése után a végbizonyítványt kiállíthatták részére. MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 20. doboz. 1933. november 10. 381/1933–34.

⁹² HK. 1935. július 1. XLIII. évf. 13. sz. 204. p.; BH. 1935. december 13. LV. évf. 284. sz. 8. p.

⁹³ „A Ferenc József Tudományegyetem tanácsának ma délelőtt 12 órára tervezett ülése, amelyen vitéz Csiky János dr. jogtudományi doktorjelölt *sub auspiciis Gubernatoris* doktorrá avatása megtörtént volna, Szily Kálmán államtitkárnak, a kormányzó képviselőjének váratlan megbetegedése miatt bizonytalan időre elmaradt.” BH. 1935. október 25., LV. évf. 244. sz. 11. p.

⁹⁴ BH. 1935. október 13. LV. évf. 234. sz. 6. p.; PESTI HÍRLAP, 1933. december 13. LVII. évf. 284. sz. 15. p.

délkerületi versenyen pedig németből lett első. A szegedi egyetemen két egymásután következő esztendőben, 1933-ban és 1934-ben⁹⁵ felemelt pályadíjjal jutalmazták munkáit.⁹⁶ Már hallgató korában kiemelkedő volt, a kitüntetéssel vizsgázó hallgatók névjegyzékébe is felkerült.⁹⁷ A második tárgyú első jogtudományi szigorlatát 1933. december 12-én egyhangúlag kitűnővel, a kombinált átmeneti államtudományi szigorlatát 1934. január 24-én szintén egyhangúlag kitűnővel tette le.⁹⁸ Egyetemi tanulmányai alatt 1932. június 14. és szeptember 1. között a nyarat a Sorbonne-on töltötte jogi tanulmányok folytatása céljából, amelynek fedezetére a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 400 aranypengőt utalt ki a részére.⁹⁹

Ditrói Gábor rektor szavai után Szily Kálmán államtitkár a beszédében kiemelte: „a kormányzó kegye és elismerése a szorgalomnak a jutalma, és azt jelenti, hogy érdemes a magyar ifjúságnak küzdenie, nem egyszer nyomorognia is egy eszméért, mert az eredmény nem marad el. A tehetség és a szorgalom párosulása mindig megteszi a gyümölcsét. A mai ifjúságot sokszor fojtogatja az a kérdés, hogy mi lesz vele, ha diplomával a kezében kikerül a rideg életbe. Az ifjú csak látszólag vívja meg egyedül nagy harcát és senki sem veheti tőle rossznéven, hogy ha ebben a küszködésben maga foglalkozik legjobban saját ügyével. A diplomások kérdése nemcsak a diák és az aggódó szülők ügye, hanem az egész nemzet egyik legsúlyosabb és legégetőbb kérdése, mert nem szeretheti a magyar nemzetet az, aki nem foglalkozik szeretettel a nemzet jövőjével, a magyar ifjúsággal. Az ifjúság ügyének megoldásában kell, hogy összefogjon minden felelős tényező és olyan helyzetet teremtsen, amelyben a dolgozni tudó és akaró ifjú megtalálja boldogulását. Ezt a támogatást joggal elvárhatja a magyar ifjúság, csak azt nem várhatja, hogy máról-holnapra történik meg ez a változás, mert nem szabad arról elfeledkezni, hogy világválságban élünk, viszont nem szabad elcsüggednünk sem, mert a magyar élet hajója nem válhat örökké a háborgó hullámok játékszerévé. A magyarságnak és különösen a magyar ifjúságnak törhetetlenül hinnie kell hivatásában, önmaga erejében és a szebb magyar jövőben.”¹⁰⁰

4.4. Az egyetem tizenegyedik és tizenkettedik avatottjait Tasnádi Nagy András válás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkár, kormányzói megbízott üdvözölte és avatta fel. *Pacsi Jenő*¹⁰¹ államtudományi, *Csikós Miklós* jogtudományi és *Seknitzi Er-*

⁹⁵ A nemzetközi jogból, az állandó nemzetközi bíróság véleményező hatásköre című tételre, az „*Ubi ius, ibi lux, ibi pax*” című művet nyújtotta be. MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 22. doboz, 1934. május 18. XI. rendezés ülés, 1193/1933–34.

⁹⁶ *Délmagyarország*, 1935. december 15. XI. évf. 281. sz. 3–4. pp.

⁹⁷ MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 15. doboz, 1931. július 10. 1149/1930–31.

⁹⁸ MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 21. doboz, 1934. február 14, 775–1933–34.; Az 1934. június 9-én a summa cum laude diplomájának átvételéről szóló igazolás: MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 22. doboz, 136/1933–34.

⁹⁹ MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 17. doboz, 1932. május 23. 871/1931–32.

¹⁰⁰ BH. 1935. december 15. LV. évf. 286. sz. 4. p.; *Pesti Hírlap*, 1935. december 13. LVIII. évf. 284. sz. 15. p.

¹⁰¹ *Pesti Napló*, 1936. október 28. LXXXVII. évf. 247. sz. 13. p. (Pacsaiként hivatkoznak rá.); Egyetemi tanulmányai alatt a berlini Collegium Hungaricumban 2 hónapos kutatói ösztöndíjjal tartózkodhatott. Mindenről a jogi kari dékán igazolást állított ki: „*Pacsi Jenő a kar nyolcadféléves hallgatója, aki ebben a szemeszterben szerez végbizonyítványt, ezzel együtt az egyesített szemináriumi könyvtárnak a könyvtárosa. A nyári 2 hónapot (1934. június 15. – augusztus 15.) perjogi tanulmányok céljából Berlinben tölti és erre az időre 250 pengőt utal ki neki az Egyetem Barátainak Egyesülete.*” MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 22. doboz, 1934. június 8–9. 1331–1332/1933–34.

zsébet bölcsészettudományi doktorjelölteket 1936. december 14-én avatták *sub auspiciis Gubernatoris*.¹⁰² Az előkelőségek között ezúttal is megjelent Glattfelder Gyula megyéspüspök, vitéz Imecs György főispán, Pálffy József polgármester, Nagyszombathy Miksa altábornagy és vegyes dandárparancsnok és Shvoy Kálmán ny. altábornagy, országgyűlési képviselő.¹⁰³ Az eskü, valamint a fogadalom letétele után Tasnádi Nagy András államtitkár mondott beszédet, az ország helyzetére való tekintettel a háborúra emlékezett, különösen Kolozsvár emlékének adózott: „E tragikus időkben megbecsülhetetlen kincs ez a Kolozsvárról ide áthozott szellem. Az erdélyi lélek a legnehezebb korokban és késhegyig menő harcokban is megmentette önmagát és átmentette az utódokra. Kincsek nélkül büszke, megaláztatás nélkül alázatos, magát elpusztulni nem engedő hűséges erő, ez az erdélyi lélek. A szegedi egyetem lett az erdélyi lélek leghivatottabb képviselője. Ez az erdélyi lélek száműzetésében is lankadatlanul azon munkálkodik, hogy szebbé tegye a magyar életet.”¹⁰⁴ Az avatás után a Hungaria Szálló dísztermében zajlott az ünnepi ebéd.¹⁰⁵

Még az 1935. szeptember 24-én tartott I. rendes kari tanácsi ülésen terjesztette a kar elé Csekey István prorektor az említett Pacsi Jenő államtudományi doktorjelölt és Csikós Miklós jogtudományi doktorjelölt *sub auspiciis Gubernatoris* avatási kérelmeit.

Pacsi Jenő 1911. szeptember 16-án született Szepezden, római katolikus vallású volt. Apja Pacsi István MÁV altiszt, édesanyja Torkos Ágnes. A középiskolai tanulmányait a Magyar Királyi Állami Klauzál Gábor főgimnáziumban végezte, ahol végig jeles tanuló volt, kivéve az első osztályban szépírást, ének és testnevelésből volt jó érdemjegye, a másodikban kizárólag énekből volt jó jegye, azonban ezt követően végig jelesekkel zárt. 1930. június 12-én érettségizett szintén jelesre. Hetedikes gimnazista korában az Országos Közegészségtani Intézet Fodor József díjjal tüntette ki. A gimnázium végén részt vett a DMKE által szervezett középiskolai tanulmányi versenyen, ahol történelemből írt dolgozatával első helyet ért el. Pacsi Jenő hallgató korában is végig kiemelkedő volt, ugyanis ötödféléves korában (1932), nyáron, jogi tanulmányai keretében, a bécsi Collégium Hungaricumban töltött hat hetet,¹⁰⁶ az 1934/35. tanévben a magyar polgári törvénykezési jog témakörében pályaművet nyújtott be: *Iustitia Regnorum Fundamentum (Kuria)* címmel, amelyet Menyhárt Gáspár és Kiss Albert értékelt, külön dicséretben részesítették és 150 pengővel jutalmazták a munkáját.¹⁰⁷ A következő tanévben belügyi kutatási ösztöndíjat nyert el. 1932 nyarán egy hónapot német nyelvtanulás céljából Ausztriában töltött, majd 1933 nyarán hat hétig Grázban folytatott jogi tanulmányokat, végül szintén hat hétig 1934 nyarán a berlini Collegium Hungaricumban járt, amit az Egyetem Barátainak Egyesülete támogatott. Valamennyi szemináriumát szép eredménnyel és nagy szorgalommal teljesítette, alapvizsgái közül az elsőt 1931. június 1-én szóbeli többségi kitűnővel, a másodikat 1932. május 31-én egyhangúlag kitűnővel, a harmadikat 1933. május 30-án szintén egyhangúlag kitűnővel tette le. Mindkettő államtudományi szigorlatát egyhangúlag kitüntetéssel abszolválta (1934. június 20. és 1934. november 7.). 1932 májusa és 1934 decembere között a karon működő könyvtárban mint gya-

¹⁰² *Újság*, 1936. október 28. XII. évf. 247. sz. 8. p.

¹⁰³ *Szegedi Napló*, 1936. október 28. LVIII. évf. 248. sz. 5. p.

¹⁰⁴ BH. 1936. október 28. LVI. évf. 247. sz. 2. p.

¹⁰⁵ MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 24. doboz, 1935. szeptember, I. rendes ülés, 1422–1934–35.

¹⁰⁶ MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 17. doboz, 1932. június 9. 955/1931–32.

¹⁰⁷ MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 24. doboz, 1935. május 21. IV. rendkívüli ülés, 1278/1934–35.

kornok volt alkalmazásban, ezek után 1934 decemberétől 1935 szeptemberéig a Rektori Hivatalban dolgozott és ezzel együtt a Horthy Kollégiumban mint felügyelő állt alkalmazásban. Harmadik osztályos gimnáziumi kora óta nagyobb részt maga fedezte a tanulmányait. Szakdolgozatát: *A bírói védelem kialakulása a közigazgatási jogban* címmel írta, amelyet erős kutatói érzéssel dolgozott ki a szakmai zsűri megítélése szerint.¹⁰⁸

Csikós Miklós 1910. október 25-én Alsó-Kubinban született, 14 éves kora óta lakott Szegeden, a középiskolai tanulmányait a Szeged városi Dugonics András Gimnáziumban végezte (1920/21–1927/28), ahol mindvégig jeles volt. Érettségijét ugyancsak tiszta jelessel tette le, utólag görög nyelv és irodalomból is érettségizett. Egyetemi tanulmányait végig, megszakítás nélkül a karon végezte, ugyancsak tiszta jelessel. Első és harmadik alapvizsgáját szótöbbséggel kitűnővel, másodikat egyhangú kitűnővel tette le; első tárgyú szigorlatát szótöbbséggel, a második és harmadik tárgyú szigorlatát egyhangúlag kitűnővel abszolválta. 1934. június 10. és 1934. szeptember 20. között katonai szolgálatát töltötte mint karpaszományos híradó katona, amelynek végén címzetes őrmesteri rangot kapott. Édesapja az alsó-kubini számvevőszék főtanácsosa volt, aki a háborúban 35 hónapnyi szolgálatot teljesített, ahol harmadosztályú katonai érdemrendet, az ezüst és bronz *signum laudist*, valamint a Károly csapatkeresztet nyerte el; 1935 végén őrnaggyá lépett elő, majd Szegeden a Nemzeti Hadsereg megalakulása után több mint egy évig teljesített további szolgálatot.¹⁰⁹ Csikós a *dissertatio inauguralis*-át: *A közvetett tettegről* címmel 1935. május 28-án nyújtotta be, amelyet a kar felkért mindkét bírálója, Heller Erik és Buza László egyaránt elfogadott és dicséretes, jeles műnek minősített, azonban megítélésük szerint a *Gubernatoris* avatásra alapos átdolgozást igényelt a mű, amelyet a jelölt meg is tett.¹¹⁰

III. Sikertelen próbálkozások

A szegedi Ferenc József Tudományegyetem egyetemi tanácsába sokkal több avatási kérelem futott be, mint amennyi személyt fel is avattak. A kutatás jelenlegi állása alapján a jelen fejezetben bemutatott személyekről lehető fel adat, a tanulmány lábjegyzetében a vonatkozó helyeken pedig további sikertelen próbálkozásokról is írtam, azonban az ismételtes elkerülése végett itt nem tüntetem fel őket.

Az Erzsébet Tudományegyetemen az elutasítások fő oka a kiírások kiterjesztő értelmezése okán merült fel, ugyanis az általában jelest a főbb tantárgyakra értették, azonban ezt *teljes körűen* kellett értelmezni; feltehetőleg Szegeden sem lehetett ez másképp.¹¹¹

¹⁰⁸ MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 24. doboz, 1935. szeptember, I. rendes ülés, 1422–1934–35. 1437/1934–35.

¹⁰⁹ MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 24. doboz, 1368–1934–35; ua. 1422–1934–35.

¹¹⁰ MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 24. doboz, 1935. június 6. 1353/1934–35.

¹¹¹ *Polyák* 2014a.

1. Az 1923. június 6-i jelentés szerint *Balogh Árpád Anyos sub auspiciis Gubernatoris* felterjesztését kérte, amelynek a következő kari tanácsi ülésen való referálását Kolosváry Bálintra bízta a dékán.¹¹² A jelölt avatására nem került sor, így feltehetőleg az egyetemi tanácson elbukhatott vagy a kormányzó nem támogatta a kérelmét.

2. Az egyetemi tanács 1925. szeptember 23-i I. rendes ülésén nem utasították el *Svábyné Priegl Irén*¹¹³ jogtudományi doktor államtudományi doktorrá való kitüntetéses avatási kérelmét, hanem támogatás nélkül terjesztették fel a miniszterhez. Ugyanezt az utat járta be *Gedeon Imre* államtudományi doktor, ugyanis őt is pártolás nélkül terjesztették fel.¹¹⁴

Priegl Irén, az első magyar ügyvédjelölt nő élete sajnálatos módon tragikus véget ért. Nem sokkal a házasság után elvált a férjétől, hogy minden idejét a hivatásának szentelhesse. Diploma után ügyvédi irodát vezetett és egy jogi szemináriumban is tanított. Ő volt az első nő, aki Magyarországon jogi doktorátust szerzett és halálát követő nap avatták volna ügyvéddé. Erdélyi származású volt, a jogászai élet iránt való szeretetét már a szülői házban magába szívta, ugyanis édesapja, Priegl István ügyvéd volt Aradon. Az ő példája vezette Irént az ügyvédi pályára, amelyen előtte magyar nő nem dolgozott, ezen okból tanulmányai során az egyetemi kollégáinál is nagyobb nehézségekkel kellett megküzdenie, hiszen nőként úttörő volt a jogi fakultáson. Sikeresen meg is küzdött minden akadállyal, kitüntetéssel végezte el jogi tanulmányait, és volt remény arra, hogy megnyíljon előtte az érvényesülés. Hivatása annyira lekötötte minden érdeklődését és szeretetét, hogy férjétől, egy honvédszázadostól elvált, mert úgy gondolta, hogy a családi élet akadályozná a nehezen kivívott szakmai pályáján. Nemcsak jogászai körökben, mindenütt nagy tragédiával kezelték Priegl Irén korai halálát.¹¹⁵

3. A vallás- és közoktatási miniszter levelet intézett a karhoz, azzal a tartalommal, hogy évente kizárólag egyetlen személyt lehet *sub auspiciis* felavatni, mihez képest *Papp János* a folyó tanévben, június 14-én tette le a doktori szigorlatát, így nem lehetett őt visszamenőlegesen az 1932–1933. tanév terhére felavatni. Ezért kérte a kart, hogy új listát állítson fel, amelyben másik két személyt, sorrend megjelöléssel nevezzen meg.¹¹⁶

¹¹² MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 4. doboz, 743/1922–23.

¹¹³ 1921-ben jelentősen megcsappant a joghallgatók száma, egyrészt a *numerus clausus* miatt, másrészt az elindult közigazgatási képzés szivta el a jogász hallgatókat. A sajtó kiemelte, hogy a Budán tartózkodó Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára két hölgyet is felvettek, az egyik Priegl Irén, Priegl István aradi ügyvéd árvája, aki éppen most vizsgázott kitüntetéssel. A másik hölgyet nem nevezték meg, kizárólag arra tértek ki, hogy ő is kitűnően megállta a helyét. Továbbá a kolozsvári egyetemen női alkalmazott is volt a questurában, Lódits Margit questor–helyettes személyében. A sajtó fontosnak tartotta annak a kiemelését, hogy a rektor feltehetőleg a női hallgatók miatt keletkező esetleges zavargásokat meg tudja majd gátolni. Az ÚJSÁG, 1921. február 13. XIX. évf, 35. sz. 2. p.

¹¹⁴ MNL CSML FJTR VIII. 4.b. 1. doboz, 1925. szeptember 23. I. rendes ülés. 90/1925; ua. FJTJK VIII. 4.b. 4. doboz, 42/1924–25.

¹¹⁵ Az Újság, 1925. november 24. I. évf. 113. sz. 2. p.

¹¹⁶ MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 20. doboz, 1933. december 5. 478–1933–34.

4. *Deák Gézának szintén*¹¹⁷ sikertelen volt a *sub aspiciis Gubernatoris* avatási kérelme, azonban nem távolodott el az egyetemtól, ugyanis az 1933/34-es tanév második szemeszterében a Kereskedelmi és Váltójogi Tanszékre kérte a felvételét ösztöndíjas gyakornoknak.¹¹⁸

5. *Vas Tibor* Csiky Jánossal együtt folyamodott avatásért, akinek a kérelmét a kar szintén támogatta, de végül nem került sor az avatására. Láthatólag Csiky János tudományos és tanulmányi pályafutása még Vasénál is impozánsabb volt, ezen felül Csiky édesapja a Szegedi Országos Büntetőintézet igazgatója volt hosszú időn keresztül, így a rangsorolásánál ezen tények lettek a meghatározóak.

A pályázó 1911. május 27-én Budapesten született, *izraelita vallású* volt, középiskolai tanulmányait a szegedi kegyesrendi Dugonics András Gimnáziumban végezte, az alsó osztályt mint rendes, a felső osztályt mint magántanuló. Gimnáziumi osztályzatai közül csak egyetlen egy volt jó, az első osztályról szóló bizonyítványában rajzoló geometriából. A gimnázium felső osztályát azért kellett magántanulónaként elvégeznie, mert 14 éves korában súlyos szemműtéten esett át, amely balsikerrel végződött és jobb szemét elveszítette, a bal szemével való olvasás pedig lehetetlenné tette számára a gimnázium rendes tanulóként való elvégzését. Az ötödik osztállyal párhuzamosan megtanulta a Braille írást és olvasást. Tanulmányai folytatása érdekében kapcsolatba lépett különböző német, francia és magyar könyvtárakkal, az ott felehető Braille írott anyag használata érdekében. 1929-ben a DMKE által szervezett délvidéki iskolák versenyén a kémia dolgozata a legjobb volt, azonban a szabályzat alapján nem lehetett neki odaítélni a díjat, így az igazgatóság egyedi határozatot hozott, amelyben 30 aranykoronás külön, első díjban részesítette. Jogi tanulmányait megszakítás nélkül végezte, az alapvizsgáit és jogtudományi szigorlatait kitüntetéssel tette le. Egyetemi tanulmányai alatt a különböző büntetőjogi, nemzetközi jogi, közigazgatási jogi, gazdaságpolitikai, politikai és jogelméleti szemináriumokban kiváló eredménnyel dolgozott. 1932/33-as tanévben *A transzcendentális logika jelentősége a jogelméletben* című pályaművét dicsérettel és felemelt pályadíjjal ismerték el. Kimagasló tehetségét, különösen a kitarító szorgalmát méltatták, amellyel az iskolai tanulmányait csaknem teljes vaksága ellenére végigvitte.¹¹⁹

¹¹⁷ A jogi kari dékán bizonyítványt állított ki, hogy Deák Géza, Mezőcsáton született, 1907. december 6-án, református vallású volt. A harmadik tárgyú első jogtudományi szigorlatát 1930. december 19-én egyhangúlag kitűnővel, a második tárgyú második jogtudományi szigorlatát 1931. május 13-án egyhangúlag kitűnővel, és az első tárgyú harmadik jogtudományi szigorlatát 1931. június 24-én ugyancsak egyhangúlag kitűnővel tette le; a doktori értekezését a kar elfogadta, így 1932. április 23-án a jogtudományok doktorává *summa cum laude* avatták fel. MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 21. doboz, 1934. február 14. 774/1933–34.

¹¹⁸ MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. 21. doboz, 567–1933/34.

¹¹⁹ MNL CSML FJTJK VIII. 4.b. 22. doboz, 1934. június 18. XIII. rendkívüli ülés, 1265/1933–34.

Összefoglalás

A kitüntetéses avatásokat végignézve, ha formálisan nem is mentek át változáson és a feltételrendszerben sem következett be módosulás, az avatott személyek tanulmányi és tudományos előmenetelében jelentős diverzitás figyelhető meg. A behatárolt időszak azért jelentős, mert a két világháború időszakát tekinthetjük át, amely a kezdeti időszak-tól az irredentizmus és a nacionalizmus ideológiájában égett, majd a harmincas évektől a német és olasz behatásra ezen eszmék tovább fokozódtak, s ha kis részben is, de a tudományos életre is hatással voltak, amelyre az utolsó avatott Csikós Miklós példa, ugyanis őt mint hivatásos sorkatonát avatták fel a kormányzó védnöksége alatt.

Ha végig tekintünk az avatottakon, akkor láthatjuk, hogy a legtöbb diplomás családból származott, kevés volt, aki ezen kívül esett, azok is gyakran közhivatali szolgálatot láttak el. Egyedüli személy Lányi János, akinek édesapja iparos: Szeged egyik cukrászmestere volt.

A jelöltek jelentős része már hallgató korában aktív tudományos munkát végzett, amely tevékenység előre jelezte a későbbi *Gubernatoris* avatás reményét, így ha utóbb nem is vált meghatározóvá életükben a kutatói munka végzése, azért a rangsorolásnál jelentős előnyként jelent meg. Ezen felavatott hallgatók nagy része, ha nem is mind, egyetemen maradt, vagy ha nem, a tudományos élettől nem távolodtak el teljesen. Így az avatási beszédekben gyakran elhangzott államfői kegy megelőlegezése, mint *sub auspiciis* avatás, később a döntések helyességét támasztotta alá.

Melléklet

1. sz. táblázat

A királygyűrés felavatottak által lehallgatott tanórák

	(kövesdi) Boér Elek	Dioszeghy István	Hauber Kamilló	Paraszky Gyula
	rendes joghallgató apja: Boér Elek egyetemi tanár. született (sz.): Kolozsvár, 1898. szeptember 13. magyar, református Lakóhelye (l.h.): Kolozsvár, Mátyás király tér (Főtér) 7. később: Apja lakóhelye: Budapest II. kerület. 1916. V. 12–1918. XI. 28 között katoná volt.	rendes joghallgató apja: Dioszeghy Gábor, királyi ítélőtáblai bíró sz: Budapest, 1894. október 24. magyar, római katolikus l.h.: Kolozsvár, Egyetem utca 3.	Monostori Hauber Kamilló császári királyi tartalékos hadnagy gyám: édesanyja, özvegye egy honvédezedesnek. sz: Budapest, 1897. március 8. Magyar, római katolikus l.h.: Budapest, Forduló utca 2.	rendes joghallgató apja: Paraszky Gyula királyi járásbírósi elnök sz: Körösbánya, 1904. október 1. érettségi: Szeged magyar királyi állami Főgimnázium, 1922. június 14. magyar, evangélikus l.h.: Szeged, Pallavicini utca 5. sz I. em., majd: Boldogasszony sugárút 17. I. em.
1917/18. I. szem.	Harc téren volt.	Harc téren volt.	Harc téren volt.	
1917/18. II. szem.	Harc téren volt.	Harc téren volt.	1.; 2.; 3.; 4.; 5., 6.; 52. Márki Sándor: A francia forradalom története (4) <hr/> Σ: 35	
1918/19. I. szem.	1.; 5.; 7.; 4. Márki: A középkor a keresztes háború óta (4) Dános Árpád: Magyar ipari közigazgatási jog (1) Jászi Oszkár: Az imperialista államfejlődés (1) <hr/> Σ: 24	10.; 11., 12.; 13.; 52. <hr/> Σ: 22 (Az összes hallgatott órák száma egy hétre levetítve)		
1918/19. II. szem.	6.; 9.; 10., 11.; 12., 13., 14.; 12. <hr/> Σ: 39			
1919/20. I. szem.	15.; 16., 17., 18., 52. <hr/> Σ: 20			

1922/23. I. szem.				19; 20; 21.; 22. Bartók: Az akaratszabadság problémája (1) Szádeczky Kardos Lajos: Magyarország története a XVI. században (4) <hr/> Σ: 23
1922/23. II. szem.				20., 21., 23.; 24.; 52.; 22. Bartók: A jelenkor filo- zófiai áramlatai (1) Kováts: Bűncselekmé- nyek a tengeren (2) <hr/> Σ: 28
1923/24. I. szem.				26.; 27.; 28.; 32.; 33.; 31.; 57. <hr/> Σ: 42
1923/24. II. szem.				26.; 35., 36.; 11.; 33.; 53. Laky: Statisztikai szeminárium (2) Schneider Ferenc: Német nyelv kezdők számára (2) <hr/> Σ 36
1924/25. I. szem.				6.; 51.; 37.; 38.; 41.; 33.; 42.; 57. Márki: A XVII. század története (4) <hr/> Σ: 45
1924/25. II. szem.				6.; 51.; 40.; 37., 38., 43., 33.; 57. Szakál Zsigmond: Angol nyelv (2) Schneidert, vitte tovább. <hr/> Σ: 38
1925/26. I. szem.				
1925/26. II. szem.				
1926/27. I. szem.				
1926/27. II. szem.				

1927/28. I. szem.				
1927/28. II. szem.				
1928/29. I. szem.				
1928/29. II. szem.				
1929/30. I. szem.				
1929/30. II. szem.				
1930/31. I. szem.				

	Goltner Dénes Lajos	Lányi János	Szabó Mihály	Bibó István
	rendes joghallgató apja: Goltner Lajos polgári leányiskolai tanár, Makó magyar, római katolikus sz.: Makó, 1905. május 1. érettségi: Makói magyar királyi állami főgimnázium 1923. július 1. Az 1926/27-es tanévtől a gyámja: özvegy Goltner Lajosné.	rendes joghallgató apja: Lányi János cukrász sz.: Zombor, 1904. december 14. l.h.: Szeged, Tisza Lajos krt. 22. római katolikus érettségi: Szegedi Kegyes- rendi városi főgim- názium 1922. június 17. nem teljesített katonai szolgálatot.	apja: Szabó Imre MÁV nyugdíjas segédtiszt sz.: Szeged, 1907. szeptember 27. l.h.: Szeged, Ilona utca 21. magyar, református érettségi: Szegedi magyar királyi állami Klauzál Gá- bor reálgimnázium 1926. június 28.	apja: Bibó István, egye- temi könyvtárigazgató sz.: Budapest, 1911. augusztus 7. l.h.: Szeged, Klauzál vagy Kálvária tér 1. magyar, református érettségi: Szeged városi kegyesrendi gimnázium 1929. szept. 14. nem volt katona
1917/18. I. szem.				
1917/18. II. szem.				
1918/19. I. szem.				
1918/19. II. szem.				
1919/20. I. szem.				

1922/23. I. szem.		19., 20.; 21.; 22. Márki Sándor: A legújabb kor története 1871 (4) Dános Árpád: Magyar ipari közigazgatási jog (2)		
		Σ : 25		
1922/23. II. szem.		20.; 21., 23., 24.; 25.; 52. Dános: A magyar ipari közigazgatási jog fejlődése a háború után (2)		
		Σ : 28		
1923/24. I. szem.	19.; 20., 21.; 34.; 31., Szádeczky: Magyarország története a kuruckorszakban (4)	26.; 27., 28., 29.; 30.		
	Σ : 26	Σ : 25		
1923/24. II. szem.	20.; 21., 23.; 28.; 29., 34.; 31.; Szádeczky: Hazánk története a XVIII. században (4) Erdélyi László: Művelődés a Hunyadiak-korában (4)	26.; 28.; 35., 36., 53. Dános: Közigazgatás jogi nem (sic!) (2)		
		Σ : 22		
1924/25. I. szem.	36.; 17.; 44.; 11; 17.; 54.; 57. Zehery: Sajtóbüntetőjog (3)	6.; 51.; 37.; 38.; 39.		
	Σ : 27	Σ : 22		
1924/25. II. szem.	36.; 26.; 28.; 32.; 35.; 54.	6.; 51.; 37.; 40.; 17.		
	Σ : 25	Σ : 25		
1925/26. I. szem.	6.; 45.; 37.; 17.; 46.; 41.; 29. Polner: Az angol alkotmány (1)			
	Σ : 32			
1925/26. II. szem.	6.; 37.; 17.; 46., 45.; 47., 54.			
	Σ : 29			

1926/27. I. szem.	48.; 43.; 41.; 30.; 11.; 25.; 21.; 17.; 36.; 46. <hr/> Σ: 40		19.; 46.; 21.; 20.; 22., Fögel József: Európa a kö- zépkor elején (4) Szabó József: Törvénytudomány (2) <hr/> Σ: 27	
1926/27. II. szem.	48.; 11.; 30.; 46.; 43.; 21.; 28. Szandtner: Politikai szeminárium (1) Erekly: Közjogi szeminárium (1) Ményhárt: Magánjogi praktikum (2) <hr/> Σ: 39		23.; 46.; 20.; 21.; 22. Fögel: Európa története a középkorban (4) Rigler Gusztáv: Közegészségtan joghallga- tóknak (2) <hr/> Σ: 27	
1927/28. I. szem.			36.; 26.; 28.; 32.; 46.; 33.; 54. <hr/> Σ: 27	
1927/28. II. szem.			49.; 46.; 37.; 45.; 50.; 55.; 56.; Zehery: Büntetőjogi gya- korlatok (1) <hr/> Σ: 27	
1928/29. I. szem.			49.; 37.; 45.; 47.; 50.; 46. Jankovich László: Törvénykezési orvostan (2) <hr/> Σ: 29	
1928/29. II. szem.			49.; 45.; 47.; 46.; 50.; 55.; 56. Zehery: Reform gondolatok a per- orvoslati jog terén (1) Zehery: Büntetőjogi gyakorlatok (1) <hr/> Σ: 27	

1929/30. I. szem.			43.; 41.; 48.; 11.; 46.; Polner: Politika (5) Meszlény Antal: A tisztességtelen versenyről szóló törvény (1) Vinczy: Államszámvitel (5) ----- Σ: 32	Kiss A.: Bevezetés a jogtudomá- mányokba (2) 21.; Kiss: szeminárium (1) Iványi Béla: Magyar al- kotmány és jogtörténet (5) Iványi: A Corpus Iuris Hungarici (1) Fogel: A legújabb kor történelme (4) Marót Károly: (2) Marót: Homéros Odüssz- zeiájának olvasása (2) Fogel: A Hunyadiak és a Jagellók kora (4) Heher Géza: Angol nyelv haladóknak: (2) ----- Σ: 31
1929/30. II. szem.			NINCS ADAT	NINCS ADAT
1930/31. I. szem.				27.; 26.; 35.; 46.; 54.; 55.; 32.; Horváth Barna: Jogbölcselet (5) Horváth: Jogbölcseleti szeminárium (1) Surányi–Unger: Közgazdaságtani szemi- nárium (2) További két kurzus Su- rányi–Unger Tivadaml. Marót: A jogi epika kez- detei (2) Marót: H. Juliánus felvi- lágosult olvasása (2) ----- Σ: 42

Forrás: MNL CSML FJTJK VIII. 4. b. Anyakönyvek 54., 94. kötetek.

1. = Navratil Ákos: Nemzetgazdaságtan (5 óra/hét)
2. = Navratil Ákos: Statisztika (5)
3. = Navratil Ákos: Pénzügytan (4)
4. = Szandtner Pál: Magyar közjog (5)
5. = Somló Bodog: Jogfilozófia (Jogbölcselet) (5)
6. = Kolosváry Bálint: Magyar magánjog (5)
7. = Somló Bodog: Nemzetközi jog (3)
8. = Dános Árpád: Magyar ipari közigazgatási jog (1)
9. = Boér Elek: Magyar közigazgatási jog (5)
10. = Réz Mihály: Politika (5)
11. = Kossuthány Ignác: Egyházjog (5)
12. = Lukáts Adolf: Magyar büntetőjog (5)
13. = Kossuhány: Statisztika (5)
14. = Boér: Magyar pénzügyi jog (4)

15. = Menyhárt Gáspár: Ausztriai magánjog (5)
16. = Kuncz Ödön: Kereskedelmi és váltójog (5)
17. = Tóth: Polgári törvénykezési jog (5)
18. = Beé Oszkár: Államszámviteltan (3)
19. = Moór Gyula: Bevezetés a jogtudományokba (2)
20. = Ereky István: Magyar alkotmány- és jogtörténet (5)
21. = Kiss Albert: Római jog (8)
22. = Bartók: A filozófia egyetemes története III. v. IV. (4)
23. = Szandtner: Bevezetés az államtudományokba (2)
24. = Szádeczky: Hazánk története a XVII. században (4)
25. = Moór: Nemzetközi jog (5)
26. = Kováts Ferenc: Közigazgatástan (5)
27. = Polner Ödön: Magyar közjog (5)
28. = Moór: Jogbölcselet (5)
29. = Laky Dezső: Statisztika (5)
30. = Szandtner: Politika (5)
31. = Bartók: Etika (4)
32. = Buza László: Nemzetközi jog (5)
33. = Tomanóczy Gusztáv: Kardvívás (12)
34. = Vinczi Károly: Államelmélettan (3)
35. = Kováts: Pénzügygazdaságtan (4)
36. = Polner: Magyar alkotmányjog (5)
37. = Menyhárt: Résszerű magánjog (osztrákjog) (5)
38. = Zehery: Büntetőjogi praktikum (2)
39. = Menyhárt: Magyar kereskedelmi és váltójog (5)
40. = Moór: Bűnvádi eljárás (5)
41. = Ereky: Magyar pénzügyi jog (4)
42. = Schneider: Német nyelv haladók számára (2)
43. = Ereky: Magyar közigazgatási jog (5)
44. = Szandtner: Retorika (5)
45. = Heller: Anyagi büntetőjog (5)
46. = Kovács B. János: Testnevelési gyakorlatok (2)
47. = Heller: Büntető eljárási jog (5)
48. = Thury Sándor Kornél: Magyar kereskedelmi és váltójog (5)
49. = Menyhárt: Magyar magánjog (5)
50. = Kiss: Magyar polgári törvénykezési jog (5)
51. = Buza: Anyagi büntetőjog (5)
52. = Demeter György: Törvényszéki orvostan (2)
53. = Polner: Alkotmányjogi gyakorlatok (1)
54. = Polner: Közjogi gyakorlatok (1)
55. = Buza: Nemzetközi jogi praktikum (1)
56. = Zehery: Perorvoslatok a büntetőperben (2)
57. = Szandtner: Bevezetés a tudományos irodalmi munkába (1)

ILDIKÓ ÁMÁN

CEREMONIAL CONGREGATION OF JUDICIOUS DOCTORAL STUDENTS BETWEEN THE TWO WORLD WARS AT THE FERENC JÓZSEF UNIVERSITY OF SZEGED

(Summary)

In a previous study I discussed the congregation of the title *sub auspiciis Regis* and its ceremonial proceedings. For this reason this I will omit this in the current study, instead I shall discuss in great detail the graduate students of judicious studies of the Ferenc József University of Szeged and their scientific carriers. The congregation under patronage of the head of state specifically for *sub auspiciis Regis* and *Gubernatoris* don't differ much even though under the king's patronage the title was changed the proceedings remained the same.

This is how they revitalized the tradition where the head of state or one of his delegates gave the young doctor of judicious studies a ring made specifically for the occasion following a grand speech.

The Ferenc József University of Szeged congregated its first judicious students as *sub auspiciis Gubernatoris* in 1923. Between the two world wars there were 12 judicious and political science doctoral candidates who were given their diplomas by the head of state, even if not all of them stayed at the university they remained in scientific circles, published regularly or gave lectures at universities and legal academies.

BATHÓ GÁBOR*

Minek nevezzetek?

A minisztériumok elnevezésének egyes kérdései a dualizmus korában

A dualizmus időszaka alatta a kormányrendszer stabilnak mondható, tekintettel arra, hogy a valamivel több, mint ötven év alatt mindössze három változás történt. Az eredeti kormányrendszer megállapító jogszabály, az 1848. évi III. törvénycikk rendszerében csak kiegészítés történt 1868-ban és 1917-ben, valamint egyetlen, formálisan nem igazán jelentős módosítás 1889-ben.

A jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy az 1848-ban kialakított kormánystruktúra és annak változásai milyen kapcsolatban állnak az egyes minisztériumok elnevezésével. Erre tekintettel négy kérdést vizsgálok meg a tanulmány terjedelmi korlátai között, így az itt közöltek nem a teljesség igényével mutatják be a kérdést, azonban a részletesebb vizsgálathoz adalékul szolgálhatnak. Az első kérdés arra irányul, hogy az 1848. évi III. törvénycikk tartalmazta-e a minisztériumok vagy a miniszteri állások elnevezését. A második vizsgált téma az egyetlen olyan esemény a vizsgált időszakban, amikor úgy változtattak a kormánystruktúrán, hogy csak a meglévő minisztériumok nevét változtatták meg, új miniszteri állást nem hoztak létre, és korábbiakat sem szüntettek meg. A harmadik vizsgálandó téma az 1917. évi XI. törvénycikkkel betölthetővé vált négy tárca nélküli miniszteri állás eredeti elnevezéseinek kérdése.

I. A tárcák elnevezése az 1848. évi III. törvénycikk szerint

A vizsgálódásunk kiindulási alapját tehát az 1848. évi III. törvénycikk jelenti, annak is azon szakaszai, amelyek a kormány szerkezetére vonatkozó szabályokat tartalmaznak. Ilyen a 13. §, amely a király személye körüli miniszter pozícióját írja le („13. § A miniszterek egyike folyvást Ő Felségének személye körül lesz, s mindazon viszonyokba, mellyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelőség mellett képviseli”¹). Az 1848. évi III. törvénycikk 14. §-a további hét kormánytaggal kapcsolatban tartalmaz rendelkezéseket („14. § A ministeriumnak, azon tagján kívül, melly a Felség személye körül a 13. §-ban említett ügyekre ügyelend,

* tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Intézet

¹ 1848. évi III. törvénycikk 13. §.

következő osztályai lesznek: a) Belügyek. b) Országos pénzügy. c) Közmunka és közlekedési eszközök, és hajózás. d) Földművelés, ipar és kereskedés. e) Vallás és közoktatás. f) Igazságszolgáltatás és kegyelem; és g) Honvédelem osztályai²). A törvénycikk 15. §-a arról rendelkezik, hogy mindegyik osztálynak az élén külön miniszter áll.³ E jogszabályszovegek elolvasását követően jól látszik, hogy az 1848. évi III. törvénycikk sem a miniszteri állások elnevezését, sem pedig az egyes minisztériumok elnevezését nem tartalmazza. A 14. §-ban írt felsorolás a ministerium, azaz a kormány osztályait tartalmazza, amely meghatározások nem az egyes minisztériumok vagy miniszteri állások elnevezéseit jelentik, hanem az egyes minisztériumok hatáskörének nagyon elnagyolt körülírását.

Erre utal az 1848. évi III. törvénycikk országgyűlési vitájának és elfogadásának egy epizódja. 1848. március 18-án, a *Batthyány Lajos* miniszterelnökké történő kinevezésének másnapján megkezdődött a törvényalkotást célzó munka az országgyűlésben. A független felelős magyar ministerium felállítására vonatkozó javaslatot támogató királyi leiratot 1848. március 19-én olvasták fel az országgyűlés két táblájának együttes ülése előtt.⁴ Természetesen több kérdés is napirenden volt, azonban témánk szempontjából a legfontosabb, a felelős és független magyar ministeriumról szóló törvény javaslatának megszövegezése is megkezdődött. A későbbi 1848. évi III. törvénycikk megfogalmazói minden kétséget kizáróan nem ismerhetők meg. Ebben az esetben bizonyosan a törvényjavaslat fogalmazói voltak *Szemere Bertalan*, *Ghyczy Kálmán* és *Kossuth Lajos*. Nem tudható azonban az, hogy ki volt az eredeti javaslat megfogalmazója. Ugyanis *Szemere Bertalan* a javításait már egy tisztázatban tette meg, ennek alkotója viszont nem ismert. *Szemere* javításai⁵ közül a témánk szempontjából az a fontos, amellyel az egyetlen, egységes gazdasági osztályt, minisztériumot kettéosztotta. Az eredeti tervzetben a következő osztályok, azaz minisztériumi hatáskörsoportok szerepeltek ebben a sorrendben és írásmóddal: bel ügyek; országos pénzügy; közlekedési eszközök, kereskedés, földművelés, műipar s hajózás; hon védelme; vallás és nevelés; igazságszolgáltatás és kegyelem. *Szemere* az igen széles hatáskörű, a „közlekedési eszközök, kereskedés, földművelés, műipar s hajózás” ügyéért felelős minisztériumot kettéosztotta a következők szerint: közmunka és közlekedési eszközök, valamint földművelés, ipar és kereskedés. Ezt a két új minisztériumot egymás után helyezte el a felsorolásban. A hon védelme ügyéért felelős osztály nevét honvédelemre változtatta, és a lista utolsó előtti helyére tette át. A vallás és nevelés ügyéért felelős minisztérium nevét pedig „vallás és közoktatás”-ra változtatta meg.⁶ Az alsótáblán nem érkezett jelentős javaslat a minisztériumi struktúra átalakítására. A március 22-i kerületi ülésen *Ruttkay István* azt javasolta, hogy a tengerészet kapjon külön osztályt a törvénytervezetben szereplő minisztériumi felsorolásban. Erre *Kossuth Lajos* válaszolt, aki azt mondta, hogy annyira nem fejlett még a magyar hajózás ügye, hogy külön minisztériumot kaphatna. A hajózás ügyét a kereskedelemhez és a honvédelemhez látta besorolhatónak.⁷

² 1848. évi III. törvénycikk 14. §.

³ 1848. évi III. törvénycikk 15. §. Mindegyik osztálynak, valamint az ahhoz tartozó, s az illető osztályfőnökök vezérlete alatt állandó hivatalos személyzetnek élén külön minister áll.

⁴ RUSZOLY JÓZSEF: *Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949*. Püski, Budapest, 2002. 10. p.

⁵ OL Diaeta anni 1847/48. Cc/59.

⁶ RUSZOLY 2002, 19. p.

⁷ RUSZOLY 2002, 10. és 19. p.

Érdeemes egy pillantást vetni arra, hogy a legközvetlenebb módon érintett személy hogyan használta az 1848. évi III. törvénycikk szerinti osztályok elnevezéseit. *Batthyány Lajos* a császárnak küldött levelében így írt: „van szerencsém az általam tervezett ministerek névsorát legmagasb tudomány vétel, és legkegyelmesebb megszentetés végett mély alázattal előterjeszteni: *Deák Ferencz* urat igazság, b. *Eötvös József* urat vallás és nevelés, hg. *Eszterházy Pál* urat ausztriávali érintkezések, *Klauzál Gábor* urat földművelés, ipar, és kereskedelem, *Kossuth Lajos* urat pénzügy, ezredes *Mészáros Lázár* urat hadügy, gr. *Széchenyi István* urat közlekedés és közmunkák, *Szemere Bertalan* urat belügy tárczáival.”⁸ Jól látszik ebből a jegyzékből, hogy már *Batthyány* nem éppen azokat a szavakat, kifejezéseket használta, amelyek az 1848. évi III. törvénycikk 14. §-ában szerepeltek. Az f) pont szerinti „igazságszolgáltatás és kegyelem” *Batthyánynál* már az igazság tárcájára egyszerűsödik, hasonló történt a c) pont szerinti „köz-munka és közlekedési eszközök, és hajózás” ügyivel foglalkozó osztállyal is, amikor *Széchenyi* tárcájává már a közlekedés és közmunkák tárcájaként vált.

Ez az egyszerűsítésre törekvés jelenik meg akkor is, amikor nincs feltétlenül szükség a formális elnevezések használatára. Erre példák az 1867. február 25-i minisztertanácsi ülés egyes iratai. Ez a minisztertanács egyébként igen jelentős és alapvető kérdésekkel foglalkozott, többek között *Andrássy Gyula* miniszterelnök országgyűlési programbeszédével, a ministerek képviselőházbeli ülésrendjével, a minisztériumok szervezetének és ügyvezetésének megállapításával, az erdélyi kormányügyek átvételével és a Miniszterelnökség számára hivatali helyiség biztosításával. A jegyzőkönyv előlapján, előírtan, tisztázottan olvashatók a jelenlévő ministerek nevei, illetve miniszteri állásaik elnevezései: vallás- és közoktatásügyi minister, belügyi minister, pénzügyi minister, igazságügyi minister, közmunka és közlekedési minister és földművelés- ipar- és kereskedelemügyi minister.⁹ Látható, hogy ezek az elnevezések sem követik szó szerint az 1848. évi III. törvénycikk 14. §-ában meghatározott osztályok elnevezéseit. Ha egy későbbi (1899. február 1.) minisztertanácsi jegyzőkönyv jelenléti ívét nézzük meg, azt láthatjuk, hogy a miniszteri állások neve így állandósult, az 1889. évi XVIII. törvénycikk által bevezetett változásokon kívül az elnevezések ugyanazok maradtak: vallás- és közoktatásügyi minister, belügyminister, pénzügyminister, igazságügyminister, földművelésügyi minister és kereskedelemügyi minister.¹⁰ Hasonló megállapításra juthatunk, ha egy sokkal későbbi minisztertanácsi ülés (1918. január 4.) jelenléti ívét nézzük meg, ahol – többek között – megtaláljuk a vallás- és közoktatásügyi ministert, belügyministert, igazságügyministert, földművelésügyi ministert és kereskedelemügyi ministert.¹¹ Egy másik jelenséget találunk, ha a minisztertanáccsal kapcsolatban nem az elsődleges, hivatalos iratot nézzük meg, hanem egy informális, valódi gyakorlatban használatos iratot, esetünkben a minisztertanácsi jegyzőkönyv köröztetési ívét. Ebben a miniszteri állások nevét sokkal egyszerűbben megfogalmazva találjuk, úgy mint cultus minister, belügyi minister, pénzügyi minister, igazságügyi minister, közlekedési minister és ke-

⁸ Batthyány Lajos miniszterelnök levele a császárnak. URBÁN Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. Argumentum, Budapest, 1999. 226–227. pp.

⁹ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1867. február 25. (13. ülés)

¹⁰ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1899. február 1. (5. ülés)

¹¹ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1918. január 4. (1. ülés)

reskedelemügyi miniszter.¹² Látszik, hogy az utókornak szánt, „hivatalos” iratok is egyszerűbb elnevezéseket használtak, amely elnevezések hasonlítanak az 1848. évi III. törvénycikk szerinti osztályok elnevezésével, de azokkal nem egyezik meg. Az elnevezések megváltoztatása az egyszerűsítés irányába mutat, a minél rövidebb elnevezések a könnyebb használatot tették lehetővé.

Egy gondolat erejéig fontos lehet nemcsak az 1848. évi III. törvénycikk 14. §-ával, hanem a 13. §-ával is foglalkozni valamelyest. A király személye körüli miniszter vagy tárca elnevezése még osztályként sem került a törvénycikkben meghatározásra, hiszen a 13. § csak ennyit mond ki: „A miniszterek egyike folyvást Ő Felségének személye körül lesz, s mindazon viszonyokba, mellyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli.”¹³ Ez a jogszabályszöveg jól láthatóan még annyi támpontot sem ad a minisztérium elnevezését illetően, mint amennyit a 14. §; nem határozza meg hozzávetőlegesen sem a tárca vagy a miniszteri állás elnevezését, csak annyit rögzít, hogy a miniszter folyvást Ő Felségének személye körül lesz. Így érthető, hogy ezen miniszteri állás elnevezése a legnagyobb változást mutatta. A király személye körüli miniszter első kinevezéséhez alapul szolgáló előterjesztésben a „Minister für die internationalen Angelegenheiten Ungarns und der österreichischen Erbstaaten” elnevezés szerepelt. A későbbiekben a kinevező iratban ez az elnevezés a „kapcsolt birodalmam többi részeivel érintkezések minisztere” kifejezésre változott.¹⁴ Ha a korábban írtak alapján feltesszük, hogy a miniszteri állások elnevezéseinek napi használói az egyszerűsítést támogatják, akkor nyilvánvalónak tűnik, hogy nem ez a bonyolult kifejezés terjedt el a mindennapi használatban. Az egyszerűbb név használata iránti igény fennmaradt, viszont ez nem feltétlenül mutatott az egységes irányába. Fentebb láthattuk, hogy a Batthyány által a császárnak írt levélben *Esterházy Pál* mint az „ausztriávali érintkezések” tárcájának minisztere szerepelt.¹⁵ Ahogyan *Somogyi Éva* is írta, az osztrák miniszterek hivatalos átirataikat a külügyminiszterhez mint a királyi személye körüli miniszterhez címezték. A pozíciót elsőként betöltő *Esterházy Pál* pedig kezdettől fogva „A magyar külügyminiszter pecsété 1848” feliratú bélyegzőt. A nádori hivatalban a király személye körüli minisztérium számára „érintkezési minisztérium” elnevezéssel nyitottak új lapot az iktatókönyvben.¹⁶ Külön érdekesség, hogy az 1848. évi osztrák minisztertanácsokon – igen előrelátó módon – nem álltak ki egyik elnevezésváltozat mellett sem, hanem *Esterházyt* egyszerűen „Fürst”-ként vagy „Minister”-ként említették elkerülve az állásfoglalás szükségességét a miniszteri állás elnevezése tekintetében.¹⁷

¹² MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1867. február 25. (13. ülés)

¹³ 1848. évi III. törvénycikk 13. §.

¹⁴ SZABAD GYÖRGY: *Magyarország önálló államiságának kérdése a polgári átalakulás korában, akadémiai székfoglaló, 1983. március 4.* Akadémiai, Budapest, 1986. 40. p. és SZABAD György: *Batthyány és Magyarország alkotmányos önkormányzatának kérdése 1848 tavaszán.* Századok. 1982/VI. 1187. p.

¹⁵ Batthyány Lajos miniszterelnök levele a császárnak. URBÁN 1999, 226–227. pp. és URBÁN Aladár: *Batthyány Lajos és a bécsi magyar külügyminisztérium.* Századok. 2010/III. 532. p.

¹⁶ SOMOGYI ÉVA: *A király személye körüli minisztérium, 1867–1914.* In: Levéltári Közlemények. 2001/1-2. 72. évf. 1–2. sz. 142. p.

¹⁷ HAJNAL ISTVÁN: *A Batthyány-kormány külpolitikája. Közös dolgaink.* Budapest, 1987. 39–41. pp.

II. Az 1889. évi XVIII. törvénycikk

A későbbi, az 1847/8. évi III. tc. 14. §-ának módosításáról szóló 1889. évi XVIII. törvénycikk előkészítésének első nyomai az 1889. április 4-i minisztertanácson tüntek fel,¹⁸ amely a két, együttesen közgazdasági minisztériumnak¹⁹ nevezett minisztériumot érintett: a Közmunka- és Közlekedésügyi és a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumot. Tekintettel arra, hogy más esetekben – például minisztériumi épületek felépítésének vagy átalakításának fedezetét biztosító törvénycikkek megalkotását – igen hosszan elnyúlt a folyamat, ebben az esetben nagyon gyors eljárásról beszélhetünk. A minisztertanácsi ülésen a téma április 4-én vetődött fel, a törvényt az uralkodó már május 12-én szentesítette, és azt május 19-én ki is hirdették. Alig másfél hónap telt el az ötlet felvetődése és a megvalósítása között. Nagyon gyors ez az eljárás annak fényében is, hogy a módosítandó jogszabály az 1848-as forradalom egyik legnagyobb vívmányát jelentő 1848. évi III. törvénycikk volt.

Az 1889. április 4-i minisztertanács 27 napirendi pontja közül a kilencedik napirend volt a törvényjavaslat bemutatása az 1848:III. tc. 14. §-ának a Közmunka- és Közlekedésügyi és a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumok hatáskörének megváltoztatása miatt szükségessé vált módosításáról. A minisztertanácson az előadó miniszter a közmunka- és közlekedésügyi miniszter volt. A miniszter elmondta, hogy a kormány szándékában áll a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium és a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium hatásköreinek olyan módon való módosítása, amely nem egyeztethető össze az 1848. évi III. törvénycikk 14. §-ának rendelkezéseivel. A kormány szándéka szerint a kereskedelmi tengerészeti és tengeri kikötői, valamint az iparügyeket a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumhoz kívánja áthelyezni, amely minisztériumnak ezt követően Kereskedelemügyi Minisztérium lesz a neve. A vízszabályozási ügyeket a kormány a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium hatáskörébe utalná, ezt követően a minisztérium neve Földművelésügyi Minisztérium lesz. A közmunka- és közlekedésügyi miniszter korábban megbízást kapott az ezzel kapcsolatos törvénymódosítási javaslat megszövegezésére. Az előkészített javaslatot a miniszter ezen, az 1889. április 4-i minisztertanácsi ülésen mutatta be. A minisztertanács jóváhagyta a törvénymódosítási javaslat tartalmát és szövegét, és felhatalmazta a miniszterelnököt, hogy az terjessze az uralkodó elé, az uralkodó támogatása esetén pedig az országgyűlés elé.²⁰ E felhatalmazás volt az eredője az 1847/8. évi III. tc. 14. §-ának módosításáról szóló 1889. évi XVIII. törvénycikk létrejöttének.

Tisza Kálmán miniszterelnök 1889. április 10-én jelentette a Képviselőháznak az 1847/8. évi III. törvénycikk 14. §-ának módosításáról szóló törvényjavaslat benyújtását.²¹ A törvénymódosítási javaslat – magához a módosításhoz képest – viszonylag hosszú volt: a módosító törvénycikk tervezete egy oldal terjedelmű volt, amit még kiegészítettek

¹⁸ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1889. április 4. (6. ülés)

¹⁹ BERZEVICZY ALBERT: *Az 1889-i véderő-vita és Tisza Kálmán alkonya.* in: Budapesti Szemle. 1935. 238. kötet, 693. sz. 135. p.

²⁰ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1889. április 4. (6. ülés)

²¹ Képviselőházi Napló (KN), 1887–1892. XI. kötet, 28. p.

két oldalnyi indokolással is.²² A későbbi és egyébként sokkal nagyobb jelentőségű 1917. évi XI. törvénycikk törvényszövegének és indokolásának volt hasonló terjedelme.²³

A módosító törvényjavaslat 1. §-a megadja a módosítás tényleges szövegét. Az 1848. évi III. törvénycikk 14. § c) és d) pontját érinti a módosítás. Ezen pontok eredeti szövege a következő volt: „c) Közmunka és közlekedési eszközök, és hajózás.; d) Földművelés, ipar és kereskedés.”²⁴ A törvényjavaslat szerint ez „kereskedelmi ügyek” és „földművelési ügyek” kifejezésre változott volna. A módosító javaslat szövege egyébként nem határozza meg, hogy pontosan melyik jogszabályhely módosítására irányul, azonban ez enélkül is nyilvánvaló. Szintén megjegyzendő, hogy a módosító javaslat szövege nem pontosan idézi az eredeti törvényszöveget. A javaslat szövegének 2. §-a meghatározza az új nevű minisztériumokat vezető miniszterek elnevezését. A kormány feladatot kap arra nézve, hogy a két új miniszter feladat- és hatáskörét állapítsa meg, illetve a személyzet és a költségvetési hitelek rendezéséről intézkedjen az 1889. évi költségvetésben. A 3. § arról rendelkezik, hogy a módosítás hatályba lépése után az újonnan rendezett hatáskörök szerint járnak el a miniszterek. Felhatalmazást kaptak a miniszterek, hogy erről tájékoztató rendeletet bocsássanak ki.²⁵ A javaslat általános indokolása szerint a fő cél a kormányzati feladatok célszerűbb csoportosítása volt. Az indoklás több olyan példát is felsorol, amikor a minisztérium a tapasztalatok alapján úgy döntött, hogy az egyes ügykörök minisztériumok közötti elosztását megváltoztatja a célszerűség és a hatékonyság érdekében. Ilyenként említették a kincstári erdők ügyét, amely a pénzügyminiszter ügyköréből került át a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterébe, vagy pedig a posta és távíró ügyét, amely a közmunka- és közlekedésügyi miniszter ügykörébe került. Tekintettel arra, hogy a tapasztalatok ezeket a változtatásokat igazolták, azt a megállapítást tette az indítványozó, hogy „a kormányzati feladatoknak a fejlődő étellel való emelkedése szükségessé teszi, miszerint azok célszerű csoportosítása még tovább vitessék.”²⁶ Az indoklás megállapította, hogy az 1848. évi III. törvénycikk által meghatározott osztályok közül kettő van, amely a gazdaság szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír: a közmunka- és közlekedésügyi és a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumok. Az indoklás megállapította, hogy a minisztériumok ilyen kialakítása megfelelt az 1848-as viszonyoknak, azonban a gazdaság és a kereskedelem 1880-as évekbeli viszonyai a korábbi struktúra átalakítását, módosítását, korrekcióját teszik szükségessé. A vízszabályozási ügyek, az ármentesítő társulatok, a vízjogi törvény végrehajtása, valamint az ipar és a kereskedelem általános fejlesztése olyan feladatok, amelyeknek hatékonyabb rendezése volt az indítvány célja.²⁷ A javaslat ezt követően részletesen megadta a leendő kereskedelemügyi miniszter,²⁸ valamint a jövőbeli földművelésügyi miniszter feladatkörét.²⁹ *Tisza Kálmán* előter-

²² Képviselőházi Irományok (KI), 1887–1892. XV. kötet, 271–273. pp. 445. sz.

²³ Képviselőházi Irományok (KI) 1910–1915. LVII. kötet, 1–3. pp. 1375.

²⁴ 1848. évi III. tc. 14. § c)-d)

²⁵ Képviselőházi Irományok (KI), 1887–1892. XV. kötet, 271. p. 445. sz.

²⁶ Képviselőházi Irományok (KI), 1887–1892. XV. kötet, 272. p. 445. sz.

²⁷ Képviselőházi Irományok (KI), 1887–1892. XV. kötet, 272–273. pp. 445. sz.

²⁸ „1. A kereskedelemügyi miniszter tárczája körébe tartoznának:

a) Vasutak engedélyezése, építése és felügyelete. A m. kir. államvasutak, a gépgyár és a diósgyőri gyár kezelése.

b) Az összes tengerészeti, kikötői és kikötőépítési ügyek.

c) A hajózásra vonatkozó felügyelet. Az aldunai Vaskapu szabályozása és kezelése.

jesztőként a javaslat összegzésében elmondta, hogy a javaslatban leírt és itt fentebb összegzett indokok alapján kívánja a kormány megváltoztatni a minisztériumok elnevezését és a hozzájuk kapcsolódó ügyköröket. Azonban rávilágított a korábbi gyakorlatra is: „[e]ddig ugyan az egyes ministeri tárczák beosztásában létesített csoportosítások a törvényhozás külön felhatalmazása nélkül, illetve a törvényhozás által jóváhagyott állami költségvetések alapján foganatosítottak.”³⁰ Jelen dolgozat szempontjából fontos, hogy *Tisza Kálmán* rögzítette a korábbi gyakorlatot. Az előbbi mondatból látható, hogy a törvény mint a módosítás eszköze fontos szerepet játszik, a törvény útján való módosítást tekintik a főszabálynak. Annak ellenére, hogy – úgy tűnik – maga az előterjesztő is a törvényben történő változtatásokat tekinti alapvetőnek, megemlíti, hogy az eddigi gyakorlat ettől eddig eltért, még hozzá kétféleképpen. Az egyik eltérés az ügykörök egyszerű átcsoportosítása a minisztertanács döntése alapján, amely kifejezett általános vagy egyedi törvényi felhatalmazás nélkül történt meg. Ez a megoldás egyértelműen mellőzi a törvényhozást, kizárja a törvényhozó hatalmat a folyamatból. Szélsőséges esetben ez akár vezethetett volna egyes minisztériumok hatáskörének kiüresítéséhez vagy akár egyes minisztériumok feladatkörének túlzott kiterjesztéséhez is. A második módszer a törvényhozás részvételével oldotta meg az egyes minisztériumok közötti hatáskör-átrendezés kérdését. Eszerint a költségvetésről szóló törvény tartalmazta az egyes minisztériumokhoz tartozó feladatokat, illetve azok költségvetését. Így abban az esetben, ha a kormány változtatni kíván az ügykörök elosztásán, egyszerűen a következő évi költségvetési törvény javaslatát már a megváltoztatni tervezett ügyköröknek megfelelően nyújtja be. Erre is volt példa az előterjesztő szerint. Ha két megfelelőnek tűnő és már bevett, többször alkalmazott módszer is a kormány rendelkezésére állt, felmerül a kérdés, hogy ebben az esetben miért tértek el. *Tisza Kálmán* az előterjesztésben ezt a kérdést megválaszolja: „[m]indazonáltal, miután a folyó évi költségvetés már elő van terjesztve s szükségesnek látszik, hogy ezen csoportosítás még a jövő 1890. évi költségvetés törvényhozási jóváhagyása előtt foganatosíttassék; s miután különben is a

d) Kőutak és közmunkaügy. Ut-, híd-, rév- és kövezetvám.

e) A magas építészeti és a kazán-ügyek.

f) Kereskedelem és ipar. Szabadalmi ügyek.

g) Határvám és erre vonatkozó nemzetközi szerződések. h) Posták, távirdek és távbeszélők.

i) Postatakarékpénztár.

k) Országos statisztikai hivatal.”

Képviselőházi Irományok (KI), 1887–1892. XV. kötet, 273. p. 445. sz.

²⁹ „2. A földmivelésügyi minister tárczája körébe tartoznának:

a) Az összes földmivelési és gazdasági ügyek.

b) Erdőfelügyelet.

c) Kincstári erdőségek.

d) Bányahatóság és a magánbányászat.

e) Lótenyésztés. Ménesbirtok-gazdaságok.

f) Állattenyésztés. Állategészségügy

g) Gazdasági szakoktatás.

h) Vizjog.

i) Vízszabályozások és ármentesítés.

k) Talajjavítás.”

Képviselőházi Irományok (KI), 1887–1892. XV. kötet, 273. p. 445. sz.

³⁰ Képviselőházi Irományok (KI), 1887–1892. XV. kötet, 273. p. 445. sz.

tervbe vett intézkedések az 1847/8. évi III. t.-cz. 14. §. c) és d) pontjainak megváltoztatását föltételezik, a ministerium sürgősnek tartotta ez iránt törvényjavaslatot terjeszteni be.”³¹ Két okát is adta tehát a miniszterelnök a szokásoktól való eltérésre. A fentebb ismertetett második megoldást, a költségvetési törvénybe való beillesztést nem lehetett alkalmazni, mivel a költségvetési törvényjavaslat már be volt nyújtva, és valószínűleg nem akarták azt módosítani vagy várni a következő költségvetési törvényig. Az ugyancsak fentebb leírt első megoldás szóba jöhetett volna, amennyiben csak a minisztériumok ügköreinek átrendezéséről lett volna szó. A javaslat szerint azonban a minisztériumok neve is módosul, így mindenképpen szükséges a törvény használata, hiszen egyértelműen törvénymódosításról van szó, ráadásul az igen nagy jelentőségű, szimbolikus 1848. évi III. törvénycikk módosításáról. Így elkerülhetetlen volt a törvénymódosításra irányuló javaslat benyújtása.

A Képviselőház 1889. április 27-i ülésén *Hegedűs Sándor*, a pénzügyi bizottság előadója bejelentette, hogy a bizottság a jelentését elkészítette, és azt a Képviselőház számára benyújtotta; kérte annak napirendre vételét.³² A pénzügyi bizottság jelentése mindössze két lap terjedelmű, azonban fontos megállapításokat tesz. A jelentés megismételte a javaslat indokait, így ennek újbóli ismertetésétől eltekintek. A bizottság kiemelte, hogy a két érintett minisztérium feladatainak részletes megállapítására nem került sor, de nem is kerülhetett, „mert ez a kormányzat változó feladataival és szükségleteivel áll kapcsolatban.”³³ A bizottság meggyőzőnek találta azt, ahogyan a módosító javaslat mindkét minisztérium esetében felsorol tíz-tíz területet, amelyek a változásokat illusztrálják; persze azt is megjegyezte, hogy felsorolhatók lennének még más ügyek is. Azonban az ügkörök pontos és részletes listázására és rögzítésére nincs szükség a bizottság szerint, hiszen ebben a kormány szabadságát továbbra is fenntartanák. Fontos megjegyezni, hogy a bizottság utal arra, hogy a kormány úgy kaphat szabad kezet az egyes ügkörök alakításában, ha ezeket a változtatásokat az évenkénti költségvetési törvényjavaslatban megjeleníti, és azokról az országgyűlésnek lesz alkalma dönteni.³⁴ Tehát a pénzügyi bizottság kifejezésre juttatta, hogy a kormány csak addig kaphat szabadságot az egyes minisztériumok ügyrendjének alakításában, amíg ez a törvényhozás monopóliumával a parlamenti ellenőrzés részét képezi. A bizottság egészében elfogadásra ajánlotta a tervezetet két ok miatt: egyrészt azért, mert ennél részletesebben szükségtelen a törvényben történő szabályozás, másrészt azért, mert a kormány álláspontjával, azaz az ügkörök homogénebb elrendezésével egyetértettek. A bizottság az előbbieken túl megállapította, hogy az ügkörök átrendezése jelentős hatással lesz a költségvetésre, azonban a két átnevezett minisztérium költségvetési kerete megközelítőleg ugyanaz marad az átvett és átadott feladatok hozzávetőleges egyenlősége miatt. A bizottság egyetértett azzal az újszerű megoldással is – az idő előrehaladtára tekintettel –, hogy a módosítások formálisan ne érintsék az 1889. évi költségvetést csak felhatalmazás alapján, hanem a változtatások majd csak a már javaslat formájában benyújtott 1890. évi költségvetésben jelenjenek meg. Bár a kormány biztosította a bizottságot

³¹ Képviselőházi Irományok (KI), 1887–1892. XV. kötet, 273. p. 445. sz.

³² Képviselőházi Napló (KN), 1887–1892. XI. kötet, 61. p.

³³ Képviselőházi Irományok (KI), 1887–1892. XV. kötet, 377. p. 467. sz.

³⁴ Képviselőházi Irományok (KI), 1887–1892. XV. kötet, 377. p. 467. sz.

arról, hogy a minisztériumok átnevezése és az ügykörök átrendezése jelentős költség-többlettel nem jár, a költségvetés főösszege mégis változik. A bizottság egyébként teljes egészében elfogadta a törvényjavaslatot tartalmi szempontból és szövegszerűen is. Mindössze egy apró módosító javaslatot tett, amely hangsúlyozza, hogy a minisztériumok megváltozott hatásköre nemcsak a belföldi, hanem a külföldi hatóságokra is kiterjed.³⁵

A pénzügyi bizottság jelentése és maga a törvényjavaslat is 1889. április 30-án került a Képviselőház elé. *Hegedüs Sándor*, a bizottság előadója a jelentés előterjesztésekor mentegette az 1848-as törvényhozást, mivel „kormányt megteremtve, még nem birt azzal az idővel és tapasztalással, hogy az egyes ministeriumok hatáskörének fejlődése tekintetében a megfelelő észleleteket megtehesse.” Vagyis a kormánynak a törvényjavaslatához fűzött indoklását ismételve hangsúlyozta, hogy a gazdasági körülmények folyamatos változása indokolta az ügykörök átrendezését korábban és a jelen esetben is. Hosszasan sorolta azokat a példákat és eseteket, amelyeknek a hatékonyabb elintézéséhez elengedhetetlen volt a minisztériumi feladatok átcsoportosítása. Fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy az 1848. évi III. törvénycikk szelleme sértetlen maradt, a javaslat annak csak két pontját célozza módosítani. Ugyancsak hangsúlyozta, hogy a törvényjavaslat nem tartalmaz az ügykörökre vonatkozó szabályozást, ennek szabadságát meghagyja a javaslat a kormány számára. Az előadó ezt követően a javaslat költségvetési hatásait ismertette, amelyre csak utalás történt a bizottság jelentésében, számokat e tekintetben nem tartalmazott. Összességében – a bizottság javaslatának megfelelően – az előadó elfogadásra ajánlotta a törvénymódosítást.³⁶ Érdekes, hogy arról nem ejtett szót, hogy a bizottság a jelentésében módosítási javaslatot fogalmazott meg, még ha nem is jelentőset.

A törvényjavaslat vitájában az első felszólaló *Madarász József*, ellenzéki képviselő, „a függetlenségi eszmék boldogemlékü agg harcosa”³⁷ volt. Ő a minisztériumok számára javasolt új elnevezéseket szerencsétlennek tartotta, ezért nem is támogatta a törvénymódosítást. Sérelmezte, hogy a minisztériumok elnevezéseiből ezentúl hiányozni fog az iparra való utalás. Meglátása szerint, ha 1848-ban fontosnak tartották az ipart annyira, hogy egy minisztérium elnevezésében szerepeltették, akkor erre 1889-ben is szükség van. Reményét fejezte ki, hogy a kormány nem Bécsnek kíván tetszeni azzal, hogy azt a látszatot kelti, mintha az ipart kevésbé tartaná fontosnak, mint 1848-ban. Azon az állásponton volt, hogy amennyiben az ország költségvetése megengedhetné, inkább a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi tárcát szétválasztva hozná létre az önálló földművelésügyért felelős minisztériumot – tehát a minisztériumok számát eggyel növelve.³⁸ Fontosnak tartom annak kiemelését, hogy a képviselő milyen szimbolikus jelentőséget tulajdonított annak, hogy a minisztériumok elnevezésében szerepel az „ipar” szó, és hogy ez 1848 óta így volt. *Madarász* képviselő aggodalmát még 1933-ban is felidéztek. Bár felmerült az önálló földművelésügyért felelős minisztérium létrehozásának szükségessége, ennek egyesek akadályát látták – különösen az ortodox függetlenségi politika hívei – az 1848. évi III. törvénycikk rendelkezéseiben. Az ellenzők nem csupán a törvénycikk szelleméhez ragaszkodtak, hanem annak elnevezéseire is. Ezt a problémát azzal a ma-

³⁵ Képviselőházi Irományok (KI), 1887–1892. XV. kötet, 378. p. 467. sz.

³⁶ Képviselőházi Napló (KN), 1877–1892. XI. kötet, 71–73. pp.

³⁷ Köztelek. XLIII. évf. 47–48. sz. 1933. június 11. 420. p.

³⁸ Képviselőházi Napló (KN), 1877–1892. XI. kötet, 73. p.

gyarazattal oldották fel megnyugtatóan, hogy „48-as törvény lényege nem a minisztériumok különböző »osztályait« taxatívén felsoroló 14. §-ban, hanem a 15. §-ban keresendő, amely azt rendeli el imperative, hogy a minisztérium mindegyik »osztályának«, azaz mindegyik szakminisztériumnak élén külön felelős miniszternek kell állania.”³⁹

A törvényjavaslat képviselőházi vitájában *Polónyi Géza* volt a második és egyben utolsó felszólaló. A képviselő a javaslatot nem támogatta azért, mert ismerni vélte a javaslat benyújtásának valódi okait. Szerinte az ügykörök átrendezésének az az oka, azért szeretné a kormány a vízszabályozási ügyeket a földművelésügyi miniszter hatáskörébe áthelyezni, mert az aktuális közlekedés- és közmunkaügyi miniszter a korábbi, a nagybirtokosoknak kedvező gyakorlattól eltérően kezelte a kérdést. A képviselő szerint a törvényjavaslat célja az új hozzáállással való szakítás és a visszatérés a korábbi gyakorlathoz. Meglátása szerint a törvényjavaslat célja egyedül a nagybirtokosoknak való kedvezés volt, máskülönben egy ilyen jelentéktelen törvényjavaslattal bizonyosan nem állt volna a kormány az országgyűlés elé. *Darányi Ignác*, későbbi földművelésügyi miniszter – hozzászólóként – *Polónyi* képviselővel szemben megvédte a törvényjavaslatot azzal, hogy a vízszabályozási ügyekben a cél a feladatok egy minisztériumhoz való rendelése volt. Ezt a célt az utókor is megerősítette. *Szlávik Lajos* szerint a kormányt az 1888-as árvíz ösztönözte arra, hogy a vízügyi irányítást egy minisztériumban összpontosítsa.⁴⁰ *Darányi* arra is felhívta a figyelmet, hogy a javaslat korántsem olyan jelentéktelen, mint amilyennek *Polónyi* képviselő beállította. *Szapáry Gyula* földművelés, ipar- és kereskedelemügyi miniszter is hozzászólott *Polónyi* képviselő felszólalásához. A miniszter elmondta, hogy a minisztériumok ügyköreinek átrendezéséhez hozzászólás nem érkezett, így tulajdonképpen nincs mit megvédenie a törvényjavaslattal kapcsolatban. A miniszter szerint már korábban is felmerült igényre reflektál a törvényjavaslat, miszerint a vízügyeknek, beleértve az árvízvédelmet és a vízszabályozást egy minisztériumhoz kell tartozniuk. *Madarász* képviselő felszólalására reagálva a miniszter hangsúlyozta, hogy a módosítások elindítója az ügykörök hatékony és célszerű elrendezése, és ennek következménye a minisztériumok átnevezése. Az elnevezést alárendelt kérdésnek, a hosszú, több ügykört magában foglaló minisztériumi elnevezést szükségtelennek tartotta.⁴¹ Ezt követően a Képviselőház általánosságban és részleteiben is elfogadta a törvényjavaslatot a pénzügyi bizottság által tett módosítással.⁴² A harmadik olvasatot követően 1889. május 1-jén került sor a törvényjavaslat elfogadására.⁴³ Az 1847/8. évi III. tc. 14. §-ának módosításáról szóló törvényjavaslat 1889. május 4-én került a Főrendiház elé. A Főrendiház ezen ülése egyébként igen rövid volt, mindössze negyven percig tartott. Az 1889. évi XVIII. törvénycikket 1889. május 12-én szentesítette az uralkodó, és az Országos Törvénytarban 1889. május 19-én került kihirdetésre.⁴⁴ A törvénycikk elfogadásának eredménye egyértelműnek tűnik: két minisztérium neve megváltozott. Ezért nehezen érthető *Kmety Károly* fogalmazása: „[a]z 1889. évi XVIII. t.-cikk tulajdonképen

³⁹ Köztelek. XLIII. évf. 47–48. sz. 1933. június 11. 420. p.

⁴⁰ SZLÁVIK LAJOS: *A Tisza szabályozása és árvizeinek természete*. In: X. Országos Vándorgyűlés. Magyar Hidrológiai Társaság. Szeged, 1992. 147. p.

⁴¹ Képviselőházi Napló (KN), 1877–1892. XI. kötet, 74–76. pp.

⁴² Képviselőházi Napló (KN), 1877–1892. XI. kötet, 77. p.

⁴³ Képviselőházi Napló (KN), 1877–1892. XI. kötet, 78. p.

⁴⁴ MÁRKUS DEZSŐ: *Közjog. A hatályban lévő tételes jogforrások alapján*. Grill, Budapest, 1910. 529. p.

nem új ministeri állásokat szervezett, hanem már volt ministériumok elnevezését és megfelelőleg hatáskörét módosítá [...].⁴⁵

Az 1889. május 20-i minisztertanácsi ülésen a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter előterjesztette az 1889:XVIII. tc. szerint alapítandó Földművelési Minisztérium és Kereskedelmi Minisztérium hatáskörének megállapítására kidolgozott javaslatot.⁴⁶ Érdekes, hogy a törvénycikk kihirdetése az előző napon, 1889. május 19-én megtörtént, a törvénycikk 4. §-a azonban így határozza meg a hatálybalépés időpontját: „A jelen törvény végrehajtásával a ministerium bizatik meg, és annak kellően közzéteendő életbelépése időpontját is a ministerium állapítja meg.”⁴⁷ A miniszter javaslata tartalmazta a Földművelési Minisztérium és Kereskedelmi Minisztérium hatáskörét, az ügyek csoportosítását, a személyzet, a költségvetési hitelek és az alapok megosztását. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter elmondása alapján egyedül egy kérdésben nem jutott megállapodásra a közmunka- és közlekedésügyi miniszterrel. Ez az egyetlen kérdés igencsak részletkérdés: a végső döntés meghozatalának joga, a magánfelek által tett, létező vízi műtárgyakkal kapcsolatos, vízi jog szempontjából tett felszólalás esetében. A minisztertanács ezen egyetlen kérdés kivételével jóváhagyta a Földművelési Minisztérium és Kereskedelmi Minisztérium hatáskörét, az ügyek csoportosítását, a személyzet, a költségvetési hitelek és az alapok megosztását rendező, a két miniszter között létrejött megállapodást. A vízi jogi felszólalásokkal kapcsolatban hosszabb megfontolásra volt szükség, majd ezt követően született meg a minisztertanács döntése. A minisztertanács a javaslat elfogadásával egyidejűleg felkérte a miniszterelnököt arra, hogy amikor az ügyrend hatályba lépésének idejét is megállapítják, akkor az új ügyrendet hozza az uralkodó, a közös kormány, az osztrák kormány és a horvát bán tudomására.⁴⁸ Az 1889. május 23-i minisztertanácsi ülésen volt napirenden a Földművelésügyi és Kereskedelemügyi Minisztériumok új hatásköréről és az új beosztás életbelépéséről szóló javaslat tárgyalása. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter jelentette, hogy az előző minisztertanácson említett, egyetlen részletkérdésbeli véleménykülönbségben megállapodásra jutottak a közmunka- és közlekedésügyi miniszterrel. A minisztertanácsnak azt a javaslatot tette az érintett ministerek közös megállapodása nyomán, hogy a május 20-án meghatározott új ügymenet 1889. június 15-én lépjen életbe. A minisztertanács ezt elfogadta.⁴⁹

A két érintett, a földművelésügyi és a kereskedelemügyi miniszter tájékoztató rendeletet bocsátott ki az 1889. évi XVIII. törvénycikk értelmében megállapított ügybeosztásról. A rendelet hosszasan listázta az egyes feladatokat és azokat a kapcsolódó jogszabályokat, amelyek feladatokat határoztak meg az egyes ministériumok számára.⁵⁰ E rendelet második bekezdése szól a ministériumok nevének változásáról: „[a]z életbelépés időpontjától kezdve a közmunka- és közlekedésügyi minister kereskedelemügyi ministernek, — a földművelés- ipar és kereskedelemügyi minister pedig földművelésügyi

⁴⁵ KMETY KÁROLY: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Politzer, Budapest, 1897. 55. p.

⁴⁶ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1889. május 20. (11. ülés)

⁴⁷ 1889. évi XVIII. törvénycikk 4. §

⁴⁸ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1889. május 20. (11. ülés)

⁴⁹ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1889. május 23. (12. ülés)

⁵⁰ Budapesti Közlöny. 23. évf. 135. sz. 1889. június 9. 1–5. pp.

miniszternek nevezendő.”⁵¹ Ennek értelmében 1889. június 15. napjától, a törvény hatályba lépésétől az új elnevezéseket kellett használni. Ezzel szemben *Márkus Dezső* szerint a törvény 1889. július 1-jén lépett életbe.⁵² Úgy tűnik, hogy máskor is problémát jelentett a hatályba lépés időpontja. A Jogtudományi Közlöny egyik munkatársának megállapítása szerint – bár az 1889. évi XVIII. törvénycikk 2. §-a úgy rendelkezik, hogy az új elnevezéseket „ezentúl” kell alkalmazni – a törvényhozó egy későbbi, az 1889. évi XXXIV. törvénycikkben is a régi elnevezést használta, sőt a törvényben foglalt feladatok végrehajtásával is a közmunka- és közlekedésügyi minisztert bízta meg. Ez a munkatárs arra az általános problémára is felhívta a figyelmet, hogy azokban az esetekben, amikor a törvény hatálybalépéséről a kormány rendelkezett, igen nehéz vlt a hatálybalépés időpontját megállapítani, hiszen az erre vonatkozó rendelkezést nem vették fel a törvénytarba.⁵³

Az 1889. évi XVIII. törvénycikk 2. § második bekezdése szerint a kormány feladata, hogy a két minisztérium költségvetési hiteleit az átrendeztet ügcsoportoknak megfelelően átrendezze. Az országgyűlés elé terjesztett zárszámadás szerint a kormány elvégezte ezt a feladatot.⁵⁴ Bár az 1890. évi költségvetésben már – a törvény rendelkezése szerint is – az újonnan létrehozott minisztériumok szerint alakították a költségvetést, azonban – még ha igen csekély összeg tekintetében is – még e költségvetésre vonatkozó zárszámadásban is szerepel utalás az 1889. évi XVIII. törvénycikkre.⁵⁵

A kormányzat a minisztériumi ügykörök átalakításával és a nevében önálló Földművelésügyi Minisztérium létrehozásával az utókor szakmai véleménye szerint is hatékonyra tette a földművelésügy irányítási rendszerét.⁵⁶ Sőt máshol egyenesen a magyar agrártörténelem új korszakának nyitányaként emlegetik ezt a törvény módosítást – azzal együtt, hogy egyébként magát a törvényt jelentéktelennek nevezte.⁵⁷ A mezőgazdaság szempontjából mély elvi és gyakorlati jelentőségű változtatásnak tartották a földművelés ügyének a kereskedelemtől és az ipartól való minisztériumi szintű elválasztását.⁵⁸ A vízügy szempontjából is korszakhatár, hiszen a földművelésügyi minisztérium égisze alatt egyesültek az ezzel kapcsolatos feladatok.⁵⁹ A közlekedés szempontjából az 1889. évi XVIII. törvénycikket úgy írták le, mint amely megszüntette az önálló közlekedésügyi minisztériumot, éppen a virágzó vasútépítések idején.

⁵¹ Budapesti Közlöny. 23. évf. 135. sz. 1889. június 9. 1. p.

⁵² MÁRKUS 1910, 530. p.

⁵³ Jogtudományi Közlöny. 25. évf. 36. sz. 1890. szeptember 5. 287. p.

⁵⁴ *A magyar korona országainak állami zárszámadása az 1889. évre.* Magyar királyi államnyomda, Budapest, 1890. 9. p.

⁵⁵ *A magyar korona országainak állami zárszámadása az 1890. évre.* Magyar királyi államnyomda, Budapest, 1891. 29. p.

⁵⁶ PERNEKI MIHÁLY: *A mezőhegyesi állami ménesbirtok gazdálkodás 1867–1900.* Agrártörténeti Szemle. 18.évf. 1976/3–4. sz. 346. p.

⁵⁷ Köztelek. XLIII. évf. 47–48. sz. 1933. június 11. 420. p.

⁵⁸ Budapesti Hírlap. 21. évf. 254. sz. 1901. szeptember 15. 31. p.

⁵⁹ *A földművelésügyi m. kir. minister 1897. évi, a törvényhozás elé terjesztett jelentése a vízügyekről.* Vízügyi Közlemények. XIV. füzet. Pátria, Budapest, 1899. 25. p.

A közlekedési minisztérium megszüntetését és a kereskedelmi minisztérium létrehozatalát annak tudták be, hogy *Baross Gábor* miniszter a közlekedést, a hajózást és a vasutat a kereskedelem szolgálatába kívánta állítani.⁶⁰

A törvény jelentőségére *Nagy Emil* Pesti Hírlapban megjelent cikke hívta fel a figyelmet kicsit megkésve, 1928 szeptemberében. Ez az írás a magyar közjog szempontjából fontos elveket rögzít, amelyekkel természetesen – főleg a későbbi gyakorlat ismeretében – lehet vitatkozni. *Nagy Emil*től szükséges megemlíteni azt, hogy a *Bethlen*-kormány igazságügyminisztere volt 1923-1924 fordulóján. A miniszterelnökkel támadt nézeteltérése következtében nemcsak a kormányból, hanem a kormánypártból is kilépett, és ellenzéki szerepet vett fel. A cikk szerint a kormány alakításánál a legfőbb elv a következő: „[a] felelős minisztérium alkotmányos jellegének a fogalma nem tűri meg azt, hogy végszükség kényszerítő parancsa nélkül a parlamentnek felelős végrehajtó hatalom közjogi szabályain törvény nélkül történjék változtatás.”⁶¹ Ezzel *Nagy* egy látszólag nagyon szigorú elvet mond ki, azonban mégis számomra túlságosan megengedőnek tűnik. Azt mondta tehát, hogy csak végszükségben van lehetőség arra, hogy a végrehajtó hatalom közjogi szabályain törvény nélkül változtassanak. Felmerül a kérdés, hogy mit jelent a végszükség ebben az esetben. Jelenti ez a háborús fenyegetést vagy már magát a háborút? Esetleg a megszállást? Vagy az országgyűlés olyan állapotát, amelyben nem hívható össze? A volt igazságügyminiszter azt állítja, hogy 1889-ben bizonyára nem volt olyan józan eszű ember, aki a két minisztérium új hatásköri beosztását és az új elnevezését nem törvényben állapította volna meg. A törvényjavaslat fentebb ismertetett indokolásában azonban nem egészen erről van szó. A *Tisza Kálmán* miniszterelnök által beterjesztett és jegyzett törvényjavaslat indokolásában az szerepel, hogy a törvényben való módosításnak főleg az az oka, hogy megváltoztatnák a minisztériumok nevét is, amire más lehetőség nincs. A külön törvényben történő módosításnak pedig az az igen praktikus, nem pedig közjogi elveken nyugvó oka, hogy a költségvetési törvényjavaslatot már benyújtották – más esetben abban tették volna meg a kívánt módosításokat. Így *Nagy Emil* józan eszű emberekre vonatkozó megállapítása nem feltétlenül igaz.

Nagy Emil „jogszabályt alkotó közjogi precedens”⁶² elnevezéssel illette az 1889. évi XVIII. törvénycikket. Erre hivatkozva kimondja, hogy „a magyar alkotmányban nemcsak új felelős miniszteri állás létesítéséhez kell törvény, de még ahhoz is törvény kellett, hogy már előzően 1848-ban törvényileg megállapított minisztériumok elnevezése és hatásköre változzék.”⁶³ A precedenst sokkal inkább az 1848. évi III. törvénycikkben látom, mint az 1889-es szabályozásban, hiszen az volt az eredeti jogszabály, amely meghatározta a miniszteriális struktúrát szabályozó jogforrást. Az eredeti 1848-as törvényt már 1868-ban törvény és nem más jogszabály egészítette ki. Ebbe a sorba illeszkedett az 1889. évi XVIII. törvénycikk, amely megerősítette a gyakorlatot.

⁶⁰ BERTALAN IMRE: *Közmunka és Közlekedésügyi Minisztérium*. Vasúti és Közlekedési Közlöny. 64. évf. 32. sz. 1933. április 23. 256. p.

⁶¹ NAGY EMIL: *Alkotmányértés*. Pesti Hírlap. 1928. szeptember 14.

⁶² NAGY 1928.

⁶³ NAGY 1928.

III. Az 1917. évi XI. törvénycikk

Az a helyzet a kormány szerkezetében, amelyen a későbbi 1917. évi XI. törvénycikk tett változtatásokat, jóval korábban, még 1889-ben alakult ki, a fentebb ismertetett folyamat következtében. „Kijelentette még az új miniszterelnök, hogy a miniszteri tárcák számát szaporítani akarja”⁶⁴ – tudósított *Esterházy Móric* miniszterelnök szándékairól a Zalai Hírlap 1917. június 19-én. Ez az elképzelés – mások mellett – nem aratott azonban osztatlan sikert. *Berzeviczy Albert*, a Magyar Tudományos Akadémia akkori elnöke ezt írta a naplójában: „Amit programja és kabinetje kialakulásáról addig hallottunk, az a kiegészíthetetlen abszurdumok halmaza.”⁶⁵

Esterházy miniszterelnök és a kormánya nehéz helyzetben került hatalomra: már negyedik éve tartott a világháború, a választójog kérdése pedig azonnali rendezést igényelt a további belpolitikai válságot elkerülendő. Kisebbségi kormányt vezetett, ráadásul a helyzetére elmondható volt, hogy nagyobb támogatást kapott a parlamentbe nem került társadalmi tényezőktől, mint parlamenti párhíveitől.⁶⁶ Az általános elvárás a kormánnyal szemben a választójog kérdésének megoldása volt, ezért a sajtóban is a „választójog kormányaként” említették.⁶⁷

1917. június 9-én az újságok arról tudósítottak, hogy megvan az új miniszterelnök, *Tisza István* utódja, *Esterházy Móric*. A Pesti Hírlap tudósítása szerint *Esterházy* miniszterelnökként biztató ígéret. Bár a lap maga is beszámol arról, hogy az új miniszterelnök nem számított, nem készült erre a feladatra.⁶⁸ A Népszava ugyancsak ezt emeli ki: „*Esterházy* megbízatása meglepetésként hat, és készületlenül éri a politikát.”⁶⁹ Az *Esterházy*-kormányral kapcsolatos következő sajtóhírek még a kormány esküvétele⁷⁰ előtt, 1917. június 14-én jelentek meg. Ekkorra már összeállt az új kormány összetétele, azonban ez az összetétel nem volt még véglegesnek tekinthető, megtörténik majd később a miniszteri lista kiegészítése.⁷¹ Egyes információk szerint *Zichy Aladár*, *Vázsonyi Vilmos*, *Gratz Gusztáv* és *Batthyány Tivadar* miniszteri széke nem végleges, a későbbiekben új minisztériumokat hoznak majd létre, így *Batthyány Tivadar* a békére való gazdasági átmenet minisztere, *Vázsonyi Vilmos* a szociális (népjóléti) ügyek minisztere, *Földes Béla* pedig a közlekedési ügyek minisztere lehet majd a későbbiekben.⁷² A Népszava az új minisztériumokról szóló cikkében maga is leírja, hogy a létesítendő választójogi minisztérium kivételével nem több pusztá találgatásnál. Ezzel együtt további négy új miniszteri tárca létrehozását prognosztizálták: népjóléti minisztérium, a békére való átmenet minisztériuma, Erdély minisztériuma és közmunka- és közlekedésügyi

⁶⁴ Zalai Hírlap 1917. június 9. V. évf. 130. sz. 1. p.

⁶⁵ GALI MÁTÉ (szerk.): *Búcsú a Monarchiától. Berzeviczy Albert naplója (1914–1920)*. Helikon, Budapest, 2015. 203. p.

⁶⁶ VARGA LAJOS: *Háború, forradalom, szociáldemokrácia Magyarországon 1914. július–1919. március*. Napvilág, Budapest, 2010. 122–123. pp.

⁶⁷ Lásd például: Pesti Hírlap 1917. június 22. XXXIX. évf. 157. szám 1.p. és Népszava 1917. augusztus 22. XXV. évf. 210. szám 1.p.

⁶⁸ Pesti Hírlap 1917. június 9. XXXIX. évf. 146. sz. 1. p.

⁶⁹ Népszava 1917. június 9. XXV. évf. 145. szám 1. p.

⁷⁰ 1917. június 15. Lásd: BÖLÖNY József: *Magyarország kormányai 1848–1987*. Akadémiai, Budapest, 1987. 91. p.

⁷¹ Vásárhelyi Reggeli Újság 1917. június 15. XIII. évf. 135. sz. 2. p.

⁷² Pesti Hírlap 1917. június 14. XXXIX. évf. 150. sz. 5. p.

minisztérium.⁷³ A Zalai Hírlap szerint az egyik új minisztérium, a szociális ügyek minisztériumának vezetője *Vázsonyi Vilmos* lesz.⁷⁴ A lap azt is tudni vélte, hogy Erdély rekonstruálásának minisztere *Bánffy Miklós* lesz.⁷⁵ A kormány megalakulása után a találgatások a népjóléti minisztérium, a közegészségügyi minisztérium, a közlekedési minisztérium, a háborúból a békeállapotra való átmenet minisztériuma és a választójog kodifikációjáért felelős minisztérium felállítását tartották valószínűnek.⁷⁶ Az egyes lapok általában négy vagy öt új minisztériumról szóltak, de volt olyan lap is, amely akár hat új minisztériumot sem tartott elképzelhetetlennek.⁷⁷ Persze felmerült az a lehetőség is, hogy *Esterháznak* nem sikerül a kormányt felállítani, és nem sikerül a parlament munkaképességét biztosítani. Ellenzéki körök állítása szerint ebben az esetben az országgyűlés feloszlásához folyamodott volna.⁷⁸

Gróf Esterházy Móric miniszterelnök a Képviselőház előtt 1917. június 21-én ismertette programját.⁷⁹ Ugyanezen az ülésen ismertették a királyi leiratot *Esterházy* miniszterelnökké történő kinevezéséről és a miniszterek kinevezéséről is.⁸⁰ Természetesen ekkor még nem kerül szóba a későbbi négy tárca nélküli miniszter kinevezése. Ami meglepő, hogy a miniszterelnök a kormányprogram viszonylag hosszúságú előadása közben sem ejt szót a kormány létszámának bővítéséről.

Az 1917. június 25-i minisztertanácsi ülésen került először napirendre a tárca nélküli miniszterek ideiglenes kinevezéséről szóló törvényjavaslat,⁸¹ amely aztán a későbbiekben a kormány számára nagy szabadságot biztosított ezen állások betöltése, be nem töltése, illetve tartalommal való megtöltése szempontjából. Az ülésen ez volt az első napirendi pont, és jelentőségének megfelelően *Esterházy Móric* miniszterelnök volt a napirendi pont előterjesztője. A miniszterelnök elmondta, hogy az 1848. évi III. törvénycikk a miniszterek számát a miniszterelnökön kívül nyolcban állapította meg.⁸² Ugyancsak az 1848. évi III. törvénycikk határozta meg az egyes minisztereket azok feladatainak, ügyköreinek felsorolásával.⁸³ Az 1868. évi XXX. törvénycikk az 1848. évi III. törvénycikk szerinti kormányt kiegészítette még a horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszterrel.⁸⁴ Az 1889. évi XVIII. törvénycikk módosított az 1848. évi III. törvénycikk 14. §-át a minisztériumok felsorolásáról. A változás annyit jelentett, hogy a közmunka- és közlekedési miniszter, a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter feladatkörei a földművelésügyi miniszter és a kereskedelemügyi miniszter között oszlottak meg. A miniszterelnök meglátása szerint azonban a világháború és ennek vége után a békére való átmenet a kormányra lényegesen nagyobb feladatokat ró, „az állam

⁷³ Népszava 1917. június 14. XXV. évf. 151. szám 4. p.

⁷⁴ Zalai Hírlap 1917. június 9. V. évf. 130. sz. 1. p.

⁷⁵ Zalai Hírlap 1917. június 11. V. évf. 131. sz. 1. p.

⁷⁶ Zalai Hírlap 1917. június 14. V. évf. 134. sz. 1. p.

⁷⁷ Csíki Lapok 1917. június 13. XXIX. évf. 16. sz. 1. p.

⁷⁸ Szentesi Lap 1917. június 10. XLVII. évf. 46. sz. 2. p.

⁷⁹ Képviselőházi Napló (KN), 1910–1918. XXXVI. kötet, 8–14. pp.

⁸⁰ Képviselőházi Napló (KN), 1910–1918. XXXVI. kötet, 7–8. pp.

⁸¹ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1917. június 50. (16. ülés)

⁸² 1848. évi III. törvénycikk 10. §.

⁸³ 1848. évi III. törvénycikk 13–14. §§.

⁸⁴ 1868. évi XXX. törvénycikk 44. §.

kormányát összehasonlíthatatlanul nagyobb feladatok megoldása elé állítja.⁸⁵ A miniszterelnök véleménye szerint ennek a megnövekedett feladattehernek a kormány eredményesebben tud megfelelni, ha tárca nélküli miniszterek kinevezésével a kormánytagok létszámát megnövelik. Ennek a megoldását jeleneti a minisztertanács előtt lévő törvényjavaslat. A törvényjavaslat 1. §-a szerint a kinevezhető tárca nélküli miniszterek száma négy. A javaslat hangsúlyozza, hogy ezek a tárca nélküli miniszterek csak a háborúnak és a békére való átmenetnek az idejére nevezhetők ki, a javaslat hangsúlyozza a tárca nélküli miniszterek kinevezésének ideiglenességét. A kormány feladatainak megnövekedése indokoltá tette, hogy a tárca nélküli miniszterek a háborúval és a békére való átmenettel kapcsolatos feladatokat végezhessek. Az is kívánatosá vált a miniszterelnök szerint, hogy olyan feladatokat is vállalhassanak, amely feladatok a rendes közigazgatási ügykörön kívül esnek, amelyek különleges jellegüknel vagy nagy jelentőségüknel fogva nagyobb munkateherrel járnak, mint például egy jogszabály előkészítő munkálatai. Erre reflektált a törvényjavaslat 1. §-ának második bekezdése. A törvényjavaslat 2. §-a az új tárca nélküli miniszteri állások megszervezésével járó költségvetés ideiglenes rendezéséről gondoskodik, és két korlátozó rendelkezést is tartalmaz. Egyrészt a törvény alapján szervezett állásokkal járó, a költségvetést terhelő többletköltségek mértéke nem haladhatja meg évente a 400.000 koronát. Másrészt a törvényjavaslat korlátozást tartalmaz a törvény alapján megszervezhető állásokkal kapcsolatban is. Ezen leendő törvény alapján kizárólag a négy tárca nélküli miniszteri és két államtitkári állás szervezhető meg és tölthető be. A miniszterelnök kérte a minisztertanács jóváhagyását ahhoz, hogy a törvényjavaslatot a király elé terjeszthesse jóváhagyásra, majd az országgyűlés elé a törvény megalkotására irányuló javaslatával. A minisztertanács a hozzájárulást megadta.⁸⁶

Fontos itt említeni néhány későbbi, a törvényjavaslat parlament előtti tárgyalásának idején megjelent újságcikket. A Pesti Hírlap már bőven az előkészítés időszakában, 1917. július 8-án arról számolt be, hogy a kormány pártközi megbeszélésen egyeztetette a törvényjavaslatot a munkapárt vezetőivel és külön *Tisza István*nal is. A kormány eredeti tervezete, amely a tárgyalásokat követően jelentősen megváltozott – a lap elemzése szerint – jól megszervezett, alkotó munkára képes, állandó jellegű minisztériumok felállítását irányozta volna elő. Ehhez képest a kormány az „ellenzék javaslatát”, de legalábbis az eredeti alapjaiban módosított változatát nyújtotta be a parlamentnek.⁸⁷

Esterházy Móric miniszterelnök a minisztertanács által támogatott szöveggel és megegyező tartalmú indokolással terjesztette a Képviselőház elé.⁸⁸ Ennek az indokolásnak van azonban egy nehezen érthető mondata: „Kívánatos volna tehát lehetővé tenni, hogy, amint az több külföldi állam parlamentáris gyakorlatában meghonosodott, egyes államférfiak a minisztérium felelős tagjai lehessenek anélkül, hogy valamely miniszteri tárca élén állnának.”⁸⁹ A szövegezésből úgy tűnik, mintha a magyar közjogban és a kormányzati gyakorlatban ismeretlen volna a tárca nélküli miniszteri pozíció. Ez nyilvánvalóan nincs így, hiszen maga az itt említett indokolás is utal az 1868. évi XXX. törvényekre. E törvény cikk 44. §-a egyértelmű: „Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok

⁸⁵ Képviselőházi Irományok (KI) 1910–1915. LVII. kötet, 1. p. 1375.

⁸⁶ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1917. június 25. (16. ülés)

⁸⁷ Pesti Hírlap 1917. július 8. XXXIX. évf. 171. sz. 7. p.

⁸⁸ Képviselőházi Irományok (KI) 1910–1915. LVII. kötet, 1–3. pp. 1375.

⁸⁹ Képviselőházi Irományok (KI) 1910–1915. LVII. kötet, 2. p. 1375.

érdekeinek képviselése tekintetéből ezen országok részére a Buda-Pesten székelő központi kormányhoz egy tárca nélküli külön horvát-szlavon-dalmát miniszter nevezetnek ki. Ezen miniszter szavazattal bíró tagja a közös miniszteri tanácsnak, s a közös országgyűlésnek felelős. [...].”⁹⁰ Jól látható, hogy a horvát-szlavon-dalmát miniszter jogszabály szerint is tárca nélküli miniszter. Kétségtelen, hogy 1917-re ez a konstrukció már közel 50 éve fennállt, így annyira megszokottá válhatott a horvát-szlavon-dalmát miniszter léte és tevékenysége, hogy a szokás nem a tárca nélküli miniszterek, hanem a szakminiszterek közé sorolta. Erre utal az is, hogy a minisztertanácsi jegyzőkönyvek gyakran ennek megfelelően említik: egyrészt elhagyva a „tárca nélküli” utalást, másrészt a Horvát-Szlavon-Dalmát Minisztérium elnevezést használva.⁹¹

A törvényjavaslatról véleményt, illetve jelentést készített a Képviselőház pénzügyi, közigazgatási és igazságügyi együttes bizottsága *Khuen-Héderváry Károly* gróf elnöke alatt. A bizottság jelentése nem tesz ki egy oldalt sem, és valójában szinte csak a törvényjavaslat indokolását ismerteti, ismétli meg, néhány egyszerű megállapítást tesz. Maga a törvényjavaslat szövege egyébként sem tesz lehetővé mély elemzést, mivel igen rövid, és részletkérdésekkel nem is foglalkozik. A bizottság egy – jelen dolgozat szempontjából is – nagyon fontos megállapítást tett: „[...] a magyar alkotmányjogi fejlődés szerint hazánkban nemcsak a ministeriumok számának megállapítása, de hatáskörük megszabása is kizárólag törvényhozási úton eszközölhető [...]”⁹² A bizottság gyorsan túllépett ezen megállapításán, és a kormány indokolását elfogadva, sőt kiegészítve támasztja azt alá. A bizottságvéleménye szerint a körülmények olyan kivételesek voltak, a tervezett szabályozás pedig egyértelműen ideiglenes, hogy ez a változtatás nem jelentett a rendes alkotmányos gyakorlattól eltérést. A rövid jelentésben a második alapvető érv szerint a bizottság nem kívánt a kormány munkájának akadályozója lenni, mivel ezt a háborúra tekintettel kötelezettségének tartotta.⁹³

A törvényjavaslat először – igaz még nem érdemben – 1917. július 4-én került említésre a Képviselőházban. *Esterházy Móric* miniszterelnök ekkor jelentette be a Képviselőház ülésén, hogy a magyar felelős miniszterek számának ideiglenes felemeléséről szóló törvényjavaslatot kívánja beterjeszteni.⁹⁴ A Pesti Hírlap már másnap felhívta a figyelmet arra, hogy szokatlan dolog ideiglenes feladatokra miniszteri állásokat létrehozni. Sokkal gyakoribb és bevett szokás volt ilyen feladatokra kormánybiztost kinevezni.⁹⁵ A Népszava ennél sokkal súlyosabban fogalmazott. A témáról szóló „A négy új miniszterek” című cikkének mottója ez volt: „Nesze semmi, fogd meg jól!” Az írás egyenesen kimondta, hogy a törvényjavaslat a munkapárt és személyesen *Tisza István* befolyása alapján született meg: „a törvényjavaslat szomorú dokumentuma annak, hogy az új kormány *Tisza* és a munkapárt pórázán lóg, és a programban hirdetett szép s nagy szociálpolitikát csak abban a mértékben valósítják meg, amennyit a bukottak engednek.”⁹⁶

⁹⁰ 1868. évi XXX. törvénycikk 44. §.

⁹¹ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1869. február 27. (11. ülés), 1869. július 14. (44. ülés), 1899. szeptember 13. (31. ülés), 1919. január 21., 1920. augusztus 12., 1921. április 8.

⁹² Képviselőházi Irományok (KI) 1910–1915. LVII. kötet, 5. p. 1377.

⁹³ Képviselőházi Irományok (KI) 1910–1915. LVII. kötet, 5–6. pp. 1377.

⁹⁴ Képviselőházi Napló (KN) 1910. XXXVI. kötet, 233. p.

⁹⁵ Pesti Hírlap 1917. július 5. XXXIX. évf. 168. sz. 6. p.

⁹⁶ Népszava 1917. július 5. XXV. évf. 169. szám 6. p.

A cikk kevesellte a törvényjavaslatban írt évi 400.000 koronás költségkeretet is, mivel azt nem tartotta sem alkalmasnak, sem elegendőnek a célok megvalósításához.

Miután megtörtént a beterjesztés bejelentése 1917. július 4-én,⁹⁷ a következő alkalommal 1917. július 10-én került a Képviselőház napirendjére a kérdés. Ekkor rendelték el a javaslat sürgősséggel való tárgyalását.⁹⁸ Másnap újból napirenden volt „a magyar felelős miniszterek számának ideiglenes felemeléséről szóló törvényjavaslat” tárgyalása.⁹⁹ A javaslat tárgyalásán a pénzügyi, közigazgatási és igazságügyi bizottságok együttes jelentésének előadója, *Rakovszky Iván* szólt először. A javaslat ismertetésén túl az előadó felhívta a Képviselőház figyelmét arra, hogy a javaslatban kétféle korlát is van: az időtartam és a hatáskör szempontjából is.¹⁰⁰ Persze, ha az előadó szövegét, illetve a törvényjavaslat szövegét közelebbről megnézzük, akkor látszik, hogy éppen ez a két téma van a legkevésbé határozottan megfogalmazva. Az időtartam tekintetében annyi szerepel a javaslatban, hogy az új minisztériumokat a háború és a békére való átmenet idejére hozzák létre. A háború vége még csak meghatározható a fegyverszüneti vagy a békemegállapodás dátumával, de a békére való átmenet ideje bizonyosan nem ilyen konkrét. A hatáskör esetében hasonló a helyzet. A törvényjavaslat szerint az új minisztériumok csak olyan feladatokkal bízhatók meg, amelyek a háborúval vagy a békére való átmenettel kapcsolatosak, illetve olyannal, amelyek a rendes kormányzat keretén kívül állnak. Ez ugyancsak nem határozható meg egyszerűen, de az előadó ennek a kérdésnek a megoldását könnyeden a minisztertanácsra hárította. *Rakovszky* képviselő szót ejtett az egyetlen felmerült alkotmányossági aggályról is, miszerint az addigi alkotmányos hagyomány szerint a miniszterek számát és feladatkörét csak és kizárólag törvény állapíthatta, állapította meg. A bizottság erre vonatkozó érvei szerint ebben az esetben csak ideiglenes szabályozásról van szó, a későbbiekben ez nem fog precedenst jelenteni, illetve a háborús időre való tekintettel a kormány rendelkezésére kell bocsátani az általa kért és szükségesnek tartott eszközöket.¹⁰¹ A *Népszava* is idézte *Hegedűs Loránt*nak a képviselőházi vitában elhangzott, a javaslatot gyakran gúnyoló beszédét.¹⁰² *Hegedűs* képviselő nagy bajnak tartotta, hogy a javaslat egyértelműen ellentétes a magyar alkotmányfejlődéssel. Tekintettel arra, hogy az 1848-as törvények alapeszméje szerint a miniszteri felelősséget törvényben kell szabályozni, a javaslat a benyújtott tartalommal számára elfogadhatatlan. Javaslatot tett arra elsősorban, hogy a miniszterek hatáskörét is tegyék a majdani törvény részévé, vagy másodsorban arra, hogy elsőként a minisztertanács állapíthassa meg a miniszterek hatáskörét, de a későbbiekben azt már a törvényhozás módosíthassa. Ugyancsak aggodalmát fejezte ki abban a tekintetben, hogy a háború során nem szerencsés megváltoztatni ily jelentős módon az államszervezetet.¹⁰³ *Gündisch Guidó* arra hívta fel a figyelmet a vita során, hogy jogszabályban nincs meghatározva a tárca nélküli miniszter fogalma, pusztán az eddigi gyakorlat alapján lehet ezt meghatározni, azonban koránt sem biztos, hogy mindenki számára egységesen.

⁹⁷ Képviselőházi Napló (KN) 1910. XXXVI. kötet, 233. p.

⁹⁸ Képviselőházi Napló (KN) 1910. XXXVI. kötet, 255. p.

⁹⁹ Képviselőházi Napló (KN) 1910. XXXVI. kötet, 257. p.

¹⁰⁰ Képviselőházi Napló (KN) 1910. XXXVI. kötet, 260. p.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² *Népszava* 1917. július 12. XXV. évf. 175. szám 4. p.

¹⁰³ Képviselőházi Napló (KN) 1910. XXXVI. kötet, 260–269. pp.

A miniszterelnök, a horvát-szlavón-dalmát miniszter és a király személye körüli miniszter azok, akik tárca nélküli miniszterként vettek részt a kormány munkájában abból a szempontból, hogy nem egy meghatározott közigazgatási ág élén álltak. A képviselő fontosnak tartotta volna tehát a tárca nélküli miniszter fogalmának törvényben való meghatározását.¹⁰⁴ *Tisza István* gróf igen hosszú felszólalásában elmondta, hogy a törvényjavaslattal nem értett egyet, nem támogatta a kormány bővítését. Biztosította azonban a kormányt arról, hogy a törvényjavaslatot ennek ellenére elfogadja.¹⁰⁵ Ezzel kapcsolatban a Pesti Hírlap emlékeztetett, hogy *Tisza István* korábban két minisztérium felállítását maga is szorgalmazta.¹⁰⁶ A törvényjavaslatot a fentiekkel együtt a Képviselőház 1917. július 13-án elfogadta.¹⁰⁷

A Főrendiház 1917. július 21-én vette napirendjére a törvényjavaslat tárgyalását.¹⁰⁸ A Főrendiház egyesült pénzügyi, valamint közjogi és törvénykezési bizottságának jelentése alapvetően megismételte a képviselőházi bizottság érveit, és támogatni javasolta a törvényjavaslatot. A bizottság kifejezésre juttatta, hogy a megoldás ellentétes az alkotmányos gyakorlattal, azonban kevés terhet ró a költségvetésre és ideiglenes konstrukciót hoz létre.¹⁰⁹ A főrendiházi vitából egyértelmű, hogy csak találgatták, hogy a négy új miniszteri pozíció milyen feladatokkal fog társulni. Az újsághírekben és a képviselőházi vitában felvetett feladatkörök mellett felvetődött még a demobilizációval kapcsolatos ügyekért felelős miniszteri pozíció is.¹¹⁰ A főrendek egyébként leginkább a kormány érveit ismételték, majd elfogadták a törvényjavaslatot.¹¹¹

Az *Esterházy*-kormány kudarcához – sok más, súlyosabb probléma mellett – valószínűleg hozzájárult a kormány szerkezetének átalakításával kapcsolatos bizonytalanság is. A kormány tevékenységét zavarhatta az újonnan felállítandó minisztériumok feladat- és hatásköre körüli vita, a megválaszolatlan kérdések kölcsönös átfedésekkel, személyi ellentétekkel.¹¹² A kormány fő feladatának alapvetően a választójog kérdését tartotta és tartották mások is. Azzal együtt, hogy ez nem valósult meg, az 1917. évi XI. törvénycikkkel a kormány felvillantotta a magyar alkotmányos hagyományoktól való eltérés lehetőségét a kivételes körülményekre tekintettel.

Az 1917. augusztus 20-i minisztertanácsi ülésen *Esterházy Móric* miniszterelnök elmondta, hogy az uralkodónál tett látogatása alkalmával őt tájékoztatta megromlott egészségi állapotáról, ami nem teszi lehetővé, hogy a nehéz történeti időkben az államügyek vezetését nyugodt lelkiismerettel vállalja. Erre tekintettel kérte az uralkodót, hogy miniszterelnöki állásából mentse fel őt. *Károly* király elfogadta a miniszterelnök lemondását, és *Wekerle Sándort* nevezte ki miniszterelnöknek. A miniszterelnök közlé-

¹⁰⁴ Képviselőházi Napló (KN) 1910. XXXVI. kötet, 273–277. pp.

¹⁰⁵ Képviselőházi Napló (KN) 1910. XXXVI. kötet, 299–315. pp.

¹⁰⁶ Pesti Hírlap 1917. július 8. XXXIX. évf. 171. sz. 7. p.

¹⁰⁷ Képviselőházi Napló (KN) 1910. XXXVI. kötet, 320. p.

¹⁰⁸ Főrendiházi Napló (FN) 1910. V. kötet, 5–19. pp.

¹⁰⁹ Főrendiházi Irományok (FI) 1910. XXIV. kötet, 62–63. pp., 1466.

¹¹⁰ Főrendiházi Napló (FN) 1910. V. kötet, 6. p.

¹¹¹ Főrendiházi Napló (FN) 1910. V. kötet, 18. p.

¹¹² VARGA Lajos: *Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon 1916–1918*. Napvilág, Budapest, 2004. 59. p.

sét a minisztertanács tudomásul vette, egyúttal felkérte a miniszterelnököt, hogy a teljes kormány lemondását jelentse be az uralkodónak.¹¹³

Az 1917. augusztus 24-én tartott minisztertanácsi ülésen *Wekerle Sándor* már miniszterelnökként elnökölt. A minisztertanácsi ülés első napirendi pontja egy technikai-szervezési jellegű javaslat volt a miniszterelnök részéről. *Wekerle* miniszterelnök miután üdvözölte a minisztertanács tagjait, kérte őket, hogy miniszterelnöki munkájában támogassák. A folyó ügyek gyors intézése érdekében a miniszterelnök azt kérte a minisztertanács tagjaitól, hogy rövidebb időközönként tartson üléseket. A miniszterelnök javaslata a hetenkénti ülésezés volt. A minisztertanács támogatta a miniszterelnök javaslatát, határozata szerint lehetőleg minden héten csütörtökön, délután 4 órakor tartanak minisztertanácsi ülést.¹¹⁴ Az *Esterházyt* követő *Wekerle*-kormány eskütelét¹¹⁵ követő napon, az 1917. augusztus 24-én tartott minisztertanácsi ülésen történt meg az 1917. évi XI. törvénycikk alapján létesített tárca nélküli miniszteri pozíciókra történő javaslattétel. A napirend címe: „Az 1917:XI. tc. alapján a tárca nélküli miniszterek ügykörének, elhelyezésének kijelölése - *dr. Vázsonyi Vilmos* megbízása a választói jog előkészítésével, helyisége az igazságügyminiszteri palota, beosztottai: a Belügyminisztériumból *Némethy Károly* államtitkár a vele dolgozó tisztviselőkkel, az Igazságügyminisztériumból *dr. Lengyel Aurél* miniszteri osztálytanácsos, *dr. Rassay Gyula* miniszteri segédtitkár, *dr. Spur Endre* és *Sziller Péter* bírósági jegyző, külön alkalmazásban, mint statisztikai tanácsadó, *Rácz Gyula* székesfővárosi statisztikai hivatali helyettes igazgatói címmel felruházott titkár; - *gr. Hadik János* megbízása a közéleti ügyekkel; - *gr. Batthyány Tivadar* megbízása a szociális jellegű teendőkkel; - valamint *dr. Földes Béla* megbízása az átmeneti gazdasági teendőkkel; hatáskörüket és személyzetüket a későbbiekben határozzák meg.” A minisztertanács a miniszterelnök javaslatát elfogadta, a napirendi pont címének megfelelő határozatot hozta, abban módosítást nem tett.¹¹⁶

A következő, az 1917. augusztus 30-i minisztertanácsi ülésen volt napirenden két tárca nélküli miniszter hatáskörének kidolgozása: az egyik *Batthyány Tivadar* népjóléti miniszter, a másik *Földes Béla* a gazdasági átmenet tárca nélküli minisztere volt. A miniszterelnök első napirendi pontként a népjóléti miniszter hatáskörének tárgyalására tett javaslatot. Elmondta, hogy a népjóléti tárca nélküli miniszter tervezett hatáskörét több jogszabály is érinti. Így a szükséges törvénymódosítások nélkül véglegesen nem lehet megállapítani a miniszter hatáskörét. Erre tekintettel a miniszterelnök felkérte *Batthyány Tivadar* népjóléti tárca nélküli minisztert, hogy a hatáskörével kapcsolatban szükséges jogszabály-módosításokat készítse elő, amiket majd a minisztertanácsi és uralkodói jóváhagyást követően az országgyűlés elé terjesztenek. A miniszterelnök ugyancsak felkérte *Batthyány Tivadart* a részletes szervezeti szabályozás előkészítésére. A minisztertanács a miniszterelnök előterjesztésének megfelelően határozott, és a szervezeti kérdések kidolgozásához a tárca nélküli miniszter mellé még állami tisztviselőt rendelt segítségül a Király Személye Körüli Minisztériumból. A miniszterelnök ugyan csak előterjesztést tett a gazdasági átmenettel kapcsolatos ügyek miniszterének hatáskör-

¹¹³ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1917. augusztus 20. (23. ülés)

¹¹⁴ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1917. augusztus 24. (24. ülés)

¹¹⁵ 1917. augusztus 23. Lásd: BÖLÖNY 1987, 91. p.

¹¹⁶ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1917. augusztus 24. (24. ülés)

re és szervezete iránt. A miniszterelnök *Földes Béla* tárca nélküli miniszterrel egyetértve megállapította, hogy ezt a hatáskört még nem rögzítették végelegesen. A gazdasági átmenetért felelős tárca nélküli miniszter úgy gondolta, hogy nem hagyományos minisztériumi szervezetet szeretne. Felállítana egy hatvantagú szakbizottságot, amely munkáját albizottságokra tagolódva végezné. Ez a szakmai alapon szervezett szakbizottság működne együtt az egyes szakminiszterekkel az átmenetgazdasági feladatok tekintetében. A tisztviselők csak a feldolgozást és az adminisztráció feladatát látnák el. A minisztérium feladata volna az átmeneti gazdaság intézése, a beszerzendő anyagok, egyes anyagpótló szerek összeírása, a szükségletek megállapítására és beszerzésére, a kész áruk, gyártmányok behozatalára irányuló intézkedések azzal, hogy a közvetítői feladatokat a magyar kereskedelmi szereplők végezzék. Célul tűzték ki, hogy a háborús nyereségeket megóvják annak a gazdasági ágazatnak a javára, amelyben a nyereség keletkezett. A minisztérium feladata lenne a kivitelre és a behozatalra vonatkozó ügyekben a szakminiszterekkel való együttműködés, a leszereléssel összefüggő személyi kérdésekkel kapcsolatban való együttműködés és a mozgósítottak munkával való ellátásáról való gondoskodás. A miniszterelnököt kiegészítve *Földes Béla* miniszter még elmondta, hogy szerinte a minisztérium feladata lenne még a közmunkákkal kapcsolatos átfogó program kidolgozása, a valuta helyreállításánál és a visszavásárlások intézésénél való közreműködés, a háborús központok feletti rendelkezés, és végül minden olyan ügy, amely a gazdasági élet helyreállítására és új irányban történő, reális alapokra való helyezésére irányul. A miniszter azt kéri a minisztertanácstól, hogy számára háromféle munkaerő igénybevételére adjon felhatalmazást: egyrészt a szakminiszterekkel együtt kiválasztott tisztviselők, másrészt az önként jelentkező, szakterületükön kiváló szaktanácsadók, harmadrészt pedig a hatvantagú nagy tanács. A miniszter felhatalmazást kért a minisztertanácstól, hogy a bizottságot minél előbb felállíthassa. A minisztertanács az előterjesztést tudomásul vette, hozzájárult, és a miniszternek a felhatalmazást megadta.¹¹⁷

Az Est 1917. szeptember 5-i száma az 1917. évi XI. törvénycikknek egy érdekes utóhatásáról tudósított. *Wekerle Sándor* miniszterelnök felkereste *Szász Károly* házelnököt, és együtt megtekintették az üléstermet és a tizennégy új miniszteri bársonyszéket. Mivel a miniszterek száma négyvel növekedett, a korábbi miniszteri székek helyét szűkíteni kellett, hogy a rendelkezésre álló helyen minden miniszter széke elférhessen.¹¹⁸

Az 1917. szeptember 7-én megtartott minisztertanácsi ülésen *Wekerle Sándor* miniszterelnök ismertette azt a beszédet, amelyet a kormány bemutatkozása kapcsán kíván tartani a képviselőházban szeptember 12-én és a főrendiházban szeptember 13-án. A minisztertanács a beszéd szövegét tudomásul vette.¹¹⁹

Wekerle miniszterelnök képviselőházi beszédét a következőképpen kezdte: „Midőn újból kinevezett ministertársaimmal a t. háznak bemutatkozom, a helyzet általános jellemzéséül először is azt vagyok bátor kijelenteni, hogy amint — a miniszterelnöki állást kivéve — változatlanul maradt. az egyes ministeri állások betöltése, változatlanul marad s egészében fentartjuk azt a programot is, melyet hivatali elődöm ez évi június hó 21-én a t.

¹¹⁷ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1917. augusztus 30. (25. ülés)

¹¹⁸ Az Est. VIII. évf. 221. sz. 1917. szeptember 5. 3. p.

¹¹⁹ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1917. szeptember 7. (26. ülés)

házzal megismertetett. (Elénk helyeslés és taps a baloldalon.)¹²⁰ *Wekerle* kormánya, illetve az *Esterházy*-kormány újból meghirdetett programja a Képviselőházban támogatásra talált. A miniszterelnök a továbbiakban kijelentette, hogy „[a]zok az irányelvek vezérnek bennünket továbbra is, melyeket hivatali elődöm programbeszédében az államigazgatás egészére kiterjedőleg körvonalozott.”¹²¹ Ez alatt elsősorban nem a témánk szempontjából érdekes, négy új tárca nélküli miniszteri pozíciót értette, hanem leginkább a szociális ügyek kérdését, azon belül is leginkább a lakásügyet, a népnevelést és a birtokpolitikát. Programbeszédében kitért részletesen is a tárca nélküli miniszterek kérdésére. A miniszterelnök mind a négy lehetséges tárca nélküli miniszterre vonatkozó terveit a Képviselőház elé terjesztette. Az első tárca nélküli miniszter feladataként határozta meg a választójogi reform megvalósítását. Ennek részleteit, céljait beszédje korábbi részében már ismertette. A miniszterelnök a második tárca nélküli miniszter hatáskörébe vonta a háborús állapotból a békére való átmenetre vonatkozó intézkedéseket, ezek közül legfőképpen a nyersanyagkészletek és a szükséglet megállapítása, beszerzése és szétosztása, a demobilizáció folytán szabaddá váló munkaerő igénybevételenek helyes megállapítására vonatkozó intézkedések, a munkanélküliek foglalkoztatása, az ipari tevékenység folytonosságának biztosítása, a szünetelő iparok működésének felvétele, a hadiiparral foglalkozók rendes tevékenységére való áttérés elősegítése, a közlekedési és különösen a hajójáratok és hajóúrbiztosítási és megosztási kérdések irányítása, valamint annak biztosítása, hogy a nagy háborús ipari nyereségek az ipari fejlesztés céljaira használják fel. A harmadik tárca nélküli miniszter feladatáig tartoztak volna a népjóléti intézkedések. Ebben az esetben *Wekerle* egy jelentős törvénymódosítást irányzott elő. Szerinte a népjóléti tárca nélküli miniszter működésének feltétele az, hogy úgy módosítsák az 1917. évi XI. törvénycikket, hogy a módosítást követően a rendes igazgatás körébe tartozó intézkedések is a hatáskörébe legyenek utalhatók.¹²² Erre szükség is lenne – amennyiben valóban ez a miniszterelnök szándéka –, hiszen a törvénycikk 1. §-ának második bekezdése így hangzik: „A minisztérium a jelen törvény értelmében tárca nélkül kinevezett miniszterekre a háborúval és a békére való átmenettel kapcsolatos feladatokat, továbbá az állami igazgatás rendes keretein kívül eső egyéb teendőket bízhat.”¹²³ Ez már előrevetíti azt, hogy a népjóléti tárca nélküli miniszterből a későbbiekben rendes, a reszortminiszterek rendes rendszerébe illeszkedő miniszter lesz. *Wekerle* miniszterelnök programbeszédében a negyedik tárca nélküli miniszter pedig az élelmezési ügyekért lett volna felelős. A miniszterelnök az új tárca nélküli miniszterektől, illetve a pozícióiktól azt várja, hogy a minisztériumok közötti egyeztetések, tárgyalások és üzenetváltások számára csökken, ezáltal az egyes ügyek elintézés gyorsabb lesz.¹²⁴ Miután a Képviselőház elnöke megnyitotta a kormányprogram vitáját, igen sok és terjedelmes hozzászólás történt. Egy rövid megjegyzéstől eltekintve nem került szóba a négy tárca nélküli miniszter pozíciója vagy akár az 1917. évi XI. törvénycikk felülvizsgálata sem.¹²⁵ *Wekerle* miniszterelnök a Főrendiház előtt is ismertette kormány programját. Valójában ugyanazt a programot mu-

¹²⁰ Képviselőházi Napló (KN), 1910–1918. XXXVII. kötet, 8. p.

¹²¹ Képviselőházi Napló (KN), 1910–1918. XXXVII. kötet, 8. p.

¹²² Képviselőházi Napló (KN), 1910–1918. XXXVII. kötet, 11. p.

¹²³ 1917. évi XI. törvénycikk 1. §

¹²⁴ Képviselőházi Napló (KN), 1910–1918. XXXVII. kötet, 11. p.

¹²⁵ Képviselőházi Napló (KN), 1910–1918. XXXVII. kötet, 13–36. pp.

tatta be, mint Képviselőházban, valamivel rövidebb formában. Sietett a Főrendiház előtt is hangsúlyozni, hogy elődje programját mindenben a magáévá tette. A négy tárca nélküli miniszter leendő feladatkörét a Képviselőházban előadottakkal egyezően adta elő.¹²⁶

Az 1917. szeptember 13-i minisztertanácsi ülésen *Földes Béla* átmenetgazdasági tárca nélküli miniszter bemutatta az átmeneti gazdasági ügyek kormányhatósági intézéséről és az Átmenetgazdasági Tanács szervezéséről, feladatairól szóló rendelettervezetet. A miniszter a minisztertanács felhatalmazását kérte, hogy az említett, általa készített rendelettervezetet a kormány mielőbb kiadhassa. Ehhez kapcsolódóan miniszteri rendeletet is előkészített, amelyet az országos átmeneti gazdasági tanács feladataira és szervezetére vonatkozóan kíván kiadni a kormányrendelet kiadása után. E rendelettervezet szerint a gazdasági tanács feladata, hogy az átmenetgazdasági tárca nélküli miniszter tanácsadó és tanácskozó szerve legyen. Tagjait a kereskedelmi és iparkamarák, a budapesti áru- és értéktőzsde, a miniszter által kijelölendő országos jellegű mezőgazdasági, erdészeti, kereskedelmi és munkásegyletek választanák meg, valamint a miniszter 40 tagot nevezne ki az érintett miniszterek javaslattételi jogának megtartásával. A tanács költségei azokat a minisztériumokat terhelnék, amelyek annak tevékenységében érintve vannak: az Átmenetgazdaságügyi Minisztériumon kívül a Földművelésügyi Minisztériumot, a Kereskedelemügyi minisztériumot, a Pénzügyminisztériumot és a Honvédelmi Minisztériumot. A miniszter kéri a minisztertanács jóváhagyását, hogy ezt a rendeletet ilyen tartalommal kiadhassa. A minisztertanács az előterjesztést támogatta, a kormánynak és a miniszternek megadta a felhatalmazást a rendeleteik kibocsátásához.¹²⁷

IV. Konklúzió

Ahogy a fent leírt három kérdéskör kapcsán kifejtettekben láhattuk, *Kmety Károly* megfogalmazása néhány esetben igaz, néhány esetben viszont nem. Korábban már idézet megállapítása szerint „[a] magyar kir. és a közös ministeri állások számát, székhelyét és elnevezését törvények határozták meg, csak törvényileg történhetik azok megváltoztatása is.”¹²⁸ Igazabbnak tűnik a *Nagy Emil* által írt kiegészítéssel értelmezni ezt a közjogi kérdést. Szerinte „[a] felelős minisztérium alkotmányos jellegének a fogalma nem tűri meg azt, hogy végszükség kényszerítő parancsa nélkül a parlamentnek felelős végrehajtó hatalom közjogi szabályain törvény nélkül történjék változtatás.”¹²⁹ Mivel a korszakban és a későbbiekben is alapvető jogszabály, az 1848. évi III. törvénycikk nem határozta meg a minisztériumok konkrét elnevezését, ezt a későbbi hivatali gyakorlat, illetve részben más jogszabályok határozták meg.

¹²⁶ Főrendiházi Napló (FN), 1910. V. kötet. 22–25. pp.

¹²⁷ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1917. szeptember 13. (27. ülés)

¹²⁸ *KMETY Károly: A magyar közjog kézikönyve.* Politzer, Budapest, 1900. 290. p.

¹²⁹ NAGY 1928.

GÁBOR BATHÓ

WHAT TO CALL YOU?

*Specific Questions of the Denomination of the Ministries
in the Era of the Dualism*

(Summary)

The main aim of this paper is to show the connection between the Hungarian governmental structure and the specific names of the ministries. There are three questions chosen to be shown here. The first one is the role of act III of 1848 in determining the names of the ministries. This act is fundamental to the Hungarian governmental structure, that is why it is a justifiable expectation from the act to give at least the first names of the ministries. Contrarily, the specific names of the original ministries were not defined, just the approximate spheres of action of the government's departments. This manner of the regulation caused great variance in the usage of the ministry names. The second question to be examined in this paper is the first amendment of the original act III of 1848 concerning the ministry names. Act XVIII of 1889 changed the names of two ministries. The real reasons of this amendment are not known, but the initiative to make this change lead to the articulation of some important principles regarding the names and the sphere of action of the ministries. The main principle was that the names, the number and the competence of the ministries may only be determined and regulated by acts, and not lower laws. The third question discusses the greatest change in the governmental structure during the era of the dualistic monarchy, act XI of 1917. This act created an opportunity for the government to increase the number of the ministries with four new ministers without portfolio. The act did not determine the names of the new ministries, nor the competencies of the specific ministries. This routine was new and unique to the Hungarian public law.

BIRÓ ZSÓFIA*

A fiúsítás gyakorlata a Hármaskönyvig

Nőkre vonatkozó rendelkezéseket már Szent István I. dekrétuma tartalmaz, mégpedig az özvegyekről és árvákról szóló XXIV. fejezetben, ami az özvegy nő számára a férje családi vagyonának haszonélvezetén túl, ha újabb házasságot akar kötni, arra ad jogot, hogy illendő ruhákat vigyen magával. Ez pedig a dekrétum VI. fejezetével együtt, ami a tulajdonos rendelkezését kiterjeszti arra is, hogy a férj felesége javára végrendekezzen, azt mutatja, hogy a nők tulajdonosi képessége az első királlyal már feltétlenül elismerést nyert. „Az első magyar király dekrétumaiban a szabadok vagyoni viszonyait érintő, nőkre (is) vonatkozó rendelkezésekre vezetnek vissza végső soron a későbbiek során az előkelő, majd nemes nők esetében kiteljesedő női vagyoni jogi intézmények”.¹

A nőket illető vagyoni jogok közül a nőnek apja vagyonát terhelő törvényes örökségét, a leánynegyedet (*quarta puellaris*) elsőként II. András 1222. évi aranybullája határozta meg, amit korábban többen ezzel a dekrétummal bevezetett új intézménynek tekintettek, illetve olyannak, ami az atya összes vagyonát terhelte. Ezzel szemben az újabb kutatások azt igazolják, hogy az előkelők körében már korábban kialakult, szokásos intézmény volt a leánynegyed, amit eredendően is az apa öröklött, azaz ősi ingatlan vagyona terhének tekintettek.²

* PhD-ösztöndíjas, PTE ÁJK

¹ BÉLI GÁBOR: *Női törvényes öröklés a Hármaskönyvben*, in: NAGY JANKA TEODÓRA (szerk.): *Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok: Szokásjog és jogszokás I–II.* (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi könyvtár 2.). PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd, 2016. I. 61–62. pp.

² ILLÉS JÓZSEF: *A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában.* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1904. 27. p., 32–33. pp., 36–39. pp.; KELEMEN LÁSZLÓ: *A leánynegyed* (Acta litt., ac. scien. reg. Univ. Francisco-Josephinae, Tom. I. fasc. 6.). Szeged, 1926. 166., 173. p.; HOLUB JÓZSEF: *A leánynegyedről* (Különlenyomat a Turul 1928. évi XLII. kötetéből). Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest, 1928. 16. p.; IVÁNYI BÉLA: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Szent-István Társulat Szegedi Fiókja, Szeged, 1932. 155. p.; MURARIK ANTAL: *Az ősiség alapintézményeinek eredete* (Értekezések Eckhart ferenc Jogtörténeti Szemináriumából 6.). Sárkány Nyomda Rt., Budapest, 1938. 77–78. pp.; BÓNIS GYÖRGY: *Magyar jogtörténet I–II.* Méhkas Diák-szövetkezet, Kolozsvár, 1942. 196–197. pp.; MEZEY BARNA (szerk.): ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (Millenniumi magyar történelem). Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 303. p.; CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ (átd.: HORVÁTH PÁL – STIPTA ISTVÁN): *Magyar állam- és jogtörténet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995. 232–233. pp.; HOMOKI NAGY MÁRIA: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek.* JATEPress, Szeged, 2004. 56–57. pp.; BÉLI GÁBOR (szerk.): DEGRÉ ALAJOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Publikon Kiadó, Pécs, 2010. 163. p.; BÉLI GÁBOR: *Women's Acquisition of Property during the Era of The Arpad Dynasty in Hungary.* In: Béli Gábor, Herger Csabáné – Peres Zsuzsanna (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok X.*, Publikon Kiadó, Pécs, 2010. 41–44. pp.

A leánynegyednek, a leányt megillető köteles résznek a kiadását, ami sokszor más női, a férfi özvegyét illető jogok, hitbér, jegyajándék, hozomány kielégítésével együtt történt, már a XIII. században is jellemzően, vagy ingatlanban, vagy pénzbeli megváltással teljesítettek a kötelezettek, az elhalt férj és apa törvényes örökösei. A *quarta* ingatlanban kiadása azonban nem jelentette feltétlenül azt, hogy az atyai ősi birtokaiból, hanem, ahogy a hitbér esetében is, aminek a mértéke egyébként nemesek esetében már a XIII. században 50 márka értékben állandósult, többnyire szerzett ingatlanokból elégitették ki. A pénzen szerzett ingatlan pedig, ahogy *Holub József* kifejtette és igazolta, az őszivel szemben ingónak minősült.³ A leánynegyed megváltása a XIII. századtól nyert általános elismerést. Ezt először az 1290. évi dekrétum XXX. cikke mondta ki: „*Ügyszintén, a nemesek vagy az említett szászok (birtokaiba) [...] ne nyerhessen beiktatást idegen személy, sem hitbér, sem a leányoknak járó negyed címén, hanem a megholtaknak az örökösei vagy nemzetségükből való közelebbi rokonok váltsák meg azokat, az országunkban szokott, igazságos becslés szerint*”.⁴

A nemes nők számára az ingatlantulajdon-szerzés esetleges volt, hiszen törvényes örökrészüket apjuk után annak férfi leszármazói és rokonai pénzen megválthatták, ami már a XIV. században általánosnak mondható, ahogy az első magyar jogkönyv, az *Ars Notaria* egyik kommentára is igazolja.⁵ Ingatlanban egyedül csak akkor követelhetette a nő az 1435. évi március 8-i dekrétum XVIII. cikkelye szerint a *quarta puellarist*, ha birtoktalan emberrel házasodott, és ehhez atyafiai és vérrokonai hozzájárultak. A nők apjuk rendelkezésétől függően annak szerzett ingatlanaiból, ha azok nem királyi adományból származtak, örökölhettek, de ha az apai végrendeletből a lányok kimaradtak, abból semmit nem követelhetek.⁶ Az az apa, akinek nem maradt fiú örököse, és a király engedélyéből szabad végrendelezési jogot nyert, hogy minden ingatlana felől rendelkezessen halála esetére, leánya mellett többször vejét, és a házasságukból született vagy születendő fiaikat jelölte meg örökösnek, tehát ilyen esetben sem a leányt, hanem annak fiú leszármazóját kívánta örökösévé tenni.⁷

A nők királyi adományban csak egészen kivételesen részesültek. II. András 1209-ben a királyné és a királyné testvéreinek kérésére, szolgálataikért, Adolf prépostnak és a királyné idegenből behívott nővérének adományozott egy Poprád melletti szepesi földet,

³ ILLÉS JÓZSEF: *Öröklés a női vagyonban az Árpádok korában* (Különlenyomat a Nagy Ferenc emlékkönyvből). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1906. 5. p., HOLUB 1928. 11–13. pp.; HOLUB JÓZSEF: *A vásárolt fekvő jószág jogi természete régi jogunkban*. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére, 1933. október 7, Sárkány-Nyomda, Budapest, 1933. 251–252. pp.; BÉLI GÁBOR: *A törvényes hitbér mértékének rögzülése és állandósulása*. In: Béli Gábor, Korsós né Delacasse Krisztina, Herger Csabáné (szerk.): *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Publikon Kiadó, Pécs, 2016. 50–51. pp.

⁴ LÉDERER EMMA (szerk.): *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. rész 1000-tól 1526-ig*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964. 88. p.

⁵ BÉLI 2016, 53–54. pp.

⁶ HOLUB 1928, 16. p.; BÉLI GÁBOR: *Birtok és birtokvédelem a régi magyar jogban*. In: Béli Gábor, Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila (szerk.): *Hatékony és jogbiztonság a birtokvédelmi eljárásban. Történeti, dogmatikai és jogösszehasonlító elemzések hatályos birtokvédelmi szabályozásunk elméleti és gyakorlati kérdéseire* (Publicationes cathedrae iuris Romani Quinqueecclesiensis 5). Pécs, 2017. 40–41. pp.

⁷ BÉLI GÁBOR: *Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpád-korban*. In: Kis Norbert – Peres Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017. 106–108. pp.

azután 1220-ban Botez ispán feleségének, a francia származású Ahalyz asszonynak tett adományt, a Widhor nevű Valkó megyei birtokban, 60 eke földet juttatva számára úgy, hogy férjének semmi joga ne legyen, mégpedig azzal a szabadsággal, hogy Ahalyz bárkinek eladhassa.⁸ Ezek mellett mindkét nemet, tehát nőt is illető királyi adomány csak a XIII. század végén, 1273-ban fordul elő *Holub* szerint.⁹ 1273-ban kelt IV. Lászlónak az a levele is, amivel Banai Imre fia Mihály ispánnak, a királyi tálhordók és lovászok mesterének és unokatestvérének, Lőrinc fia Miklósnak adományozta a királyi szekerészek Vas nevű földjét révvvel együtt és a szomszédos Zelebeigh nevű királynéi földet a hozzátartozó két szigettel, jövedelmekkel és tartozékokkal, különösen a kunok támadásakor tett szolgálatokért és rokonuk, Sebestyén haláláért. A levél záradéka az öröklés rendjét a következőképpen adta meg: „[...] *ugyanennek a Mihály mesternek és említett atyafiának adtuk, adományoztuk és juttattuk, hogy örökre, békésen birtokolják, akarván, hogy úgy ők, mint mindkét nemű örököseik és örököseik leszármazói ezeket a földeket örökre birtokolhassák és birhassák* [...]”.¹⁰

A mindkét nemű örökösre kiterjesztett királyi adomány az adományos vagy adománnyosok nő leszármazóinak a férfiakkal egyenlő jogot biztosított. Ennek alapján adományos ingatlanulajdonosok lettek, és a tőlük leszármazók is, nemüktől függetlenül, anyjuk után egyenlő hányadban örököltek. A királyi adomány, a király akaratának megfelelően tehát a nőt olyan valóságos örökösökké tette, mint a férfiakat: *heredes sexus utrius*.

A nő a férfival teljesen azonos öröklési jogúvá, egyenlő jogállásúvá azonban csak akkor válhatott, ha a király fiúsította.

I. Az első fiúsítás

I. Károly hosszas belháborút követően foglalta el a magyar trónt, és hogy hatalmát megszilárdítsa, egy merőben új, a kialakult szokásjoggal teljesen ellenkező, rendkívüli és különös jogintézményt is életre hívott, a fiúsítást (*praefectio*). A fiúsítás lényege, hogy ha egy nemesnek nem született vagy nem maradt fiú gyermeke, akkor valamelyik nőrokonát, illetve nőrokonait, legtöbbször a leányát, leányait nevezte meg örökösének, még hozzá férfiak módjára. Az aktushoz királyi jóváhagyásra volt szükség, mivel egyébként az öröklött (családi), azaz ősi nemesi birtok megszakadás miatt a királyra háramlott volna, a Szent István I. dekrétumának XXVI. fejezetére visszavezethető királyi (szükségképpen) öröklési jog alapján: „*Ha pedig valaki gyermek nélkül marad özvegyen, és azt ígéri, hogy megmarad özvegyiségében újabb házasság nélkül, akarjuk, hogy legyen hatalma minden javai felett, és bármit akar azokkal tenni, megtehesse. Halála után azonban e javak szálljanak vissza férje rokonaira, ha vannak rokonai, ha pedig nincsenek, a király legyen örököse*”.¹¹ Tehát, ha a király eltekintett a háramlástól,

⁸ FEJÉR, GEORGIUS (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Buda, Typis Typogr. Reg. Vniv. Vungariae, 1829–1844 (CD) III/1. 76., 285. p.

⁹ HOLUB 1933, 251. p.

¹⁰ IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ (szerk.): *Hazai okmánytár IV*. Kocsi Sándornál, Budapest, 1876. 190. p.

¹¹ LÉDERER EMMA (szerk.): *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához*. I. rész – 1000-tól 1026-ig. Tankönyvkiadó. Budapest, 1964. 22. p.

a nemesi család a fiúsított nő vagy nők révén birtokban maradt. Ugyanakkor, egyes oklevelekben már a király a háramlást követően adományozta a néhai apa ősi nemesi birtokát a leánynak. Ez viszont azt mutatja, hogy a fiúsítás valóságos királyi adomány és öröklési jogi intézmény is volt egyben.

1332. november 8-án I. Károly Nádasd nembeli László leányát, Margitot atyja örökéjében „igazi” vagyis férfi örökössé tette, aki, miután 1316-ban a Kőszegiek kiirtatták családját, a Nádasd nembeliek eme ágából egyedül maradt életben:

„*De prelatorum baronumque nostrorum consilio et consensu, provida deliberatione prehabita, prefatam dominam Margaretham...cui domine licet de iure naturali atque positivo hereditas deberetur paterna, tamen quia huic iuri repugnat observata ab antiquo regni nostri Hungarie consuetudo, que non nisi masculinum heredem in patriam hereditatem succedi permittit, non obstantibus huiusmodi consuetudine statuto sive dispositiva ordinatione, de speciali maiestatis nostre gratia et plenitudine regie potestatis ac magnificentia principali in verum constituimus heredem et instituimus eam inter generationem suam Nadasd nuncupatam paterne hereditatis legitimam successorem, totam ipsorum Ladislai et Dyonisii paternam hereditatem, universas possessiones [...] dedimus, statuimus, donavimus et contulimus in perpetuum hereditatem.* (Főpapjaink és báróink tanácsából és hozzájárulásával, miután előrelátó elhatározásra jutottunk, az előbb említett Margit úrasszonyt, László ispán leányát, kegyeltünk és hívünk, Magyar Pál mester hitvesét, mely úrasszonynak, jóllehet a természetjog és az írott jog alapján megilletné az atyai örökség, mégis mivel e joggal ellenkezik országunk, Magyarország régtől követett szokásjoga, amely csak férfi örökös engedni az atyai örökségben örökölni, az efféle szokásjog nem akadályozván, végzéssel vagy rendelkező rendelettel felségünk különös kegyéből és a királyi hatalom teljességéből igazi örökössé tettük László és Dénes javaiban).¹²

Amikor a király ezt a kegyet gyakorolta, Margit már Magyar Pál felesége volt. A király azzal, hogy Margitot apjának minden birtokában olyan örökössé tette, mintha fiú lenne, merőben szembe ment a szokásjoggal, ezért király hatalmának teljességére (*plenitudo potestatis*) hivatkozott, amikor az öröklést ekként lehetővé tette.¹³ Az aktus több okból is határozottan Károly hatalommegszilárdítási-politikáját szolgálta. Kétség kívül ez fontos jelzés volt arra, hogy a számára tett szolgálatokról nem feledkezett meg, hiszen ellenségei által megölt híveinek egyetlen élő rokonát tette meg örökösül annak javaiban, nem pedig más idegent, egyúttal lekötelezve ezzel annak férjét is. Ehhez fontos azt is hozzátenni, hogy a férj, Magyar Pál, a király egyik kegyeltje volt, aki egyébként, a bizonyára széles körben ismertté vált gaztettet követően már 1324-ben magának kérte Gersei László és Dénes Szent Koronára háramlott birtokait, amiket meg is kapott, ám perlekedés okán adományának megerősítését érezte szükségesnek, ehhez pedig alkalmas és célravezető megoldás a Margittal kötött házasság volt.

¹² CD VIII/3. 592.

¹³ FÜGEDI ERIK: *Ispánok, bárók, kiskirályok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 251. p.

II. A fiúsítás intézményesülése

I. Károly csak egyetlen egyszer élt azzal, hogy elhalt nemes férfi leányának férfit illető öröklési jogot ismerjen el. Fia, I. Lajos viszont gyakorta alkalmazta a fiúsítást, kezdetben csak az udvar belső köreibbe tartozókra, és később már köznemesekre is. A király folyamatos háborúi sok áldozatot követeltek, így Zára ostroma alatt is. I. Lajos 1346. május 1-jén vonult a velenceiek által ostromolt Zára felmentésére, ahol két hónap múlva, július 1-jén egyértelművé vált, hogy nem győzhet, ezért visszavonult. Zára támogatás nélkül maradt és az év végén megadta magát Velencének. Az ostrom során hősi halált halt Harsendorfer Ulving is, ezért Lajos hívének egyetlen leány testvérét, Erzsébetet, a család utolsó tagját rendkívüli és különös királyi kegyből fiúsította, azaz „igazi örökössé” tette 1347-ben, és ezt Erzsébet kérésére 1353-ban megerősítette:

„[...] *A nemes Erzsébet nevű úrasszony, hűséges hívünk és kegyeltünk, Konya mester, udvarunk vitéze, tudniillik a nagyságos férfit, Tamás egykori erdélyi vajda, most udvarunk bírója fiának a felesége, néhai Harsendorfer Ulving mester nővére felségünk jelenlétére eljőve, bemutatta nekünk bátyja, e néhai Harsendorfer Ulving, tudniillik Ecseg nevű vára összes birtoka és tulajdona felől szerkesztett levelünket, [...] kérvén felségünket, hogy [...] adományát és tulajdonát, amit számára tettünk, kegyeskedjük elfogadni, megerősíteni és hatályban tartani*”.¹⁴

Az oklevél bevezetéséből kitűnik, hogy nem feltétlenül csak a dicső tett vitte arra a királyt, hogy fiúsítsa Erzsébetet. A nemes asszony ugyanis I. Lajos egyik leghatalmasabb bárója, Szécsényi Tamás fia, Konya mesternek a felesége volt. Mint annak idején I. Károlynál, itt is felszínre került az Anjouk hatalom megerősítésére szolgáló törekvése, báróik szorosabb lekötelezésén keresztül. Az oklevélben a király az adományt használta, ami arra utal, hogy a fiúsítás nem pusztán öröklési jog elismerése, hanem királyi adomány. Emellett az is okkal feltehető, hogy nem maga Erzsébet, hanem Konya mester volt a megerősítés indítványozója.

A fiúsítással I. Lajos az új hatalmi elit megerősítésére, hűségessé tételére, lekötelezésére tett eredményes kísérletet. Az aktus a belső kör bevett jutalmazási módszerévé vált, szoros királyi kötések kialakítására szolgált.¹⁵

Ennek talán az egyik leglátványosabb példáját a Cudarok szolgáltatják. Elsőként 1353. július 25-én Aba nembeli Szikszai Péter leányát, Bulcsi Imre fia Simon, Cudar Péter fivére, királyi apród menyasszonyát fiúsította I. Lajos apja javaiban: „*Simon, udvarunk apródjának, [...] Cudar Péter mester, sárosi ispán, hűséges hívünk, tudniillik előbb mondott Simon fivére (atyafia) [...] hűségéért, [...]*”¹⁶ Már ebből is kitetszik, hogy a Cudar fivérek közül Péter emelkedik ki, mert a király az ő hűségére hivatkozva teszi meg a fiúsítást. I. Lajos Bulcsi Imre és Simon érdemeire is tekintettel, Simon kérésére 1364 decemberében írta át és erősítette meg az erről szóló oklevelet:

¹⁴ CD IX/2. 206.

¹⁵ FÜGEDI 1986, 252. p.

¹⁶ NAGY IMRE – TASNÁDI NAGY GYULA (szerk.): *Anjoukori okmánytár I–VII*. Budapest, 1878–1891, 1920. (AO), AO VI. 100.

„Mi, Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, [...] tudatjuk a jelen levél rendjében, mindazokkal akiket illet, hogy Cudar Simon mester, udvarunk ifja jelenlétükre eljőve bemutatta nekünk bizonyos nyílt, korábbi és nagyobb, Ozorán tolvajmód elvitt pecsétünkkel megpecsételt levelünket, alázattal kérvén minket, hogy azt nyílt levelünkkel átíratatván és átvettettvén új pecsétünk ráfüggesztésével kegyeskedjük megerősíteni javára és utódai javára. Aminek tartalma ez: Mi, Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, a jelen levél rendjében emlékezetül adván tudatjuk mindazokkal, akiket illet, hogy hívünk Szikszai Imre fia Péter mester nekünk hűséges és önzetlen odaadását megfontolván, [...] aki bár terméketlen korral akadályozva, hogy fiú gyermeket nemzzen, már nem reméli, mindazonáltal hogy dicséretre méltó szolgálatai mégse maradjanak fejünk bőkezűségénél viszonzatlanul és kegy nélkül, hanem leánya, az Anna nevű nemes kisasszony személyében, általunk az érdemek illendő jutalmaival lássuk el, elrendeltük, hogy Bulcsi Imre fia Simonnal, udvarunk apródjával, római szertartás szerint házasodjon meg, és őt úgy atyja előrebocsátott szolgálataiért, mint hűséges hívünk, az előbb mondott Simon fivérének Sáros megyei Cudar Péter mester hűséges nagy dicséretre méltó szolgálataiért, [...] atyja, előbb mondott Péter mester összes, országunkban bárhol bírt, őt bármi módon megillető birtokai, tulajdonai és jogai igazi örökösévé és utódává tettük, ha meg nem esnék, hogy fiú örökös nemzzen, országunk szokásjoga, ami e jognak e tekintetben ellenkezi látszik, nem akadályozván, ha megessenék, hogy előbb mondott Imre fia Péter mester, miként fent kinyilatkoztuk, férfi örökös nélkül távozik, összes haszonvételeivel örök örökségre adtuk, adományoztuk és juttattuk az előbb megjegyzett kisasszonynak és utódainak örökletes öröklés jogával, mint igazi örökösöknek és utódoknak örök birtoklásra. Ha pedig Isten jóváhagyásával ennek az Imre fia Péter mester ezután fiút vagy fiakat tudna nemzeni, akkor a fiúnak az ő előbb megnevezettjével együtt minden és bármelyik előbb megjegyzett birtokból más megfogant testvérrel és testvérekkel egyenlő részt lehessen mint igazi örökösként és fiaként kapni és bírni jelen beleegyezésünkből. Adatott Budán az Úr ezerháromszázötvenharmadik esztendejében, Szent Jakab apostol ünnepén [1353. július 25.] Kont Miklós vajda előterjesztése. Mi ekképp Simon igazsággal és joggal egyező kéréseit kegyesen meghallgatván tárgyalt nyílt levelünket a jelen levélbe szóról szóra átvéve új pecsétünk ráfüggesztésével megerősíteni rendeltük e Simon mester és utódai javára, más jog épségével. Adatott Visegrádon az Úr ezerháromszázhatvanegyedik esztendejében Szent Luca szűz és vértanú ünnepe után az első vasárnap.”¹⁷

Ennek a fiúsításnak különösségét az adja, hogy a levél záradékában arra az esetre, ha mégis fia vagy fiai születnének a fiúsított Anna atyjának, Szikszai Péternek, akkor az aktus nem veszti érvényét, és Anna, mint fiú az utószülött fiúval vagy fiúkkal mintegy férfi testvér egyenlő hányadban örököl.

A következőben, 1356. augusztus 4-én I. Lajos Fónyi Balázs leányát, Cudar Péter diósgyőri várnagy (később bán és országbíró) feleségét fiúsította.¹⁸ A király Péter felesége Anicsnak új adományként adta apja birtokait, mint igazi és törvényes fiú örökös-

¹⁷ CD IX/3. 384.

¹⁸ HOLUB JÓZSEF: *Középkori fiúsítások*. Turul: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye, XLI. kötet. 1927. 84–88. pp.

nek és törvényes leszármazóinak: *sui heredes legitimi ex ea descendentes*, vagyis a leányoknak is öröklési joggal. Ez már a második eset, hogy a Cudarok feleségei révén és nő leszármazottjaik férfi testvéreikkel együtt, egyenlő arányban örökölhettek, tehát nem csak a fiúsított anyát illette meg e kivételes jog. Figyelmet érdemel az is, hogy magszakadás esetén a Fónyi birtokok esetében királyi jogra háramlás helyett a királyi rendelkezés Cudar Péter fivérenek öröklését állapította meg. Ezzel az intézkedésével I. Lajos dupla esélyt biztosít a birtokok Cudar kézben maradására. Nem véletlenül: maga a férj, Cudar Péter, mint közbenjáró kérte felesége fiúsítását, így történhetett, hogy amennyiben feleségénél magszakadás állna be, úgy a birtok rá és rokonaira száll.¹⁹

1360-ban Aba nembeli Rédei Dezső fia Jakab leányait, Annát és Margitot Cudar Istvánhoz és Cudar Miklóshoz adta feleségül. A király ezt a két lányt is fiúsította még 1360. október 8-án.²⁰

Hét éven belül mind a négy Cudar fivér megházasodott, és mind a négy feleségét fiúsították. I. Lajosnak ezek az intézkedései immár világossá tették célját, a régi arisztokrácia birtokainak újraelosztását saját hívei közt. Ugyanakkor a szokásjoggal ellenkező volta miatt, továbbá, mert nem mindenki részesült ilyen kegyben, a fiúsítás intézményesítése a hívek szűkebb körére érezhető ellenérzést váltott ki, főleg mikor Lajos már a köznemesség soraiban is kezdte ezt alkalmazni. Bár ez a királyt nem különösebben zavarhatta, az 1360-as évektől lett csak igazán bevett módszer²¹ e különös javadalmasági mód. *Holub József* 1526-ig hozzávetőleg 100-102 fiúsítást gyűjtött össze.²²

A jogintézmény alkalmazásakor legjellemzőbb esetben az apa birtokaiban fiúsítottak, de bármely más magvaszakadt férfi rokon esetén is megoldást kínált az intézmény. Az aktus történhetett az örökhagyó életében és halála után is. Első esetben maga az apa vagy rokon fordult a királyhoz, míg halál után legtöbbször a férj vagy más rokon kérelmezte a fiúsítást, ez esetben már háramlást követő királyi adományról volt szó. Az I. Lajos idejében megesezt fiúsítások egyik sajátossága az volt, hogy a király a férfi öröklési jog biztosítását új adományként kezelte.

III. Új adomány és fiúsítás

A *nova donatio* intézményének megjelenésével először *Illés József* foglalkozott alaposabban, és megállapította, hogy „gyökerei alkalmasint (...) az utolsó Árpádok idejére nyúlnak vissza. Ekkor ugyanis a szinte állandósult trónviszályok, másrészt a minduntalan újra életre kelt birtokvisszaszerző bizottságok működése folytán az adományosok nem érezték biztosnak magukat a birtokban, és gyakran előfordult az adományok visszavétele is olyképpen, hogy a király az elvett birtokot azonnal másnak adta. E birtok-

¹⁹ HOLUB JÓZSEF: *A fiúsításról*. Különlenyomat a Dr Klebersberg Kuno-Emlékkönyvből. 1925. 318. p.; Lajos intézkedése értelmezhető akár *consensus regius*ként, ami a háramlási jogról való lemondást jelenti a király részéről egy olyan személy részére, aki elvileg öröklésre nem jogosult. – BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet, Az államalapítástól 1848-ig*. Pécs, 1995. 34. p.; Mindezt megtoldotta azzal, hogy a Cudarokat is befoglalta a kiadott levélbe.

²⁰ HOLUB 1927, 84–88. pp.

²¹ HOLUB 1925, 312. p.

²² HOLUB 1927, 84–88. pp.

fosztás lehetősége ellen védekeztek az adománybirtokosok, midőn a régi adománylevél átírását és megerősítését kérték a királytól.²³ Ilyen estről már IV. Bélának az egyik 1250-ben kelt levele is beszámol, amivel a király a neki tett szolgálatok fejében Beche fia Iwachin szebeni ispán fiainak, Fülöp zágrábi püspöknek és Tamás karakói ispánnak az apjuktól elvett Zolona birtokot új adományként adta vissza, ahol az új adományra a „*collatio nova nostra*” utal.²⁴

Az új adomány eredetét tekintve az adománylevél megújításával hozható kapcsolatba, jogi természete azonban, ahogy ezt jóval később Werbőczy a Hármaskönyvben kifejtette, attól különbözött. Illés meghatározása szerint ugyanis, „a *nova donatio* akkor is megáll, ha később kiderül, hogy a megadományozottnak sohasem volt eredeti adománylevele, ami megsemmisülvén az új adománylevél kiállítását indokolta volna; vagy ha az állítólagos adománylevél egyébként hiányos, esetleg érvénytelen, ekkor a *nova donatio* a hiányokat pótolja, és a királyi *jus regium*mal szemben a birtokost megvédi, egy esetet kivéve, t. i. ha valaki a *nova donatio* előtt a királytól nyert erősebb jogra hivatkoznék”, amihez hozzátette, „hogy a *nova donatio* révén megadományozott tényleg birtokot szerezhetett az utóbb jelzett esetekben. Így lesz a *nova donatio* valóságos birtokadományozással”.²⁵ Az új adomány lényegi sajátosságát Wenzel Gusztáv is kiemelte: „a *fiscus* irányában nem volt szükséges, hogy az új adományt az adományos családjának adományi joga megelőzze”.²⁶

Új adományt kérhetett, aki az ingatlanok hosszas békés birtokában volt, de a birtok jogcímét nem tudta oklevéllel igazolni. Ebben az esetben a birtokot úgy tudta harmadik személyekkel szemben megvédelmezni, ha a királytól a hosszas, mégpedig elévülési időn túl terjedő, békés birtoklására hivatkozva új adományt kért, és ebbe a békés birtoklásba beleszámított felmenőinek a birtoklása is. Az új adomány célja nem az volt, hogy a más tulajdonát elévülési időn túl birtokló számára jogcímet biztosítson a további, most már törvényes birtoklásra, hanem az, hogy megvédje azt a tulajdonost, aki nem tudta egyébként jogát igazolni, vagy azt, aki abban a meggyőződésben birtokolt, hogy tulajdonos. Ugyanakkor *nova donatio*val az a birtokos is jogcímet szerzett a további birtokláshoz, aki tudta, hogy a hatalma alatt tartott dolognak nem a tulajdonosa.²⁷

²³ ILLÉS JÓZSEF: *A nova donatio (új adomány) jogi természete*. In: Angyal Pál, Baranyai Jusztin, Móra Mihály (szerk.): Notter Antal emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. Szent István Társulat, Budapest, 1941. 637–638. pp.

²⁴ BÉLI GÁBOR: *Az új adomány eredete és önálló intézménnyé válása*. In: Máthé Gábor, Zlinszky János (szerk.): Degré Alajos emlékkönyv. UNIÓ Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1995. 63. p.

²⁵ ILLÉS 1941, 639–640. pp.

²⁶ WENZEL GUSZTÁV: *A magyar és erdélyi magánjog rendszere I–II.*, Kir. M. Egyetemi Nyomda, Buda, 1863. I. 538. p.

²⁷ BÓNIS GYÖRGY: *Magyar jogtörténet I–II.* Méhkas Diákszövetkezet, Kolozsvár, 1942. 186. p.; Béli Gábor (szerk.): DEGRÉ ALAJOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Publikon Kiadó, Pécs, 2010. 150–151. pp., 157. p.; HOMOKI NAGY MÁRIA: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. JATEPress, Szeged, 2004. 43. p.; BÉLI GÁBOR: *Die Basisinstitute des Privatrechts*. In: Máthé Gábor (Hg.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Dialóg Campus Verlag, Budapest, 2017. 190. p.; BÉLI GÁBOR: *Birtok és birtokvédelem a régi magyar jogba.*, In: Béli Gábor, Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila (szerk.): *Hatékony és jogbiztonság a birtokvédelmi eljárásban. Történeti, dogmatikai és jogösszehasonlító elemzések hatályos birtokvédelmi szabályozásunk elméleti és gyakorlati kérdéseire* (Publicationes cathedrae iuris Romani Quinqueecclesiensis 5). Pécs, 2017. 44–45. pp.

Az Anjouk alatt és Zsigmond uralkodásának második évtizedéig a *nova donatio* ténylegesen még a királyi adománnyal egyezett általában. Amikor a király valamelyik hívének királyi jog alapján, hűtlenség vagy megszakadás címén háramlott birtokot adományozott, akkor, mivel az adományos az adományozott birtoknak új tulajdonosa lett, az adományt *nova donatio*-nak nevezte. Akkor is ezt a megjelölést használták, ha az adományos olyan birtokot kapott vissza, amit jogelőde hűtlenség címen vesztett el korábban, úgy ahogyan az Árpád-korban már előfordult.

A *nova donatio* a XIV. század második felétől már feltűnik a fiúsításról kibocsátott királyi oklevelekben is. I. Lajosnak az 1356. augusztus 4. kelt, Fónyi Balázs leányát, Cudar Péter feleségét, Anics úrnőt fiúsító levelének záradéka szerint a király mindazokat a birtokokat, amik korábban Anics apjáié voltak, a fiúsított Anicsnak új adományként juttatta:

„Mi, Lajos [...] király [...] mindenki tudtára [...] kívánjuk hozni, hogy amikor a nemes úrasszony, néhai Fónyi Balázs Anyth [Anich] nevű leányának az iránt volt nálunk könyörgése, hogy mivel miután [...] atyja, előbb mondott Balázs férfi örökös nélkül hunyt el, [...] egyedül maradt, ezért különös kegyes királyi kegyből előbb mondott úrnőt kegyeskedjük atyja, mondott Fónyi Balázs fiú örökösévé és összes, királyi adományukra tartozó birtoka, mint fiú, örökösévé tenni és változtatni. Mi pedig áradó királyi bőkezűségből a hűségekért és az engedelmségek nagyszerű érdemeiért, amikkel mondott Fónyi Balázs, megjegyzett úrnő atyja, egykor Károly királynak [...] országa az ő és országa megannyi dolgaiban személyük különféle veszedelmét magukra véve tetszeni érdemesítette, [...] most személyében az előrebocsátott engedelmes érdemekért előbb mondott nemes úrnőnek királyi kedvezéssel kívánván felelni és illendő segedelemmel válaszolni, őt különös királyi kegyvel ékesítve, bár tudjuk, hogy e Balázs birtokai, miután férfi örökös nélkül hunyt el, országunk legkipróbáltabb szokásjoga szerint királyi kezeinkre szálltak, mégis, hogy mondott Balázs előrebocsátott legodaadóbb érdemei, amiket már mondott atyánknak számára nyújtott, ne maradjanak viszonzatlanul és köszönetlenül, és hogy ne essék meg, hogy e Fónyi Balázs javai és birtokai, e férfi örökös vigasza nélkül Balázs elárvulván, idegen kezekre jussanak, megjegyzett úrnőt atyja, mondott Balázs összes, bárhogy nevezett és bármely megyében lévő, egykor őt illető birtokaiban és birtokjogaiban igazi és törvényes örökössé nyilvánítjuk, rendeljük, tesszük és avatjuk, mint természetes ágyékából származó fiút királyi tekintéllyel és erővel és különös kegyvel a fent mondott összes birtokokat új adományunk címén az úrnőre és örökösire saját jog teljével átengedvén, mely kegyet pedig, tudjuk, hogy az úrnő atyja előbb mondott Balázst és előbb mondott úrasszonnyal együtt is Károly [...] király úrtól kérte, és folytonosan bírták, míg mindketten éltek, mivel pedig ez az úrnő, mondott Balázs leánya Cudar Péter mester diósgyőri várnaggyal hívünkkel és kegyeltünkkel most házasodott, ezért mondott Péter mester tanúsított hűségéért és hű szolgáltatásainak dicséretreméltó érdemeiül, [...] mondott Fónyi Balázs előbb tárgyalt bárhol bírt és bármi néven nevezett birtokait és birtokrészeit haszonvételek teljességével, ama határok és szabások alatt, amikkel e Balázs bírta és birtokolta, miképp az előbb tárgyalt úrnőnek, úgy e Péter mesternek és fiaiknak és örökösöknek [...] minden fivéreiket kizárva új adományunk címén örökre juttattuk úgy, hogy előbb említett úrasszony és ez a Péter mester és tőle származó törvényes örökösök, országunk törvényes szokásjoga nem aka-

dályozván, ami csak fiúnak engedi, hogy atyai örökséget örököljön, mint mondott Fónyi Balázs igazi örököse és törvényes fia, jelen királyi kegyből avatva, rendelve és téve mondott Balázs összes bárhol lévő és bármi mód nevezett birtokai és birtokjogai, nemkülönben ezek valamennyi haszonvételei és tartozékai valódi és sértetlen uralmába következzenek örök és visszavonhatatlan birtoklásra jutatott királyi kegyünk előrebocsátott címén, birtokolják békésen és zavartalanul a mondott kegyen kívül más jog épen tartásával olyan közbejövő feltétellel, hogy ha megesnék, hogy Péter mester isteni akaratból örökös vigasza nélkül távozna e világból, akkor mondott úrasszony felesége, Fónyi Balázs leánya a többször mondott birtokokat élete végéig békésen és háborítatlanul birtokolja, az úrasszony halála után pedig a mondott Balázs mondott birtokai és mindennemű birtokjogai Péter mester vértestvérei uralmába és tulajdonába szálljanak előrebocsátott adományunk rendjéből örök birtoklásra és bírásra [...]. Adatott Miklós zágrábi püspök, udvarunk alkancellárja [...].²⁸

Ennek a rendelkezésnek két eleme érdemel kitüntetett figyelmet. Először a király oklevelének az a megállapítása, hogy Fónyi Balázs leányával együtt birtokolta javait. A leány birtoklása, mivel nem számított apja törvényes örökösének, hanem csak törvényes negyedre tarthatott igényt, azokat a birtokokat, ingatlanokat kivéve, amiket örökrészül kapott, vagy törvényes örökléssel megörökölt, mert adományozáson kívüliek voltak, nem folytathatta apja birtoklását, ám tény, hogy amíg a leány nem kötött házasságot, az apja házában élt, apja tartotta el, ennél fogva maga is ténylegesen birtokban volt. Annak köszönhetően, hogy a király Anicsot fiúsította, apja birtoklásának valóságos folytatója lett minden javakra nézve, mintegy beleszámítva a korábbi együttes birtoklást és apja birtoklását is. Ez pedig olyan momentum, ami a valóságos új adománynál is meghatározó tényező volt. A másik sajátosság, hogy a király a fiúsítási aktszal együtt Fónyi Balázs minden birtokát egyben Anics férjének, Cudar Péternek adományozta új adomány címen. Péter tekintetében ez valóságos királyi adomány volt, úgy, mint azok a királyi adományok, amikkel egyébként a király a magszakadás miatt háramlott birtokokat adományozta valamelyik hívének. Ennek az volt a jól látható következménye, hogy a fiúsított nő és férje törvényes házasságából leszármazók anyjuk és apjuk jogcímén is jogosultak voltak anyai nagyapjuk valamennyi, a király által szüleiknek adományozott birtokaira. Mivel a királyi levél kiemelte, hogy az örökösök fiú örökösök: „*sui filii et heres*”, a fiúsított nő és férje vagyonában csak fiaik örökölhettek.

Cseklézi Lökös fia Mikós, aki arra az esetre, ha fiú örökös nélkül halna meg, I. Lajossal már 1361-ben és 1381-ben fiúsította leányait.²⁹ I. Lajos halála után Mária királynőtől is kérte, hogy adja meg ezt a kegyet. Mária 1383. február 26-án kibocsátott oklevelével ennek úgy tett eleget, hogy Cseklézi Miklós leányainak, Anglisnak, Maretilnek (Margitnak) és Annának az atyai javakat új adományba adta:

²⁸ NAGY IMRE – TASNÁDI NAGY GYULA (szerk.): *Anjoukori okmánytár I–VII.*, Budapest, 1878–1891, 1920 (AO), VI. 495.

²⁹ KAMMERER ERNŐ (bev.): *A Pécz nemzetség apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrzött oklevelei I. 1241–1526.* Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest, 1906. (PÉCZ) 206. p.

„[...] ha Miklós mester férfi örökös nélkül távozna e világból, az előbb tárgyalt nemes úrasszonyokat, leányait azok összes atyai birtokában, bárhol bírják, és kiváltképpen az előbb mondott várban, Miklós mester törvényes, igazi örököseivé és fiaivá tettük és avattuk, mintegy férfiakká nyilvánítván őket, a mondott atyai birtokokat és várat a nemes úrasszonyoknak és örököseiknek örök örökséggé nyilvánítottuk, sőt eme nemes úrasszonyok és örököseik számára az előbb említett atyai birtokaikat, bárhol bírják, és az előbb mondott várat mostantól, miként egykor, és miként egykor, mostantól, új adományunk címén adtuk, adományoztuk és jutattuk, sőt adjuk, adományozzuk és juttatjuk jelen levelünk közbejövő oltalmával, mégis más jogának sérelme nélkül”.³⁰

Cseklézi Miklós leányai fiúsításának története ezzel nem ért véget. A budai káptalan 1392. március 26-án kelt oklevele szerint Zsigmond király és a fiúsítottak között csere jött létre. Egészen pontosan a káptalan előtt Őri Tamás fia Péter jelent meg a nemes Anglis nevű úrasszonytól született fiaierért, Tamásért és Miklósért, továbbá Turóci Benedek a feleségéért, a nemes Margaréta nevű úrasszonyért, végül Selyzi Vesszős fia Tamás feleségéért, a nemes Anna úrasszonyért, de neki nem volt ügyvédlevele. A királlyal szerződő felek forma szerint, a fiúsítás értelmében tehát, mivel anyjuk elhalt, Őri Tamás és Miklós, Margit és Anna voltak. A király a Nyitra megyei Appony királyi várat az Appony, Kovarc és Lehatka nevű birtokokkal, valamint egy allódiium helyet a várnál, és további két birtokot, Perezlent és Kötvélyest cserélte el a Pozsony megyei Cseklész várral, a Pozsony és Nyitra megyei három Cseklész nevű birtokrészsel, a szedni szokott két vámmal együtt, ezenkívül a Vörösvár nevű birtok felével, a teljes Beke birtokkal, egy, a királyi felség házával szemközt bírt házzal és udvarhellyel Pozsony városban, és ugyanott kikötővámval, a Duna folyón, valamint szőlőkkel a Reeche nevű hegyen. Másnap, március 27-én ezt a cserét Zsigmond király úgy írta át tartalmilag saját királyi oklevelébe, és erősítette meg, hogy amit cserébe adott, azt új adományba adta Annának, Margitnak, illetve Anglis fiainak, Miklósnak és Tamásnak „és mindkét nemű gyermekeiknek és örököseiknek és összes utódaiknak”. Végezetül a király, mint ez szerződéseknél szokás volt, szavatosságot vállalt a vele előbb csereszerződét kötő új adományosokkal szemben. Arra tett ígéretet, hogy tulajdon fáradozásaival és költségeivel, valamint levelelének bizonyosságával megvédi őket minden keresőtől és perlőtől.³¹

A pozsonyi káptalan 1392. április 6-án kiadott oklevele szerint Selyzi Vesszős fia Tamás felesége, a nemes Anna úrnő és fia, János, akiket a férj és apa káplánja, bizonyos Simon úr képviselt, az ellen tiltakoztak, hogy sógorai, Turóci Benedek, Őri Tamás fia Péter és a férje, aki, el nem feledve, Anna nevében ügyvédlevél nélkül járt el a cserénél, megtámadta a királlyal kötött cserét. A nyitrai káptalan 1393. február 9-i levele pedig azt a tiltakozást rögzítette, amivel Anna a maga és fia, János nevében az ellen protestált, hogy Cseklészbe és minden tartozékába, amit a királynak cserébe adtak, Bodiszló fia Károlyt királyi adomány címen bevezették. Anna tiltakozása végül nem vezetett eredményre, ugyanis a zobori konvent 1395. április 11-én kelt levele azt az *divisiot* tartal-

³⁰ PÉCZ 208. p.

³¹ PÉCZ 226. p., 229. p., BÉLI GÁBOR: *Undertaking of a Guarantee towards Contracting Party in the Traditional Hungarian Law*. In: Béli Gábor, et al. (Eds.): *Institutions of Legal History with special regard to the legal culture and history*. Bratislava, Pécs, 2011. 50–51. pp.

mazta, amivel Appony várán, Appony, Lehotka, Kovarc, Perezlen és Körtvélyes birtokon osztottak meg egyrésztől Óri Tamás fia Péter a maga és fiai, Tamás, illetve Miklós nevében, másrésztől Turóci Beke fia a maga felesége, Margit, illetve leányaik, Cecilia és más meg nem nevezettek nevében, harmadrészt Selyzi Vesszős fia Tamás a maga, neje, Anna és fiuk, Tötös személyében.³² A konvent levele alapján Anna korábban megnevezett fia, János már nem élt.

Cseklézi Lökös fia Miklós leányainak ügye szempontjából fontos az is, hogy apjuk Miklós 1389. január 8-án végrendekezett betegágyában a pozsonyi káptalan kiküldötté előtt. Végrendeletében ingók mellett a Cseklészből szedni szokott vámot, egy Ozelench nevű birtokot hagyott nejének Margitnak, amiről azt mondta, hogy a király *novae nostrae donationis titulo* adományozta neki, továbbá Pozsonyban egy házat hagyott a feleségének és két szőlőt is azzal a kikötéssel, hogy mindezek halála után leányaikra és azok örököseire szálljanak. Erről az oklevelet január 18-án állította ki a káptalan. Egy héttel később, január 25-én az időközben meghalt Cseklézi Lökös fia Miklós felesége, Margit adta elő végrendeletét a pozsonyi káptalan képviselőjének jelenlétében, amit január 27-én foglalt írásba a káptalan. Az özvegy Margit asszony mindazt, amit férje hagyott rá, leányainak juttatta.³³

A Cseklézi Lökös fia Miklós végrendeletében felsorolt ingatlanok nem szerepelnek a Zsigmonddal kötött cseréről kibocsátott, sem a megerősítő királyi oklevélben. Ezek az ingatlanok a fiúsított leányok anyjának hitbér és jegyajándék címen járó juttatása volt, amit Miklós végrendelettel adott ki. Ez éppen abból következik, hogy nem kerültek bele a cseréről és megerősítésről szóló oklevelekbe. Ezek az ingatlanok a leányokat és örököseiket anyai jogon illették meg. A szülők végrendeleteit a feleségeik, Margit és Anna nevében is eljáró férfiak 1396. július 3-án átírták a Pozsonyi káptalannal, néhány nappal később pedig Óri Tamás fia Péter fia Tamás, Anglis fia Zsigmond királynak az 1392. március 27-én a cserét új adomány címen megerősítő oklevelét íratta át a zabori konventtel.³⁴

Mindezekből azt lehet levonni, hogy a fiúsítás, ami a nőt apja vagyonában fiú örökössé tette, a nő számára minden apai ingatlant adományos jószágként változtatott. A király úgy tekintette a fiúsítottat, mint azt az adományost, akinek háramlott birtokot adományozott. Az új adomány ebben az esetben azt jelezte, hogy az atyai javakban fiúsított nő, mint annak új tulajdonosa nyert adományt. Ez tehát valóságos, tényleges királyi adomány volt, amit a nő atyja után nem örökölt, hanem a királytól kapott adományba, és ez az adomány a király által meghatározott rendben szállt a fiúsított nő örököseire. Cseklézi Lökös fia Miklós négy leánya Anglis, Maretil vagy Margit, Szkolasztika és Anna után I. Lajos 1361. szeptember 21-i, 1381. május 13-i és Mária 1383. február 26-i okleveleiben „*universi heredes*”, illetve „*earum heredes*”, tehát férfi lemenők kaptak jogot anyjaik után. Zsigmond ezzel szemben az új adománnyal megerősített cserében a fiúsított nővérek, Anglis, Margit és Anna után, ide nem értve már Szkolasztikát, aki időközben meghalt leszármazó nélkül, mindkét nemű leszármazóik örökölték: „*utrius sexus proles et heredes ac posteritates universi*”. Ennek megfelelően ment végbe az osztály is, amikor Margit leányai anyjuk mellett osztottak, akik közül

³² PÉCZ 232. p.

³³ PÉCZ 221. p., 223. p.

³⁴ PÉCZ 250. p., 251. p.

csak az egyik nevét, Cecíliáét tüntette fel az osztálylevél. Ha mindkét nemű örökösök öröklését engedélyezte a király, akkor az adományos után, ide értve a fiúsított nőt is, fiú és leány leszármazók egyenlő hányadban örököltek. A Cseklésziek okleveleiből az is megállapítható, hogy az apa vagyonából az apa feleségének vagyoni követeléseit ki kellett adni, amiről rendelkezhetett maga a fiúsítást kérő apa.

Cseklészi Miklós leányainak fiúsításával kapcsolatban azt is ki kell emelni, hogy I. Lajos és leánya, Mária fiúsító levelei csak a leányok jogát rögzítette, a férjek jogáról ezzel szemben nem beszélt. Zsigmond cseréje és új adománya ezzel ellenkezőleg, mert a férjek nemcsak feleségeik és leszármazóik nevében, hanem a saját személyükben is nyilatkoztak, az új adománnyal formálisan is jogot nyertek. Ezek alapján megállapítható, hogy ha a fiúsításkor, attól eltérően mint például Anics és Cudar Péter esetében, nem rendelkezett kifejezetten a férj javára is a király, ennek ellenére, a férj is jogosult volt az fiúsított vagyonban.

IV. A fiúsítás elterjedése a köznemesség köreibben, a közbenjáró szerepe

I. Lajos a XIV. század második felétől már a köznemesek köreibben is bevett intézménnyé tette a fiúsítást. Ugyanakkor ilyen esetekben, a források alapján úgy tűnik, mindig szükség volt egy közbenjáróra, aki kezdeményezte, kérvényezte a királynál a rendkívüli és különös kegyet. A közbenjárók általában a bárók, nagyurak, főpapok voltak. Ez egyben azt is jelentette, hogy a köznemes apa vagy férj nemcsak a király, hanem a közbenjárója felé is elköteleződött.

1357. október 30-án I. Lajos fiúsította Csuzai Pál fia István Ágota és Klára leányait. A közbenjáró maga Miklós, kalocsai érsek, aki szervienseinek, Szántói Demeter fia Pálnak javára kérte a fiúsítást, mivel említett István egyik leánya hozzá, a másik öccséhez ment feleségül. Az oklevél szövege szerint I. Lajos „különös királyi előjoggal” – utalva itt a fiúsításra – igazi örökösnek és utódnak nevezte Ágotát és Klárát, mint István „természetes fiait”.

„Mi, Lajos [...] király [...] tudatjuk, hogy Szántói Demeter fia Pálnak alázatos szolgálataiért, amikkel lehetősége szerint e király úrnak tetszeni törekedett, [...] ura, Miklós, [...] kalocsai érsek, kancellárunk alázatos kérésére, felségünknel [...] közbenjárván, [...] a nemes hajadonokat, tudniillik Ágota és Klára nevűeket, Csuzai Pál fia István, Baranya megyei, férfi örökös híján elhunyt ember leányait, akiknek egyike Pállal és másika ennek fivérével kötött házasságot, különös királyi előjoggal [...] bárhol lévő összes atyai birtokok tulajdonok és jogok igazi örökösivé és utódaivá tettük, mint ennek az Istvánnak természetes fiait, számukra és örökösük számára átengedvén és juttatván számukra atyjuk, a mondott István összes, bárhol lévő, úgy öröklési, vásárlási és zálogosítási címen, mint bármi más jogcímen egykor őt illető, különösen atyjuk, említett István Csuzai, Márk és Sepse nevű, Baranya megyében és bárhol másutt lévő, országunk kipróbált szokásjoga által megkívántan adományozásunkra tartozó birtokait, mint e mondott István igazi örökösének jelen kegyes rendelkezésünktől fogva, mint István természetes fiainak, azok összes [...] tartozékaival [...] igaz és régi határaik alatt, amikkel ezek korábbi birtokosai bírták és birtokolták örök birtoklásra más jogok épsé-

gével, mégis, hogy országunk szokásjogi törvényével ellenkezik, ami csak férfi örökös tekintetét örökösnek, e velük szemben gyakorolt kegyvel számba nem vévén.”³⁵

Tehát itt a király mint öröklési jogi jogintézmény nevezi meg a fiúsítást, de az oklevél később is utal a fiúsítás igazi, királyi, új adomány létrejöttére is: „országunk kipróbált szokásjoga által megkívántan adományozásunkra tartozó birtokait...”.

1358. február 9-én az előző oklevél kiegészítését szentesítette I. Lajos kápolnaispánja (továbbá titkos kancellár, veszprémi püspök, császári prépost), miszerint Csuzai Pál fia István rokona Köpe a szekszárdi konvent törvényes ügyvédlevelével, Ruchi László ügyvéd útján eljárva kijelentette, hogy ha törvényes fiú örökös nélkül távozik e világról, akkor az ő birtokrészeit is Ágotára és Klárára hagyja. Utóbbi a levél tévesen Ilonának nevezte.

„Mi László, császári prépost, Lajos úr, Isten kegyelméből Magyarország királyának kápolnaispánja és titkos kancellára és választott veszprémi (püspök) emlékeztül adván tudatjuk a jelen levél értelmében mindazokkal, akiket illet, hogy Ruchi László a nemes férfitüért, Csuzai Sámuel fia Köpéért a szekszárdi konvent törvényes ügyvédlevelével jelenlétiünkön megjelenvén, azt mondta, és oly mód vallott élő szóval, hogy mivel a felséges fejedelem, Lajos úr, Isten kegyelméből Magyarország királya, Szántói Demeter fia Pálnak, a Krisztusban tisztelendő atya, Miklós, Isten és apostoli kegyelemből kalocsai érsek, a királyi udvar kancellára szerviensének úgy alázatos szolgálataiért, amikkel lehetősége szerint e király úrnak tetszeni törekedett, mint e Miklós kalocsai érsek úr legalázatosabb kérésére, az Ágota és Ilona nevű nemes úrasszonyok, előbb mondott Csuzai Pál fia István, előbb mondott Köpe rokonának leányai számára, akiknek egyike Pállal, és másik az ő fiú testvérével kötött házasságot, azt a különös kegyet gyakorolta, hogy őket bárhol lévő atyai birtokok, birtokrészek és jogok igai örökösivé és örökösök-ké változtatta és tette, mint Pál fia István természetes fiait, és előbb mondott Köpének a Baranya megyében lévő Csuzai, Márk és Sepse nevű birtokokban birt birtokrészei e nemes hajadonok elődeitől előbb tárgyalt Köpére háramlottak, ezért ugyanez a Ruchi László mester ez előbb mondott ügyvédlevelével előbb említett Köpe személyében a nemes hajadonok számára vállalta, hogy ha megesnék, hogy Köpe férfi örökösök vigasza nélkül térne minden élő útjára, akkor e Köpe előbb mondott birtokokban birt birtokrészei említett nemes hajadonoknak és örökösöknek maradjanak és szálljanak örök birtoklásra, tartásra és bírásra. Amire előbb megjegyzett Ruchi László mester az előbb mondott ügyvédlevelével tekintélyével többször említett Sámuel fia Köpét elöttünk szabadon kötelezte. Adatott [...]”³⁶

A források jelentősége, hogy a fiúsított leányokat *filií naturales*nek nevezik. Továbbá, a második különös jelentősége, hogy a lányokat, mint férfi rokonokat teszi a végrendelezhető örökösévé.

Fontos megvizsgálni, hogy ki kérte a leány fiúsítását, azaz ki volt a közbenjáró, ki volt a fiúsított leány férje, milyen öröklési rendet alapított meg ezáltal a rendelkező

³⁵ AO VI. 615.

³⁶ AO VII. 37.

király a családban, és mindezt „pusztán” fiúsításként, vagy új adományra hivatkozva rendezte. Birtokcserére is láthatunk példákat, akárcsak az alábbi esetben:

„Mi, Vilmos, Isten és apostoli kegyelemből pécsi püspök, Lajos úr, Isten kegyelméből Magyarország királya kápolnaispánja és szekretáriusa emlékül adván a jelen levél rendjében tudtatjuk mindazokkal, akiket illet, hogy, Hahóti Mihály fia János, [...] minden egyenetlenség és viszály felől, amik a hahóti nemesek és az előbb megjegyzett, Klára nevű úrasszony közt folytak [...] az úrasszony és Buzád fia Miklós összes birtokai és atyai örökségei felől, amikben őt király urunk igazi örökössé és utóddá tette és formálta, olyanképpen egyeztek meg [...], hogy ez úrasszony atyja, előbb megjegyzett Buzád fia Miklós hahót birtokban illető részét [...] négy szabályos és egyenlő részre osztani, mely osztály megesvén, előbb megjegyzett Klára úrasszony, vagy nevében férje, előbb megjegyzett János vagy ügyvédje a négy részből három részt kiválasztva vegyen a javára és örökös birtoklásra, a birtokrész negyed részét pedig az előbb megjegyzett hahóti nemeseknek összes haszonvételeivel és tartozékaival, [...] adja át örök birtoklásra és hagyja, [...] Ezenkívül az előbb megjegyzett nemesek a Zala megyében fekvő Buzádsziget nevű valamely birtokot minden haszonvételeivel és tartozékaival és kiváltképp az abban bírt várhellyel, [...] hagyják az előbb megjegyzett Klára nevű úrasszonynak és örökösének és összes utódainak hasonlóképpen örök birtoklásra, [...], és ha megesnék, hogy valakik is közülük örökös vigasza nélkül távozna, [...] akkor az ilyeneknek a birtoka és birtokrésze a mondott úrasszony és örökösei jogára és tulajdonába szálljon ugyanolyan mód, miként az előbb mondott nemesekéibe, és ha megesnék, hogy ugyanez az úrasszony távozna, akkor birtokrészei a mondott nemesek jogára és tulajdonába szálljanak. [...]”³⁷

1365. december 9-én a meglévő birtokok cseréje történt, ahol az egyik fél fiúsított nemes nő. Tehát fiúsított birtokot is el lehetett cserélni, amiért cserébe kapott birtok szintén fiúsított birtokká lett. Továbbá, ha a felek bármelyikének magva szakadt, akkor a másik fél „visszaörökölte” a cserebirtokot. Ebben az esetben, és majd a következőkben is, már nem csak közvetlen kegyeltek, főnemesek részesültek a fiúsításban, mint rendkívüli és különös királyi kegyben, hanem már a kismemesek is.

A következő esetben közbenjáróként Piacenzai János esztergomi érsek, Esztergom örökös ispánja tűnik fel, a fiúsított Hahóti Mihály fia János lánya Anna, kinek férje Miklós, az érsek fivérének (Rafaelnak) fia.

„Lajos, isten kegyelméből Magyarország, Lengyelország [...] királya [...], minde- nek tudára kívánjuk hozni ezeknek rendjén, miként a nemes Anna nevű hajadon, néhai férfi örökös nélkül elhunyt, [...] Hahóti Mihály fia János [...] nem kevésbé [...] Piacenzai János* úr, [...] az esztergomi egyház érsekének és e hely örökös ispánjának [...] ennek az érsek úrnak közbenjáró fohászkodására [...] érintett Anna nevű árva, [...] a kiváló ifjú Rafael mester, a mondott érsek úr fivérének fia Miklóssal házasodandó nemes hajadont, akit isteni és a világi jogon teljes atyai örökség illet, atyja, [...] Mihály

³⁷ NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ – NAGY GYULA (szerk.): *Zala megye története, oklevéltár II.* Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest, 1890. ZO II. 4.

*fia Jánosnak összes, bárhol az ország területén bírt és bármi néven nevezett, [...] birtokaiban és birtokjogaiban, és különösképpen atyja előbb mondott Hahót, Szerdahely, Dezics, Gutorfölde és Kisfalud nevű a mondott Zala megyében és országunk bármely megyéiben és kerületeiben lévő birtokaiban és azok összes tartozékaiban a királyi kiváltság kegyéből és kegyelméből igazi örökössé és törvényes utóddá, mintegy e János fiává nyilvánítottuk, tettük és fiúsítottuk, [...] a királyi hatalom teljéből ebben az írásban rögzítvén, hogy e nemes Anna nevű hajadon az előbb tárgyalt atyai birtokokban és birtokrészekben, mint fiú és igazi örökös jelen kegyes fiúsításunk előjogából örököljön teljes joggal, és a mondott birtokok és birtokjogok a nemes hajadonnak és örököseinek örökre örökségül számítsanak országunk szokásjogi törvénye alapján, [...], ha az előbb említett nemes hajadon a mondott házasság elhálása előtt vagy után, [...], örökösök nélkül távozna az emberi világból, akkor atyja, János előbb tárgyalt birtokai és mindennemű birtokjogai előbb említett Miklós úr és atyafia János, a Mondott Rafael mester fiai és örökösei jogára háramoljon és szálljon jelen engedélyünk rendelkezéséből és új adományunk címén örök joggal és visszavonhatatlanul általuk és örököseik általi birtoklásra és bírásra, e nemes hajadon atyafiatának, hozzátartozóinak és vérrokonainak ellentmondása nem akadályozván. [...]*³⁸

1377. március 13-án a király Annát és leszármazóit apja minden birtokában igaz örökössé tette, ráadásul kikötötte, hogy ha Anna örökös nélkül távozna e világból, akkor fiúsítottként örökölt birtokai szálljanak férjére és annak testvérére, valamint ezek örökösire, új adomány jogcímén, így Anna rokonai sem támadhatják meg Anna halála esetén a döntést.

1412. október 19-én Zsigmond király Garai Miklós nádor kérésére fiúsította Ilona, Sárosbodorfalvi Miklós fia László leányát.

*„Mi Zsigmond, Isten kegyelméből a rómaiak királya és császára és Magyarország királya stb., emlékezetül adván tudatjuk a jelen levél rendjében mindazokkal, akiket illet, hogy mi úgy a hűséges nagyságos férfiú, Garai Miklós, országunk, Magyarország nádorának alázatos és jámbor könyörgése kérésére [...], az Ilona nevű nemes hajadon, tudniillik a néhai Sárosbodorfalvi Miklós fia László leányának [...] királyi hatalmunk teljéből és különös kegyből e nemes hajadon Ilonát atyjának, néhai Lászlónak ugyanebben a Zala megyében lévő Sárosbodorfalva birtokban bírt birtokrészeiben, amennyire országunk, Magyarország régtől követni szokott szokásjogából megengedett, igazi férfi örökössé, és törvényes utóddá rendeljük, tesszük, és avatjuk, [...] e nemes hajadon atyjának az előbb mondott Sárosbodorfalva birtokban bírt emez birtokrészét összes haszonvételeivel és mindennemű tartozékaival, [...], ennek a nemes hajadonnak és örököseinek és összes utódainak új adományunk címén [...] adományoztuk, sőt juttattuk örökre és általa és örökösei által visszavonhatatlan birtoklásra, tartásra [...].”*³⁹

A szokásjogra hivatkozva a király fiúsítja Ilonát, és Ilonának, valamint örököseinek új adomány címén juttatja apja birtokait. Mivel a fiúsítás is eredeti úton történő nemesség

³⁸ ZO II. 145.

³⁹ ZO II. 380.

válás, ráadásul nem öröklésre, hanem új adományra hivatkozva juttatott az uralkodó, így a fiúsított ősi birtok felett fennálló tulajdonjoga kikezdetlen lett.

1423. december 26-án négy leányt is fiúsított a király Szilágyi Gergely kérésére, aki familiárisa, Orbán javára járt közben. A fiúsítottak Klára, Orbán felesége, Nyerges György leánya, Magdolna és Katalin, Nyerges Benedek leányai, valamint Ilona, Fekete Imre leánya.

„Mi Zsigmond, Isten kegyelméből a rómaiak királya és császára és Magyarország királya stb., emlékezetül adván tudatjuk a jelen levél rendjében mindazokkal, akiket illet, hogy mi, hívünk Szilágyi Gergelynek bizonyos familiárisa, Orbán részére általa hozzánk juttatott kérvénye alázatos kérésére, [...] a nemes Klára úrasszony, a néhai Nyerges György, nemkülönben a hajadon Magdolna és Katalin, a néhai Nyerges Benedek, és Ilona nevű, néhai Fekete Imre [...] férfi örökösök nélkül e világból távozott nemesek leányai [...] akiknek egyike, tudniillik az előbb mondott Klára emez Orbánnal a római egyház szertartása szerint házasodott, a többiek pedig még nem házasodtak senkivel, [...] őket királyi kegyünk jótékonyágából és igen nagy kegyelemből és különös kegyből a Zala megyében lévő Ugygyömörő nevű mondott birtokban birt birtokrészekben, amik, [...] e világból távozott Nyerges György és Benedeké és Fekete Imréné voltak, és országunk régtől kipróbált szokásjogából királyi kezeinkhez háramlottak, amennyire tőlünk függ és miként jog szerint megengedett, igazi férfi örökösökké és törvényes utódokká és néhai György, Benedek és Imre fiaivá tettük, avattuk és nyilvánítottuk, és mondott Klára úrasszony atyját, előbb mondott néhai Györgyöt illető birtokrészeket ennek a Klára úrasszonynak, a többi birtokrészeket pedig, ami az említett Nyerges Benedeket, az előbb említett Magdolna és Katalin nevű hajadonok atyját illetve, hajadon Magdolnának és Katalinnak, hasonlóképpen előbb említett néhai Fekete Imrét, az előbb említett hajadon Ilona atyját [...] a hajadon Ilonának és az úrasszony és hajadonok örökösének és összes utódainak mostantól örökre örökségnek számítottuk be örök joggal jelen királyi engedélyünk jóváhagyásával, [...]”⁴⁰

A király a négy lányt azokban a birtokrészekben fiúsította, amiket atyjaik közösen bírtak. A király kiemelte, hogy a birtok először visszaháramlott órá, s csak ezt követően ment végbe a fiúsítás, így tulajdonképpen új adományként juttatta atyjaik birtokrészeit a fiúsított nőknek, amit örökre örökölt juttatott nekik és leszármazóiknak. Tehát kettő, vagy inkább két egybeolvadó aktusról van szó, a háramlásból következő új adományról és a fiúsításról, ami tulajdonképpen különös női öröklési jogi intézmény. De mivel a két aktus nem vált el egymástól, azok szorosan összefonódtak, ezért a fiúsítás különös női öröklési jogi intézmény és új adomány is egyben.

V. További különös fiúsítási esetek

A fiúsítás Zsigmond király idejére bevett intézménnyé vált, és ezt a későbbi oklevélformulák is alátámasztják: már nem minden esetben hivatkozott az uralkodó *nova*

⁴⁰ ZO II. 434.

donatiora, csak egyszerű adományozásra. Továbbá a fiúsítás szokásjoggal ellenkező kiemelése is elmaradt már a rendelkezésekből, és a használt formula állandósult képet mutat, mint ezt II. Ulászló, 1504. január 21-i oklevele is igazolja, amivel Desewffy Mihály leányát, Erzsébetet fiúsította:

„Mi, Ulászló, Isten kegyelméből, Magyarország és Csehország, stb. királya emlékeztül adjuk a jelen levél rendjében tudatván mindazokkal, akiket illet, hogy nem egy hűséges hívünknek az általuk az Erzsébet nevű nemes hajadon, néhai Desewffy Mihály leánya érdekében felségünknek az okból előterjesztett legalázatosabb esdeklése kérésére, [...] hogy tudniillik az idők folyamán meg ne essen, hogy idegenek fedele alatt bujdosson, ezt a hajadon Erzsébetet néhai Desewffy Mihály, nemzójének összes, bárhol és országunk, az erdélyi részek bármely vármegyéjében lévő és birt birtokaiban és birtokrészeiben és mindennemű birtokjogaiban és javaiban és dolgaiban, tudniillik néhai atyja, Mihály igazi férfi örökösévé és utódává rendeltük, nyilvánítottuk és változtattuk, és ugyanezeket a birtokokat birtokrészeket és birtokjogokat mind, hozzájárulván ehhez az igen tisztelt Anna királyné úrnő, legdrágább feleségünk beleegyezése és tetsző szándéka, e hajadon Erzsébetnek és örökösének és összes utódának örök örökségül betudván, rendeltük, nyilvánítottuk és változtattuk és beírtuk, és nemkevésbé az összes és minden királyi jogunkat, amink ha előbb említett néhai Desewffy Mihály előbb mondott birtokaiban és birtokrészeiben és mindennemű birtokjogaiban bármiképp fennállna, vagy felségünket bármi címen, úton, módon és okból illetné, [...] határozott szándékkal és bizonyos tudomásunkból említett hajadon Erzsébet és mondott örökösei és össze utódai számára adtuk, adományoztuk és juttattuk, sőt adtuk, adományoztuk és juttattuk örök joggal és visszavonhatatlan birtoklásra, szintűgy bírásra más jog épségével [...] Adatott [...]”⁴¹

Ebben az oklevélben is megfigyelhető, hogy a fiúsított nő leszármazói nem csak férfi, hanem nőágon is örökölnek: „Erzsébetnek és örökösének és összes utódának örök örökségül betudván, rendeltük”.

A fiúsítás intézményi sajátosságaira kiváló példát nyújt Tarnóczi Székely Gergely leányainak esete. Az ezzel kapcsolatban keletkezett oklevelek, elsősorban I. Lajoséi azért fontosak, mert miután Tarnóczi Székely Gergely leányait fiúsította, Gergelynek fia született, minek okán a fiúsítás érvényét veszítette. Tehát a király megsemmisítette a fiúsítást, de miután Gergely fia Miklós elhunyt, a korábbi fiúsítás érvényét visszaadta. Ráadásul Gergely és testvérei mindezt megelőzően úgy kaptak együtt adományt, hogy az érdemek, amik az adomány alapjául szolgáltak, Gergelyéi voltak. Ezért a király a fiúsító oklevelet Gergely érdemeire hivatkozva állította ki. Sőt, I. Lajos az egyik leány férjének is adományozott egy birtokot apósa ingatlanából. Végül: a formula végleg rögzült: a *praefecta* leszármazói férfi és női ágon egyaránt örökölnek.

Mária királyné megerősítette atyja Tarnóci Székely Gergely leányait fiúsító levelét a fiúsítottakat a sági konvent által adott bevezető levéllel együtt, 1383. március 27.

⁴¹ IVÁNYI BÉLA: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez II.* Hornyánszky Kir. Udv. Könyvnyomda, Budapest, 1928. BÁNFFY II. 395. p.

„Mária, Isten kegyelméből Magyarország [...] királynéja [...] mindenki tudtára kívánjuk hozni ezeknek rendje szerint, hogy miután [...] a felséges fejedelem úr, Lajos [...] legdrágább nemzónk a menny urának akaratából, akinek parancsából mindenek kormányoztatnak és rendeltetnek, e világból fiúgyermek nélkül távozván, és öröklés joggal és a születés rendjén mondott Magyarország trónját és koronáját és nemzónk kormánypalcáit szerencsésen átvettük, Libercsei Tompos János a nemes Erzsébet nevű úrasszony, felesége, és másik, Sági Sándor fia János a nemes Scholastica nevű úrasszony, felesége, tudniillik néhai Tarnóci Székely Gergely leányainak személyében a mi és a királyné úrnő, legdrágább nemzónk jelenlétre eljőve bemutatnak nekünk két levelet, tudniillik egyet, néhai atyánk nyílt titkos pecsétjével megjelölt levelét, aminek közbejöttével ő királyi felsége az előbb mondott nemes úrasszonyokat mondott néhai Gergely, atyjuk összes birtokaiban és birtokjogaiban, a Pusztagrege nevű birtok épségével, amiről tudjuk, hogy néhai nemzónk e János fia Istvánnak adományt tett, igazi férfi örökösökké tette, másikat, a sági Szent Szűz monostor konventjének ünnepélyes levelét a mondott néhai Gergely mondott birtokai és birtokjogai törvényes iktatás felől e nemes úrasszonyok számára kiállítottat, [...] alázatosan kérvén, [...] kegyeskedjük megerősíteni, amik egyikének, tudniillik néhai legdrágább atyánkénak tartalma ez: következők

I. Lajos fiúsítja Tarnóci Székely Gergely leányait, 1379. november 25.

Mi, Lajos Isten kegyelméből Magyarország [...] királya, tudatjuk [...], hogy bár a nemes úrasszonyokat, Erzsébetet Libercsei Tompos János feleségét és Scholasticát Sági Sándor fia János fia István feleségét, tudniillik néhai Tarnóci Székely Gergely leányait az összes atyai birtokokban és birtokjogokban igazi örökösökké és törvényes utódokká rendeltük és változtattuk ünnepélyes levelünk közbejöttével, mint néhai Tarnóci Székely Gergely fiai, atyjuk néhai Tarnóci Székely Gergely kérésére azzal, hogy amikor ő fiú gyermeket nemzett, és végre Székely Gergely fiút örökös nemzvé, név szerint Miklóst és kérésre néhai Székely Gergely leányainak tett mondott kegyet visszavontuk és eltöröltük és semmivé tettük, mégis mivel most isteni ítélet szavával, aminek az emberi mulandóság ellenállni nem tud, miután e Miklós örökös vigasza nélkül gyermekkorban elhunyt, megfontoltuk, hogy az összes birtokokat, amiket ugyanennek a Székely Gergelynek, hasonlóképpen fivéreinek Miklósnak és Jakabnak egyébként együtt adományoztunk, csupán néhai Székely Gergely szolgálatai érdemeiül adományoztuk, ezért hogy Székely Gergely e leányai és örököseik az atyai javakból és örökségekből ne legyenek örökletlenek és teljességgel megfosztottak, hanem legalább az atyai szolgálatok jutalmazását valamiképpen megérezzék, előrebocsátott törölt és semmivé tett és visszavont levelünket akképp, ahogy fent Székely Gergely kérésére és Székely Gergely fia Miklós halálára korábbi Gergely leányai javára adott kegyes levelünket, [...] amivel Székely Gergely leányait fiakká tettük, jóváhagytuk, megerősítettük és a jelen levél oltalmával közzétettük, sőt újólaj királyi jószágunk és különös kegyünk teljével Székely Gergely előbb mondott leányait annak összes birtokaiban és birtokjogaiban, kivéve a Pusztagrege nevű Nógrád megyében bírt birtokot, amiről ismeretes, hogy Sándor fia János fia Istvánnak adományoztunk, igazi örökössé és törvényes utódokká, mint annak férfi fiaivá nyilvánítottuk, tettük és formáltuk, néhai Székely Gergely összes birtokait és birtokjogait e leányai és örököseik számára örök örökségül irtuk be, avégre, hogy a

mondott úrasszonyok és örököseik és utódaik mondott néhai Székely Gergely az említett birtokait és birtokjogait, ami őt illetett, bárhol bírta, akként örököljék mint férfi fiak királyi rendelkezésünkből és a jelen levéllel számukra engedélyezett kegyünk közbejöttével, amit (levelet!) nagy pecsétünk alatt adatunk ki, midőn visszahozták nekünk. Adatott Zólyomban [...]

A másiknak pedig, tudniillik ez előbb megjegyzett konvent levelének tartalma ez: következik.

A sági konvent I. Lajosnak Zólyomban 1379. november 25-én kelt iktatóparancsa alapján elvégzett iktatásról jelentő levele, miszerint Gergely leányait bevezettették Grege, Keszi, Arany, Forró, Újfalu, Falkustelke és Zächtelke birtokokban, 1379. december 15.:

Mi tehát mondott János és István alázatos kéréseit [...] meghallgatván és elfogadván, az előbb említett két levelet, az atyait és az előbb mondott konventét [...] szóról szóra átírva azok tartalmát és záradékait, néhai legdrágább atyánknak a nemes úrasszonyok számára, oly módon mint fent, nemkülönben a mondott birtokjogok törvényes iktatása felől tett kegyelemmel együtt, [...] ezeket legdrágább anyánk engedélyével és belegezésével és főpapjaink és báróink érett tanácsából, [...] a Pusztagrege nevű birtok épségével, amiről emez János fia Istvánnak adományozott ugyanez a néhai nemzónk [...] e nemes úrasszonyok és örököseik és összes leszármazóik számára megújítván [...] megerősítettük [...]. Adatott [...].⁴²

Az alábbi oklevélből világosan kiderül, hogy a fiúsításnak költségei is voltak, és előfordult, hogy a nemes atya ezt nem tudta előteremteni, így birtokait el kellett zálogosítani egy jótévőjének, kitől később lányai a szabott áron megválthatták a zálogot. Esztünkben Büki Mátyás fia Mihálynak Ablonci Krewz Miklós adott kölcsön húsz „igazi és törvényes súlyú” aranyforintot az oklevél kiváltásához, amiért cserébe az apa elzálogosította neki Vinczlófalva-környéki birtokait azzal a kikötéssel, hogy lányai azokat a húsz aranyforintért cserébe kiválthatják a zálogból. (1428. január 14.):

„Mi, a csornai Szent Mihály monostor konventje emlékezetül adjuk, hogy miután Büki Mátyás fia Mihály magáért személyesen, és a nemes hajadonokért, Ágota és Anna nevű leányaiért megjelent, azoknak terhét, ha ezek az alább irtakban nem akarnának helytállni magára vállalta ez a Mihály jelenlétünkön bevallotta, szintúgy előadta, hogy mivel maga a magasságos teremtő akaratából, akinek parancsolatából mindenek rendeltetnek, férfi örökös vigasza híján van, igen nagy szegénység is nyomorgatja, a nemes férfiú, Ablonci Krewz (Kröz) Miklós néki számos testvéri szívességet tett és tesz most is, kiváltképp pedig azért, hogy mondott úrnő leányai, tudniillik Ágota és Anna halála után ne kényszerüljenek idegenek fedele alatt bujkálni, emberségből tulajdon fűradozásaival és költségeivel gondoskodott, hogy e két leányát királyi kegyelem birtokjogaiban, tudniillik a mondott Bük és Hobaj, általa békésen tartott és birtokolt, nemkülönben

⁴² GÉRESI KÁLMÁN: *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I.*, Kocsi Sándornál, Budapest, 1882. KÁROLYI I. 399. p.; KÁROLYI I. 367. p.; KÁROLYI I. 369.p.

Vinczlófalva nevű, Sopron megyében lévő teljes birtokában igazi örökösökké és férfi utódokká tegye és változtassa, és nem lévén tehetős, hogy e Kröz Miklósnak az általa a fiúsító királyi levél kiváltásánál, és a mondott királyi felség után felhasznált és letett költségeit néki megadja és megfizesse, ezért Mihály tulajdon első helyen lévő telke helyes és egyenlő felét, ami Vinczlófalva falu lévő felsőbb résztől északra fekszik, nemkülönben Vinczlófalva birtok negyed részét, amit északon bír, Vinczlófalva birtok színén a malom felével együtt, ami a Répce folyón fut és bír, a telek fele és a mondott birtok negyed részének, nemkülönben a malom felének minden haszonvételeivel és bárminemű tartozékaival [...] Kröz Miklósnak húsz igazi és törvényes súlyú aranyforintért zálogba kötelezte, sőt előttünk is kötelezte oly módon, hogy bárki, maga vagy előbb mondott leányai vagy örököseik az idő folyamán az előbb mondott birtok- és malom részeket Miklóstól vagy örököseitől, úgy tudniillik, hogy a malom előbb mondott felét öt aranyforintért, és más birtokrészeket és elzálogosított jogokat tizenöt hasonlóképpen aranyforintért elkülönözve és elválasztva dolgoknak minden becsűjét kizárva, ugyanettől a Miklóstól vissza akarják váltani, akkor ugyanez a Miklós ezeket ugyanezeknek mindig minden mert eltávoztatván engedje és adja vissza, az előbb megirt elzálogosított fél telek, negyed birtok és fél malom a visszaváltása idején belül pedig ezeknek birtokában előbb említett Mihály és előbb mondott leányai Miklóst és örököseit bárki háborgatni és zavarni akaróktól mindig és bármikor tulajdon fáradozásaikkal és költségeikkel megvédi és megoltalmazza. Adatott [...].⁴³

Hunyadi János, Magyarország kormányzója bár széles jogkörrel rendelkezett, fiúsítani elvileg csak királyi beleegyezéssel lehetett. A kormányzót viszont nem zavarta e korlátozás, és híveinek előszeretettel állított ki fiúsító leveleket. A kormányzói jogokat alapul véve csak harminckét jobbágytelek nagyságáig állt módjában a birtokadományozás, de természetesen, ha érdekei úgy kívánták, túllépte azt. A jogintézményt, akárcsak az Anjouk, Hunyadi János is hatalomkiépítési szándékkal alkalmazta, elsősorban török ellenes küzdelmeihez gyűjtött magának támogatókat a fiúsítás segítségével is. Az itt közölt ügy érdekessége – mint annak részleteiből kiderül –, hogy a jegyes, Kerseni Péter ugyanarra a jószágtestre, mégpedig a még Petőházi Bertalan után királyi jog alá eső vagyona kapott adományt, amiben Dorottyát fiúsították. Voltaképpen a királyi új adománynak ez egy különös esete. Figyelemre méltó, hogy Rozgonyi János érdemei alapján gyakorolt kegyet annak familiárisával szemben a kormányzó. (1449. július 10.):

„Mi, Hunyadi János, Magyarország kormányzója, stb. emlékezetül adjuk a jelen levél rendjében tudatván, [...], hogy mind számosak nekünk az okból előterjesztett könyörgése kérésére, mint az isteni kegyesség parancsolatából arra illő figyelemmel lévén, hogy meg ne essék, hogy a Dorottya nevű nemes a római szertartás szerint nemes Kerseni Péterrel eljegyzett hajadon, Petőházi Bertalan leánya az idők folyamán idegenek fedele alatt bujdosson, e hajadon Dorottyát, előbb említett Bertalan leányát előbb megjegyzett Bertalan előbb említett Petőházában, Sopron megyében és bármely más

⁴³ NAGY IMRE (szerk.): *Sopron vármegye története, oklevéltár II.* Litfass Károly Könyvny, Sopron, 1891. SO II. 115.

birtokokban és jogokban az ország bármely megyéjében lévőkben, ennek a hajadonnak előbb említett atyját minden jogcímen, mint mondták, megilletőkben kormányzói tekintéllyel, amit viselünk, igazi örökössé és törvényes utóddá, mint előbb megnevezett Bertalan férfi fiává avattuk, rendeltük, tettük, sőt avattuk, rendeltük, tettük a jelen levél érvényével, e Petőháza birtokot és e hajadon atyja, Bertalan előbb mondott más, bárhol birt birtokjogaival, összes haszonvételeikkel és tartozékaikkal egyetemben e Dorottya nevű hajadonnak örök örökségül betudván mégis más jogának sérelme nélkül. És mindazonáltal a nagyságos Rozgonyi János hűségét és hű szolgálatainak [...] érdemét megfontolván, amit Magyarország szent koronájának [...] tett, az összes és minden királyi jog, amit ha a királyi felség és szent koronája e Petőháza birtokban és előbb említett Bertalan más birtokaiban és birtokjogaiban bírta, [...] előbb említett Kerseni Péternek Rozgonyi János mondott familiárisának és által előbb említett Dorottya nevű hajadonnak és örökösöknek és összes utódaiknak új adományunk címén adtuk, és juttattuk, sőt adtuk, adományoztuk és juttattuk örök joggal és visszavonhatatlan birtoklásra, tartásra szüntűgy és bírásra más joga épségével, beleegyezvén ezenkívül, hogy ha megesnék, hogy e Dorottya nevű hajadon isteni parancsolat szólítván, kinek akarataival mindenek uraltatnak, e világból örökösök vigasza nélkül távozna, akkor Petőháza birtok és az előbb mondott birtokjogok előbb említett Péterre és összes örökösire jussanak és szálljanak teljes joggal, e levelünk érvényével és bizonyosságával. Adatott Pesten [...].”⁴⁴

VI. Összegzés

A fiúsítás tehát egy összetett és több síkon árnyalt jogintézmény. Kezdetben mint rendkívüli és különös királyi kegyre tekintettek, ami merőben ellentmondott a szokásjognak. Ezt követően hathatós hatalmi belpolitikai érdekérvényesítő eszközzé vált, és intézményesült. A nemes apa szempontjából öröklési jogi intézményként tűnik fel, ami biztosítja az ősi birtokok családban maradását. A fiúsított nő férje legtöbbször mint lekötelezett érdemszerző, illetve a király hű kegyeltje tűnt fel, aki fiúsított feleségével együtt lett a fiúsítás kedvezményezettje, mintegy adományos.

A fiúsítás műszava, a *praefectio* az első fiúsító levelek származéka. A formulákban a fiúsítást rendszerint, a „*puellam X nuncupatam in verum heredem et legitimum successorem, veluti filium ejusdem Y instituimus, creavimus praefecimus*” szavakkal írták körül. Ebből jött a fiúsításra alkalmazott latin megfelelő, amit a Hármaskönyv is ennek megfelelően használt. A Triparitum a fiúsítást érdemben az I. rész 17. címében érintette, megjegyezve, hogy a fiúsítottak után mindkét nemű örökösei örökölnek, valamint az I. rész 50. cím, amiben Werbőczy megjegyezte, hogy a fiúsítás az adomány természetét és erejét viseli. Ennek megfelelően tárgyalta a fiúsítás intézményi ismérveit *Huszy István* a nemesség megszerzésnek módjai között harmadikként, és ugyanígy

⁴⁴ SO II. 339.

Kelemen Imre, aki a *praefectio*t magyarul „férfiúsításnak” vagy „leányfiúsításnak” nevezte, és azt a királyi adományhoz tartozó nemesítési módnak vette.⁴⁵

A fiúsítás, ahogy a régi szerzők tekintették, valóban a királyi adomány különös vagy kivételes módja volt, de mégsem pusztán királyi adomány, mivel a fiúsított nő nem egyszerű nő adományossá vált, amire volt példa, ha a király mindkét nemű örökösökre kiterjesztette a királyi adomány hatályát, hanem férfi jogú adományos lett, és ezt a különös jogállását nem csak mint adományszerző nyerte, hanem mint férfi joggal rendelkező, azaz mintegy férfi. Nő számára tehát a *praefectio* elsősorban a nemes férfi jogállásának megszerzését jelentette, aminek következtében férfi módon örökölt az atyja vagy férfi rokona után a királyi engedéllyel adományossá vált előbb a *deficiens* atyját vagy férfi rokont illető birtokokban.

Az oklevelekből kiderül, hogy nem pusztán a szokásjoggal szembemenő öröklési rend változását engedélyezte a király, hanem több esetben – általában ha a nemes apa halála után következik be a fiúsítás – úgy tekint a birtokokra, mint amelyek először visszaháramlottak ő rá és Szent Koronájára, és csak ezután adja azokat a fiúsítottnak, immár mint *nova donatio*. Sőt, Zsigmondot követően már a szokásjoggal való ellenkezés is elmarad a formulából, s már magára a fiúsításra tekintenek bevett jogintézményként, ami nem ellenkezik a király háramlási jogával. Viszont ezt megelőzően az aktus olyannyira fontos volt a fiúsított családjának, hogy azt éppen a háramlási joggal történő ütközése miatt többször is megerősítették az éppen regnáló uralkodóval, vagy annak utódjával, mint ahogy azt a Cseklésziek esetében is láthattuk: I. Lajos levelét megerősíti Mária királynő, majd Zsigmond is, így biztosítva annak időtállóságát és megtámadhatatlanságát, királyi elismerését.

Ezen kívül olyan érdekes esetek is felmerültek, mint a fiúsított birtokok cseréje magával a királlyal, vagy éppen annak a nemes apának az esete, akinek el kellett zálogosítania birtokait, hogy a fiúsító oklevél kiváltásához szükséges költséget biztosítani tudja.

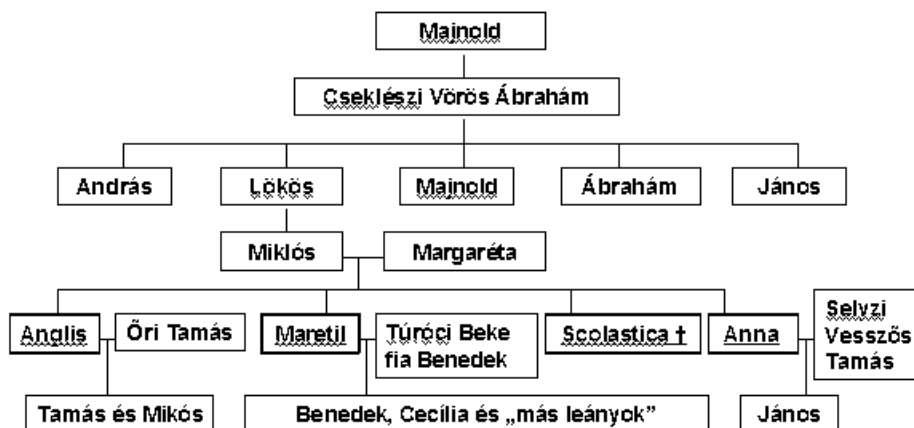
Sőt, bár elvileg a fiúsítás elengedhetetlen tartozéka a királyi jóváhagyás, hisz így az uralkodó adományos birtokoktól esik el, mégis, Hunyadi János kormányzóként igyekezett híveinek fiúsító okleveleket és birtokot adományozni.

Amikor a fiúsító formula elnyeri végleges formáját, a korábbiaknak megfelelően sajátos indoklással kezdődik: a király a fiúsított nő apjának vagy férjének érdemeire tekintettel adományoz, majd mikor I. Lajos már a köznemesség körében is használta a jogintézményt, akkor közbenjáró kérésére, érdemeire tekintettel tette mindezt. Ezt követően az oklevél ismertette a szóban forgó birtokokat, s végül megállapította, hogy leányt férfiak módjára örökössé tette atyja birtokaiban, juttatva azokat új adományként, a nő, annak férje, és leszármazóik részére. A későbbi oklevelekből az is kitűnik, hogy a fiúsított nőnek és férjének leszármazói már nem csak férfi, hanem nőágon is örökölnek.

⁴⁵ HUSZTY, STEPHANUS: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum compositus*. Typis Episcopaliibus, Agriae, 1794, 98–99. pp.; KELEMEN, EMERICUS: *Institutiones juris Hungarici privati*. Typis Regiae Scinetiarum Univer. Hungaricae, Budae, 1818, I. 192. p.

Melléklet

Cseklészi Miklós leányainak fiúsítása és ehhez kapcsolódó oklevelek

I. A Cseklésziek leszármazása a fiúsított leányokra is tekintettel:⁴⁶

II. A Cseklésziek hivatkozott leveleinek kivonatai :

1361. május 20.

„Mi, Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, emlékeztül adván tudatjuk a jelen levél értelmében mindenkivel, akiket illet, hogy Cseklészi Vörös Ábrahám fia Lökös fia Miklós [...] felségünkhöz fordulván, [...] kérte, mivel [...] mostanáig fiak és férfi örökösök vigasztól megfosztva lévén, ezért nemes Anglis, Maretil, Skolasztika és Anna nevű hajadonokat, leányait, minden, bármilyen címen illető birtokaiban és birtokjogaiban kegyeskedjük igazi örökösökké és atyai örökségeinek utódaivá rendelni, [...] jóllehet az isteni jog és az írott jog szerint a teljes atyai örökség megilletne [engem, a királyt], mégis mivel országunk régtől fogva követett szokásjoga e joggal ellenkezik, az efféle rendelés és szokásjog nem akadályozván, ezért királyi bőkezűség kegyességéből és különös kegyéből, amennyire hatalmunkban áll, vagy miként jog szerint megtehetjük, ha véletlenül megesnék, hogy Miklós mester férfi örökös nélkül távozna e világból, összes, bárhol birt, törvényes címen őt illető atyai birtokaiban, igazi örökösökké és fiakká nyilvánítván, e Miklós mintegy törvényes férfi örököseivé tettük és avattuk, és a mondott atyai birtokokat e nemes hajadonoknak és örököseiknek örökös örökségévé nyilvánítottuk felségünk jelen levelének bizonyosságával. [...]”⁴⁷

⁴⁶ AO. (788.) 447.

⁴⁷ PÉCZ 181. p.

1381. május 13-án az apa az oklevél megerősítését kérte.

„Mi, Lajos, Isten kegyelméből Magyarország, Lengyelország [...] királya, [...] mindenki tudtára kívánjuk hozni ezek rendje szerint, hogy Cseklézi Vörös Ábrahám fia Lökös fia Miklós mester a nemes Anglis, Maretil, Skolasztika és Anna nevű úrasszonyok, tudniillik leányai személyében jelenlétiükre eljövén, bemutatta nekünk [...] nagyobb és hiteles pecsétünkkel megpecsételt, a nemes úrasszonyok számára az okból adott kegy felől szerkesztett levelünket, hogy őket Miklós mester minden, törvényes címen őt illető birtokában igazi mintegy férfiakká téve, örökösökké és fiúkká nyilvánítottuk, [...] kérvén, hogy [...] kegyeskedjük számukra kiváltságban megerősíteni, [...] megerősítettük. [...]”⁴⁸

1392. március 26.

„[...] miután felséges fejedelem urunk, Zsigmond úr, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, stb. dicső királya, brandenburgi őrgróf, stb. személyesen [...] Őri Tamás fia Péter mester Tamásért és Miklósért, a nemes Anglis nevű úrasszonytól, Cseklézi Lökös fia néhai Miklós leányától született fiaikért, nemkülönb Turóci Benedek a nemes Margaréta nevű úrasszonyért, feleségéért, és Selyzi Vesszős Tamás a nemes úrasszonyért, tudniillik a néhai Lökös fia Miklós leányiért [...] Tamás és Miklós, a mondott Anglis fiai, nemkülönb a nemes úrasszonyok, az előbb megnevezett Margit és Anna, érett elhatározásra jutván, örök és kedvezőbb helyzet és illő használat végett ezek bizonyos alább megírandó váraiban és birtokjogaiban efféle rendet és cserét tettek és rendeltek örök időre, [...] Nyitra megyében lévő Appony nevű királyi várát birtokokkal, [...] Appony és Kovarc és Lehatka nevűekkel együtt, [...] és bármi tartozékaival együtt, [...] hasonlóképpen bizonyos két birtokot, Perezlen és Kötvélyes nevűeket, amik hasonlóképpen a mondott Nyitra megyében fekszenek, [...] ugyanehhez az Appony várhoz csatolandó és rendelendő, e Tamásnak és Miklósnak, Tamás fia Péter fiainak, és a Margaréta és Anna nevű nemes úrasszonyoknak, és örökösöknek és összes utódaiknak csere címen adta, [...] ellenkezőleg pedig ugyanez a Tamás és Péter, a mondott Anglis úrasszony fiai, és az előbb megnevezett nemes Margaréta és Anna úrasszonyok hasonlóképpen [...] Cseklész nevű, Pozsony megyében lévő várakat, [...] Pozsony és Nyitra megyében illő és egyező három Cseklész nevű birtokrészrel, [...] két vámmal, nemkülönb a Vörösvár nevű Birtok felével, és a Beke teljes birtokkal, [...], ehhez a Cseklész várhoz minden oldalon jog szerint tartozó [...] tulajdonokkal [...] házukat és udvarhelyüket Pozsony városban, [...] jobbágyokkal [...] kikötővámval, [...] szőlőkkel [...] csere módján, előbb említett urunk, Zsigmond királynak és örökösöknek és leszármazóinak adták, [...] sőt a már előbb megnevezett Péter, Benedek és Tamás mesterek előbb mondott fiaik és feleségeik nevében és személyében [...] adták, [...] örök birtoklásra, [...]”⁴⁹

⁴⁸ PÉCZ 206. p.

⁴⁹ PÉCZ 226. p.

Az Anglis fiai (Tamás, Miklós), Margit és Anna, valamint másrésről Zsigmond király között végbe ment cserében érintett birtokok:

<i>Tamás, Miklós, Margit, Anna fiúsított birtokai</i>	<i>Zsigmond király birtokai, amiket cserébe ad</i>
<ul style="list-style-type: none"> – Pozsony megye: Cseklész vár, pozsonyi ház és udvarhely, hozzá tartozó jobbágysok, kikötővám a Dunán és szőlőbirtok, – Pozsony és Nyitra megyében három, Cseklész nevű birtokrész, ezekhez tartozó két vám, – Vörösvár birtok fele – Beke birtok 	<ul style="list-style-type: none"> – Nyitra megye: Appony vár, Appony, Kovarc, Lehotka birtokok; Perezlen és Körtvélyes birtokok

1392. március 26.

„Mi, Zsigmond, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, stb. királya, brandenburgi örgróf, stb. emlékezetül adván tudatjuk a jelen levél értelmében mindazokkal, akiket illet, hogy [...] a Pozsony megyében lévő Cseklész várat és annak alább megírt tartozékait [...] amik, , [...], a nemes úrasszonyoké néhai Cseklészi Lökös fia Miklós leányainak, tudniillik Anna és Margaréta, Zelysi Vesszós fia Tamás és Turóci Benedek feleségeinek, és Óri Péternek a nemes Anglis úrasszonytól, a már mondott Margaréta és Anna úrasszonyok nővérének fiai, Tamás és Miklós örökségei voltak, [...] a már mondott Cseklész várat [...] és birtokokat [...] Vörösvár nevű birtok egyenlő felét, és az egész és teljes Beke birtokot, [...] Pozsonyban lévő házat [...] jobbágysokkal [...] kikötővámval, [...] három szőlővel, [...] a mondott Vesszós Tamás, Turóci Benedek és Óri Péter kijelentették, hogy magukra vállalván a mondott úrasszonyok és Miklós és Tamás terheit, [...] elcserélték, [...] cserébe a királyi Appony nevű várat, hasonlóképpen az Appony, Kovarc és Lehotka nevű birtokokkal, [...], két királyi birtokot [...], Pereslent és Körtvélyest [...] Kovarc birtokon szedni szokott vámmal [...] az előbb említett Anna és Margaréta úrasszonyoknak, Miklósnak és Tamásnak, mint megírtuk, akik mondott Anglistól születtek, és mindkét nemű gyermekeiknek és örökösöknek és összes utódaiknak az elcserélés vagy csere és új adományunk címén örökre és visszavonhatatlanul adományoztuk és juttattuk, [...] megígértük azt is és erősítettük, hogy a mondott Anna és Margaréta úrasszonyokat, Miklóst és Tamást, és mindkét nemű örökösüket a mondott Appony vár és az előbb említett birtokok birtokában bármi kereséktől és bíróságon és bíróságon kívül követeléstől megóvjuk és megvédjük tulajdon fáradozásainkkal [...].”⁵⁰

⁵⁰ PÉCZ 226. p.

ZSÓFIA BIRÓ

THE PRACTICE OF *PRAEFECTIO* UNTIL THE *TRIPARTITUM*

(Summary)

Praefectio is a truly complex legal institution. Initially, it was considered as an extraordinary and exceptional act of the king, which was totally contradictory to the customary law and the *jus regium*. As a result of its practice, the monarch got to beholden nobles, the noble father achieved the survival of his bloodline by this legal institution, and also the *bona hereditaria* remained in his family's possession. The husband of the *praefecta* was usually one of the king's favoured obligee, and their children have been able to inherit the *bona hereditaria* from paternal as well as maternal side.

However, it turned out from the decrees, that the sovereign not just allowed a change in the order of succession, that was contradictory with the customary law, but he considered these estates since they at first escheated to his Holy Crown, and only after that the king gave them to the *praefecta*, as *nova donatio*. Moreover, after Sigismund of Luxembourg, the *praefectio*'s contradictory character vanished from the content of the decrees, so the act was accommodated into the customary law. But previously, because of this contradictory character, the *praefectio* was often reinforced by the actual sovereign and by his or her descendants.

During the examination of this legal institution, it was revealed, that also the exchange of these estates was allowed by the king himself, or that it was an expensive procedure, insomuch a noble father had to hypothecate his daughter's future estates in order to be able to pay the charges of *praefectio*. Furthermore, theoretically, the *praefectio* could come into effect only by the king's approval or consent, otherwise he would have lost the *bona hereditaria*, however, Hungary's mighty regent, János Hunyadi also applied the institution.

HASZNOS VIKTÓRIA*

A szellemi tulajdon kérdése az egyetem és az ipar közötti kutatás-fejlesztési együttműködésekben**

I. Bevezetés

A kutatás-fejlesztési együttműködések kétség kívül a kutatóhelyek és az ipar relációjában jelennek meg a leghangsúlyosabban. Manapság a felsőoktatási intézmények – elsősorban az egyetemek – hagyományos tevékenysége mellett további feladatok jelentkeznek. Ezen funkciók egyike az ipari szférával fenntartott kapcsolatok. Az ipar szereplői rendelkeznek a szükséges vagyoni eszközökkel, míg az egyetem a szükséges tudással egy sikeres kutatási, fejlesztési projekt megvalósítása érdekében. Azonban ahhoz, hogy az ilyen jellegű projektek a jogszabályok keretében, a megfelelő módon valósuljanak meg szükség van a jogi háttér ismeretére is. Ezért különösen nem elhanyagolható kérdés, hogy a felek a kutatás-fejlesztésre megkötött szerződésben rendelkeznek-e az eredmény jogi sorsáról, nem beszélve a kutatási projektbe „bevitt” háttértalalmányok jogi sorsáról. Jogi szempontból nem kis jelentőséggel bír az, hogy az adott projekt egyáltalán kutatás-fejlesztésnek minősül-e. E kérdés versenyjogi, közbeszerzési jogi és pénzügyi jogi szempontból is releváns. Tehát a vonatkozó jogszabályok ismerete elengedhetetlen annak érdekében, hogy a kutatás-fejlesztési együttműködések a megfelelő keretek között, a megfelelő jogi eszközökkel kerüljenek megvalósításra. Erre tekintettel jelen tanulmány első részében a kutatási szerződés elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozom. Gyakorlati szemszögből több szerződésminta, továbbá már megkötött kutatási szerződés megvizsgálásával térképezem fel a jelenlegi magyar gyakorlatot. Ezt követően a kutatás-fejlesztési együttműködések, a technológia-transzfer leggyakoribb jogi eszközét a licencszerződést elemzem elméleti és gyakorlati szemüvegen keresztül. Szeretnék rávilágítani a Ptk. rekodifikációja során a licencszerződés kódexbe integrálásával kapcsolatos érvekre és ellenérvekre is. Továbbá azon célkitűzésekre, pályázatokra is kitérek, amelyek célja egyértelműen a felsőoktatás és az ipar közötti kutatás-fejlesztési együttműködések elősegítése, megerősítése. Ezt követően rávilágítok arra, hogy az ilyen jellegű együttműködéseknek milyen előnnyel és hátránnyal járhatnak

* PhD-ösztöndíjas, SZTE-ÁJTK Civilisztikai Tudományok Intézete

** A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

egy magyar felsőoktatási intézmény számára, és azok alapján létrejövő szellemi tulajdon vonatkozásában milyen veszélyeket hordozhat magában.

II. Kutatás-fejlesztési együttműködések minősítése

Ha arra gondolunk, hogy kutatás, akkor azzal kapcsolatban rengeteg példa és meghatározás született. Jogi szempontból azonban a Tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény (a továbbiakban: új innovációs törvény) meghatározza az alapkutatás és az alkalmazott kutatás fogalmát is. Az innovációs törvény 3. § 1. pont alapján, alapkutatás: „*olyan felfedező jellegű kísérleti vagy elméleti munka, amelyet elsősorban jelenségek, tapasztalatok és megfigyelések megértéséhez szükséges új ismeretek megszerzésének érdekében folytatnak anélkül, hogy kilátásba helyeznék azok gyakorlati alkalmazását vagy felhasználását.*”¹ A 2. pont alapján, alkalmazott kutatás: „*tervezett kutatás vagy célzott vizsgálat, amelynek célja új ismeretek, tudás és szakértelem megszerzése új termékek, eljárások, technológiák vagy szolgáltatások kifejlesztéséhez, vagy a létező termékek, eljárások vagy szolgáltatások jelentős mértékű továbbfejlesztésének elősegítéséhez.*”²

Az innovációs törvény 36. § (1) bekezdése értelmében a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala (a továbbiakban: SZTNH) kérelemre minősíti a kérelmező által megjelölt projekteket, annak megállapítása érdekében, hogy a kérelemben megjelölt projekt tartalmát képező tevékenységek az innovációs törvény 3. §-ában megjelölt *kutatás-fejlesztési tevékenységnek*³ tekinthetők-e.⁴ A kérelem alapján az SZTNH egy előzetes minősítést végez, amelynek eredményeként határozatot hoz. Az SZTNH jogerős határozata alapján, amely a kérelemben megjelölt projektet vagy projektreszt kutatás-fejlesztési tevékenységnek minősítette, más hatóságnak is ilyenek kell tekintenie. Amennyiben egy projektet kutatás-fejlesztési projektnak minősítenek, ebben az esetben a kutatás-fejlesztési tevékenységhez kapcsolódó adó- és járulékkedvezmények érvényesítésének lehetősége fennáll. Ebből következik, hogy egy adott projekt minősítése során nem csak annak jogi relevanciáira kell tekintettel lenni, hanem annak gazdasági, pénzügyi aspektusait is szem előtt kell tartani.

Fontos megjegyezni, hogy a kutatás, alkotás, mint folyamat, mint alkotó tevékenység kerül meghatározásra. Az elérendő eredmény újdonsága alapvető követelmény, ennek hiányában a felek között megkötött szerződés akkor sem minősül kutatási szerződésnek, azaz kutatási tevékenységnek sem, ha a szerződő felek annak „minősítik”.⁵ (Legf.Bír. Gf.I.30.370/1982)

A kutatás-fejlesztés a legtöbb esetben kizárólagos jogosultságokat, hasznosítási tilalmakat tartalmazó megállapodásokon nyugszik, abban az esetben, ha ezek a rendelkezések versenykorlátozónak minősülnének, ezáltal jogszállásba ütköznének, az az innováció, a kutatás-fejlesztés akadályát jelentené. Erre tekintettel a kutatási és fejlesztési

¹ Tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény 3. § 1. pont.

² Tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény 3. § 2. pont.

³ Az innovációs törvény 3. § 11. pontja alapján kutatás-fejlesztés: magában foglalja az alapkutatást, az alkalmazott kutatást és a kísérleti fejlesztést.

⁴ <http://www.sztnh.gov.hu/hu/szakmai-oldalak/kf-minosites> (2017.11.07.).

⁵ LONTAI ENDRE: *Szellemi alkotások joga*. Eötvös József könyvkiadó. Budapest, 1998. 247. p.

megállapodások minősítése a versenykorlátozással kapcsolatos aspektusai sem elhanyagolhatóak. Továbbá a közbeszerzési jog területén is kedvezményes elbírálásban részesülnek. A kutatási és fejlesztési megállapodások egyes csoportjainak a versenykorlátozás tilalma alóli mentesítéséről szóló 206/2011 (X. 7.) Korm. rendelet alapján meghatározott feltételek fennállása mellett, meghatározott szempontokra figyelemmel a versenykorlátozást tartalmazó kutatási és fejlesztési megállapodás mentesül a gazdasági versenyt korlátozó, a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (a továbbiakban: Tpv.) 11. §⁶-ában meghatározott tilalom alól. A mentesség különös feltételeit a kormányrendelet 3. §-a határozza meg. Az egyedi mentesítések megadása a Gazdasági Versenyhivatal hatáskörébe tartozik.

III. Szerződések a kutatás-fejlesztés területén

A kutatás-fejlesztés területén több szerződéstípus jelenik meg, amelyek az ilyen jellegű együttműködések támogatják, elősegítik. Ezen szerződéstípusok közül van amely, a Polgári Törvénykönyvben nevesített, tipikus szerződésként jelenik meg, (kutatási szerződés), továbbá van, amely más törvény által nyer szabályozást, (licenciaszerződés) de találkozhatunk olyanokkal is, amelyek jogszabályilag nem szabályozottak, így ilyenek a titoktartási megállapodások és az anyagátadási szerződések (material transfer agreement, röviden: mta). A kutatási együttműködés ideális esetben a kutatási szerződés támogatásával valósul meg, azonban a gyakorlatban rengeteg precedenst találhatunk arra, amikor az ilyen jellegű együttműködések másként nevesített szerződésen alapulnak, azonban tartalmukat tekintve kutatási szerződésnek minősülnek. A kutatás-fejlesztés és az iparjogvédelem területén a szerződéseket több szempont szerint csoportosíthatjuk: egyrészt annak alapján, hogy annak mely fázisát hivatott szolgálni, másrészt csoportosíthatóak a létrejövő alkotás szerint is. Ezen a területen tárgyalt nevesített szerződések nem ritkán képezik más, komplex jellegű „vegyes” szerződéseknek elemeit, illetőleg egymással is vegyülhetnek. Így a kutatási szerződéseknek licenciaszerződési elemekkel történő kiegészítése nem szokatlan, akárcsak a licenciaszerződésbe beépített, az alkotók díjazására vonatkozó díjszerződési kikötések.⁷

Mindezek mellett megemlíthető az anyagátadási szerződés (mta) is, amely a kutatási anyagok intézmények közötti átadásáról rendelkezik. Az anyagátadási szerződések azon szempontból bírnak nagy jelentőséggel, hogy az ebben foglalt feltételek meghatározóak lehetnek a kutatási eredmények későbbi hasznosítása szempontjából. Ezen szerződés esetében is rendkívül fontos a megfelelő szabályok lefektetése, a megfelelő szabályok lefektetése, az optimális tartalom kialakítása annak érdekében, hogy a kutatási eredmények ideálisan hasznosulhassanak. Így minden esetben kiemelt jelentőséggel bír a célszerű és szükséges titoktartási rendelkezések meghatározása, az anyag használatával létrejövő kutatási eredmények publikálására vonatkozó szabályok és a kutatáshoz kapcsolódó szellemi tulajdonjogok sorsának a felek számára történő jó szabályozása. To-

⁶ Tilos a vállalkozások közötti megállapodás és összehangolt magatartás, valamint a vállalkozások egyesülési jog alapján létrejött szervezetének, köztestületének, egyesülésének és más hasonló szervezetének a döntése, amely a gazdasági verseny megakadályozását, korlátozását vagy torzítását célozza, vagy ilyen hatást fejthet, illetve fejt ki.

⁷ LONTAI 1998, 244. p.

vább az egész kutatás-fejlesztési folyamatot, együttműködést végigkíséri az átadott, átvett információk bizalmas jellege, ezért a feleknek minden esetben érdemes titoktartási megállapodást (non-disclosure agreement, röviden: nda) kötni. Általában minden olyan információ bizalmasnak tekinthető, amely nem érhető el nyilvánosan, és amelynek titokban tartásához valamely személynek különös érdeke fűződik. A kutatási eredmények korai közlése negatív hatással lehet későbbi védelmük és hasznosításuk esélyeire. Erre tekintettel az egyetemi kutatóknak minden esetben szükséges átgondolni, hogy az információk harmadik féllel való közlése előtt érdemes lehet titoktartási megállapodás megkötése.⁸

A továbbiakban a kutatás-fejlesztés területén leggyakrabban előforduló, nevesített szerződéstípusokkal foglalkozom, így a kutatási szerződéssel és a licencszerződéssel. Tekintettel arra, hogy a magyar jogi szabályozás és a jogirodalom sokkal nagyobb hangsúlyt fektet a kutatási eredményekkel kapcsolatos oltalomszerzésre, így, ezen folyamatot nem részletezem, azonban behatóan foglalkozom az eredmények létrehozását szolgáló kutatási szerződéssel és azok eredményeinek későbbi hasznosítására szolgáló licencszerződéssel. Mindemellett annak érdekében, hogy a kutatás-fejlesztési együttműködésről minél teljesebb képet kaphassunk, néhány gondolat erejéig foglalkozom a titoktartási és anyagátadási szerződésekkel is.

IV. Kutatási szerződés a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben

Még a laikus ember számára is nyilvánvaló, hogy a kutatás, kutatás-fejlesztés, innováció jelentősége rendkívül nagymértékben megnőtt hazánkban. Így, ha csak Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozásából indulunk ki, amelynek célkitűzése, hogy a tagországok 2020-ra GDP-jük 3%-át⁹ kutatásra-innovációra fordítsák. Ezen célkitűzés egyik alappillére a Horizont 2020 keretprogram, amely a lehető legnagyobb hangsúlyt fekteti arra, hogy a tudományos kutatásokból, áttörésekből üzleti lehetőségek jöhesse-
nek létre.¹⁰ Továbbá az Európai Unió 2007-ben meghirdetett és 2013-ban lezárult kutatási, technológiafejlesztési és demonstrációs tevékenységekre vonatkozó hetedik keretprogramját (7. kp) és annak egyedi programjait csak kutatási szerződések útján lehetett végrehajtani.¹¹ Magyarországon a vállalatok által finanszírozott k+f ráfordítások a kilencvenes évek végétől indultak növekedésnek, az utóbbi években bővülésük még intenzívebb. Mindezek alátámasztják a kutatási szerződés fontosságát és létjogosultságát. A kutatási tevékenység jelentőségét bizonyítja a kutatás-fejlesztésről és a technológiai innovációról szóló 2004. évi CXXXIV. törvény is (a továbbiakban: innovációs törvény). E törvény hatályosulásának egyik legfontosabb eszköze a kutatási szerződés volt.¹²

⁸ http://www.techtransfer.unideb.hu/tartalom/18/kutatasi-szerzodesek?menu_id=1&menu_parent_id=1&item_id=9 (2017.07.16.)

⁹ A KSH adatai alapján Magyarországon ez az adat 2014-ben 1.38 % volt.

¹⁰ <http://www.nih.gov.hu/nemzetkozi-tevekenyseg/horizont-2020/mi-horizont-2020> (2017.10.20.).

¹¹ KISFALUDI ANDRÁS: *A Polgári törvénykönyv magyarázatokkal*. Szerkesztette: Vékás Lajos, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. Budapest 2013. 733. p.

¹² KISFALUDI 2013, 733. p.

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvénynek (továbbiakban: új Ptk.) a kutatási szerződésre vonatkozó új szabályai nem módosították azt gyökeresen, de véleményem szerint jelentősnek mondhatóak.

Az új Ptk. alapján a kutatási szerződésben eddig vállalkozóként megnevezett fél kutatóra módosult.¹³ Ennek oka valószínűsíthetően az, hogy a jogalkotó ezzel is próbálta kifejezésre juttatni, hogy a kutatási szerződés a vállalkozási szerződés egyik altípusa. Míg az 1959-es Ptk. alapján a kutatási szerződés írásba foglalásának elmulasztásának következménye a szerződés érvénytelensége volt, addig az új Ptk. elhagyja a kutatási szerződés írásba foglalásának kötelezettségét, itt azonban fontos megemlíteni, hogy a gyakorlatban elenyésző a szóban kötött kutatási szerződések száma. Ez abból adódik, hogy a legtöbb nagyobb kutatás valamilyen pályázat keretében zajlik, ezen pályázatok feltételei pedig általában megkövetelik az írásbeliséget. Emellett ezek azok az általában valamely pályázati forrásból finanszírozott, akár több éves projektek, amelyek megkövetelik a felektől, hogy a kutatási szerződéseket írásban kössék meg. Tehát a gyakorlatban az írásban megkötött kutatási szerződések a jellemzőek, de azért előfordulhat szóbeli megállapodás is.

A szerzői jogi védelemben részesülő vagy iparjogvédelmi oltalomban részesíthető kutatási eredmények tekintetében az új Ptk. egy diszpozitív szabályozást alkalmaz: „... a kutató a védelemből eredő vagyoni jogokat köteles a megrendelőre átruházni. Ha a vagyoni jog átruházását jogszabály kizárja, a kutató a megengedett legszélesebb terjedelmű felhasználási jog engedélyezésére köteles.”¹⁴ Ezen szabályozás kialakulásának valószínűsíthető oka, hogy a megrendelő az, aki a kutatások pénzügyi kockázatát vállalja. Tehát logikusan következik, hogy a kutatás alapján létrejött eredmény is őt illesse meg. A jogszavatosság érvényesen nem zárható ki¹⁵ a kutató oldaláról, ugyanis a jogszavatosság kizárásának lehetőségével a szerződés lényeges tartalmi eleme hiányozna, hiszen a kutatási szerződésnek szerves része, hogy a kutató saját szellemi alkotó tevékenységével nyújtja a kutatási szolgáltatást, legtöbb esetben e sajátos szellemi alkotó tevékenysége folytán hozza létre a kutatás eredményét,¹⁶ amely a gyakorlatban sokféle lehet. A jogszabály egyértelműen meghatározza, hogy milyen munka/munkák elvégzésére szolgál a kutatási szerződés. Ennek keretében a kutató meghatározott eredmény elérésére vállalkozik, ezen eredménykötelem miatt is kell a kutatási szerződésre a vállalkozási szerződés szabályait alkalmazni. Azonban a felek megállapodhatnak abban, hogy a vállalkozói díj akkor is jár, ha a kutatás maga eredménytelen.¹⁷ Ilyen esetekben a kutatási szerződésre a megbízási szerződés szabályait kell megfelelően alkalmazni. A kutatási szerződés ezen, vegyes jellege mindkét oldalról érthető. Hiszen, eredménykötelem esetén a megrendelő jogosan várja el a kutatótól azt, hogy a kutatás eredményes legyen, mert a kutató a szerződés megkötésekor tudatában van annak, hogy a kutatás teljesítésekor a vállalkozó részére valamilyen eredményt kell szolgáltatnia, továbbá a

¹³ Ptk. 6:253. § (1) Kutatási szerződés alapján a kutató kutatómunkával elérhető eredmény megvalósítására, a megrendelő annak átvételére és díj fizetésére köteles.

¹⁴ Ptk. 6:253. § (3) bekezdés.

¹⁵ Ptk. 6:253. § (4) Kutatási szerződésben a jogszavatosság kizárása vagy korlátozása semmis.

¹⁶ KISFALUDI 2013, 735. p.

¹⁷ Ptk. 6:253. § (6) Ha a felek abban állapodnak meg, hogy a díj a kutatás eredménytelen befejezése esetén is jár, a kutatás végzésére és a kutató díjigényére a megbízási szabályait kell alkalmazni.

kutatónak a szerződés megkötésekor már minimális szinten, de a legtöbb esetben van elképzelése arról, hogy az adott eredmény elérhető-e egyáltalán. Ugyanakkor a kutatás teljesítése után három lehetséges eset állhat fenn. Az első, a kutatás eredményes, a kutató eléri a vállalt eredményt. A második, a kutatás eredménye nemleges, azonban ez is egy eredmény, ebben az esetben a kutató a kutatási jelentésben eredményként feltüntetheti, hogy a kutatás nemleges eredménnyel járt. Lontai Endre véleménye szerint, „*ha azt az esetet is eredményként fogadnánk el, amikor a kutatói zárójelentés arról számol be, hogy a kitűzött eredmény az alkalmazott módszerekkel nem érhető el, ez az álláspont a szerződésfajták elhatárolásánál alapul vett eredményfogalom túlfeszítését, kiüresítését jelentené.*”¹⁸ Véleményem szerint a kutatási szerződések vonatkozásában az ilyen nemleges eredmény is eredményként fogható fel és meglátásom szerint ez nem jelenti a fogalom kiüresítését, mégpedig, arra tekintettel, hogy az ilyen jellegű eredmény is megfelelő alapul szolgálhat az adott kutatási tevékenység folytatására, azzal, hogy más módszerrel, eszközökkel folytatják az adott tevékenységet. A harmadik eset a kérdéses, amikor a kutatásnak nincs eredménye. Azaz a kutató olyan következtetésekre jut, amelyek alapján egyértelműen nem eldönthető, hogy milyen eredmény jött létre. Ebben az esetben merülhet fel a megbízási szerződés alkalmazásának a lehetősége. Tehát a megbízási és a vállalkozási szerződés közötti elhatárolás ebben az esetben nyer értelmet. Azonban csak akkor, ha a felek abban állapodtak meg, hogy a kutatás ellenértéke akkor is jár, ha a kutatás nem jár eredménnyel. Ekkor gondossági kötelem jön létre, egyértelműen a megbízási szerződésre vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni.¹⁹ Mindenesetre a bírósági gyakorlat alapján, a kutatási szerződésnek a vállalkozási elemeket tartalmazó részében a vállalkozási szerződésre vonatkozó szabályokat, a megbízási elemeket tartalmazó részében pedig a megbízási szerződésre vonatkozó szabályokat kell alkalmazni.²⁰ Véleményem szerint a vállalkozási jelleg a meghatározó, tekintettel arra, hogy a Ptk. a kutatási szerződést a vállalkozási szerződés nevesített altípusaként szabályozza. Egyetértek Lontai Endre azon véleményével, hogy a kutatási szerződés megkötésekor a szerződő feleknek érdemes és szükségszerű „*a kutató szolgáltatását nem csak szakmai tartalom szerint meghatározni, hanem azt jogi szempontból is minősíteni, hogy egyértelmű legyen, hogy adott kutatás során a kutató csupán gondos tevékenység végzésére vagy ténylegesen meghatározott eredmény elérésére köteles-e.*”²¹ A kutatási szerződés ilyen minősítéséhez azonban elengedhetetlen a jog megfelelő ismerete.

Abban az esetben, ha a kutatás eredményes, az eredmény lehet szerzői jogi védelemben részesülő vagy iparjogvédelmi oltalomban részesíthető szellemi alkotás. Szerzői jogi védelemben részesül például a gyűjteményes műnek minősülő adatbázis, a szakirodalmi publikáció, a kutatási terv, a kutatási jelentés, és a tudományos mű, továbbá a szoftverek is. Iparjogvédelmi oltalomban részesíthető például valamilyen szabadalmaztatható találmány, növényfajta-oltalomban részesíthető növényfajta, formatervezési minta, használati minta, félvezető termék topográfíája, továbbá az eredmény lehet egy védett ismeret-know-how is. Jogalkalmazási gyakorlati tapasztalataim szerint a kutatási

¹⁸ LONTAI 1998, 248. p.

¹⁹ BESSENYEI LAJOS: *Kötelmi jog különös rész.* Szegedi Egyetemi Kiadó, 2012. 81. p.

²⁰ BH2002. 307.

²¹ LONTAI 1998, 248–249. pp.

szerződések alapján legtöbbször know-how vagy találmány jön létre. A know-how fogalma már az 1977-es módosítással bekerült a Ptk-ba.²² A jelenleg hatályos Polgári Törvénykönyv a következőképp rendelkezik a know-how fogalmáról, „*az azonosításra alkalmas módon rögzített, vagyoni értéket képviselő műszaki, gazdasági vagy szervezési ismeret, tapasztalat vagy ezek összeállítása.*”²³ Továbbá a know-how fogalmára megfelelően alkalmazni kell a Ptk. 2:47.§ (1) bekezdést is, amely szerint a know-how „... *másokkal való közlése vagy nyilvánosságra hozatala a jogosult jogos pénzügyi, gazdasági vagy piaci érdekét sértené vagy veszélyeztetné, feltéve, hogy a titok megőrzésével kapcsolatban a vele jogszerűen rendelkező jogosultat felróhatóság nem terheli.*”²⁴ Azaz a know-how titkos, és a titokkal rendelkező fél minden tőle elvárhatót megtett a titokban tartás érdekében. A bírói gyakorlat szerint „*a know-how titkos, egyedi gazdasági, műszaki szervezési ismeret és tapasztalat lehet, de know-how-nak minősül a már ismertté vált ismeretanyagnak speciális szempontok szerinti csoportosítása is, ha az olyan mennyiségű munkaráfordítást igényel, amely miatt a felhasználni kívánó számára előnyösebb a kész ismeret megszerzése, mint a saját kutatásban való elsajátítása.*”²⁵ A know-how az üzleti titokkal azonos törvényi védelemben részesül. Azonban a 2016/943 Európai Unió irányelv előírja, hogy 2018-ig az abban foglaltaknak megfelelő szabályozást át kell ültetni a magyar jogrendszerbe. Az ennek való megfelelés érdekében került megalkotásra az Üzleti titok védelméről szóló, T/18315 törvényjavaslat, melynek alapján megállapítható, hogy az üzleti titok, know-how szabályozása kikerül a Polgári Törvénykönyvből, ezért jelentős változások vetíthetők előre.

A kutatási eredmény sorsa elsősorban a felek megállapodásától függ. Ha a felek erre vonatkozóan előzetesen nem állapodtak meg, akkor a kutató a vagyoni jogokat köteles átruházni a megrendelőre, ha ennek lehetőségét jogszabály kizárja, akkor, a lehető legszélesebb körű felhasználási jogot köteles biztosítani a megrendelő részére. A vagyoni jogok átruházásának lehetőségét zárja ki a szerzői művek esetében a szerzői jogi törvényben meghatározott főszabály, mely szerint „*A szerző vagyoni értékű jogai nem ruházhatók át, másként sem szállhatnak át és azokról lemondani sem lehet. Kivéve a halál esetére szóló rendelkezést és az öröklést.*”²⁶ A Ptk. 6:253.§ (3) bekezdésének egy olyan funkciója is van, hogy ha esetleg „*a felek elmulasztanak rendelkezni a szóban forgó vagyoni jogok átruházásáról, az egyes nevesített szerzői jogi és iparjogvédelmi oltalmi tárgyakra vonatkozó külön törvények Ptk.-ra, mint háttérszabályra utaló rendelkezései, valamint a kiegészítő alkalmazásról szóló 2:55.§ útján a jelen szabály alkalmazásával a jogátruházás a kutatási szerződés alapján megtörténik.*”²⁷

²² 1977. évi IV. törvény 86. § (3) A törvény védi azokat a szellemi alkotásokat is, amelyekről a külön jogszabályok nem rendelkeznek, de amelyek társadalmilag széles körben felhasználhatók és még közkinccsé nem váltak.

(4) A személyeket védelem illeti meg a vagyoni értékű gazdasági, műszaki és szervezési ismereteik és tapasztalataik tekintetében is. A védelmi idő kezdetét és tartamát jogszabály határozza meg.

²³ Ptk.2:47. § (2) bekezdés.

²⁴ Ptk. 2:47. § (1) bekezdés.

²⁵ BH 1992. évi 257. eset.

²⁶ 1999. évi LXXVI. törvény 9.§ (3) és (6) bekezdések.

²⁷ KISFALUDI 2013, 735. p.

V. A kutatási szerződések tartalma

A szerződés fogalmilag visszterhes, sui generis szerződésfajta, amely két autonóm szervezet, személy együttműködésének biztosít megfelelő keretet. A szerződések általában kölcsönös érdekeket szolgálnak, de a kutatás-fejlesztés területén ezek az érdekek sokszor nem olyan egyszerűen meghatározhatóak. Azonban két jellegzetes pozíció itt is meghatározható, mégpedig a megbízó/megrendelő (a továbbiakban: megrendelő) és a megbízott/vállalkozó/kutató (a továbbiakban: kutató). E fejezetben belül elsősorban a kutató oldaláról közelítem meg a kérdést. A kutató – ahogyan a megrendelő – lehet természetes vagy jogi személy is. Az elmondható, hogy a nagyobb, esetleg uniós pályázatból finanszírozott kutatási szerződések esetén a kutató általában jogi személy. Ilyen jogi személy lehet például egy felsőoktatási intézmény. Magyarországon első ízben 2010-ben pályázhattak a felsőoktatási intézmények a kutatóegyetemi címre, melyet ekkor hazánkban 5 intézmény nyert el, a Szegedi Tudományegyetem, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem, a Semmelweis Egyetem, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, valamint a Debreceni Egyetem. Majd 2013-ban a Pécsi Tudományegyetem is csatlakozott ehhez a rangos listához. E státuszt olyan felsőoktatási intézmények kaphatják, melyek jelentős hazai és nemzetközi kutatási, fejlesztési és innovációs tevékenységet végeznek. Ezen intézmények a stratégiai jellegű alap- és alkalmazott kutatásokat kiemelt feladatként végzik, valamint a kutatások területén széleskörű hazai és nemzetközi együttműködéseket folytatnak.²⁸ Néhány esetben megfigyelhető az egyetem mellett létrehozott spin-off²⁹ cégek működése, melyek legfőbb rendeltetése, hogy az egyetem kutatói által létrehozott szellemi alkotásokat hasznosítsák, ipari alkalmazhatóságát fejlesszék. A Szegedi Tudományegyetem körül hét ilyen spin-off vállalkozás működik.³⁰ A klasszikus értelemben vett spin-off cég az a vállalkozás, mely az egyetem által létrehozott szellemi alkotás/kutatási eredmény hasznosítására jön létre és részére az egyetem írásbeli megállapodás alapján átadja a szellemi alkotás/kutatási eredmény hasznosítását biztosító jogokat átruházás vagy licencszerződés útján.³¹ A vállalkozások feltérképezését követően, megfigyelhető, hogy az ilyen jellegű cégek létrehozására való törekvés az utóbbi 10 évben egyre hangsúlyosabbá vált. Ezen folyamat következménye, hogy az egyetemek kutatási tevékenysége formalizálódik, fellendül, melynek gazdasági kihatása, eredménye sem elenyésző. Néhány problémát azonban felvet, hogy a szerződés alanyaként, mint megrendelő vagy, mint kutató maga az egyetem szerepel, azonban a tényleges kutatási tevékenységet a különböző karok, tanszékek, intézetek végzik. Sok esetben ezen intézetek képviselői a szerződés megkötésekor aláírási jogukat nem gyakorolják, hanem az egyetem képviseletére jogosult személyek kötik meg a szerződéseket. A jelenleg hatályos szabályozás bevezette a kutató fogalmát, amely véleményem szerint egy gyűjtőfogalomnak tekinthető, ugyanis magában foglalja az egyéni kutatót, az egyetemeket, a kutatóintézeteket és a különböző vállalatokat, akár belföldi, akár nemzetközi viszonylatban. A kutatók közt különbség tehető több szem-

²⁸ <http://www.u-szeged.hu/kutatoegyetem?objectParentFolderId=14329> (2017.10.24.).

²⁹ 2014. évi LXXVI. törvény 3. § 4. pont alapján, hasznosító vállalkozás: költségvetési kutatóhelyen létrejött szellemi alkotás üzleti hasznosítása céljából az állam nevében és képviseletében alapított vagy annak részvételével, részesedésével működő gazdasági társaság.

³⁰ <http://www.inno.u-szeged.hu/spin-off-vallalkozasok> (2017.01.24.).

³¹ <http://www.techtransfer.unideb.hu/spin-off-vallalkozasok-az-egyetemen.html> (2017.10.24.).

pontból is. Például a kutatási tevékenység jellege szerint, valamint annak rendszeressége szempontjából is. A kutatás lehet alapkutatás, valamint fejlesztési tevékenység, a kutatási munka lehet a kutató fő- illetve melléktevékenysége is. Például egy intézet, laboratórium általában főtevékenységként végzi a kutatást, amely egy alapkutatásnak tekinthető. Amíg egy vállalat általában melléktevékenységként végez kutatási tevékenységet, amely általában fejlesztésnek tudható be.

A kutató, mint a szerződés jogalánya értelemszerűen természetes személy is lehet, azonban a gyakorlatban ennek előfordulása elenyésző, de megjegyzendő, hogy a kutatási szerződés értelmében kifejtendő intellektuális alkotótevékenységre tekintettel, annak háttérében, annak teljesítése érdekében minden esetben egy természetesen személy kutató áll. A legtöbb esetben természetes személy kutatóval megkötött kutatási szerződés a rövidtávú, egyszerűbb, valamilyen személyes kvalitást igénylő kutatási tevékenység végzése esetén fordul elő. Ilyen esetben leginkább valamilyen tanulmány elkészítéséről, szakértői tevékenység ellátásáról van szó. Abból kifolyólag, hogy a kutatás személyhez kötött szolgáltatás, a közreműködő igénybevétele főszabályként a megrendelő hozzájárulásától függ.³²

Megfigyelhető, hogy a kutatási szerződések esetében is a kétoldalú megállapodások dominálnak. A szerződés bármely pozíciójában bármilyen jogalany szerepelhet, azonban a kutatás-fejlesztés területéről elmondható, hogy léteznek már kialakult, rendszeres, bevált kapcsolatok. Például egy vállalat együttműködési megállapodást vagy valamilyen keretszerződést köt egy kutatóintézzel, egyetemmel és a megállapodás keretén belül több tevékenység ellátására kötnek külön-külön kutatási, vállalkozási, megbízási szerződéseket. Ez többek között annak (is) tudható be, hogy a kutatási szerződés esetében a szerződő felek közötti bizalmi viszony megléte kifejezetten meghatározó, hangsúlyos.

A kutatási szerződés sajátossága, hogy általában már a megkötése előtt rendelkezik valamilyen előélettel. Gondolok itt különböző tárgyalásokra, pályázati eljárásokra. A szerződési szabadság megfelelően érvényesül, talán olyan szempontból van korlátozva a megrendelő e téren, hogy a kutatási terület bizonyos mértékben meghatározza a sikeres kutatási folyamat ellátására alkalmas kutatókat, ezáltal a szerződés másik pólusán potenciális félként megjelenő jogalanyokat.

Értelemszerűen a kutatási szerződés akkor jön létre, ha a kötelmi jog általános szabályai szerinti lényeges körülményekben (felek személye, a kutató által nyújtott szolgáltatás, a megrendelő ellenszolgáltatása, azaz a díj, továbbá bármely körülmény, amelyet valamely fél lényeges elemnek tekint) a felek megállapodtak. Kutatási szerződésről lévén szó elengedhetetlen a felek közötti konszenzus az elérni kívánt eredményekkel kapcsolatban, továbbá a kutatás alapján létrejövő szellemi alkotás jogi sorsát illetően.³³

A kutató főtevékenysége a kutatási tevékenység folytatása. E tevékenység általában valamilyen, a megrendelő által meghatározott cél, eredmény elérése érdekében zajlik. Ritkán, de előfordul, hogy ilyen cél nincs meghatározva. A kutatási cél, illetve eredmény tekintetében megfigyelhető a nagymértékű bizonytalanság. Ennek csökkentésére szolgálhat a szerződésben meghatározott kutatási módszerek kikötése. Azonban a kutató

³² Ptk. 6:253. § (2) A kutató közreműködőt a megrendelő hozzájárulása esetén vehet igénybe. Nincs szükség hozzájárulásra, ha a közreműködő igénybevétele a kutatás jellegével együtt jár.

³³ GÖRÖG MÁRTA: *A technológia-, tudástranszfer jogi eszközei*. In: Bajmóczy Zoltán – Elekes Zoltán (szerk.): *Innováció: a vállalati stratégiától a társadalmi stratégiáig*. JATEPress. Szeged, 2013. 278. p.

általában a módszerek megválasztásában nagymértékű szabadságot élvez. A kitűzött cél elérése a legtöbb esetben bizonytalan a kutatás-fejlesztési tevékenység sajátosságaiból adódóan. Itt fontos megemlíteni, hogy értelemszerűen a kutatási szerződésben sem határozható meg olyan feladat, cél, melynek megoldása, elérése lehetetlen. Ilyen feladat kikötése természetesen a kutatási szerződés esetében is semmisséget von maga után. Tehát a kutatási szerződés alapján elérni kívánt célnak valamilyen szinten elérhetőnek kell lennie, azonban nem tekinthető kutatási szerződésnek az olyan szerződés, amely alapján az elérni kívánt cél elérése már teljes bizonyossággal ismert. Tehát a kutató főszolgáltatása egy egyedi szolgáltatás. A helyettesíthetőség kérdése leginkább a kutatási módszerek esetében nyer értelmet. A cél, eredmény elérése érdekében a kutató a különböző módszereket helyettesítheti, természetesen a szerződésszegés elkerülésének terhe mellett. A kutatási szerződések esetében megfigyelhető, hogy a cél elérése külön szakaszokra bontható. Sőt az is előfordulhat, hogy külön szakaszokra külön-külön kötnék szerződést a felek, hiszen e szakaszok teljesítése hatással van egymásra. A kutatási szerződés sajátossága, hogy éppen a bizonytalanság miatt a körülmények rendkívül gyorsan változhatnak, ennek következtében megfelelően rugalmas szabályozásra van szükség annak érdekében, hogy a szerződés teljesítésének folyamata alatt a szerződés egyszerűen módosítható legyen. A kutatónak mindezek mellett kötelessége, hogy a kutatási eredményt a megrendelő rendelkezésére bocsássa. Ha ilyen nincs, akkor az eredménytelenség okairól, a lehetséges további megoldásokról tájékoztassa a megrendelőt. A szerződés megbízási vagy vállalkozási jellegétől függően változik a kutató kötelezettsége, amíg megbízási szerződés alapján elég, ha a kutató megfelelő gondossággal és minőségben végzi a kutatási tevékenységet, addig a vállalkozási szerződés esetében köteles valamilyen eredményt produkálni.

A megrendelő főszolgáltatása természetesen a kutatás ellenértéke, azaz a megbízási, vállalkozói, kutatási-díj megfizetése. A díjnak legalább a kutató által a kutatásra fordított költségeket fedeznie kell, de a kutató motiválása érdekében célszerű ezen felül megfelelő hasznot is biztosítani a kutatónak, figyelemmel arra is, hogy a legtöbb esetben a létrejövő eredményhez fűződő vagyoni jogokat a kutató átruházza a megrendelőre.

A kutatási szerződésnél alapvető követelmény a felek folyamatos együttműködésének igénye. Ez az együttműködés egy intenzív, magas fokú kooperációként kell, hogy megmutatkozzon, amely legtöbbször már a szerződés megkötése előtt megfigyelhető. Ezen együttműködés biztosítása érdekében célszerű már a tárgyalások megkezdésekor kijelölni mindkét fél részéről kapcsolattartókat, akiknek a segítségénél a kutatási tevékenység sikerességéhez és a szerződés teljesítéséhez szükséges egyeztetések lebonyolíthatóak. A legkézenfekvőbb az, ha egyes területekre külön-külön kapcsolattartókat határoznak meg, így például tudományos, szakmai, szerződéses kérdésekben eljáró személyeket.³⁴

A kutatási szerződések tárgyukból kifolyólag mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban általában hosszútávra kötnek. Az időtartamra befolyással van a kutatás bonyolultsága, a kutató pozíciójában lévő jogalany rátermettsége. A kutatási szerződések határozott és – a Ptk. 1993-as módosítása óta – határozatlan időre is megkötődhetnek. Tulajdonképpen határozatlan időtartamról legtöbbször a felek közötti esetleges együttműködési megállapodás, keretszerződés esetében beszélhetünk. Legtöbbször határozott

³⁴ LONTAI ENDRE: *A kutatási szerződések*. Akadémiai kiadó. Budapest, 1972. 123–133. pp.

időtartamra kötik a felek a szerződéseket. Sőt nem ritka, hogy a szerződésben részhatáridők kerülnek meghatározásra. Ebben az esetben érdemes a kutatási tevékenység ellenértékének teljesítését (díjat) is a részhatáridőkhöz igazodóan megbontani. Ezáltal, ha a kutatás esetlegesen megakad egy-egy részfeladat, részhatáridő teljesítése előtt vagy után, egyszerűbb lehet a felek közötti elszámolási folyamat.³⁵

Ahogy már említettem a kutatási szerződés – célja és tárgya következményeként –, egyik jellemzője annak rugalmassága. Rendkívül fontos, hogy a szerződés a kutatási tevékenység folyamata alatt módosítható legyen az elért illetve elérni kívánt eredmények függvényében. Míg más típusú szerződéseknél nem nagyon vagy egyáltalán nem jellemző a szerződések módosítása, addig a kutatási szerződéseknél ez szinte kivétel nélkül szükséges. A módosítás igénye a szerződés bármely pozíciójában lévő jogalanynál felmerülhet. Ennek oka is többféle lehet, akár gazdasági, akár tudományos stb.³⁶

Értelemszerűen a kutatási szerződésnél is a megszűnés optimális esetben akkor áll elő, amikor a szerződés teljesítésre kerül. A kutatási szerződés jellegzetességeiből adódóan, azonban megszűnhet a szerződés az eredetileg kitűzött eredmény elérése nélkül is. Az előző részben említett módosítások elérhetik azt a szintet, hogy érdekesebb megszüntetni a szerződést, mert a kitűzött cél a módosítások ellenére sem elérhető. Nyilvánvalóan egyik félnek sem érdeke, hogy egy eredménytelennek, kilátástalannak mutató kutatásra további felesleges költségeket fordítsanak, ebben az esetben a legkézenfekvőbb megoldás a szerződés közös megegyezéssel történő megszüntetése. Érdekesebben alakulhat a szerződés utóélete abban az esetben, ha a felek a szerződés teljesítése során olyan új módszerrel, megoldással szembesülnek, amely felhasználásával a határidők és a költségek lényegesen csökkennek és az eredetileg kitűzött cél szintén elérhető. A kutatási szerződésekre jellemző bizalmi viszony megszűnése esetén is érdemes elgondolkodni a feleknek a szerződés megszüntetéséről. Felmondás mindkét fél által lehetséges, ennek okait, módját érdemes a szerződésben meghatározni. A kutatási szerződés esetében, annak felmondása vagy a közös megszüntetés esetén különös figyelmet kell fordítani az addig létrehozott tudományos eredmények sorsának a rendezésére.³⁷

VI. A kutatási szerződés modellje

A gyakorlat és a szabályozás elemzése alapján a kutatási szerződések jellegzetes feltételei, elemei erős hasonlóságot, sokszor azonosságot mutatnak az egyes jogrendszerekben, azonban a szerződés típusát, jogági besorolását illetően nem beszélhetünk egységes elméleti álláspontokról.³⁸ Az iparjogvédelem területén relevanciával bíró szerződések általában nem nyernek megfelelő figyelmet, ennek köszönhetően a nemzetközi iparjogvédelmi együttműködések területén kívül esnek.

³⁵ Uo. 133–134. pp.

³⁶ LONTAI 1972, 134. p.

³⁷ Uo. 134–136. pp.

³⁸ LONTAI ENDRE: *Jogegységesítés a nemzetközi iparjogvédelem területén*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988. 201. p.

A Müncheni Műszaki Egyetem („a vállalkozó egyetem”) kutatás-fejlesztéssel kapcsolatban alkalmazott rendszerét vizsgálva elmondható, hogy az alapvető módszerek, szempontok nagy hasonlóságot mutatnak a magyar gyakorlattal. Az Egyetem mind tudás-orientált alapkutatási, mind alkalmazott kutatási tevékenységet is folytat. Látna e területben rejlő kiaknázatlan lehetőségeket, kutatás-fejlesztési projektekkal, és azok eredményeként létrejött „javak” üzleti hasznosításából kívánja biztosítani – az állami támogatásokból befolyt költségvetési összeg mellett – kiemelkedő pozícióját, pénzügyi stabilitását. Az egyetem évente több mint 1000 kutatás-fejlesztési szerződést köt, különböző üzleti partnerekkel. Az egyetem kapcsolódó szabályzatai alapján elmondható, hogy – ahogyan a legtöbb országban – blankettaszerződéseket alkalmaznak, amelyekkel szemben fontos követelmény, hogy azok úgy épüljenek fel, hogy ne sérüljenek az egyetem és az adott projekt résztvevőinek további kutatásokkal, oktatással kapcsolatos tudományos céljai és jogai, továbbá a kutatás eredményeinek javadalmazás nélküli hasznosítása kizárt legyen. Kutatási eredményként tekintenek a kutatók által befektetett emberi tőkére, know-how-ra és kapcsolati tőkére, a szerzői jogokra, az egyetem tudásmenedzsment tapasztalataira és a jogilag védhető eredményekre. Az egyetem gyakorlatát elemezve elmondható, hogy a kutatás-fejlesztési szerződés kutatási projektekre jön létre az egyetem és más jogalany (általában jogi személy) között, amelynek keretében a szerződő fél teljes mértékben finanszírozza a kutatással kapcsolatban felmerülő költségeket. A szerződő fél korlátozhatja az egyetemet és a kutatókat megillető, a kutatással és annak eredményeivel kapcsolatos publikáció jogát, továbbá a létrejövő eredményekkel kapcsolatos jogokat. A szerződés jellemzője, hogy célorientált, de a létrejövő eredmények szempontjából nyitott, azaz bármilyen eredmény elfogadható. Általánosan elfogadott szabály, hogy a kutató az eredményeket értékeli is. Az Egyetem nem köteles garantálni a projekt sikerességét, jogszavatossággal nem tartozik, továbbá amennyiben ez lehetséges, az eredményekért sem tartozik felelősséggel.³⁹ A fent felvázolt gyakorlat több átfedést mutat a magyar képpel, azzal, hogy hazánkban kutatási szerződés esetén jogszabályba ütközne és semmisséget eredményezne, ha a jogszavatosság kizárásra kerülne. Amely logikus is, hiszen a jogszavatosság kizárásának, korlátozásának megengedő szabályozása visszaélésekhez vezethet a kutató részéről a kutató fő szolgáltatását illetően.

A hazai gyakorlatot tekintve az elmúlt két évben körülbelül 200 kutatás-fejlesztési tárgyú szerződéssel foglalkoztam és vizsgáltam azokat. A gyakorlatban sajnos meglehetősen ritkán találok olyan szerződéssel, amely kifejezetten kutatási szerződésként volt nevesítve, de miután a szerződéseket a tartalmuk alapján bíráljuk el, így elmondható, hogy a kutatási szerződések száma a magyar gyakorlatban is egy egyre növekvő tendenciát mutat. A legtöbb esetben vállalkozási szerződésként nevesítve fordulnak elő. Sorban ezt követi a kutatás-fejlesztési szerződés elnevezés, majd a megbízási szerződés, továbbá többször előfordul, hogy egyszerűen együttműködési megállapodás, keretmegállapodás jön létre. Mindezek mellett a konzorciumi szerződések száma sem elhanyagolható.

Több esetben megfigyelhető, hogy a felek maguk sem tudják eldönteni, hogy a közöttük létrejövő szerződést miként nevesítsék. Sokszor előfordul, hogy a felek a szerződést megbízási szerződésként nevesítik, de a szerződés mégis eredménykötelmet tartal-

³⁹ https://www.tum.de/fileadmin/w00bf0/www/Wirtschaft/Broschueren_Kooperationen/130318_TUM_CCC_Forsch-Wirt_Brosch-en.pdf (2017.01.26.)

maz. Több esetben kutatási szerződést kötnek, azonban maga az elvégzendő tevékenység nem felel meg a kutatási szerződés által szabályozott tevékenységnek, valamint kutatási eredmény sem várható. Ilyenkor célszerűbb vállalkozási vagy megbízási szerződésként nevesíteni a megállapodást, annak függvényében, hogy mi a felek szándéka.

Az együttműködési megállapodások száma sem elenyésző, ebben az esetben a felek elsősorban rögzítik, hogy valamilyen cél elérése érdekében szorosan együttműködnek, esetleg a későbbiekben ezen megállapodásra hivatkozással külön szerződéseket kötnek meghatározott feladatok elvégzésére. Ilyenkor már az együttműködési megállapodásban érdemes rögzíteni, a később megkötendő szerződések eredményeinek jogi sorsát. Például, ha létrejön szabadalmaztatható találmány, akkor közösen tesznek szabadalmi bejelentést.

A konzorciumi megállapodások számának nagyon egyszerű a magyarázata. Az uniós pályázatok által finanszírozott kutatási tevékenységek nagy része konzorciumi együttműködés keretében zajlanak. Alapvetően az ilyen jellegű együttműködések esetében a projekt megvalósítása során létrejövő eredmények tulajdonjogát illetően az adott pályázat általános szerződési feltételei szigorú szabályokat tartalmaznak azok jogi sorsát illetően. Az unió által finanszírozott kutatási projektekkal kapcsolatos megállapodásokban a következő pontokra feltétlen ki kell térni:

- a) A tagok egymásnak a projekt idejére ingyenesen biztosítják a projekt teljesítéséhez szükséges, előzetesen létrehozott minden szellemi alkotásaikhoz való hozzáférést és azok felhasználását, kizárólag olyan mértékben, amennyiben ez a projekt teljesítéséhez szükséges.
- b) Amennyiben várható, hogy a projekt eredménye olyan közös szellemi alkotás(ok), ahol a szerzőséget, jogosultságot nem lehet egyértelműen meghatározni, a közös vagy megosztott hasznosítás kérdésében nem szabad a megállapodást a projekt végéig elhalasztani, mert ez majdnem biztosan jogvitához vezet a felek között.⁴⁰

Az ilyen jellegű konzorciumi együttműködésekkel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a konzorcium nem más, mint egy polgári jogi társaság (a továbbiakban: Pjt.), hiszen a felek arra vállalnak kötelezettséget, hogy meghatározott gazdasági cél elérése érdekében, együttműködnek és az ehhez szükséges vagyoni eszközöket rendelkezésre bocsátják, mindemellett tagjai megőrzik a függetlenségüket.

A kutatási szerződések a bírói jogalkalmazásban sem mutatnak más képet, amelyhez hozzátartozik, hogy a kutatási szerződések a bírósági jogalkalmazásban meglehetősen későn jelentkeztek, vagyis sokáig nem jelentek meg kutatási szerződésként nevesítve. Azaz meglehetősen ritkán találkozunk egy-egy bírósági döntésben a kutatási szerződés elnevezéssel. A legtöbb esetben kutatási szerződéssel, mint vállalkozási szerződéssel találkozhatunk a bírói jogalkalmazásban. Az általam vizsgált, körülbelül 50 darab bírói döntésből minden harmadik esetben a felek közötti jogvita alapja egy vállalkozási szerződésként nevesített egyébként kutatási szerződés volt, a többi esetben az egyébként kutatási szerződés megbízási szerződésként, vagy megállapodásként volt nevesítve. Csupán néhány érdekes példát hoznék a bírói döntések köréből.

⁴⁰ <http://hte2007.hte.hu/innovacio> A konzorciumi szerződés (2017.10.24.).

Az első esetben a felperes egy új kémiai eljárás kidolgozására kapott megbízást az alperestől és a felek egy háromoldalú megállapodást kötöttek, amelyet hasznosítási szerződésként nevesítettek. Az esetet megvizsgálva nyilvánvaló, hogy az említett szerződés kutatási szerződés volt, azonban a bíróság álláspontja szerint a felek között egyszerű vállalkozásról van szó, illetőleg megbízással vegyes vállalkozásról, ugyanis a felperes arra kapott megrendelést, hogy a megrendelő tulajdonában álló hulladék hasznosítása érdekében dolgozzon ki egy kémiai eljárást.⁴¹ Véleményem szerint azonban ebben az esetben egy kutatási szerződésről van szó, hiszen a felperes egy kutatási tevékenység elvégzésére kapott megrendelést, amelyért a megrendelő megfelelő díjat fizetett. Előfordult olyan eset is, melyben a bíróság nem tulajdonított nagy jelentőséget a felek közötti szerződés átminősítésére. Adott esetben a bíróság megállapította, hogy a felek vállalkozási típusú szerződést kötöttek, de a kutatás-fejlesztési szerződés speciális szabályai nem kerültek alkalmazásra. Hivatkozott arra, hogy bár a felperes fejlesztési tevékenységet is végzett, továbbá eredmény létrehozását vállalta, ezért a kialakult díj teljes egészében csak ez esetben illette meg.⁴² Ez alapján a bíróság minősíthette volna a felek közötti szerződést kutatási szerződésként, ugyanis kutatási szerződés a vállalkozási szerződés egyik altípusa, ezáltal eredménykötelem is létrejön felek között. Mindemellett ezáltal alkalmazandók lehetnek a kutatási szerződés speciális szabályai, továbbá a kutatási jellegű tevékenységek esetében minden esetben figyelemmel kell lenni a tevékenység és ezáltal a megkötésre kerülő szerződés minősítésére is, annak érdekében, hogy a kutatás-fejlesztési jellegű szolgáltatásokra vonatkozó kedvezmények érvényesíthetők legyenek, illetve az ilyen jellegű kedvezmények nem indokolt érvényesítése esetén, azok elkerülhetővé váljanak.

VII. A kutatási eredmények jogi sorsa

Az egyetemek kutatói által létrehozott szellemi alkotások a legtöbb esetben szolgálati jellegűek, így törvény erejénél fogva az abból eredő jogok az egyetemet illetik meg, a feltalálónak, alkotónak a szellemi alkotáson fennálló személyhez fűződő jogai maradnak fenn és megfelelő díjazásban részesül. Az előbbiekből kifolyólag a szellemi alkotást hasznosítani vagy átruházni már az egyetem jogosult a megfelelő, érdeklődő ipari partnerre. Ezen folyamatok alapelveit az egyetemeknek érdemes szellemitulajdon-kezelési szabályzatban rögzíteni. Ebből a szempontból előremutató szabályozás az Innovációs Törvény 33. § (2) bekezdése, melynek értelmében költségvetési kutatóhelyek kizárólag akkor részesülhetnek közfinanszírozású támogatásban, ha rendelkeznek szellemitulajdon-kezelési szabályzattal.

Aktualitásként fontos megemlíteni, hogy bár 2007-től a szellemi alkotás egyetemi vagyonnak minősült, azonban az új innovációs törvény értelmében már az állami vagyon körébe tartozik és arra a nemzeti vagyonra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni, melyek azonban ebben az esetben meglehetősen megnehezítik, hátráltathatják e szellemi alkotá-

⁴¹ Pest Megyei Bíróság 11.G.22.284/2009/25.

⁴² Gfv. IX.30.040/2010/4. szám.

sok megfelelő hasznosítását és rengeteg nyitott kérdést hagy maga után, melyet a jogalkotó nem rendezett.⁴³

A kutatási együttműködések folyamatával kapcsolatban, jelenleg hatályos jogunkban a folyamat egyik szakasza, az oltalomszerzés kap a legnagyobb figyelmet. Az oltalom jogi feltételeinek részletes szabályozását tartja szem előtt, s kevésbé vonja szabályozási körébe az eredmények létrehozását szolgáló alapvető eszközöket, módszereket, továbbá azok felhasználásával, hasznosításával kapcsolatos feltételeket, szabályokat, lehetőségeket. Holott a létrehozással és a hasznosítással kapcsolatos jogi-gazdasági aspektusok éppúgy jelentőséggel bírnak. Gazdasági-jogi szerepük manapság egyre hangsúlyosabbá válik, azonban szabályozásuk ennek ellenére nem kap elegendő figyelmet.

A kutatási együttműködésekkel kapcsolatos tudástranszfer, technológia-transzfer alapvetően két szerződés támogatásával valósul meg: a hasznosítási szerződés (a továbbiakban: licencszerződés), illetve a szellemi tulajdon átruházási szerződés keretében.⁴⁴ Tekintettel e két szerződéstípus szabályozásának hiányára és arra, hogy a szabadalom átruházási szerződés, mint nevesített szerződés nem jelenik meg sem a Polgári Törvénykönyvben, sem más jogszabályban (arra a Ptk. adásvételi szerződésekre irányadó rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni), a továbbiakban a hasznosítási szerződéssel, (a továbbiakban: licencszerződés) mint a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvényben nevesített szerződéssel foglalkozom részletesen.

VIII.A licencszerződésről általában

A licencszerződéssel kapcsolatban szinte valamennyi jogrendszerre jellemző, hogy annak gazdasági jelentőségével arányban nem álló szükségviseléssel vagy egyáltalán nem szabályozzák.⁴⁵ Az Európai Unióban néhány tagállam jogrendszere (Csehország,⁴⁶ Szlovénia⁴⁷) a szerződés tartalmának meghatározásával külön nevesített szerződésként kezeli, míg máshol (Ausztria, Németország, Franciaország, Írország) sporadikusan rendelkeznek csak a licencszerződés megkötéséről, azonban az általánosnak tekinthető, hogy többnyire csak az ipari tulajdonjoggal összefüggésben került szabályozásra ez a szerződéstípus.⁴⁸

Hazánkban az első szabadalmi törvényünk, a találmányi szabadalmakról szóló 1895. évi XXXVII. tc. a licencszerződés kérdéseinek kifejezett szabályozását mellőzte. A 10. § alapján azonban, a szabadalom tulajdonosa jogosítva volt szabadalmát élők közt

⁴³ Tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény 30. §.

⁴⁴ GÖRÖG 2013, 270. p.

⁴⁵ LONTAI 1998, 255.

⁴⁶ Obchodní zákoník (kereskedelmi törvény) 508–515. §§, 508. § A licencijogosult az engedélyes részére szerződés alapján biztosítja azt a jogot, hogy az ipari tulajdon tárgyat a szerződés által rögzített terjedelemben és területen használja, míg az engedélyes ennek ellentételezéseként meghatározott díj fizetésére vagy egyéb anyagi előny szolgáltatására köteles.

⁴⁷ Obligacijski zakonik (kötelmi törvénykönyv) 704-728. §§, 704. §. A licencijogosult a licencszerződés alapján köteles az engedélyes részére teljesen vagy részben átengedni a szabadalmi oltalomban részesülő találmány, műszaki ismeret és tapasztalat (know-how), védjegy vagy formatervezési minta felhasználására vonatkozó jogot, míg az engedélyes meghatározott díj fizetésére vállal kötelezettséget.

⁴⁸ PAPP TEKLA: *A licencszerződések*. In: Papp Tekla (szerk.): *Atipikus szerződések*. Opten Kft. Budapest, 2015. 320. p.

egészben vagy részben átruházni, annak gyakorlatba-vételét vagy használatát megszorítással vagy a nélkül másnak engedélyezni. Továbbá a 20. §-ában⁴⁹ közvetve utalt rá, amikor az úgynevezett gyakorlati kényszer elvének rögzítése során gyakorlásként határozta meg a szabadalom tárgyának a szabadalom jogosultja által történő használatba vételét és az erre harmadik személynek adott engedélyt.⁵⁰ Szabályozás hiányában a licencszerződés feltételeit a gyakorlat alakította ki, amelyben a bíróságok állásfoglalásai, döntései is közreműködtek. A találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1969. évi II. törvény már tudatosan szabályozási körébe vonta a találmányok hasznosítását szervező szerződéseket is. Ha nem is teljes részletezettséggel, de a törvény 17-20. §§⁵¹-ban rögzíti a hasznosítási szerződés (szabadalmi licencszerződés) definícióját, a lajstromozás következményeit, a szerződő felek fontosabb jogait és kötelezettségeit, továbbá a szerződés megszűnésének néhány esetét,⁵² ezzel lefektetve a ma hatályos szabályozás alapját. A jelenleg hatályos, a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény (továbbiakban: Szt.) III. fejezetében került szabályozásra a hasznosítási szerződés. A törvény 27-30. §§-ban meghatározza annak fogalmát, a felek jogait és kötelezettségeit, a szerződés megszűnésének eseteit és a 30. §-ban rögzíti, a törvény diszpozitivitását, továbbá a nem szabályozott kérdésekben alkalmazni rendeli a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit.

A licencszerződés a kereskedelmi élet egyik legkiemelkedőbb szerződése, s a jogirodalom által mára megfelelően kimunkált, mégis kimaradt a magánjogi kodifikációból. A Polgári Törvénykönyv rekodifikációja során felmerült a licencszerződés magánjogi kódexben történő szabályozásának igénye, ezt azonban absztrahálhatóságának hiányában a Kodifikációs Főbizottság nem támogatta.⁵³ A licencszerződés önálló, nevesített szerződéstípusként történő alkalmazhatóságát támogatta Faludi Gábor.⁵⁴ Tanulmányát azzal a céllal írta, hogy az a jogalkotó számára elérhető legyen, ha azt egészében, vagy részben később fel kívánná használni.⁵⁵ Annak ellenére, hogy a szellemi tulajdonnal kapcsolatos jogviszonyokban keletkező alanyi jogok, és azok megsértésének esetén érvényesíthető szankciók többsége egyértelműen magánjogi jellegűek, a jogalkotó az iparjogvédelmi és szerzői jogi törvények anyagát az új Polgári Törvénykönyvbe nem kívánta integrálni. Az integrálás elvetése több okból is érthető, így például, azért mert a szóban forgó jogok némelyike közigazgatási aktustól függően keletkezik, továbbá a jelenlegi megoldás a hazai jogalkalmazási gyakorlatban megszokott és nemzetközi viszonylatban is elfogadható. Szintén az integráció ellen szól, hogy a külön törvények jogágazati szempontból egyes normákat tartalmaznak és azokat nem volna szerencsés jellegük

⁴⁹ A szabadalom kihirdetésétől számítható három év elmúltával, ha a szabadalom tulajdonosa szabadalmát a belföldi szükségletet kielégítő mérvben nem gyakorolja; más megbízható belföldi vállalkozók részére pedig az e végből szükséges használati engedélyt a szabadalmi hivatal által megállapítandó kellő kárpótlás és biztosíték nyújtása mellett megadni vonakodik.

⁵⁰ LONTAI ENDRE: *A licencszerződések alapvető kérdései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 75–76. pp.

⁵¹ <http://www.mie.org.hu/jogszab/6902.html> (2017.01.15.).

⁵² LONTAI 1978, 77–78. pp.

⁵³ GÖRÖG 2013, 275. p.

⁵⁴ Uo. 275. p.

⁵⁵ FALUDI GÁBOR: *A licenc szerződés*. Polgári jogi kodifikáció. 2008. X. évf. 2. szám. 12. p.

különbözősége miatt szétbontani.⁵⁶ Azzal, hogy a Ptk. rekodifikációja során a franchise szerződés jogbérleti szerződésnek szabályozást nyert a kódexben, véleményem szerint némi ellentmondás figyelhető meg, ha a licenciaszerződés Kódexbe való beemelése elmaradásának indokát nézzük. Hiszen a kereskedelmi életben nem kevésbé meghatározó szerepet tölt be a licenciaszerződés, mint a jogbérleti szerződés, továbbá a jogalkalmazás részéről a jogbérleti szerződés nem tekinthető letisztultabb kontraktusnak. A Ptk. jogbérletre irányadó fogalom-meghatározása alapján a franchise szerződés nem más, mint szerzői, illetve iparjogvédelmi oltalom alatt álló szellemi tulajdon hasznosításának engedélyezésére irányuló szerződés. Azaz lényegében nem más, mint az ilyen szellemi tulajdonra fennálló licenciaszerződés.⁵⁷ Egyetértek Görög Márta álláspontjával, amely alapján: „*a Polgári Törvénykönyv rekodifikációja során egy olyan korábban nem szabályozott szerződés került önálló szerződéstípusként elismerésre, mely lényegét tekintve egy, az új Ptk. által önálló szerződéstípusként el nem ismert szerződés „altípusaként” lenne nevesíthető.*”⁵⁸ Véleményem szerint a jogbérleti szerződés esetében nem beszélhetünk egy megszokott, bevett, tipikus vonásokkal rendelkező szerződéstípusról, így annak szabályozása a Ptk.-ban nem indokolt, de legfőképp nem a jelenleg hatályos szabályozásnak, rendszerbeli elhelyezésnek megfelelően kellene szabályozni.

Milyen tipikus jellemzőkkel kell rendelkeznie egy szerződésnek ahhoz, hogy az licenciaszerződésnek minősüljön? Erre a kérdésre az Európai Bíróság a Falco ügyel kapcsolatos előzetes döntéshozatali eljárásban adott némi iránymutatást. A bíróság arra tekintettel, hogy ítéletei minden tagállami bíróságot kötnék, és erga omnes hatállyal bírnak, figyelembe vette a tagállamok jogában, valamint a közösségi jogi előírásokban szereplő meghatározásokat is. Utalt arra, hogy a tagállamok joga a licenciaszerződést – legyen az tipikus vagy atipikus szerződés – többnyire csak az ipari tulajdonjoggal összefüggésben szabályozza, míg a szerzői joggal összefüggésben csak elvétve. A figyelembe vett jogi szabályozásból és a szakirodalmakból megállapítható, hogy a licenciaszerződés kölcsönösségen alapuló szerződés, amelynek lényege abban áll, hogy a licenciatadó (jogosult) a licenciatvevő (engedélyes) részére átengedi bizonyos szellemi tulajdonra vonatkozó jogok felhasználását, amelyért cserébe az engedélyes licenciatdíjat fizet a licenciatjogosult számára. A licenciatadó a felhasználásra vonatkozó engedély megadásával biztosítja a licenciatvevő részére azoknak a cselekményeknek a foganatosítását, amelyek a licenciat megadásának hiányában a szellemi tulajdonra vonatkozó jogok megsértését valósítanának meg. A licenciaszerződést a bérleti és a haszonbérleti szerződéstől kell elhatárolni. A bíróság kimondta, hogy az elhatárolás alapja a szerződések tárgya, továbbá a licenciat egyszerre több, egymástól független személy részére adható, akik földrajzilag eltérő helyen találhatóak és a licenciat tárgyát egyidőben képesek használni. Csak a kizárólagos licenciat hasonlítható össze a bérlettel vagy a haszonbérlettel, azonban a szerződések tárgyát tekintve fel sem merülhet a szerződések közötti párhuzam vonása.⁵⁹

⁵⁶ Uo. 13. p.

⁵⁷ GÖRÖG 2013, 277. p.

⁵⁸ Uo: 277. p.

⁵⁹ C-533/07 sz. ügy.

IX. A licencszerződés alapja, modellje

A szellemi alkotások területe a polgári jogon belül egy viszonylag önálló, sajátos terület, ahol a fizikai dolgok sorsát rendező intézmények, nevezetesen a tulajdonjog, illetőleg az erre épülő szerződésfajták direkt alkalmazását el kell vetni.⁶⁰ A licencszerződés önálló, sui generis szerződéstípus. Normatív szabályozását meglehetősen szűkszavúan az Szt. rendezi. A szerződésre a kötelmi jog általános szabályai megfelelően alkalmazandók. *„A licencszerződés alapja az a tény, hogy a licenciadó rendszerint műszaki jellegű, esetleg ehhez közvetve kapcsolódó más természetű ismeretek, információk birtokában van, amelyek kisebb vagy nagyobb körben, de a licenciavevő számára mindenképpen gazdasági értéket jelentenek, s ezek átadására, illetőleg az átvevő által történő tényleges felhasználás biztosítására megfelelő jogosultsággal rendelkezik.”*⁶¹ A fent említett gazdasági érdek több féle lehet. Például a versenyelőny lehetősége, vagy a kutatásra fordítandó költség- és időráfordítás csökkentése. A licencszerződés célja a kérdéses információ átadása, illetőleg annak a licenciavevő tevékenységi körében történő tényleges hasznosítása, felhasználása. A licencszerződés fogalmára a Lontai Endre által kidolgozott meghatározás a legáltalánosabban elfogadott. *„A licencszerződés alapján a licenciadó köteles a licenciavevőt olyan - tényleges és jogi - helyzetbe hozni, hogy meghatározott műszaki megoldást meghatározott színvonalon a gyakorlatban megvalósíthasson és felhasználhasson, illetőleg meghatározott megjelöléseket alkalmazhasson, ennek biztosítása érdekében a szükséges információkat rendelkezésre bocsátani, illetőleg a szükséges jogi felhatalmazást megadni, a licenciavevő pedig – rendszerint – meghatározott ellenértéket fizetni, vagy más ellenszolgáltatást teljesíteni köteles.”*⁶² A licenciadó egyik legfontosabb alapkötelezettsége biztosítani a kérdéses megoldás gyakorlati megvalósíthatóságát. A licenciadó ezen helytállási kötelezettségére a Polgári Törvénykönyvnek a kellékszavatosságra irányadó szabályait kell megfelelően alkalmazni. Az Szt. hasznosítási szerződésekre vonatkozó rendelkezéseinek diszpozitivitása alapján a felek egyező akarattal a törvényben foglaltaktól eltérhetnek, – a jogszabályi rendelkezéseket szem előtt tartva – a szerződés tartalmát szabadon választhatják meg, azzal, hogy szabadalomra kötött licencszerződés esetén semmis azon kikötés, amely a gazdasági versenyt korlátozó megállapodás tilalmába ütközik, vagy egyébként a szabadalmi oltalomból eredő jogok társadalmi rendeltetésével össze nem függő célra irányul.⁶³ A licencszerződés kifejezés egy szerződéscsoportot jelöl, amely különböző variánsokat, sajátos jegyekkel rendelkező szerződési altípusokat foglal magában. A szerződés tárgya alapján megkülönböztethetünk szabadalmi licencszerződést, know-how licencszerződést, a védjegylicencszerződést, továbbá egy a tárgy szerinti vegyes jellegű szerződést, abban az esetben, ha az egyaránt irányul szabadalmazott találmány és know-how átadásra. A gyakorlat szempontjából elmondható, hogy ez utóbbi típus manapság egyre gyakoribb. A licencszerződések között különbséget tehetünk a hasznosítási engedély terjedelme alapján is, így megkülönbözte-

⁶⁰ LONTAI 1978, 119. p.

⁶¹ Uo. 114. p.

⁶² LONTAI 1978, 114. p.

⁶³ <http://www.mie.org.hu/fuzetek/licencia.html> (2017.02.02.)

tünk kizárólagos és egyszerű licenciát. Kizárólagos hasznosítási engedély esetén a jog-szerző hasznosítón (licenciavevő) kívül a szabadalmas (licenciaadó) is hasznosíthatja a találmányt, kivéve, ha azt a szerződésben a felek kifejezetten kizárták.⁶⁴ Egyszerű licen-cia esetén a licencia tárgyát a licenciavevő hasznosíthatja, de a licenciaadó megőrzi hasznosítási jogát, másrészt más, harmadik személynek is adhat hasznosítási engedélyt. Az Szt. az egyszerű licenciát vélelmezi, tehát a hasznosítási szerződés csak kifejezett kikötés esetén biztosít kizárólagos jogot. Van olyan álláspont, amely harmadik kategó-riaként megkülönbözteti az egyedüli licencia csoportját is. Amely alapján a licenciaadón és a licenciavevőn kívül más nem jogosult a hasznosításra. Véleményem szerint ez utóbbi kategória a kizárólagos licenciának felel meg. Álláspontom szerint kizárólagos hasznosítási engedély esetén ténylegesen két kategória határolható el egymástól, annak függvényében, hogy a felek miként állapodnak meg, a szabadalmas jogosult-e hasznosi-tani a licencia tárgyát vagy sem. Ebből kifolyólag egyedüli licenciaként értelmezhető, ha a szabadalmas is jogosult a hasznosításra, míg kizárólagos licenciaként fogható fel, ha csak a licenciavevő, azaz a jogszerző jogosult a hasznosításra. Azonban jelenleg hatályos szabadalmi törvényünk alapján az egyedüli licencia nem képez külön kategóri-át, maximum, mint a gyakorlat által kimunkált fogalomként, a kizárólagos licencia altípusaként képzelhető el.

A hasznosítási engedély kiterjedhet arra is, hogy a licenciavevő jogosult-e az enge-délyt átruházni vagy harmadik személynek további hasznosítási engedélyt adni (a to-vábbiakban: allicensia). Az Szt. rendelkezései alapján erre a jogszerző abban az esetben jogosult, ha ezt a szabadalmas kifejezetten megengedte.⁶⁵ Véleményem szerint, abban az esetben, ha a felek a szerződésben úgy határoznak, hogy a licenciavevőnek lehetősé-ge nyílik allicensia adásra, ebben az esetben érdemes a licenciaadó előzetes értesítése mellett biztosítani a licenciavevő részére ezt a lehetőséget, annak érdekében, hogy az allicensia-vevő által fizetendő ellenérték meghatározásában a licenciavevő szerepet kaphasson, ezáltal gazdasági érdekét érvényre juttathassa.

A licenciaszerződés alanyai a licenciaadó és a licenciavevő. A jogviszony mindkét pólusán állhat bármilyen jogalany, de jellemzően jogi személyek állnak a szerződés két pólusán. A hazai gyakorlat általam vizsgált szegmense alapján elmondható, hogy licenciaadóként általában kutatóintézet vagy egyetem jelenik meg a jogviszonyban, míg licenciavevőként legtöbbször az ipar valamely szereplője lép a jogviszonyba. Ennek oka, hogy míg egy egyetem fő tevékenysége többek között a kutatás, addig egy vállalat-nak eltérő a tevékenységi köre, továbbá egy egyetem rendeltetéséből kiindulva általában nincs abban a helyzetben, hogy az egyetemi kutatásokból keletkezett megoldásokat, találmányokat a későbbiekben termékként értékesítse, gondolva itt például a gyártási folyamat megtervezésére, lebonyolítására szánt források, eszközök hiányára. Mindemel-lett azonban megmarad a kutatóintézet/egyetem azon érdeke, hogy a későbbi hasznosí-tásból, értékesítésből részesedjen, ennek megfelelő eszköze a licenciaszerződés útján történő hasznosításba adás, hiszen ebben az esetben tulajdonjoga fennmarad.⁶⁶

⁶⁴ Szt. 28. § (4)

⁶⁵ Szt. 28. § (6).

⁶⁶ LONTAY 1978, 132. p.

A licencszerződés egy komplex jellegű szerződés, a feleket számos kötelezettség terheli.⁶⁷ A licenciadó fő kötelezettsége a hasznosítás lehetőségének biztosítása a licencvevő részére. Azaz olyan helyzetbe hozni a licencvevőt, amely alapján a hasznosítás megkezdése biztosított. Ezt nem csupán fizikai értelemben kell biztosítani, hanem jogi szempontból is, azaz a licenciadó jogszavatossággal tartozik. Ez alapján, ha a licencia tárgyát szabadalmi oltalom védi, ebben az esetben a licenciadó a szerződés hatálya alatt köteles tartózkodni minden olyan magatartástól, amely az oltalom megszüntését eredményezné. Megjegyezném, hogy az a szerződéses kikötés, amely alapján a licencvevő átvállalja a szabadalom fenntartási költségének megfizetését, nem eredményezi azt, hogy a licenciadó a fenntartási, ezáltal jogszavatossági kötelezettségét nem teljesítette volna. A licencszerződés az Szt. rendelkezései alapján fogalmilag visszterhes szerződés.⁶⁸ A licencdíj mértékének és teljesítésének módjának meghatározása a szerződő felek akaratától függ. A licencdíj fizetési módja három féle lehet. Így lehet egyösszegű díj fizetése a szerződés megkötésekor, vagy a felek által meghatározott későbbi időpontban (upfront), továbbá lehet royalty, azaz a licencvevő oldalán a hasznosításból származó bevételnek a szerződő felek által meghatározott százaléka, amely a gyakorlat alapján általában 1 és 15 % között mozog. Továbbá a felek megállapodhatnak abban, hogy a licencvevő megadott időközönként meghatározott minimum összeget fizet a licenciadó részére.⁶⁹ A licencvevő legfőbb kötelezettsége az előbbieken meghatározott díj megfizetése licenciadó részére, továbbá a hasznosítás megkezdése. Ennek kapcsán álláspontom szerint a feleknek érdemes egy adott időpontot megjelölni a szerződésben, amelyen belül a licencvevő köteles megkezdni a hasznosítást, természetesen, ha a licencvevő beszámolója alapján várható, hogy a hasznosítás ugyan ezen időpont után, de előre látható, rövid határidőn belül megkezdhető, akkor az időpont meghosszabbítható. Véleményem szerint ez azért is érdemelne kitüntetett figyelmet, hiszen a gyakorlatban rengeteg olyan példával találkozhatunk, amikor egy kutatóintézet, egyetem hasznosítási engedélyt ad egy ipari partner számára, azonban évekig nem történik semmi, ezáltal bevétele sem keletkezik a licenciadónak, pedig előfordulhat, hogy más ipari partner nagyobb sikerrel tudná a licencia tárgyát hasznosítani, értékesíteni. Természetesen ez a problémakör csak kizárólagos licencia esetén merülhet fel. Ebben az esetben a licencvevőnek érdemes az allicensia lehetőségét kezdeményezni (amennyiben ez biztosított), a licenciadó érdeke inkább a szerződés megszüntetése lehet, ebben az esetben célszerű más hasznosító vállalkozás felkutatása.

A licencszerződések időtartama jellemzően határozott idejű. Abban az esetben, ha a licencia tárgya szabadalom, a határozatlan idejű szerződés fogalmilag fel sem merülhet. Hiszen az oltalom megszüntével a licencvevő az egyik főkötelezettségét, a jogszavatosságot nem tudná biztosítani, továbbá a Szt. rendelkezései alapján az oltalom megszüntésével a szerződés a jövőre nézve megszűnik. A határozott idő meghatározására kerülhet hónapokban, években, vagy akár igazodhat a szabadalmi oltalom időtartamához is. Általá-

⁶⁷ Uo. 136. p.

⁶⁸ Szt. 27. § (1) Hasznosítási szerződés (szabadalmi licencszerződés) alapján a szabadalmas engedélyt ad a találmány hasznosítására, a hasznosító pedig köteles ennek fejében díjat fizetni.

⁶⁹ Például: licencvevő évente a hasznosításból származó nettó árbevételének 5%-át, de minimum 1.000.000 Ft-ot, mint licencdíj köteles licenciadó részére megfizetni.

nosnak mondható az öt éves időtartam, azzal, hogy természetesen biztosított a meghosszabbítás lehetősége.

A szerződés általában a jövőre nézve megszűnik, a szerződésben meghatározott idő elteltével, a meghatározott körülmények bekövetkeztével, valamint a szabadalmi oltalom megszűntével.⁷⁰ A szerződés megszüntethető a felek közös megállapodása alapján, továbbá egyoldalú felmondással is, valamely szerződő fél súlyos szerződésszegése esetén.⁷¹

A felek az Szt. rendelkezéseitől egyező akarattal eltérhetnek, továbbá a törvény szükszavú rendelkezéseire tekintettel érdemes minden esetben már a szerződés megkötése előtt egy a közöttük megkötendő licencszerződés lehetséges elemeit részletesen megtárgyalni, annak érdekében, hogy a későbbi jogviták esélye minimálisra csökkenjen. Mindemellett a szerződés komplexitása, gazdasági jelentősége és annak tárgyaként szolgáló megoldás, ismeret, találmány adott esetben „titkossága” alapvetően feltételezi a felek közötti bizalmi viszonyt és kooperációt.

X. Licencszerződés, mint a technológia, tudás-transzfer jogi eszköze

A szellemi tulajdon felértékelődése a 90-es évek elejétől figyelhető meg, amikor is a Kereskedelmi Világszervezetben a nemzetközi kereskedelmi politika egyik központi elemévé vált. Ennek köszönhető, a szellemi tulajdonjogok világkereskedelmi vonatkozásait szabályozó TRIPS⁷² egyezmény megalkotása is, amely kifejezte az új követelményeket, a szükséges változásokat. Mint gazdasági tényező, a szellemi tulajdon olyan versenyelőnyt kínáló versenyesszökhöz lépett elő, amelyet a monopóliumokat kifejezetten tiltó versenyjog is elfogad.⁷³ Ahogyan azt korábban már említettem a tudástranszfer, technológia- transzfer egyik jogi eszköze a licencszerződés. Gazdasági válságok idején többször vált annak megszüntetésére irányuló törekvések meghatározó eszközévé. Például Japán második világháborút követő stratégiája, amikor gazdasága fellendítésének meghatározó eszköze a több ezer licencszerződés megkötése által végrehajtott szellemi tulajdon transzfer volt.⁷⁴ Az megfigyelhető, hogy a kutatás-fejlesztést központi tényezőként kezelő gazdaságok egészségesebb szerkezetűek, és jobbak a növekedési és versenyképességi mutatóik. Nagyrészt ennek tudható be, hogy egy ideje hazánkban is prioritássá vált a tudásalapú gazdaság. Ennek elérése érdekében szükséges a gazdasági hasznosítást is szem előtt tartó kutatómunka végzése, és e folyamat felelősségteljes szellemi tulajdon centrikus menedzselése. Ennek azonban megvannak a veszélyei is. Így a manapság egyébként is gyors ütemű műszaki, technikai fejlődés mellett, a különböző innovatív stratégiák, célkitűzések eredményeként a szabadalmak és a know-how-k gyorsan elavulhatnak. A szabadalmak esetében azok veszíthetnek kizárólagos jellegük

⁷⁰ Szt. 29. §.

⁷¹ MOLNÁR ISTVÁN: *Szellemi tulajdon menedzselés és technológia-transzfer*. InnovAID Innovációs és Gazdasági Tanácsadó Kft. Kecskemét, 2008. 135. p.

⁷² Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, Magyarországon kihirdette az 1998. évi IX. törvény, 1c melléklet.

⁷³ <http://docplayer.hu/11348945-Az-enyem-a-tied-es-a-mienk-a-szellemi-tulajdonban.html> (2017.04.06)

⁷⁴ GÖRÖG: 2013, 271. p.

jelentőségéből, valamint számuk egyre növekvő volumenének⁷⁵ eredményeként értékük is csökkenhet. A know-how-k esetében, azok gyakorlati alkalmazhatósága szempontjából a felgyorsult fejlődés okozhat avulást, értékcsökkenést.⁷⁶

Egy egyetemi szellemi tulajdon portfóliót megvizsgálva elmondható, hogy sok esetben nem a minőség, hanem a mennyiség dominál. Az is megfigyelhető, hogy a legtöbb esetben az ilyen szellemi tulajdon nem külső partner által finanszírozott kutatás alapján jön létre, hanem önálló egyetemi kutatás eredménye. Ennek oka, hogy a legtöbb esetben az ipar valamely szereplője által finanszírozott kutatási tevékenység eredményeként létrejött - értékesebb - szellemi tulajdon nem az egyetem tulajdonát képezi, hanem az ipari szereplőt illeti meg. Erre tekintettel is célszerű lenne a már említett gazdasági hasznosítást figyelembe vevő kutatás folytatása és a felelősségteljes szellemi tulajdon menedzsment felállítása. E nélkül elkerülhetetlen a szellemi tulajdon értéktelenedése, továbbá a létrehozásra fordított idő és forrás-ráfordítás pazarlása.

A tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény célként határozza meg többek között, hogy a hazai kutatás-fejlesztési és innovációs eredmények létrehozásának és hasznosításának támogatásával segítse a magyar gazdaság fenntartható fejlődését, továbbá azt, hogy elősegítse a vállalkozások kutatáson, fejlesztésen és innováción alapuló versenyképességének növekedését.⁷⁷

A színvonalas kutatás-fejlesztés célkitűzése több pályázat keretében is célkitűzésre került. Ilyen a Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (a továbbiakban: GINOP). A GINOP 2.1.1.-15⁷⁸ - számmal, a 2.2.1.-15⁷⁹ a 2.3.2.-15⁸⁰ és a 2.3.3.-15⁸¹ meghirdetett pályázati felhívások egyértelműen a kutatás-fejlesztési célkitűzések elérésére, továbbá a kutatás-fejlesztési együttműködések megerősítésére irányulnak. De az ipar és az egyetem közötti együttműködésekre épít a szintén GINOP keretében meghirdetett „Felsőoktatási és ipari együttműködési központ – kutatási infrastruktúra fejlesztése” című pályázati konstrukció is. Ennek keretében várhatóan négy-hat felsőoktatási és ipari együttműködési központ (FIEK) alakulhat ki.⁸²

Az a fentiek alapján is látható, hogy az egyetem és az ipar együttműködésén alapuló k+f kooperációk és az ezek alapján megvalósuló technológia és tudástranszfer jelentősége egyre markánsabb. Azonban elengedhetetlen, hogy az ilyen jellegű pályázati konstrukciók esetében is a rendelkezésre álló források és tudás mellett szerepet kapjon a vonatkozó jogszabályok ismerete is. Így itt is elvárásként jelenik meg például a kutatás-fejlesztési tevékenység megfelelő minősítése, a pályázati anyagok színvonalas kidolgozása, hiszen ennek hiányában adott esetben a pályázatok nem nyernek támogatást. A jog vonatkozó rendelkezéseit nem lehet figyelmen kívül hagyni és csak a kutató szakmai tudására építeni az ilyen jellegű pályázatok esetében, azon kérdések megvitatása kapcsán, amelyek a pá-

⁷⁵ A KSH adatai alapján 2000-ben megadott szabadalmak száma 1627 db volt, addig 2014-ben 3718 db. Míg az év végén érvényben lévő szabadalmak száma 2000-ben 11084 db volt, addig 2014-ben 20426 db.

⁷⁶ GAZDA ISTVÁN – KÖVESDI DEZSŐ – VIDA SÁNDOR: *Találmányok, szabadalmak. Műszaki alkotások jogvédelme és értékesítése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 180–181. pp.

⁷⁷ Tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény.

⁷⁸ GINOP 2.1.1.-15 Vállalatok K+F+I tevékenységének támogatása.

⁷⁹ GINOP 2.2.1.-15 K+F versenyképességi és kiválósági együttműködések.

⁸⁰ GINOP 2.3.2.-15 Stratégiai K+F műhelyek kiválósága.

⁸¹ GINOP 2.3.3.-15 Kutatási Infrastruktúra megerősítése – nemzetköziesedés, hálózatosodás.

⁸² <http://nkfih.gov.hu/hirek/hivatal-hirei/fiek-uj-igeretes> (2017.11.03.).

lyázaton történő részvétel érdekében kialakított együttműködések alapjául szolgáló szerződésekkel kapcsolatosak. Ami a szellemi tulajdon illeti, alapvető kérdésként merül fel ilyenkor a pályázatba valamely együttműködő fél által bevitt szellemi tulajdon jogi sorsa, nem beszélve az együttműködés eredményeként létrejövő szellemi tulajdon feletti jogosultságok kérdésköréről. Az együttműködő felek (konzorciumi partnerek) részéről egy rendkívül magas fokú figyelmet és kooperációt igényel, ezen kérdések megtárgyalása, annak érdekében, hogy az együttműködés sikeres legyen, a felmerülő kockázatok pedig a lehető legalacsonyabb szinten jelenjenek meg, ezzel elkerülve a későbbi jogvitákat.

További kérdésként merülhet fel, vajon a fent említett pályázati konstrukciók alapján létrejövő együttműködések mennyire lesznek hosszú távúak, sikeresek. Vajon mennyiben lesznek alkalmasak ténylegesen minőségi, konstruktív egyetemi-ipari együttműködések kialakítására. Továbbá mennyiben szolgálnak alapjául egy egyébként a pályázati követelményeknek megfelelő, de gazdasági-pénzügyi szempontból értéktelen szellemi tulajdon létrejöttének. További kérdéseket vehet fel, a már említett, azon probléma, hogy a 2015. január 1-jén hatályba lépett Innovációs Törvény új szabályként rögzítette, hogy a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok az államot illetik meg, azzal, hogy az állam nevében és képviselésében a tulajdonosi jogokat a központi költségvetési szervnek minősülő költségvetési kutatóhely gyakorolja. Ezzel gyakorlatilag újraesztette azt a problémakört, melyet 2007 előtt lehetett tapasztalni, amikor a 2004-es Innovációs Törvény alapján a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok kincstári vagyoni körbe tartoztak, amely nem kedvezett ezen szellemi alkotások hasznosításának, ugyanis kincstári vagyont értékesíteni vagy azt megterhelni bizonyos feltételek mellett kizárólag a központi állami szervek jogosultak, ellenérték nélkül pedig nem mondhatnak le róla, ez ellehetetlenítene a kutatóhelyeket mind a szolgálati és mind az alkalmazotti találmányokkal kapcsolatos joggyakorlás, mind pedig a kutatás-fejlesztési projektekből a konzorciumi partnerekkel való együttműködés tekintetében. Ezen problémát 2007-ben sikerült megoldani az állami vagyonról szóló törvény hatályba lépésével, amely beiktatta az Innovációs Törvénybe a 15/A §, amely értelmében a szellemi alkotáson fennálló jogok az adott kutatóhelyet illeték meg. Erre tekintettel is szükséges lenne jóval nagyobb figyelmet fordítani ezen terület számára és mindemellett megfelelő jogi környezetet vagy jogszabályi háttérrel kialakítani, annak érdekében, hogy e szellemi alkotások minél sikeresebben, eredményesebben hasznosulhassanak, ezzel segítve az egyetemek finanszírozását, további kutatási együttműködések kialakítását.

XI. Következtetések

A fentiekből látható ezen terület komplexitása. Véleményem szerint a gyakorlatban az ilyen jellegű együttműködések jogi aspektusai nem kapnak elegendő figyelmet, ebből következik az, hogy több olyan esettel találkozhatunk, ahol a kutatóhelyek érdekei sérelmet szenvednek, gondolok itt például a kutatási eredmények jogi sorsára. Sok esetben az ipari partnerek azon túlmenően, hogy a szerződésbe belefoglalják, hogy az eredményhez fűződő vagyoni jogok őket illetik meg, a kutató személyhez fűződő jogait is korlátozzák. Véleményem szerint ez annak köszönhető, hogy a kutatók sok esetben

nincsenek tisztában az adott tevékenység jogi relevanciáival, sőt legtöbbször az ideális szerződéses konstrukcióval és az arra vonatkozó jogszabályi rendelkezésekkel sem. Mindemellett a kutatási szerződés vegyes jellege önmagában problémákat okoz a gyakorlatban, nem véletlen érte kritika már 1968-ban is. Célszerű lenne a kutatási szerződést önálló szerződésként szabályozni a Polgári Törvénykönyvben.

Véleményem szerint a kutatási szerződés a gyakorlatban általában vállalkozási típusú szerződésként jelentkezik, ugyanis meglehetősen kevés azon kutatási szerződések száma, amelyek ne tartalmazzanak valamilyen eredménykötelmet. A szerződő feleknek nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk a kutató tevékenységének minősítésére nem csupán szakmai, hanem jogi szempontból is, így egyértelműen látható lenne az adott szerződés gondossági vagy eredménykötelmi jellege.

A kutatási szerződés a létrejöttét és a megszűnését követően is keletkeztethet különböző viszonyokat. Létrejöttét megelőzően megmutatkozhat különböző együttműködésekben, a megszűnését követően pedig az eredmény sorsát illetően bír relevanciával. A felek ezen szerződésre hivatkozással több szerződést is köthetnek, például licencszerződést, átruházási szerződést, jogbérleti szerződést stb.

Mint az látható, a kutatási eredmény az, amely igazán különlegessé teszi a kutatási szerződéseket. Azonban az is elmondható, hogy pont az eredmény sorsa az, amely a felek között a legtöbb jogvita alapját képezi. Ezért érdemes már a szerződéskötéskor, sőt már a tárgyalások megkezdésekor a szerződő feleknek tisztázni e kérdéseket. A gyakorlat alapján elmondható, hogy a legtöbb esetben a kutató köteles átruházni a megrendelőre a szellemi alkotáshoz fűződő vagyoni jogokat. Ez érthető is, hiszen a kutatás anyagi kockázatát a megrendelő viseli, valamint legtöbbször a célra vonatkozó ötlet is a megrendelőtől jön, csak nem áll rendelkezésére az a műszaki, tudományos háttér, amely alapján az eredményt létrehozhatná. Álláspontom szerint a kutatási szerződések megjelenése a gyakorlatban azon régiókban mutat nagyobb számot, ahol az ország nagyobb egyetemei találhatóak, hiszen az ilyen jellegű együttműködések az esetek többségében az egyetemek és az ipar relációjában mutatkoznak meg.

Természetesen a legideálisabb az lenne, ha a gyakorlatban ténylegesen, mint kutatási szerződések jelennének meg e szerződések és ezáltal a speciális szabályok alkalmazhatóak lennének. Továbbá a legtöbb jogvitát keletkeztető kutatási eredmény jogi sorsát a felek már a szerződés megkötését megelőző tárgyalásokon rendeznék. De ahogyan az egységes törvényi szintű szabályozás is sokat váratott magára, feltehetően az ehhez fűződő gyakorlat is hosszabb folyamat eredménye lesz.

Ahogy már említettem az eredmények jogi sorsát illetően az figyelhető meg, hogy legtöbb esetben az ipari szereplőt illeti meg azok tulajdonjoga. Az egyetemek által kötött licencszerződések azon eredmények esetében bírnak leginkább jelentőséggel, amikor az egyetem saját kutatásának eredményeit próbálja az ipar számára elérhetővé tenni. Természetesen az egyetemek gazdasági érdeke azt kívánja, hogy ne átruházási szerződés alapján történjen mindez, hanem olyan konstrukcióban, amely esetén tulajdonjoga fennmarad, ezáltal a hasznosításból befolyt összegből részesedni tud. Ezen érdek megfelelő érvényesülése érdekében rendkívül körültekintően kell eljárni a hasznosítás alapjául szolgáló szerződéses konstrukció kidolgozásakor, amely megfelelő jogi ismereteket követel meg. Figyelemmel kell lenni, a hasznosítási engedély terjedelmére

vonatkozóan, a hasznosítás ellenértékének meghatározásakor, továbbá célszerű a hasznosítás megkezdésének kötelezettségét külön megvitatni a feleknek.

Véleményem szerint az elmúlt pár év és a jelen célkitűzései jó alapként szolgálhatnak az egyetemek és az ipar közötti kutatás-fejlesztési együttműködések kialakításához, megerősítéséhez. Azzal, hogy elengedhetetlen a megfelelő jogi tudás is, ahhoz, hogy a felek számára megfelelő, sikeres együttműködések alakuljanak ki az érdekeik sérelme nélkül, a lehetséges konfliktusok, jogviták esélyeinek minimálisra csökkentésével. A megfelelő szerződéses konstrukciók megalkotása, alkalmazása elengedhetetlen. Továbbá a feleknek szem előtt kell tartani azt a célt, hogy olyan kutatási projektek, kutatási témák nyerjenek inkább teret, amelyek eredményének piaci hasznosítása biztosított. Mindezek hiányában az ilyen jellegű célkitűzések éppen a kitűzött törekvések ellen hathatnak, elpazarolt forrás és időráfordításba fordulhatnak át, a felmerülő jogi problémákról nem is beszélve. Mindemellett érdemes figyelemmel lenni e terület előtt álló azon jogi kihívásokra, melyeknek egy részét felvázoltam a jelen tanulmányban.

VIKTÓRIA HASZNOS

CREATION AND COMMERCIALIZATION OF INTELLECTUAL PROPERTY BASED ON RESEARCH AND DEVELOPMENT COOPERATION BETWEEN UNIVERSITIES AND THEIR INDUSTRIAL PARTNERS

(Summary)

The creation of intellectual property based on research and development cooperation between universities and industry its legal instrument are primarily contracts. The law names two type of contracts on the field of these co-operations, the research contract and the license agreement. The aim of research and effective co-operation is to ensure the proper results of research and licensing.

The importance of these contracts is not negligible. Because of the special field of the law and the characteristic of these contracts they don't get enough attention from the legislator area and not even from the legal literature. The research contract wasn't governed by the Act IV of 1959 on the Civil Code but the modification of the Act in 1977 a multi-level regulation came in force. The current provisions of the 2013 Civil Code made a significant and different picture of the research contract and from the outcome of the research. The license agreement still not governed by the Code even though it is one of the most important contract of the commercial life and the cornerstone of the technology transfer.

Near these two types of contracts I will briefly show two other types of contracts. One is the non-disclosure agreement (NDA) the other is the material transfer agreement (MTA).

After these I will show what are the advantages and disadvantages of a these co-operations for a higher education institution.

LÁSZLÓ BALÁZS*

Birtok, hatalom, jog

*A korona birtokjoga az Árpád-korban***

Alapvetés

Az Árpád-kori királyi hatalom és a tágabb értelemben vett *ius regium* (királyi jog) működésének fontos terrénumát képezik azok a jogintézmények, királyi előjogok, amelyeket összefoglaló néven a korona birtokjogának nevezünk. Ennek két oldala, tényleges megjelenési formái egyfelől a királyi birtokadományozás, másfelől az örökös nélkül maradt birtok háramlása és a birtoknak valamely súlyos deliktum miatti háramlása (elkobzása).

Az alábbiakban a korona birtokjogát két lépésben vizsgálom. Az első lépés – erre utal a cím első felében olvasható felsorolás – annak a szemléletmódnak, elméleti keretnek a bemutatása, amelyben az Árpád-kori közjogi viszonyokat, a kialakuló államiságot, az államszervezet kezdeteit, lényegében – mai fogalmaink szerint – az Árpád-kor alkotmányjogát vizsgálom. Itt kell kitérni e korszaknak más történelmi korokkal és mai jogrendszerünkkel, jogintézményeinkkel és jogi fogalmainkkal való összevethetőségére, illetve itt szükséges rögzíteni azokat a kitételeket, amelyek mellett a választott elméleti megközelítést alkalmazhatónak tartom.

A második lépés – erre utal a cím második fele – a korona birtokjogához kapcsolódó jogintézmények vizsgálata, azok elhelyezése a királyi jog rendszerében, a további királyi előjogokkal való összefüggéseik kimutatása. A választott elméleti keret mellett ez utóbbi összefüggésrendszer az, amivel leginkább érdemesnek látom kiegészíteni Párniczky Mihálynak az Árpád-kori *ius regium* kérdéskörét tárgyaló, a *ius regium* általam is irányadónak tekintett tágabb meghatározását körülíró, azonban részleteiben éppen (csak) a korona birtokjogára fókuszáló, e témakört azonban igen alaposan vizsgáló munkáját.¹

* Abszolvált doktorandusz, PTE Állam- és Jogtudományi Kar

** „A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

¹ PÁRNICZKY MIHÁLY: *De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae. A magyar ius regium az Árpád-házi királyok korában*, Az Illés Szeminárium kiadványai. Budapesti Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtörténeti Szeminárium. Budapest, 1940. 1–71. pp.

Az állam és az államalapítás

Miként *Degré* Alajos megállapítja, az Árpád-korban – és egészen a XIV. század végéig – Magyarországon minden közjogi hatalom forrása és birtokosa a király, akinek hatalmát (közjogi szempontból) a tanács jelenléte sem korlátozza.² Ebből következik, hogy a kialakuló állam hatalmi-közjogi berendezkedésének központi kérdése a királyi jogállása, hatalomgyakorlásának formái, végső soron a királyi jog működése. A királyi hatalom lényegében azonosítható az államhatalommal, a kérdés az, mit értünk az Árpád-kori magyar állam alatt, egyáltalán milyen adatok alapján és mikortól beszélhetünk az államról, illetve az államiság bizonyos jegyeinek meglétéről.

Az állam mibenlétének vizsgálata során szem előtt kell tartani, hogy az államnak nincs egyetlen egzakt, földrajzi tértől, időtől és megközelítési módtól függetlenül irányadó fogalma. A különféle szemléletek egyes elemeit kiemelve azonban az Árpád-kori Magyarország kialakuló államisága is vizsgálhatóvá – és a későbbi korok, így akár jelenkorunk államiságával bizonyos szempontok szerint összehasonlíthatóvá – válik. E megközelítés pedig lehetővé teszi, hogy kiindulási pontként tekintsünk a mai alkotmányjog-tudomány által is használt egyes fogalmakra és meghatározásokra, amelyek jellegüknel fogva a középkori államiságra nézve is – igaz, bizonyos, pontosan rögzítendő eltérésekkel – értelmezhetők.

A pécsi jogi iskola egykori hallgatójának – ez talán megengedhető – közjogi gondolkodásában, a közjogi alapfogalmak értelmezésében e képzőhelyhez köthető egyik államelméleti mű és alkotmányjogi tankönyv meghatározó jelentőségű. *Petrétei* Józsefnek az alkotmányos demokrácia alapintézményeit tárgyaló könyve³ ugyanis számos olyan közjogi fogalom-meghatározást, elméleti megközelítést tartalmaz, amelyek nem csupán a jelenkori alkotmányos demokráciákra, hanem általában korunk államaira és – bizonyos kitételekkel – az államok történelmi formáira is alkalmazhatók.

Petrétei az állam fogalmával kapcsolatos fejtegetését az alábbi általános megállapítással kezdi: „Az állam komplex képződmény, összetett, intézményesített, monopolizált és centralizált hatalmi szervezet, ami az idők folyamán állandó változáson ment keresztül, és jelenleg is különböző formákban és hatásmechanizmusokban jelenik meg.”⁴ Az Árpád-kori királyi hatalomra is nyilvánvalóan igaz, hogy az monopolizált és centralizált. A király egyszemélyi uralma mellett látszólag nehezen értelmezhető szervezeti jellegre, illetve a komplexitás és összetettség kérdéseire a későbbiekben, a kialakulóban lévő államszervezet kapcsán térek vissza. Az idézett mű felhívja a figyelmet arra is, hogy az államnak a különféle – történelmi, szociológiai, politológiai, jogi – megközelítések lehetősége miatt is számos meghatározása ismert, azonban annak abszolút, minden tudományág számára érvényes definícióját nem lehet meghatározni; ennek kapcsán utal arra a problémára, miszerint az, hogy egy alakzat magát államként definiálja-e, illetőleg

² DEGRÉ ALAJOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet, Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán*, (szerk.: Béli Gábor) IDRResearch Kft./Publikon Kiadó – Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Pécs, 2009. 73. 81–82. pp.

³ PETRÉTEI JÓZSEF: *Az alkotmányos demokrácia alapintézményei*. Institutiones Juris. Dialóg Campus Tankönyvek. Dialóg Campus Kiadó Budapest–Pécs, 2009, 1–472. pp.

⁴ PETRÉTEI: i. m. 241. p.

öt más alakzatok, entitások – például a nemzetközi jog alapján – államnak tekintik-e, nem feltétlenül esik egybe.⁵

Részletesen leírja *Petrétei* az állam jogi fogalmát, amely a nemzetközi jogon alapul, és amely nélkül az államok egymáshoz való viszonya nem volna értelmezhető: az úgynevezett „háromelemű tan” szerint az állam az államalkotó népnek a körülhatárolt államterületen az egységes államhatalom alatt tartósan szervezett hatás- és döntési egysége.⁶ E fogalmi elemek közül a népet és a területet, ha nem is teljesen egyezően a mai jogi megközelítéssel és fogalmakkal,⁷ illetve szabályozottsággal és pontossággal, de az Árpád-kori Magyarország esetében is azonosíthatjuk. A király uralmi területére gyakran utal például a korabeli királyi oklevelek első mondata (az úgynevezett *intitulatio*), míg a király uralma alá tartozó népeket származásra és jogállásra tekintet nélkül, alapvetően területi alapon és a tényleges hatalom alá vonás alapján határozhatjuk meg. Az egységes államhatalom pedig, mint az állam „legállamibb tulajdonsága”⁸, a társadalmi együttélés rendjének és egységének fenntartását, a közösségi lét biztonságának, stabilitásának, tartóságának garantálását és külső védelmét jelenti, amely meghatározott állami célok követését és állami feladatok ellátását feltételezi, és amelyhez a joghoz kötött, legitim állami kényszer (monopóliuma) társul.⁹ Ennek vizsgálatára a későbbiekben térek vissza.

Az Árpád-korhoz szokás kötni, azon belül is általában Szent Istvánnak tulajdonítják az „államalapítást”, ezzel kapcsolatosan is érdemes kiemelni néhány megállapítást. Mivel az államnak nincs abszolút irányadó fogalma, így azt is nehéz meghatározni, hogy mit értünk államalapítás alatt. Az államalapítás nem egyenlő az ellenségek legyőzésével, a koronázással, de a Kárpát-medencében élő népeknek a királyi hatalom alá vonásával, az országepítéssel sem. Az államalapítás nem egyetlen aktuussal, intézkedéssel vagy rendelkezéssel, és nem egyik percről vagy napról a másikra történik, hanem olyan folyamat, amelyben fokozatosan megjelennek azok az intézmények és hatalmi-jogi megoldások, amelyeket – jelenlegi fogalmi rendszerünk segítségével, de az adott kor körülményei között gondolkodva – az államiság kritériumának, ismérvének tartunk. E folyamatban jelennek meg az egyéni céloktól elkülönült állami célok és feladatok, és épül ki az egységes államhatalom.

Ebből adódóan úgy vélem, a jelenlegi fogalmi- és ismeretrendszerünkben – jogi-jogtörténeti szempontból – helytelen az államalapítást akár Szent István megkoronázásához vagy teljes uralkodásához, életművéhez¹⁰, akár az Árpád-kor bármely más, egyébiránt jelentős konkrét eseményéhez kötni. Ehelyett a rendelkezésre álló forrásokban olyan elemeket, jogintézményeket kereshetünk és vizsgálhatunk, amelyek az államiság kritériumainak megjelenésére utalnak, és megállapíthatjuk, hogy ezek megjelenése, fejlődése mind-mind az államalapítás folyamatának része. Az, hogy kellő adat megismerését követően e folyamaton belül ki-k melyik időszakra mondja azt, hogy ekkor már az államiság elegendő jellemzője valósul meg ahhoz, hogy működő államról beszéljünk,

⁵ PETRÉTEI: i. m. 241–242. pp.

⁶ PETRÉTEI: i. m. 243. p.

⁷ Vö. például az állampolgárság, illetőleg a háromdimenziós államterület értelmezésével, jogi szabályozásával.

⁸ KRÜGER, HERBERT: *Allgemeine Staatslehre*. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart. 1966, 819. p. (idézi: PETRÉTEI: i. m. 257. p.)

⁹ PETRÉTEI: i. m. 257–261. pp.

¹⁰ DEGRÉ: i. m. 60–61. pp.

nagyban függ attól is, hogy saját jogfelfogásunkban mit gondolunk (mai, illetve történelmi értelemben) az államról, mely fogalmi ismérveket tartjuk feltétlenül kívánatosnak vagy kevésbé fontosnak.

Birtok, hatalom és jog – mint az államhoz kapcsolódó fogalmak

Az előbbi államelméleti fejtegetésből is látható, hogy az állam fogalmát, lényegét számos irányból közelíthetjük meg, ettől függően különféle fogalmi elemeket emelhetünk ki vagy hagyhatunk valamelyest háttérbe szorulni, azonban az állam aligha értelmezhető a hatalom (államhatalom) kategóriája nélkül. Az állam mindenképpen feltételez valamilyen hatalmi viszonyt önmaga és az államalkotó nép között, függetlenül attól, hogy e nép elemeit, az egyéneket csupán alattvalóknak vagy már – a mai közjogi kategória szerint – állampolgároknak tekinthetjük, és függetlenül e hatalmi viszony minőségétől (köznap értelemben vett demokratikus vagy diktatórikus jellegétől).

Az állam fogalmának jogi megközelítéséből is adódik, de a történelemtudomány és a jogtörténet-tudomány által államként – vagy a mai fogalmaink szerinti államok valamilyen előzményként – emlegetett alakzatok esetében a rendelkezésre álló források is azt mutatják, hogy az állam léte, működése feltételezi valamilyen, terjedelmét és a szabályozás minőségét tekintve igen változatos formát mutató, legalább a társadalom egyes rétegeire nézve általános és kikényszeríthető normarendszer – vagyis jog¹¹ – létezését is. Az államhatalom ugyanis a politikai uralom jogilag rendezett formája.¹² Azoknál a társadalmaknál, amelyek nem jutottak el a társadalmi fejlődés ezen szintjére, államról még nem beszélhetünk, míg azok az államok (államformák, ideológiák), amelyek megkíséreltek a jogról lemondani, hosszú távon – egyéb, például gazdasági okokkal kiegészülve – nem bizonyultak működőképesnek.

Mindezek alapján az állam bizonyosan hatalmi rendszer, méghozzá jogilag szabályozott hatalmi rendszer. A jogi szabályozottság pedig kettős. A jog egyfelől hatalmi eszköz az állam kezében, ő maga jogot alkot, jogként ismer el, továbbá a jogot érvényesíti, kikényszeríti, ezáltal – nagy részben – maga határozza meg az államalkotó néppel szembeni hatalmi viszonyát is. Másfelől a jog keret – korlát – is az állam működésére nézve. Ez utóbbi megállapítás a mai viszonyok között aligha szorul részletes magyarázatra, hiszen az államok működésére nyilvánvaló hatással van a nemzetközi jog – legszélesebb körben a nemzetközi *ius cogens* –,¹³ sőt, megjelennek szupranacionális jellegű jogok is, mint például az Európai Unió *sui generis* jogrendszerének¹⁴ egyes szegmensei. Az állam számára azonban a saját joga is hordoz – például az általánosan elismert jogelvekben, alapvető jogokban és eljárási szabályokban megtestesülő – korlátokat.

Az Árpád-kor tekintetében az előbbieket kapcsán annyi már ehelyütt rögzíthető, hogy a fennmaradt korabeli forrásokban is találunk ilyen, a hatalmi viszonyból eredő, kikény-

¹¹ VISEGRÁDY ANTAL: *Jog- és állambölcsélet*. 2. javított, bővített kiadás. Institutiones Juris, Dialóg Campus Tankönyvek. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs, 2003. 88–89. pp.

¹² PETRÉTEI: i. m. 258. p.

¹³ BRUHÁCS JÁNOS: *Nemzetközi jog I. Általános rész*. Institutiones Juris. Dialóg Campus Tankönyvek. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs, 2008. 80–82. pp.

¹⁴ BRUHÁCS: i. m. 34–37. pp.

seríthető szabályokat, vagyis jogot. Létezett tehát a jog mint hatalmi eszköz. A jog mint a hatalom (államhatalom) kerete tekintetében a helyzet összetettebb. Az úgynevezett klasszikus, európai nemzetközi jog rendszere¹⁵ később – a szupranacionális jog még később – jelent meg. A saját (belső) jog mint a hatalmi viszony konkrét tartalmát meghatározó, egyben a hatalom bizonyos korlátját jelentő jog azonban az Árpád-kor esetében is vizsgálható, erre utalnak például az okleveles forrásokban a Szent István törvényeire, az Aranybullára vagy éppen az ország szokásjogára mutató hivatkozások.

Kérdés, hogy a hatalom és a jog mellett hogyan hozható összefüggésbe az állammal a birtok kategóriája. Az Árpád-kori, különösen a XI-XII. századi Magyarországot számos szerző patrimonialis királyságnak nevezi. Ahogy Mezey Barna rögzíti: „A patrimonialis államban a királyi hatalom alapja a király által birtokolt magángazdaság és földbirtokmennyiség: az uralkodó ezáltal rendelkezik elegendő mások fölött hatalmat biztosító fegyveres kézzel és gazdasági erővel.”¹⁶ Eckhart Ferenc pedig úgy fogalmaz: „a királynak alattvalóival, országával szembeni közjogi állását úgy fogják fel, mint a földesúrnak földbirtokához való viszonyát”.¹⁷ Ezt a felfogást követi a Csizmadia–Kovács–Asztalos szerzőhármás tankönyve is.¹⁸ Mezey azonban arra is utal, hogy a magyar társadalomépítés helyi körülményei és szerkezeti hiányosságai a nyugat-európai modellhez képest „mássághoz” vezettek, Szent István ugyanis az államszervezés során a kizárólagosságra, az összes világi birtok túlnyomó többségének megszerzésére törekedett, aminek következtében hazánkban a nyugaton ismert hűbériséget „a maga teljességében nem is honosították meg”.¹⁹

Már Mezey előrevetíti, hogy más szerzők – így Bónis György – szerint a hűbériség ismérveit nem is lehet megtalálni a Szent István és utódai által kiépített rendszerben.²⁰ Bónis például – a birtok helyett a hatalom kategóriáját, a hatalomgyakorlás jellegét helyezve előtérbe – patrimonialis állam helyett személyes királyságról beszél, amely szerinte 1222-ig tartott, és amely leginkább a király személyes uralmának érvényesülésével jellemezhető.²¹ E hatalom kapcsán Degré Alajos azt írja: „elvileg egészen a XIV. század végéig a király a hatalom egyetlen birtokosa”, akinek hatalmát a királyi tanács jelenléte sem korlátozza.²² Bónis megfogalmazásában lényegében ugyanígy: „a tanácsnak lehet feladatköre, de nincs hatásköre”.²³

Képletes megközelítéssel azt mondhatnánk, ha az Árpád-kori államiság kérdését egy asztal közepére képzeljük, körben pedig elhelyezzük az államisághoz kapcsolódó főbb fogalmakat, akkor a patrimonialis állam-szemlélet követői a birtok jelenségén keresztül

¹⁵ BRUHÁCS: i. m. 41–42. pp., 47. p.

¹⁶ MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*, 5. átdolgozott kiadás. Osiris Tankönyvek. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 49. p.

¹⁷ ECKHART Ferenc: *Staatsrecht und Privatrecht in Ungarn im Mittelalter*. In: *Ungarische Jahrbücher* IX/4. 1929. 428–429. pp.

¹⁸ CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*, 2. változatlan kiadás. Tankönyvkiadó. Budapest, 1975. 66–68. pp.

¹⁹ MEZEY: i. m. 50–51. pp.

²⁰ MEZEY: i. m. 48., 51. pp.

²¹ BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 86. p. 90–91. pp.

²² DEGRÉ: i. m. 73. 81–82. pp.

²³ BÓNIS: i. m. 81. p.

szemlélik az államot, míg azok, akik patrimonális állam helyett inkább személyes királyságról beszélnek, a hatalom fogalma irányából teszik ezt. A saját nézőpontom pedig a jog, ezen belül is a (tágabb értelemben vett) királyi jog, vagyis a királyi közjogi hatalmát megalapozó jogszabályok, jogintézmények, előjogok felől irányul a korabeli államiságra. E szemléltetés lényegi jellemzője pedig, hogy bárhol álljunk is az asztal körül, a középpontban az állam helyezkedik el, erre irányul a figyelmünk, és akármelyik tényező, fogalmi elem vagy kapcsolódó jelenség irányából szemléljük az államot, az asztalra helyezett többi fogalom, jelenség is a látóterünkben marad.

A döntően jogi szemlélet sem hagyhatja tehát figyelmen kívül a hatalom és a birtok jelenségeit. A királyi jog elemei, a királyi előjogok alkalmasak arra, hogy általuk jogi szempontból alapvetően leírható legyen a királyi hatalomgyakorlás milyensége. A királyi jog elemeiben ugyanis lényegében a királyi hatalomgyakorlás főbb formáit láthatjuk.²⁴ A birtok pedig – miként *Mezey* is megjegyzi a patrimonális hatalom elemzése körében – mint a királyi patrimoniuma, örökölt magángazdasága: földbirtoka és a földesúri hatósága alá tartozó népek összessége, lényegét tekintve a királyi közjogi hatalmának materiális alapja.²⁵ *Kubinyi* András pedig e birtokrendszer magánjogias oldalát emeli ki, miszerint a királyi birtokok összessége azok hasznaival és a királynak mint földesúrnak szolgáló népekkel biztosítja az Árpád-korra jellemző utazó udvarlás (utazó királyság) ellátását.²⁶

E megállapításokat elfogadva és továbbgondolva, a királyi közjogi hatalmának és az állam működésének gazdasági alapja nem csupán a királyi birtokok összességében keresendő, hanem azon királyi jogok működésében is, amelyek elsődlegesen a gazdasági előny biztosításával alapozzák meg a királyi közjogi hatalmát. Ezeket a „vagyonérdekű” jogokat – és egyéb, nem tipikusan vagyoni jellegű, de valamilyen alattvalói ellenszolgáltatás fejében gyakorolt jogosítványokat – sorolja *Párniczky* a szűkebb értelemben vett *ius regium*, a *fiscalia regum* köréhez.²⁷ *Degré*, hangsúlyozva, hogy a királyi magánvagyon és az államvagyon az Árpád-korban még nem különül el, e körbe sorolja a pénzverésből származó, a bányajogi, a nemesérc-monopóliumból eredő, valamint a vám- és vásárjövödelmeket is.²⁸ *Bónis* pedig, szintén előrebocsátva, hogy a személyes királyság korában a közpénztár és közteher fogalmak még ismeretlenek, megjegyzi, hogy „a közjövödelmek a királyi kincstárába, a *fiscus*ba folynak be”, illetve hogy „a regálék Európa-szerte a király személyéhez és méltóságához kapcsolódnak”.²⁹

A királyi jog (ius regium)

A jogtörténet-tudományban a *ius regium* számos meghatározása ismert, ezek közül több is a korona birtokjogához kapcsolódik. Elsőként említendő a *Werbőczy* István

²⁴ LÁSZLÓ Balázs: *A király helye az Árpád-kori államszervezetben*. In: PhD Tanulmányok 13. (szerk.: Ádám Antal) Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája. Pécs, 2014. 189. p.

²⁵ MEZEY: i. m. 49. p.

²⁶ KUBINYI András: *A királyi vár és lakói a középkorban*. In: *História* XXIV/9–10. pp., 2002. 14. p.

²⁷ PÁRNICZKY: i. m. 8. p.

²⁸ DEGRÉ: i. m. 74. p.

²⁹ BÓNIS: i. m. 82. p.

Hármaskönyvében leírt, de a jelölt forrás szokásjogi jellegéből adódóan az Árpád-kori királyi birtokadományozás és birtokháramlás rendszerére is érvényes definíció, miszerint a királyi jog a nemesek birtokai királyra háramlásának szubszidiárius jogcíme.³⁰ Béli Gábor e szűkebb értelemben felfogott *ius regium*ot a tulajdont korlátozó elidegenítési tilalomként azonosítja.³¹ Párniczky pedig – az előbb írtak szerint – a *fiscalia regum* körét nevezi szűkebb értelemben vett királyi jognak.³²

Ezzel szemben a *ius regium* általam is irányadónak tekintett tágabb értelmében – elfogadva Párniczky ezen definícióját – nem más, mint a király közjogi állását meghatározó olyan jogszabályok összessége, amelyek a király számára valamely politikai vagy gazdasági előnyt biztosítanak.³³ A *ius regium* jelöli ki a királyi hatalom közjogias kereteit, annak mibenlétét, meghatározza a király közjogi jellegű előjogait, egyszerűbben fogalmazva a *ius regium* az, amitől tartalmi értelemben király a király.³⁴ Jellegzetes elemei – korszakoktól és országoktól függően részleteikben némiképp eltérő tartalommal – a törvényhozás, a bíraskodás, az adók, vámok szedése, a fontosabb tisztviselők állítása, a birtokadományozás, vagy éppen a hadsereggel rendelkezés. Lényegében ugyanezeket az elemeket sorolja fel Degré is a középkori magyar királyi hatalmat vizsgálva.³⁵ Fontos hangsúlyozni, hogy a birtokok királyra háramlásának szubszidiárius jogcímeiként, illetve elidegenítési tilalomként is felfogható – szűkebb értelemben vett – királyi jog a tágabb értelemben vett királyi jog körében is megjelenik annak egyik vagyoni jellegű – vagyónérdekű – elemeként.

A király közjogi jogosultságaira utaló *ius regium* szóösszetétel egyébként az Árpád-kori királyi oklevelekben ritkán fordul elő. Az ilyen módon fellelhető első (véltetően valóban az egyik legkorábbi) forrás 1252-ben keletkezett. E levélben IV. Béla arról számol be, hogy hű szolgálataiért Protáz fia Péter ispánnak adományozta az örökös nélkül elhunyt Nymhir és Róbert serviensek egykori földjeit, amelyek királyi jogon az ő kezére háramlottak.³⁶ Párniczky is megjegyzi, hogy a kifejezést az oklevelekben következetesen csak IV. Béla korától kezdték használni, jóllehet, a királyi jogok érvényesülésére már Szent István törvényeiben találhatók adatok.³⁷ Maga a jelenség ugyanis – lényegéből adódóan – egyidős kell, hogy legyen a királyság intézményével.

Ha pedig azt az elméleti kérdést vizsgáljuk, vajon a *ius regium* határozza-e meg *a priori* jelenségként a király jogállását, vagy inkább a mindenkori uralkodó tényleges hatalma determinálja a *ius regium* tartalmát, a következőket állapíthatjuk meg. Egyrészt, a királyi jog tartalmi megközelítése során látható, hogy vannak tipikus uralkodói jogosítványok, amelyek helytől és időtől nagyrészt függetlenül (legfeljebb mértékükben és gyakorlási módjukban eltéréseket mutatva) az uralkodó jogállásának mellőzhetetlen

³⁰ WERBŐCZY ISTVÁN: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Téka Könyvkiadó, Budapest, 1990. 104. p.

³¹ BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Institutiones Juris. Dialóg Campus Tankönyvek. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs, 2000. 72–73. pp.

³² PÁRNICZKY: i. m. 8. p.

³³ PÁRNICZKY: i. m. 7. p.

³⁴ LÁSZLÓ: *A király helye...* 187. p.

³⁵ DEGRÉ: i. m. 74. p.

³⁶ WENZEL Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus VII.*, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Pest, 1869. 340. p.

³⁷ PÁRNICZKY: i. m. 20, 49–50. p.

elemei. Másrészt, a *ius regium* legfontosabb elemeinek (törvényhozás, királyi jövedelmek beszedése, pénzverés, tisztségek adományozása, a királyhoz hűtlenség megbüntetése, kegyelem gyakorlása, hadsereggel rendelkezés) tényleges gyakorolhatósága hiányában egyetlen monarcha sem tudta tartósan fenntartani uralmát. A bárók, úgynevezett kiskirályok, vagy éppen az ellenkirályok megerősödése, hatalma is jellemzően arra épült, hogy egyes királyi jogokat kezdték gyakorolni, bitorolni. A tényleges hatalomgyakorlásuk azonban területileg nem érte el a legitim király uralmának földrajzi kiterjedtségét, illetőleg esetükben hiányoztak azok a ceremonális, szimbolikus elemek, amelyek miatt formális értelemben király a király (például a megfelelő koronázási szertartás). Igaz azonban az is, hogy a *ius regium* meghatározó elemeinek tényleges működésére visszahat a királyi hatalom aktuális állapota, ez kényszerítheti a királyt (de az Árpád-korban még nem közjogilag, hanem szigorúan politikailag, célszerűségből) bizonyos kedvezmények biztosítására, változások eszközölésére a hatalomgyakorlás formáiban.

Látható az is, hogy az Árpád-kori királyi jog elemeit napjaink jogrendszerében (természetesen tartalmilag is némiképp más formában) a főbb állami szervek hatáskörüként azonosíthatjuk. Mivel azonban a személyes királyság korában hazánkban ezek az előjogok egyetlen hatalmi tényezőre, a királyra mutattak, nem volna helytálló a *ius regium* elemeit a király hatásköreinek nevezni (ez ugyanis másik hatalmi tényező(k) elkülönült hatáskörét is feltételezné), helyesebb ezeket a király hatalomgyakorlásának formáiként megjelölni. Az idő előre haladtával persze a király mellett – de szigorúan az ő akaratából és annak keretei között – már az Árpád-korban megjelentek más szervek is (kincstár, kancellária, a bírói feladatokat is ellátó tisztségviselők), amelyek a királytól feladatul, de nem hatáskörként kapták egyes közjogi jelentőségű feladatok ellátását. Ehelyütt utalhatunk vissza a korábban idézett megállapításra, miszerint a király tanácsának lehet feladatköre, de nincs hatásköre.³⁸

A korszakból fennmaradt okleveles források azt mutatják, hogy az uralkodó (és e feladatköröket ellátó szervek vagy személyek) hatalomgyakorlása más és más tevékenységi formában nyilvánult meg, amikor például ítélkezett, amikor dekrétumot alkotott, vagy amikor birtokot adományozott. Ilyen értelemben nem ördögtől való (a kialakulóban lévő) államszervezetről beszélni ott, ahol valójában még egyetlen személy összpon-tosítja a közhatalmat.³⁹

Fontos azonban rögzíteni, hogy e hatalomgyakorlási formákat mindig a vizsgált kor viszonyainak megfelelően kell értelmezni. Törvényhozásról beszélhetünk az Árpád-kor és napjaink (továbbá a köztes századok) tekintetében is, de pontosan meg kell határozni, mely korban és helyen mit értünk ezek alatt, melyek a hasonlóságaik és a különbségeik.

Az államiság és a ius regium mechanizmusainak vizsgálati kerete – rendszer és funkció – egy egyszerűsített rendszerelmélet

Az Árpád-kori *ius regium* mechanizmusai és a kialakulóban lévő állam vizsgálata során nem lehet teljesen elvonatkoztatni napjaink közjog-tudományától, ennek fogalmaitól.

³⁸ BÓNIS: i. m. 81. p.

³⁹ LÁSZLÓ: *A király helye...* 186–187. pp.

Egy csaknem ezer évvel korábbi vizsgálati tárgyat kell a mai államhoz és közjoghoz képest, ezek hasonlóságait és különbözőségeit kiemelve leírni úgy, hogy az általunk használt fogalmak, jogi gondolkodásunk alapvetően a mai jogrendszerhez igazodnak, jogi gondolkodásunk ebben a keretben gyökerezik.

E problémára a jogászi megközelítés során többféle módon reagálhatunk. Az egyik végletes – és általam hibásnak tartott – megoldás az, ha azt mondjuk, hogy mivel a korabeli állami-jogi viszonyok nem írhatók le pontosan a mai fogalmi rendszerünkben, illetve a korabeli állapot a mai állami-jogi rendszerünkkel egyébként sem mutat kontinuitást, ezért e jogtörténeti vizsgálódást elengedve kizárólag a mai joggal (esetleg a XIX. század második feléig visszamenőleg) érdemes foglalkozni. Ugyancsak helytelen (és demagóg) volna e két korszak között – figyelmen kívül hagyva a köztes évszázadokat, az államiság, a hatalom, a jog változásait – olyan párhuzamokat vonni, olyan összefüggéseket állítani, amelyek kellő történelmi-tudományos bizonyítékkal nem támaszthatók alá. Önmagában egyes jogi megoldások hasonlóságából sem következtethetünk mai jogunknak a középkori királyság jogához való kapcsolódására.

E két véglet között ott áll a – jelen írás kereteit bőven meghaladó – dilemma: miért és hogyan foglalkozunk jogtörténettel, illetve miért foglalkozunk a távoli középkorral? A válasz(om): a problémamegoldás. A jogtörténetben mintákat láthatunk arra, hogyan reagálhatunk jogilag egyes egyéni vagy társadalmi kérdésekre, konfliktusokra. Ennek alapján az Árpád-kor és bármely más korszak, akár a jelenkor állami-közjogi viszonyai a jogfolytonosság kérdéséről függetlenül, úgy kapcsolható össze, ha megtaláljuk azokat a kérdéseket, problémákat, amelyekre az állam, a közjogi berendezkedés mindkét (illetve minden) korban reagál.

Megközelítésében az államot, államhatalmat korszakoktól függetlenné emelni képes – így az Árpád-kor kialakuló államiságának, a korabeli közjogi-hatalmi viszonyoknak, a királyi jognak a mai fogalmainkkal is leírható vizsgálatában használható – fogalmak: a rendszer és a funkció. Eszerint az állam mint rendszer, és annak (egy) funkciói jelenthetnek párhuzamot a mintegy ezer évvel ezelőtti és a későbbi korok hazai közjogi rendszerei között (nem vitatva persze azt, hogy az idő haladtával az állam funkciói is alakulnak, változnak, a funkciók bővíülhetnek vagy egyes funkciók jelentősége csökkenhet, akár meg is szűnhet).

Ahogy *Petrétei* fogalmaz, az állam „politikai döntési egység és eljogiasított hatalmi szervezet a társadalom számára”.⁴⁰ Az állam tehát jogilag szabályozott társadalmi-hatalmi struktúra, és mint ilyen: rendszer. Az általános rendszerelméletek, illetőleg a politikai rendszerelméletek⁴¹ – mint elvileg az államra is alkalmazható elméletek – egyes általános megállapításaiból a következő egyszerűsített rendszer(elmélet) keretében vizsgálódok: Az állam mint rendszer – akárcsak minden rendszer – feltételezi rendszerelemek létezését. Az állam egyszersmind több, mint az egyes elemeinek összege: az elemeknek önálló feladata, funkciója van, közöttük kapcsolat, kölcsönhatás (kommunikáció) létezik, ezen túl azonban magának a rendszernek – az államnak – is van az egyes elemekét meghaladó célja és feladata. A rendszerrel kapcsolatos vizsgálódások tekinte-

⁴⁰ PETRÉTEI: i. m. 267. p.

⁴¹ Vö. például Ludwig von Bertalanffy, Anatol Rapoport, David Easton és Gabriel Almond rendszerelméleteinek főbb megállapításaival.

tében fontos szempont lehet a rendszeren belüliség és a rendszeren kívüliség is. A rendszer kapcsolatba lép (kommunikál) a környezetével, a rendszeren kívüli elemekkel, illetve más rendszerekkel. A rendszert és egyes elemeit is a külvilág és más elemek részéről impulzusok érik (input), és ezek is visszahatnak utóbbiakra (output).

Bár az abszolút, minden korra érvényes állami célok tanát a mai elméletek *Petrétei* szerint szinte kivétel nélkül elutasítják,⁴² a mindenkori történelmi fejlődéssel és a lakosság változó igényeivel összhangban meghatározható relatív állami célok tanában⁴³ is találunk olyan elemeket, amelyek az Árpád-kor közjogi-hatalmi berendezkedésére is értelmezhetők. Ilyenek mindenek előtt a kizárólagos állami célok (más kifejezéssel az állami alaptevékenységek), mint a jogalkotás, a végrehajtás-államigazgatás, vagy a bírászkodás.

Az előbbiekből következően az egyszerűsített rendszerelméletben az állami feladatok közé tartozik, így rendszerelemnek tekinthető az általános jellegű, kikényszeríthető magatartási szabályok meghatározása, vagyis a jogalkotás (ideértve a jogként való elismerést is), e szabályok működtetése, végrehajtása (végrehajtás, igazgatás), valamint e szabályok érvényesítése, kikényszerítése konkrét esetekben, egyedi (jog)vita vagy valamely (jog)szabály megsértése esetén (bíráskodás). A végrehajtáshoz kapcsolódik, de önálló említésre érdemes a belső rendfenntartás feladata. További, az Árpád-korban és napjainkban is érvényes rendszerelem lehet a rendszeren kívüli elemekkel és más rendszerekkel történő kapcsolat, kommunikáció, amely magában foglalja a békés (diplomáciai) kapcsolatokat, és a fegyveres konfliktusokat (hadüzenet, hadviselés, békekötés) is. A rendszer fontos elemei azok is, amelyek a működés gazdasági alapját biztosítják, az állam esetében ezek (mai kifejezésekkel élve) a fiskális politika és – a pénzgazdálkodás megjelenésével – a monetáris politika. További rendszerelem (vagy rendszerjellemző) lehet a közhitelességgel is összefüggő állami (hivatali) írásbeliség kérdése, valamint – különösen történeti tekintetben, de egyes államokban, jogi kultúrákban ma is – az állam és egyház viszonya.

Az államszervezet, illetőleg a ius regium mechanizmusai

Ha az előbbi rendszerelemeket mint állami feladatokat a mai állami működésben vizsgáljuk, azok meghatározott állami szervekhez – jellemzően alkotmányos szervekhez – köthetők, mint e szervek funkciói. Ahogy *Petrétei* az állami szervekről szólva fogalmaz, azok funkciója az állam céljainak valóra váltása, feladatainak ellátása.⁴⁴ Az előbb felvázolt rendszer tehát napjainkra vonatkoztatva nem más, mint az állami szervek rendszere, más kifejezéssel az államszervezet, amely „az állam felépítését és megjelenését jelenti, vagyis az állam az állami szervek rendezett összességéeként olyan szervezet, amelyben az egyes szervek és intézmények rendszert alkotnak: meghatározott az egymáshoz való viszonyuk, és a közös – állami – feladatok megvalósításában elfoglalt helyük”.⁴⁵

⁴² PETRÉTEI: i. m. 265. p.

⁴³ PETRÉTEI: i. m. 265–266. pp.

⁴⁴ PETRÉTEI: i. m. 268–270. pp.

⁴⁵ PETRÉTEI: i. m. 270. p.

Az Árpád-korban a maihoz hasonló államszervezettel nem találkozunk, míg az állam az előbbieken kifejtettek szerint kialakulóban és állandóan változóban volt, addig az államszervezetnek legfeljebb a kezdeteit figyelhetjük meg. Az országépítés folyamán megfigyelhető a mai fogalmaink szerinti egyes – de ma már különböző állami szervekhez kapcsolódó – feladatkörök, hatalomgyakorlási formák elkülönülése, akkor is, ha ekkoriban ezek még szinte kivétel nélkül a király előjogai voltak. Erre is utalt az a korábbi megállapításom, miszerint nem ördögtől való a kialakulóban lévő államszervezetről beszélni ott, ahol valójában még egyetlen személy összpontosítja a közhatalmat.⁴⁶

Az Árpád-kori *ius regium* elemeit képező jogosítványok azok a hatalomgyakorlási formák, amelyek mentén az államszervezetet alkotó főbb állami szerveket a hatalommegosztás jegyében a későbbi évszázadok során egymástól elkülönítették. Jóllehet, korunk alkotmányos demokráciáinak szemszögéből a hatalommegosztás elvének deklarálását és érvényre juttatását *Montesquieu* és követői nevéhez kötjük,⁴⁷ és elfogadhatjuk azt a tételt is, hogy az Árpád-kori személyes királyság monarcháinak tevékenysége elsődlegesen az országuk, alattvalóik feletti uralkodást, hatalomgyakorlást célozta és ennek volt eszköze, az egyes hatalomgyakorlási formák közötti különbségek elméleti megalapozása pedig hiányzott; azonban a gyakorlatban már megmutatkoztak a differenciálódás jelei. Ennek megfelelően vizsgálható például az Árpád-kori uralkodó törvényhozó, végrehajtó-rendeletalkotó, ítélkező, monetáris, fiskális, honvédelmi-főparancsnoki és egyéb tevékenysége.

A király közjogi állását meghatározó, számára politikai vagy gazdasági előnyt biztosító, adott időben érvényesülő jogszabályok összessége – a vázolt egyszerűsített rendszerelmélet szabályaival leírható rendszer elemei és azok összefüggései – jelentik a *ius regium* statikus oldalát, míg annak dinamikus oldalát a *ius regium* mechanizmusaiént azonosítható folyamatok adják. Az egyik ilyen mechanizmus az egyes királyi előjogok adott időbeni működése, eljárási-érvényesülési szabályai, míg a másik alapvető mechanizmus e jogosítványoknak az idő múlásával megfigyelhető változása, fejlődése, illetőleg a *ius regium* mint összesség alakulása, bővülése.

Végezetül, minthogy az államszervezet létrehozásának és alakításának legfőbb jogi normája az alkotmány,⁴⁸ az államszervezet jelenkori kategóriája és az Árpád-kori királyi hatalom egymásra vetítése nem summázható másként, mint a király alkotmányozó tevékenységének értelmezhetőségével. Az Árpád-korban nyilvánvalóan nem beszélhetünk egyetlen dokumentumban megjelenő chartális alkotmányról, és korunk alkotmányainak egyes tartalmi elemei (alapvető jogok, az alkotmánybíráskodás, az akkuzatórius büntetőeljárás alapelvei) is hiányoztak a jogrendszerből. Az alkotmány azonban felfogható úgy is, mint az államiság jegyeinek léte, az állam tényleges létezése és működése, illetve mint az állam jogi alaprendje. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy az Árpád-kor kialakulóban lévő államának is volt empirikus, illetőleg jogi értelemben vett⁴⁹ alkotmánya. E jogi alaprendet és kialakuló államszervezetet pedig törvényeivel, kiváltságok biztosításával, alapításaival, ítéleteivel és más intézkedéseivel döntően a király alakított

⁴⁶ LÁSZLÓ: *A király helye...* 186–187. pp.

⁴⁷ PETRÉTEI: i. m. 159–161. p.

⁴⁸ PETRÉTEI: i. m. 272. p.

⁴⁹ PETRÉTEI: i. m. 48. p.

ta a személyes királyság korában. Ennyiben tehát mondhatjuk, hogy az Árpád-kori királyok alkotmányozóként is tevékenykedtek.

A korona birtokjogának helye a ius regium rendszerében

A korona birtokjogában összefoglalható jogintézmények, előjogok, és azoknak más királyi jogokkal fennálló összefüggésrendszere jelentik tehát e jogok statikus oldalát. A korona birtokjogának funkciója végső soron – visszautalva Mezey megállapítására⁵⁰ – az, hogy a birtok és annak hasznai – a király patrimoniuma – képezik a király közjogi hatalmának materiális alapját.

Míg napjainkban az állami vagyonnal való gazdálkodás az államháztartás alrendszerében az időszakos költségvetés-zárszámadás mechanizmusa keretében történik, az Árpád-korban sem költségvetési-zárszámadási rendszerről, sem elkülönült államháztartási alrendszerekről nem beszélhetünk. A személyes (vagy patrimonialis) királyság korában a király magánvagyonra és az államvagyonra még nem különült el egymástól, azok közös kezelés alatt álltak,⁵¹ a gazdálkodás kereteit pedig a ténylegesen rendelkezésre álló források mértéke és a monarchia belátása szabta meg. A király tulajdonaként kezelhette az országot, mivel közjogi hatalma teljesen összefolyt birtokai feletti magánjogi uralmával.⁵² Más megfogalmazásban, a személyes királyság korában a közpénztár és közteher fogalmak még ismeretlenek, a közjövödelmek a király kincstárába folynak be.⁵³

Rendszerelméleti megközelítésben a király közjogi hatalmának materiális alapját képező rendszerelemek – funkcionális szempontból – a mai államszervezetben a fiskális és monetáris politikának feleltethetők meg. Ezek közül a monetáris politika – bár a *ius regium* egyik részjogosítványa – nem a korona birtokjogához tartozik. A királyi-állami vagyon kezelésének, az azzal történő gazdálkodásnak ma is fontos eleme, és a középkorban is az volt a pénzverés. Amikor a Szent István általi pénzverés indokoltságáról beszél, Hóman Bálint egyenesen úgy fogalmaz, hogy „önálló pénzverés nélkül a XI. századi Európa nem tudott szuverén keresztény uralkodót elképzelni”.⁵⁴ Nem véletlen, hogy a pénzverés e korban királyi monopólium volt, mitöbb, IV. Béla korától a jogosulatlan pénzverést is magában foglaló pénzhamisítás a legsúlyosabb közbűncselekmények, a hűtlenségi bűncselekmények körébe tartozott.⁵⁵

Ami a fiskális politikát illeti, amellett, hogy a rendelkezési jog az uralkodót illette, a király és a korona vagyoni érdekeinek védelmét a kincstár (*fiscus*) látta el, amely jogi személyként a *ius regium* alapján kezelte és igazgatta a koronajavakat, a koronára háramlott, urafogyott és az állami szükségletek kielégítésére szolgáló javakat.⁵⁶ A birtokból származó jövödelmek kivételével⁵⁷ a *ius regium* alapján a királyt illettő bevételek

⁵⁰ MEZEY: i. m. 49. p.

⁵¹ DEGRÉ: i. m. 74. p.

⁵² DEGRÉ: i. m. 74. p.

⁵³ BÓNIS: i. m. 82. p.

⁵⁴ HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916, 170. p.

⁵⁵ PÁRNICZKY: i. m. 54–55. p.

⁵⁶ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 54. p.

⁵⁷ DEGRÉ: i. m. 86. p.

(adók, jövedékek, vámok, monopóliumok) központi beszedése és kezelése, valamint a tárnokok tevékenységének irányítása⁵⁸ a kincstárt kezelő főtárnok, később tárnokmester feladata volt, aki igazgatási feladatai mellett már az Árpád-korban egyre szélesebb körben kapott bírói joghatóságot is.⁵⁹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy tárnokmestere nem csak a királynak lehetett, hanem saját bevételeik tekintetében például az ifjabb királynak, a hercegnek, a nádornak, az érseknek vagy éppen a királynénak is.⁶⁰

Az Árpád-kori királyi hatalomgyakorlásban a birtok mint egyfajta gazdasági (materiális) alap többféleképpen – aktív és passzív formában – jelenik meg. Az aktív formák tulajdonképpen a korona birtokjogának mint rendszerelemnek input – gazdaságilag bevételi – és output – gazdaságilag kiadási – oldalát képezik. A passzív forma pedig a királynak a királyi birtokokból és azok hasznaiból való tényleges és közvetlen részesülését jelenti. Ahogy *Kubinyi* – a birtok, a hatalom és a jog kategóriáinak vizsgálata során is idézett formában – megállapítja, e királyi birtokok összessége, azok hasznai és a királynak szolgáló népek biztosítják a királyi (utazó) udvartarás ellátását.⁶¹ Ez utóbbi esetben tehát a birtok lényege annak állagában jelenik meg.

A *ius regium* részjogosítványai közül a korona birtokjogának bevételi (input) oldalán találjuk az urafogyott (ehelyütt értsd: örökös nélkül maradt) jószágoknak a királyra háramlását, valamint a király személye, az ő vagy a korona közjogi méltósága ellen elkövetett hűtlenségi deliktumok miatti jószágvesztést vagy – általam helyesebbnek tartott szóval⁶² – vagyonkobzást (*confiscatio*). A korona birtokjogának kiadási (output) oldalán pedig a királyi birtokadományozás szabályai állnak. A birtokadományozás – *Béli* szavaival – a királynak és a szent koronának, illetve valamely úrnak hű szolgálatot teljesítők jutalmazása, kárpótlása, pontosabban szolgáltatásai viszonzása, illetve a jövőbeni hívebb szolgálatteljesítésre való ösztönzése végett a király és a nádor, illetve valamely magános (úr) által történő ingatlan-tulajdonátruházás.⁶³ E fogalomból a korona birtokjoga tekintetében nyilván a királyi adomány lesz érdekes. Ebben az esetben a birtok lényege – a királyi jog szempontjából – nem annyira annak állaga, mint inkább az általa (és hasznaiban) hordozott érték.

A királyi birtokok, azok hasznai az uralkodó számára tehát közvetlen gazdasági előnyt biztosítanak, míg a korona birtokjogának bevételi és kiadási oldala egy körforgásszerű folyamatban működik, aminek során a két oldal közötti arányeltolódások következtében változik a királyi kézen lévő birtokok mennyisége. A király maga dönt a rá háramlott vagy hűtlenség miatt elvont birtok sorsáról, későbbi adományozásáról, az ő akaratán múlik, hogy a birtok állagát vagy értékét használja-e ki. A birtokadományozás pedig oly módon jelenti a birtok állaga helyett értékének kihasználását, hogy az adomá-

⁵⁸ BORECZKY Elemér: *A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig*. Különlenyomat a Magyar Jogász-Ujság 1905. évi folyamából, Budapest, 1904. 8. p.

⁵⁹ MEZEY: i. m. 132. p.

⁶⁰ BORECZKY: i. m. 12. p.

⁶¹ KUBINYI: i. m. 14. p.

⁶² LÁSZLÓ BALÁZS: *A hűtlenség és annak büntetése az Árpád-korban*, in: *Studia Iuvenum Iurisperitorum 7.* (szerk.: Drinóczi Tímea, Naszladi Georgina, Novák Barnabás) Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2014. 63. p.

⁶³ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 75. p.

nyozás egyfelől a már teljesített hű szolgálat jutalmazására (ellenszolgáltatásra), másfelől a majdani vagy további hű szolgálatra történő ösztönzésre irányul.

A korona birtokjoga több szálon összefügg a *ius regium* más elemeivel, ezek az összefüggések jelentik rendszerelméletileg a rendszerelemek közötti kapcsolatot, kommunikációt. A jogalkotás, törvényhozás eredményeként keletkező dekrétumok – ahogy alább arra kitérek – számos szabállyal érintik a királyi jog ezen és más elemeit is. A birtokadományozás megjelenési formája pedig jellegét tekintve gyakran privilégium, ami az Árpád-korban ugyancsak a király akaratát hordozó jogforrás, tehát törvény.⁶⁴ A hűtlenségi marasztalás bírói aktus, ítélet. E marasztalásokról, vagyonkobzásokról pedig nem ritkán a későbbi adománylevelek számolnak be. További összefüggés, hogy az Árpád-kor végére az egyes királyi jogok megsértése – például a hadviseléssel kapcsolatos jogok vagy a pénzverési monopólium, a királyi oklevelek hamisítása – jellemzően hűtlenségi deliktumként büntetendő.

Társadalmi összefüggésrendszerben pedig a vagyonkobzás és a birtokadományozás olyan történelmi jelentőségű intézkedésekre mutathatnak, mint a királyi birtokszervezet és birtokpolitika reformja a Szűcs Jenő által „katonai antitalentumnak”, ugyanakkor az Árpád-dinasztia Szent István utáni „legnagyobb szervező tehetségének és legnagyobb realistájának” nevezett IV. Béla által.⁶⁵

A hűtlenség miatti vagyonkobzás

A királyi oklevelekben gyakorta került kifejtésre, hogy az alattvalói hűség jutalmat érdemel, míg a hűtlenséget kellő szigorral kell büntetni. Jó példa erre II. András 1223. évi levele, amely Gergely és István ispánok adományáról számol be: „a királyi tisztség méltósága megköveteli, hogy minden egyesek érdemeit megmérjük, és nekik az érdemek elvárásáért feleljünk, jogos és az ésszerűségnek megfelelő, hogy a hűtleneket és az igazságtalanság hajszolóit (*infideles et iniquitatis sectatores*) gyökerestől kiirtsuk és elpusztítsuk, a jókat és az igazságosságot szeretőket pedig, akik hűségesen cselekednek kellő időben az országnak és a király koronájának hasznára (*qui fideliter ad utilitatem Regie Corone, et Regni commodum se exercent*), bőkezű ajándékokkal ékesíteni ne késlekedjünk”.⁶⁶ E forrásból is kiderül, hogy a hűség címzettje és a hűtlenség beszámítási pontja is a király, illetőleg a korona. *Bónis* szavaival, e kettő együtt jelenti az államot.⁶⁷

Míg a személyes királyság idején a hűtlenség lényegében a felségsértést és felségárulást jelentette, az Árpád-kor végére a hűtlenségi cselekmények lényege kiszélesedik, közös ismertetőjele már a „hazafiatlan, államellenes vagy súlyosan társadalomellenes” magatartás.⁶⁸ Ilyen megítélés alá esik az 1220-as évektől kezdve az idegen fegyveres erőnek az országba hozatala, valamint (veszélyessége folytán) a nyilvános gyűjtogatás és pusztítás, IV. Béla korától a királyi oklevelek hamisítása, a pénzhamisítás és a várak-

⁶⁴ BELI GÁBOR: *Árpád-kori törvényeink*. In: JURA VI/1–2., 2000. 40–43. pp.

⁶⁵ SZÜCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*. História Könyvtár, Budapest, 2002. 26. p., 39–45. pp., 61–66. pp.

⁶⁶ WENZEL Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus VI*. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya. Pest, 1867. 419. p.

⁶⁷ BÓNIS: i. m. 83. p.

⁶⁸ BELI: *Magyar jogtörténet...* 179. p., PÁRNICZKY: i. m. 54. p.

kal űzött visszaélések, III. András korától pedig a királyi engedély nélküli várépítés és a lerombolni rendelt várak le nem rombolása.⁶⁹

Bár a hűtlenségi cselekményeket jelölő *nota-* vagy *nomen infidelitatis* (később *crimen-* vagy *flagicium infidelitatis*) kifejezések a XIII. század során terjedtek el az oklevelekben, azonban e deliktumok szűk köre már Szent István uralkodása alatt ismert volt. Szent István második dekrétuma rögzíti a vagyonkobzás három esetét, és e dekrétum következő mondatából kiolvasható, hogy a hűtlenségi esetek büntetése a vagyonkobzás mellett végrehajtható fővesztés volt: „Sem bármilyen vád miatt vagyona sérelmét el ne szenvedje senki, hacsaknem a király halálára vagy az ország eladására szervezkedett, vagy ha idegen tartományba menekült, akkor pedig vagyona a király hatalmába kerüljön. Azonban ha valaki a tanács által a király halálára vagy az ország eladására törvényesen találtatik, az fővesztés büntetésének vettessék alá, vagyona pedig érintetlenül maradjon épségben ártatlan fiainak”.⁷⁰ E fordulat nyilván csak a vagyonból a fiakat illető részre vonatkozik, ez vélhetően az osztály intézményének korai előjele, *Párniczky* ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a későbbi gyakorlat nem mindig érvényesítette ezt a „kedvezményt”.⁷¹ Szent László és Kálmán dekrétumai is érintik a királyi hatalom egyes területeit, a hűtlenség miatti vagyonkobzásra vonatkozó rendelkezéseket azonban nem találunk bennük.

II. András 1222. évi Aranybullájának⁷² rendelkezései kevés kivétellel a királyi jog körébe tartozó intézményeket szabályoznak, több rendelkezése a hűtlenség miatti vagyonkobzás szempontjából is releváns. A 2. artikulus kimondja: „sem mi, sem a mi utódaink *servienseket* soha el ne fogjanak, vagy fel ne dőlják, hacsak előbb meg nem idéztettek, és bírói ítélettel el nem ítéltettek”. A feldúlás itt a *serviens* birtokának feldúlását, vagyis a vagyonkobzást jelöli, mivel 1231-ig a jószágvesztés valóban annak felégetését, lerombolását jelentette.⁷³ A 8. artikulus a nádor ugyanígy rögzített (általános) bíraskodási hatalmát korlátozza: „de a nemesek ügyét, amely fővesztésre vagy birtokdúlásra vonatkozik, a király tudomása nélkül be ne fejezhesse”. E szabályok nem említik ugyan az *infidelitast*, mivel azonban a fő- és jószágvesztés annak rendes büntetése, e deliktumokra nyilván kiterjed a 2. és a 8. artikulus hatálya. A 12. artikulus pedig a *confiscatio* alól mentesíti a halálra ítéltetett férfi ártatlan feleségének hitbérét.

Végezetül a királyi hatalom által és mellett területi alapon kialakulóban lévő ifjabb királyi hatalom elismerésére utal az a cikk, amelyben II. András megígéri, hogy a *serviensek*, akik erre engedélyt kaptak, szabadon mehessenek a királytól annak fiához (és nyilván visszafelé is), és emiatt nem kell birtokaik pusztulásától tartaniuk.⁷⁴ A király ehelyütt és e körben a hűtlenségben történő marasztalás és a *destructio* alkalmazásáról mond le.

⁶⁹ PÁRNICZKY: i. m. 40. p., 54–55. pp., 63–64. pp.

⁷⁰ BAK, JANOS M. – DOMONKOS, LESLIE S. – SWEENEY, JAMES ROSS (ed.): *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, Volume 1. 1000-1031. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae, Tomus 1. 1000-1031.* Idyllwild, California, 1999. 9. p., ZÁVODSZKY LEVENTE: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* Stephaneum, Szent István Társulat. Budapest, 1904. 153. p.

⁷¹ PÁRNICZKY: i. m. 22., 27. p.

⁷² BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 32–33. pp.

⁷³ PÁRNICZKY: i. m. 37. p.

⁷⁴ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 33. p.

Az 1231. évi Aranybulla⁷⁵ rövidebb formában megismétli a kilenc évvel korábbi oklevél 2. artikulusát, és II. András ígéretet tesz az Aranybulla rendelkezéseibe ütköző módon elkobzott javak visszaszolgáltatására. A 22. artikulus pedig kimondja: „valahányszor valaki bírói ítélettel elítéltetik, a mi akaratunkon álljon magunknak megtartani vagy akaratunkból másoknak elosztani”. E javakkal valójában 1231 előtt is a király rendelkezett szabadon, így a valódi újdonságot a következő mondat hordozza: „tűzvést küldeni ugyanakkor nem akarunk az ő birtokaikra”. András tehát szakítani kíván a gyakorlattal, miszerint a jószágvesztés egyben elpusztítás. Az így megszerzett értékes királyi javak még inkább alkalmasak arra, hogy a király utóbb az érdemeseknek adományozza azokat.

A harmadik Aranybulla 1267-ben megismétli az 1222. évi dekrétum azon rendelkezését, miszerint a nemesek, akik erre engedélyt kaptak, szabadon mehessenek a királytól annak fiához vagy fordítva, és emiatt nem kell birtokaik pusztulásától tartaniuk.⁷⁶

III. András 1298. évi dekrétuma⁷⁷ a korábban állandósult és a szokásjogra is támaszkodó okleveles gyakorlatot veszi alapul.⁷⁸ Első két artikulusa a hűtlenség újabb magatartási formáit – a jogtalanul elfoglalt királyi vagy királynői jogok, bitorolt egyházi vagy nemesi birtokok, piacok vagy vámok vissza nem szolgáltatása, illetve ilyenek zsákmányolása – határozza meg, és vagyonkobzással sújtja azok elkövetőit. A tiltott magatartások különös szankciója az *excommunicatio*, ami a szentségekben való részesedés lehetőségének elvesztése mellett a felperesi perképeség elvesztését is jelenti,⁷⁹ a legmagasabb egyházi méltóságok egybehangzó akarata azonban kegyelmet biztosíthat alóla. A hűtlenségi cselekmények azonban természetesen maguk után vonják a vagyonkobzást is: „minden vagyonuktól pedig cselekményük okán fosszák meg őket, és az általuk okozott károk megtérítésének levonásával, és azoknak adva és ítélve, akiknek kárt okoztak, jószágaik maradék részei a király kezére szálljanak”. III. András törvénye szigorú szabályt tartalmaz a nemesek ártatlan fiaira nézve: „ugyanezek örökösei a szülői vétek miatt törvényes örökrészüktől megfosztva ne számoltassanak a nemesek között, és a nemesi jogok gyakorlásából, valamint a királyi udvarba bejárás jogából kizárva maradjanak, minden joguktól törvényesen megfosztva”. Azt is kiemeli azonban a király, hogy „Ami pedig másoké, adasson vissza saját és valódi urának”. *Kristó Gyula* hangsúlyozza, hogy az 1298. évi dekrétum említett rendelkezései elsősorban a bárók ellen irányultak, a gyakorlatban azonban nem tudtak megvalósulni; a lassan kialakuló tartományuraság ugyanis „szükségyszerűen került szembe a királyi hatalommal”.⁸⁰

A dekrétumok mellett a *confiscatio* intézményéhez kapcsolódó első oklevelek az 1222-es Aranybulla keletkezése előtti évekből maradtak fenn.⁸¹ A XII. századból mindössze azt az 1162. évi oklevelet érdemes kiemelni, amelyben III. István a korábbi soproni várszolgának, Farkasnak adományoz több rétet és malmot *Kacil*, *Vidza* és *Welen* falvakban, mert „ama hűtlennel szemben, akik azt a várat, amelyet közönségesen

⁷⁵ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 36–39. pp.

⁷⁶ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 40. p.

⁷⁷ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 47–48. pp.

⁷⁸ PÁRNICZKY: i. m. 63–64. pp.

⁷⁹ HAJNIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1899. 165. p.

⁸⁰ KRISTÓ GYULA: *Magyarország története 895–1301*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 272–273. pp.

⁸¹ PÁRNICZKY: i. m. 32. p.

Kapnak neveznek, el akarták foglalni, hüen mellém állt, és ezenfelül azok hűtlenségét sorban nyilvánvalóvá tette”.⁸² Ez a forrás is azt mutatja, hogy a hűtlenség miatti vagyonszerzés szorosan összefügg a királyi birtokadományozással, a konkrét hűtlenségi ügyek legfőbb megismerési forrásai a királyra háramlott birtokokra vonatkozó későbbi adománylevelek.

1221-ben II. András Korláth fia Benedek egykori erdélyi vajdát megfosztja minden birtokától és száműzetésbe küldi, Benedek hűtlensége miatt pedig feleségét, Tota asszonyt is megfosztották hitbéréért.⁸³ Úgy tűnik azonban, hogy a hitbér már az Aranybulla előtt is kivételt képezett a *confiscatio* alól, mivel András később visszaadja a vétlen feleség javait.⁸⁴

1232-ből maradt fenn Dénes nádor különös ítélete: Móric fia Péter azzal vádolta Poth fia Pothot, hogy az idegen fegyvereseket hívott az országba. Poth tagadta ezt, Péter pedig tanúk helyett a király levelét vitte a nádor elé, amelyben II. András magához vonta az ügyet. Mivel Péter a király előtt sem bizonyított semmit, őt marasztalták, és „Pothtal szemben a hűtlenség bélyege alá került, amelyben semmi többet nem mondhatott és magát nem tisztázhatta”.⁸⁵ A más hűtlenséggel alaptalanul vádoló tehát maga vált hűtlenné.

A vagyonszerzés gyakorlata az Árpád-korban IV. Béla korától a leggazdagabb. 1244-ben például István zágrábi püspök Brochun fia Márk ispánnak adja a Drenchyna nevű földet, amely korábban András gorai ispán által királyi engedéllyel Vechezlov fia Györgytől, pontosabban „a mondott hűtlennek fivéreitől és fiától elvétellett, és ugyanezek vissza sem válthatták”. E levélben egyértelműen rögzítésre kerül, hogy a hűtlenség miatt elkobzott vagyont a rokonok nem válthatják meg.⁸⁶ Ugyanebben az évben azonban IV. Béla egyik a korábban hűtlenségben marasztalt Simon bán fiának kegyelemből visszaadja apja *Buchk* nevű földjét.⁸⁷ Egy évvel később IV. Béla oklevele arról tanúskodik, hogy „Péter várnagyot ellenségeskedései és kicsapongásai miatt Sopronból kizárták és kitaszították”, míg bizonyos soproni tornya és házai hasznaikkal „jog szerint” a király kezére szálltak.⁸⁸ A tatárjárást követően tehát a határörvidékeken vélhetően hűtlenségnek minősültek a védelemért felelős személyek kihágásai is.

Egy 1263-ban kelt oklevél István fia Konrád hűtlenségéről számol be, aki idegenekből szervezett hadával a végeket pusztította, majd a cseh királytól kért privilégiumot magyarországi birtokaira, de e forrásban jelenik meg a pénzhamisítás (*falsam cudi faciens monetam*) is, mint hűtlenségi cselekmény.⁸⁹ 1265-ben pedig IV. Béla Panyit ispánt marasztalja, elmondva, hogy az ispán meghamisította az ügyben korábban eljáró Henriknek, a királyi udvar bírójának levelét.⁹⁰ Panyit büntetése itt csak bírság, nem úgy, mint hat évvel

⁸² NAGY IMRE (szerk.): *Sopron vármegye története. Oklevéltár I. 1156–1411*. Sopron, 1889. 2. p.

⁸³ SZENTPÉTERY IMRE (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I/I*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1923. 120. p.

⁸⁴ PÁRNICZKY: i. m. 33–34. pp.

⁸⁵ WENZEL: *Árpád-kori...* VI. 506. p.

⁸⁶ WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus XI.*, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottság, Budapest, 1873. 334. p.

⁸⁷ WENZEL: *Árpád-kori...* VII. 384. p.

⁸⁸ NAGY IMRE – PÁUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHELY DEZSŐ (kiad.): *Hazai okmánytár I. Codex Diplomaticus Patrius I.*, Győr, 1865. 32. p.

⁸⁹ PÁRNICZKY: i. m. 54–55. pp.

⁹⁰ FEJÉR, GEORGIUS: *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis IV/3.*, Budae, 1829. 284. p.

korábban, amikor Borych bán fia Pál királyi oklevelet hamisított, és ezért birtokai a királyra szálltak.⁹¹ Eszerint tehát csak a királyi oklevelek hamisítása minősült hűtlenségnek.

1270-ben Miskolc nembeli Panyit szörényi bán kapja meg V. Istvántól a hűtlenségben marasztalt Arnold ispán fia Miklós birtokát akinek vétke a király szavaival: „koronázási ünnepségünkre nem jött el, hanem saját Pölöske várába a mi és Magyarország német ellenségeit hívta”.⁹² A levél beszámol Miklós egyéb cselekedeteiről, így a vár környékének feldúlásáról is.

A IV. László korából fennmaradt oklevelek nagy száma és tartalma arról tanúskodik, hogy a királyi hatalom gyengülésével, a bárók hatalmának erősödésével a hűtlenségi esetek száma gyarapodott, megtorlásuk azonban egyre inkább elmaradt a korábbi szigortól.

Péter pozsonyi és mosoni ispán, a király főtálnoka 1279-ben Jakab pozsonyi bírónak adja a Plumnon nevű földet szolgálataiért, amelyeket „különösen udvarispánunkkal, Péter fia Jánossal szemben, aki a hűtlenség jegyével vagy címével (*titulo seu labe infidelitatis*) ugyanezen urunk, Magyarország legjelesebb királya ellen és ellenünk fellázadt, hűségesen és kegyesen nyújtott”.⁹³ Egy évvel később a király saját adományaként erősíti meg a fentieket, elmondva, hogy János azért esett hűtlenségbe, mert „pozsonyi várunkat ellenünk indítani igyekezett”.⁹⁴ 1283-ban IV. László Tamás váci püspöknek adja Adorján fia Zaheus minden jószágát, amelyek – ahogy az oklevélben áll – „az ország kipróbált szokásjoga alapján” a király kezére szálltak, mivel Zaheus „a szlavóniai részekről a belső harcok során összegyűjtve az ellenségeket, több kártevést, gaztettet és fosztogatást követett el”.⁹⁵

Legvégül említem az esztergomi káptalannak III. András ítéletét átíró 1299. évi levélét, miszerint Barla ispán és Divéki István fia István korábban a nádor előtt egymást kölcsönösen hűtlenséggel vádolták meg, majd mivel mindkét fél felajánlotta a bajvívást, a nádor azt elrendelte saját jelenlétére, minthogy az ügyben maga is érintett volt. Végül, amikor a király a saját jelenlétére vonta a párbajt, a nádor előbb nem tette azt át, később pedig István nem jelent ott meg, ezért őt III. András hűtlenségben marasztalta fő- és jószágvesztésre. A rendelkezés azonban a főbenjáró ítélethez hasonlatos: „István halállal lakoljon, bárhol is ériék, és összes akárhol lévő birtokai két részben királyi kezeinkre, harmad részben Barla és Izorló ispánok kezeihez és jogára szálljanak”.⁹⁶ A dekrétumok és egyéb okleveles források kapcsolatában megállapítható, hogy az Árpád-kor végén „a *ius regium* és a *nota infidelitatis* tekintetében az írott jog és a szokásjog megegyezett egymással”.⁹⁷

⁹¹ SZENTPÉTERY IMRE (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I/3*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930. 374. p.

⁹² WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus XII*. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Budapest, 1874. 6. p.

⁹³ WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus IX*. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya. Pest, 1871. 251. p.

⁹⁴ WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus IV*. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Pest, 1862. 217. p.

⁹⁵ WENZEL: *Árpád-kori...* IX. 350. p.

⁹⁶ IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ (kiad.): *Hazai okmánytár VI. Codex Diplomaticus Patrius VI*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1876. 441. p.

⁹⁷ PÁRNICZKY: i. m. 64. p.

A hűtlenség miatti vagyonkobzás jelensége tehát a jogi, társadalmi jelenségek igen széles körével kapcsolatban álló, a királyi hatalom erősségével vagy gyengülésével együtt hullámzó intenzitású jogintézmény volt az Árpád-házi uralkodók idején.⁹⁸ A hűtlenség mint *delictum publicum* büntetése főszabályként fő- és jószágvesztés (vagyonkobzás), aminek célja nem csupán a vagyon, hanem vagyonképesség elvonása. Béli szerint „a vagyonelkobzás a patrimonális királyság időszakában a felségsértés és a pártütés, a bírói teendők megszegése, karddal elkövetett emberölés, a házratörés, ispán általi tilalomszegések esetén alkalmazott jóvátételi, illetve bírságos jellegű vagyoni büntetés volt”.⁹⁹ A rendi korszakban aztán (az Árpád-kor utolsó évtizedeitől) a hűtlenségi büntetés kizárólag bírságos jellegű (a jószág a királyra, illetve a koronára háramlott), míg a becstelenségi deliktumok esetében jóvátételi, a nagyobb hatalmaskodás körében pedig – a rendszerint megváltható fővesztés mellett – vegyes jellegű vagyoni büntetés.¹⁰⁰ A hűtlenségi büntetésnél a fővesztés megváltása kezdetben kizárt, de az Árpád-kor végére ez a gyakorlat enyhült.¹⁰¹

Megjegyzendő még, hogy mindezekről különbözik a XIII. század első felében megjelenő főbenjáró ítélet, a közönséges gonosztevők büntetése. Őket is személyükben és minden vagyonukban ítélik el, de a marasztalt vagyona nem a kincstárra, hanem két(harmad) részben a bíróra (eredetileg és leggyakrabban a nádorra), harmadrészében a sértettre száll, érvényesül a visszavásárlási jog, és a nádornak lehetősége van méltányos eljárás követésére.¹⁰²

A vagyonkobzás fenti formáinál eltérően alakul a bírói joghatóság is. A hűtlenségi ügyekben – legalábbis eleinte – a király személyesen ítélkezik, hatalmaskodási ügyekben már előbb érvényesül a nádor kialakuló, és az 1222. és 1231. évi Aranybullákkal „kiteljesedő” általános bírói funkciója,¹⁰³ a közönséges gonosztevők „kiirtása” pedig a XIII. század második felétől a nádori törvényszék elsődleges feladata.¹⁰⁴

Fontos hangsúlyozni azt is, hogy a vagyonkobzás a fővesztés esetleges mellőzése esetén sem tekinthető pusztán szimbolikus büntetésnek. A hűtlenség miatti *confiscatio* ugyanis a birtokok elvesztése mellett a tisztségek, kiváltságok, az öröklési képesség, a gyámképesség és az atyai hatalom elvesztését is eredményezte.¹⁰⁵ A birtok mint a hatalom gazdasági alapja és a *confiscatio* összefüggésében pedig ide kívánkozik *Pármiczky* megállapítása, aki a vagyonkobzás jelentőségét négy – egy-egy gazdasági és politikai, valamint két szellemi – tényezővel magyarázza, amelyek közül a gazdasági tényező abban áll, hogy a király elvonja az ellenszegülő gazdasági hatalmának alapjait.¹⁰⁶

⁹⁸ LÁSZLÓ: *A hűtlenség és annak büntetése...* 89. p.

⁹⁹ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 175. p.

¹⁰⁰ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 175. p.

¹⁰¹ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 179–180. pp.

¹⁰² PÁRNICZKY: i. m. 56–57. pp.

¹⁰³ BÉLI Gábor: *A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig*. In: IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról (szerk.: Homoki-Nagy Mária) Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2011. 53. p., DEGRÉ: i. m. 113. p.

¹⁰⁴ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 234–235. pp. BÉLI Gábor: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Pécs, 2008. 94–104. pp., DEGRÉ: i. m. 115. p.

¹⁰⁵ LÁSZLÓ BALÁZS: *Gutkeled nembeli Joachim hűtlensége*. In: *Jogtörténeti XIX/2.*, 2014. 35. p.

¹⁰⁶ PÁRNICZKY: i. m. 20. p.

Az örökös nélkül maradt nemesi birtok királyra háramlása

A király, illetve a korona valamely öröklésre jogosult jogutód nélkül meghalt örökhagyó halála miatti, nemesi birtokban történő birtokszerezésének legnagyobb jelentőségét – a *ius regium* vizsgálata során – abban látom, hogy ez az a jogintézmény, ahol a királyi jognak a *Párniczky* által megfogalmazott, és általam is irányadónak tekintett tágabb fogalma leginkább megkülönböztethető a szűkebb – kifejezetten dologi jogi – megközelítéstől.

Ahogy arra a *ius regium* fogalmának meghatározásánál utaltam, *Béli* Gábor a királyi jogot a tulajdont korlátozó elidegenítési tilalomként írja le, amely korlátozás a korona, illetve a *fiscus* számára a király által fenntartott lappangó jogként az utolsó öröklésre jogosult halálával vagy valamely jogosult hűtlenségbe esésével éledt fel.¹⁰⁷ Míg azonban a hűtlenség jogkövetkezménye (a *confiscatio*) valamennyi jószágra kiterjedt, az urafogyott – vagyis törvényes örökös nélkül maradt – birtok koronára háramlásának szabályai az Árpád-korban a birtok eredete szerint differenciálódtak. A király által adományozott birtok öröklési rendjében pedig kialakult az adományos általi elidegenítésre vonatkozó királyi *consensus*, lényegében a korona lappangó dologi jogáról való lemondás intézménye. Már e megállapításokból látszik, hogy az örökös nélkül maradt birtok királyra háramlásánál dologi jog és öröklési jog találkozása figyelhető meg. A korabeli források vizsgálata előtt ezért elengedhetetlen a dologi és öröklési jelleg kérdésének körüljárása.

Párniczky felhívja a figyelmet arra, hogy *devolutio* és *caducitas*, vagyis az adománybirtok visszaháramlása és a törvényes öröklésben az urafogyott birtok király általi öröklése különböző birtokszerezési formák, utal azonban arra is, hogy más szerzők – így *Murarik* Antal, *Hajnik* Imre, *Illés* József, *Szladits* Károly – éppen a két eset hasonlóságát, a király általi törvényes öröklés háramlási jellegét, illetőleg az okleveles forrásokban a szignifikáns elkülönülés hiányát emelik ki.¹⁰⁸ *Béli* pedig a törvényes öröklés szabályait tárgyalva elvi síkon kifejezetten elhatárolja a két esetet, amikor megállapítja, hogy az urafogyott vagyonban, ami a törvényes és végrendeleti örökös hátrahagyása nélkül elhalt örökhagyó ősi és (adományozáson kívül) szerzett vagyona lehet, a király, illetve a korona örököl; míg az adományos jószág – mivel azon a királynak, illetve a koronának dologi joga áll fenn – eleve nem válik urafogyottá, így nem öröklési, hanem dologi jogon száll vissza ezekre.¹⁰⁹ E megközelítésben a (szűkebb értelemben vett) *ius regium*, a korona birtokjoga a király (korona) dologi szerzésére szűkül, a *caducitas* pedig öröklési jogi intézmény.

Szent István első dekrétuma az özvegy nő holtig tartó haszonélvezeti jogának szabályozásánál utal a királynak az örökhagyó halálozása miatti birtokszerezésére, amikor kimondja, hogy az özvegy nő halála után, ha a (korábban elhalt) férjnek rokonai nincsenek, a király lesz az örökös.¹¹⁰ E rendelkezés a fenti megkülönböztetésben a *caducitas*, és nem a *devolutio* esetéhez tartozik; ahogy *Béli* fogalmaz, ez a saját (öröklött) vagyonra

¹⁰⁷ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 72–73. pp.

¹⁰⁸ PÁRNICZKY: i. m. 17. p.

¹⁰⁹ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 136. p.

¹¹⁰ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 6. p.

vonatkozott,¹¹¹ az adományra nem. Első királyunk idejéből *Párniczky* még azt emeli ki, hogy a királynak az örökhagyó utáni birtokszerzése a szállásbirtokhoz és más öröklött birtokhoz hasonlóan az adománybirtokban is a vérségi köteléken alapuló öröklésre jogosultak után állhat be, és a király birtokszerzését megelőzi a kegyes adomány, még-hozzá királyi *consensus* nélkül¹¹² – *Párniczky* tehát ehelyütt még nem határolja el a király dologi és öröklési jogszerzését –; és Szent László korából is csupán annak lehetőségére utal, hogy a kegyes adományhoz esetleg királyi jóváhagyás kellett, bár az erre utaló igen kis számú forrásból az sem állapítható meg, hogy azok adománybirtokról szólnak vagy sem.¹¹³

Kálmán első törvényében jelenik meg a birtok eredete szerint megkülönböztetett öröklési rend, amely a vásárolt (adományozáson kívül szerzett) birtokot minden örökösnek meghagyni rendeli, míg a Szent Istvántól eredő adománybirtokra az emberi utódlás (vagy természetes leszármazás¹¹⁴) érvényesül, más királyoktól eredő adományokban pedig csak a leszármazók, ezek hiányában a testvér, majd annak leszármazói öröklőnek, míg ilyenek hiányában az adománybirtok – bármely királytól származott is – a királynak marad.¹¹⁵ A Szent Istvántól származó adománybirtok öröklési rendjének a nem adományos birtok öröklési szabályaihoz közelítését *Béli* szerint az indokolta, hogy e régebbi adománybirtokok a zavaros XI. században részben beleolvadtak a nem adományozott birtokokba, így az elkülönült öröklési rendjük a gyakorlatban már nem tudott működni.¹¹⁶ *Párniczky* szerint pedig Kálmán szándéka arra irányult, hogy az adománybirtok öröklési rendjét, amelyet Szent István tudatosan igazított az ősi birtok öröklési rendjéhez, a nem Szent Istvántól származó adományok esetén szigorítsa, amire vélhetően a királyi birtokállomány csökkenése indította.¹¹⁷ A korábban leírt megkülönböztetés szerint az adománybirtok királyra háramlása itt már dologi jellegű.

A szerzett birtok esetén a dekrétum a király általi öröklésről nem beszél, azonban feltehető, hogy a törvényes öröklési rend kimerülése után e birtok is a királyra szállt, akárcsak Szent István első dekrétuma alapján, de nem dologi, hanem öröklési alapon. Ezt későbbi okleveles források is alátámasztják.¹¹⁸ Kálmán rendelkezései részben a gyakorlatba is beépültek, ami leginkább a királyi *consensus* működésére utaló korabeli oklevelekben érhető tetten. *Béli* egészen a XII. század végéig kimutatja, hogy a monostoralapító vagy egyházak javára végrendelkező előkelők ingatlanvagyonukkal minden esetben csak királyi engedéllyel rendelkeztek, ha pedig élő rokonaik is voltak, akkor az öröklött és adományos birtok esetén az örökhagyó nekik is juttatott a vagyonból, illetve az ő beleegyezésüket is beszerezte a kegyes adomány tételéhez.¹¹⁹

¹¹¹ BÉLI GÁBOR: *Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpád-korban*. In: Ünnepi Tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára, *Studia sollemnia scientiarum politico-cameralium*, (szerk.: Kis Norbert, Peres Zsuzsanna) Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017, 101. p.

¹¹² PÁRNICZKY: i. m. 21. p.

¹¹³ PÁRNICZKY: i. m. 24–25. pp.

¹¹⁴ BÉLI: *Rendelkezés királyi beleegyezéssel...* 104. p.

¹¹⁵ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 26. p.

¹¹⁶ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 131. p.

¹¹⁷ PÁRNICZKY: i. m. 28–29. pp.

¹¹⁸ WENZEL: *Árpádkori...* VII. 125. p., 152. p.

¹¹⁹ BÉLI: *Rendelkezés királyi beleegyezéssel...* 101–102. pp.

Az 1222. évi Aranybulla alapján a *serviensek* öröklési rendjében a szabad rendelkezés megelőzi a maradékok (legközelebbi rokonok) törvényes öröklését, ezek hiányában pedig a birtok a királyra száll; mindezeket azonban megelőzi a leánynegyed kiadása is.¹²⁰ Az 1231. évi Aranybulla is ezt a szabályt tartja fenn,¹²¹ és lényegében ezekhez nyúlik vissza III. András 1291. évi dekrétuma is.¹²² E rendelkezések az öröklés rendjében, így a királyra háramlás terén sem tesznek különbséget a birtok eredete szerint, és nem szólnak a királyi *consensus*ról sem, mindezek alapján látszólag jelentősen csorbítják a király korábbi jogát az örökhagyó utáni birtokszerzésben. A jogtörténeti irodalom azonban egyetérteni látszik abban, hogy ezek a szabályok nem mentek át a gyakorlatba. *Párniczky* egyenesen azt fejtegeti, hogy a királynak eleve nem volt szándékában e szabály érvényesítése, a jogáról való ilyen mértékű lemondás, ezért a jogszabály szándékoltan „pongyola” megfogalmazása.¹²³ Elméleti szinten azonban megállapítható, hogy ha az adománybirtok öröklése valóban teljesen megegyezne a nem adományból származó birtokéval, akkor a *caducitas* és a *devolutio* megkülönböztetése is jóformán okafogyottá válna.

Az 1267-ben keletkezett harmadik Aranybulla lényegében a korábbi – az első két Aranybullától eltérő – gyakorlatot erősíti meg, amikor az örökös nélkül meghalt nemes birtokairól a szabad rendelkezést meg sem említve úgy rendelkezik, hogy azok el nem vehetők és senkinek nem adományozhatók vagy örökíthetők mindaddig, amíg arról a király előtt, az örökhagyó rokonai és nemzetsége jelenlétében nem döntenek a jog rendje szerint.¹²⁴ E szabályból arra lehet következtetni, hogy az öröklés rendjében a birtok eredete szerinti különbségek, és – ezért is a király jelenléte – a királyra háramlás szabályai is fennmaradtak az adománybirtok esetén.¹²⁵ Speciális szabályként e dekrétum a hadjáratban elhunyt nemes – bárhogyan szerzett – birtokaira a király birtokszerzését kizárja.¹²⁶ A bárhogyan szerzett birtok fogalmába e forrás esetében *Párniczky* szerint a megelőző és a későbbi okleveles gyakorlat alapján¹²⁷ az adománybirtok nem tartozhat bele. Ezzel szemben *Béli* több olyan oklevelet említ a XIII. század második feléből, amelyben a bármely módon szerzett birtok megjelölése kiterjed az adománybirtokra is.¹²⁸ *Párniczky* megállapítása ezért nem támadhatatlan. Továbbá a korábbi törvények és szokásjog alapján rokonok és nemzetség, illetőleg végrendelet együttes hiányában a *ius regium* alapján a király szükségképpen birtokszerzése továbbra sem zárható ki a szerzett birtokon sem.¹²⁹

E korszakból fennmaradt oklevelek közül példaként kiemelhető V. István 1270. évi, Máté aranymívesnek címzett birtokadománya, amely forrás általános jelleggel kimondja, hogy az örökös nélkül elhalt nemes földjének és birtokának a király kezére kell szállnia (*ad manus Regias deuolui debet*).¹³⁰ *Párniczky* e forrást a király öröklési jogá-

¹²⁰ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 32. p.

¹²¹ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 37. p.

¹²² BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 44. p.

¹²³ PÁRNICZKY: i. m. 36–37. pp.

¹²⁴ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 40–41. pp.

¹²⁵ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 132. p.

¹²⁶ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 41. p.

¹²⁷ PÁRNICZKY: i. m. 63. p.

¹²⁸ BÉLI: *Rendelkezés királyi beleegyezéssel...* 106–108. pp.

¹²⁹ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 136. p.

¹³⁰ WENZEL GUSZTÁV: *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus III.* Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya. Pest, 1862. 237. p.

nak (és nem az adománybirtok hátrahagyásának) forrásaként említi,¹³¹ azonban az oklevél tartalma arra utal, hogy az érintett birtok az elhunyt Salamon által korábban örökölt adománybirtok volt, ami – szemben a vásárolt birtokkal egy tekintet alá eső, királyi jóváhagyással elidegenített adománybirtokkal – nem veszítette el adományi jellegét.

Mindezek alapján *caducitas* és *devolutio* viszonyát a rendszer-szempontról, funkcionális megközelítésben, tehát a király (a kialakuló állam) hatalmának gazdasági alapja szempontjából az alábbiak szerint látom. A *caducitas* esetében a szokásjog és az írott jog által meghatározott törvényes öröklési rendben – ez a *lex generalis* – az urafogyott vagyont a király, illetve a korona szerzi meg. Ehhez képest az adománybirtok és a *devolutio* esetében, ha a király nem mond le a dologi jogáról, úgy a törvényes öröklés *lex generalis* jellegű szabályai helyett meghatározza az öröklés különös rendjét. Ha pedig elfogadom – és elfogadom¹³² – azt a megállapítást, hogy az Árpád-korban a király akarata megjelenési formájától függetlenül: törvény¹³³, akkor az adománybirtok öröklési rendje is, bár privilegiális jellegű, de törvényes öröklési rendet képez, amely tehát *lex*, méghozzá a törvényes öröklés általános rendjéhez képest *lex specialis*.

Teleológiai szempontból a *caducitas* inkább hasonlítható a mai magyar jog törvényes öröklési rendszerében az állam mint szükségképpen örökös megjelenéséhez, mivel a törvényes örökösök körét ésszerű határok közé szorítva kizárja annak veszélyét, hogy egy értékes vagyonelem uratlanná, bizonytalan jogi helyzetűvé váljon, vagy túlságosan elaprózódjon. Ez célszerűségi-jogbiztonsági kérdés. Ezzel szemben a *devolutio* esetében a birtokban megtestesülő gazdasági hatalom látszik elsődlegesnek, mivel a dolog állagáról a király meghatározott személyi kör javára az adományozással lemond ugyan, ez a lemondás azonban nem korlátlan és feltétlen, hanem a birtok a *consensus* hiányában – a lehetséges örökös kör kimerülésének esetére – mindvégig a királyra néz. A királynak tehát várománya van a dolog állagára nézve, amellyel később – a visszahátrahagyás után – ismét rendelkezhet, kihasználhatja annak gazdasági erejét. E funkcionális megközelítésben azonban inkább előbbi megállapítás igaznak látszik a *caducitas* és a *devolutio* jelenségére is: mindkettőnek feltétele egy – bár részben különböző – törvényes öröklési rend kimerülése, mindkettő megakadályozza a bizonytalan jogi helyzet – az uratlanság – tényleges létrejöttét, és mindkettő biztosítja a királynak a dologban megtestesülő gazdasági hatalmat, ami politikai hatalmának gazdasági alapját is képezi.

Ha pedig elfogadjuk a patrimonialis államszemlélet azon megállapítását, hogy az Árpád-kori hatalom közjogi rendjét – különösen a gazdasági jelentőségű jogintézmények körében – magánjogias elemek szövik át, akkor nincs elvi akadálya annak sem, hogy a dologi jellegű *devolutio* mellett a *caducitas* öröklési jellegű jelenségét is a tágabb értelemben vett *ius regium* egyik részjogosítványának tekintsük, mivel ez is a király (egyébként magánjogias) közjogi hatalmát gazdasági-politikai előny biztosításával megalapozó jogintézmény.

¹³¹ PÁRNICZKY: i. m. 49. p.

¹³² LÁSZLÓ: *A király helye...* 190. p.

¹³³ BÉLI: *Árpád-kori törvényeink...* 40–43. pp.

A királyi birtokadományozás

A *ius regium* vagyonerdekű elemeinek, a *fiscalia regum* körének egyik legfontosabb részjogosítványa a királyi birtokadományozás. A hűtlenséghez és az örökös nélkül maradt nemesi birtok királyra háramlásához képest birtokadományozás tárgyában nagyobb számú okleveles forrás áll rendelkezésre. Ennek nyilvánvalóan egyik oka az, hogy – amint kiderülhetett az előző két fejezetben hivatkozott forrásokból is – a hűtlenség miatti vagyonkobzásról és az örökös nélkül maradt birtok – akár dologi, akár öröklési címen – királyra háramlásáról beszámoló oklevelek tárgya általában éppen e birtokok későbbi adományozása. A birtokadományozás további esete a már kézen lévő birtokra kért új adomány (*nova donatio*), amelynek *Degré* két főbb esetét különbözteti meg: új király hivatalba lépése után, illetve a korábbi adománylevél elvesztése estén vagy ha adománylevéllel egyáltalán nem rendelkezett a jogszerző.¹³⁴

Általánosságban megállapítható, hogy az Árpád-kor végéig a birtokadományozás alapvetően királyi (legfeljebb ifjabb királyi vagy hercegi) jogosítvány volt, ami célját tekintve ellenszolgáltatás nyújtására, jutalmazásra vagy lekötelezésre irányult, jellegében pedig úgynevezett „tisztá” (a szolgálaton és érdemeken túlmutató vagyoni ellenszolgáltatás nélküli) és „teljes” (királyi kézből kapott, tulajdon- és birtokátruházást jelentő, perlést nem igénylő) adomány formájában történt.¹³⁵ Az adományozásra a XII. század végétől kezdődően írott adománylevélben, jellemzően az adományosnak és érdemeinek, a jószágnak és tartozékainak, az adomány jogcímének és az adomány feletti jogoknak (főként az öröklés rendjének – korábbi megállapításom szerint a speciális törvényes öröklési rendnek) pontos rögzítésével került sor.¹³⁶ Ez utóbbi adományosi jogokkal és öröklési renddel függ össze a már többször érintett királyi *consensus*, az adományos élők közötti vagy halál esetére szóló rendelkezésére vonatkozó királyi engedély, ami végső soron a király (korona) dologi jogáról, várományáról történő lemondást jelentette.

Királyi adományban nem csupán természetes személyek részesülhettek, hanem közületek is, például a királyi hospesközösségek, amelyek gyakran kaptak kiváltságlevelekben a királytól szükségleteik és szolgáltatásaik fedezetére legelőket, kaszálókat, erdőket, de arra is volt példa, hogy a monarcha egy vagy több falut csatolt népeivel és földjeivel együtt valamely hospesközösséghez. Az adomány ellenszolgáltatása az alattvalói hűség megkövetelése, egyes hospesközösségek szabadságleveleiben azonban találunk kifejezetten az adományhoz kapcsolt kötelezettségeket is. Jó példa erre a győri hospesek 1271. évi privilégiuma,¹³⁷ amelyben V. István „hogy megjavítandó épületeikhez vesszejük és cölöpjeik legyenek, és hogy a földműveléshez és udvaraik számára több földjük legyen”, nekik adja „azt a bizonyos szigetet népeivel együtt, amely a Dunán a győri várral szemben fekszik nyugat felől, erdőivel, legelőivel és halászhelyeivel egyaránt”. Megkapták továbbá a győriek „a győri vár Malomsoknak nevezett földjét, amely a Dunán túl egészen Zámolyig terjed, és amelyet korábban minden hasznával és tartozékával együtt” adományozott a király, valamint „bizonyos, a Zerphel kolostorhoz

¹³⁴ DEGRÉ: i. m. 157. p.

¹³⁵ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 75–77. pp.

¹³⁶ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 77–82. pp.

¹³⁷ ENDLICHER, STEPHANUS LADISLAUS: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, Scheitlin & Zollikofer. Sangalli, 1849., 526. p.

tartozó, Terendoiulnak nevezett és a Rába mentén fekvő üres (gazdátlan) földet minden hasznával, úgy hogy eltűnjön közülük a rosszindulatúak ingerkedése”¹³⁸

Ahogy *Degré* is kiemeli, a királyi birtokadomány – és ez kiderül az okleveles források *arenga* szövegeiből is – nem jótékonyosság a király részéről, hanem lovagi kötelezettség a jó szolgálatok jutalmazására és politikai célú eljárás a hűség biztosítására, lekötésre és annak biztosítására, hogy az adományos (vagy később az általa kiállított katoná) lovagi fegyverzetet szálljon harcra a király zászlaja alatt.¹³⁹

Ami a dekrétum-jellegű forrásokat illeti, a birtokadományozás először Szent István második dekrétumában jelenik meg, amikor a király úgy rendeli, hogy „mindenki uralja sajátját és egyaránt a királyi adományokat, amíg él”, majd hozzáteszi, hogy „ennek élete után maradékai ugyanolyan uralommal következzenek”.¹⁴⁰ E rendelkezés alapján az adománybirtok a maradékok között, tehát az általános szabály szerint öröklődik. Ahogy *Párniczky* fogalmaz, e rendelkezésekkel Szent István saját örökletes adományait beállítja a fennálló tulajdoni és öröklési rendbe.¹⁴¹

Kálmán első törvénye az előző fejezetben kifejtettek szerint differenciáltan rendelkezik az adománybirtok örökléséről attól függően, hogy az adomány Szent Istvántól vagy bármely másik királyunktól származott-e,¹⁴² a gyakorlatban azonban leginkább annyi hatása érvényesült, hogy az osztályt követően adományozott birtokban csak az adományos leszármazói örököltek.¹⁴³ Ez az örökös kör tehát valójában annál is szűkebb, mint amit Kálmán a nem Szent Istvántól származó adománybirtokokra megállapított.

Az 1222-es és 1231-es Aranybulláknak a birtokadományozással kapcsolatos rendelkezéseinek értékelése elválaszthatatlanul összefügg II. András birtokpolitikájával. Úgy tűnik, a köztudatban II. András volt a gyenge király, aki elherdálta a királyi birtokokat, aki drága és sikertelen hadjáratokat vezetett Halicsba, aki a magyar előkelőkkel szemben az idegeneket pártolta, aki nem tudta megtorolni feleségének meggyilkolását, és akire a királyi *serviensek* rákényszeríthették akarataikat, ami az 1222. évi Aranybullában öltött testet.¹⁴⁴ Visszafogottabban értékel *Kristó* Gyula, aki a király gazdaságpolitikájának problémáját úgy foglalja össze, hogy II. András a királyi birtokrendszeren alapuló jövedelmek helyett a királyi jogon szedett regálék rendszerére kívánt áttérni, erre azonban az ország gazdasága nem volt alkalmas.¹⁴⁵

Az 1222. évi Aranybullában a királyi birtokpolitika korlátját képezik azok a törvénycikk, miszerint egész várspánságokat (és tisztségeket) örök jószágul a király nem adományozhat, a szolgálattal szerzett birtokot pedig nem lehet visszavonni, illetőleg idegeneknek (az országon kívülieknek) birtokot adományozni nem lehet, a már eladományozott ilyen birtokot pedig meg kell váltani.¹⁴⁶ Megígéri a király azt is, hogy ha valamely tisztséget viselő jobbágya hadjáratban meghal, annak tisztségét fiának

¹³⁸ LÁSZLÓ Balázs: *A győri hospesek Árpád-kori privilégiumai*. In: Győri Tanulmányok 34. Tudományos Szemle. Győr, 2013. 119. p.

¹³⁹ DEGRÉ: i. m. 153. p.

¹⁴⁰ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 9. p.

¹⁴¹ PÁRNICZKY: i. m. 21. p.

¹⁴² BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 26. p.

¹⁴³ PÁRNICZKY: i. m. 29. p.

¹⁴⁴ LÁSZLÓ Balázs: *Királyi jog az Aranybullákban*. In: JURA XXIII/1. 2017. 286. p.

¹⁴⁵ KRISTÓ Gyula: *Az Aranybullák évszázada*. Magyar História sorozat. Gondolt Kiadó. Budapest, 1976. 54–57. pp.

¹⁴⁶ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 33–34. pp.

vagy fivérének biztosítja, míg az így elhunyt *serviens* fiát belátása szerint részesíti adományban.¹⁴⁷ A második Aranybullában az 1222. évi Aranybullában foglaltakhoz hasonló rendelkezések olvashatók az egész várbirtokok eladományozásának tilalmáról és az örökös nélkül maradt vagyonnak a királyra háramlásáról, míg a külföldieknek történő birtokadományozás tilalma kiegészül ezek méltóságra emelésének tilalmával is, „ugyanis az ilyenek viszik ki az ország gazdagságát”.¹⁴⁸

A királyi birtokadományozás működésével, a külföldiek támogatásával és a királynak a bevételei növelésére irányuló kísérleteivel kapcsolatos ellenérzések IV. Béla uralkodásának első szakaszában a birtokadományok visszavételéből fakadó elégedetlenséggel egészültek ki, míg a tatárjárás pusztítása a földbirtokosi szerkezetben helyenként „hatalmi” vákuumot idézett elő, felélesztve a környező területek földesurainak éhségét, birtokigényét.¹⁴⁹ Amikor a tatárjárást követően IV. Béla birtokpolitikája – e vákuum betöltése, az ország újjáépítése, védelmi rendszerének fejlesztése, és (nyilván) saját hatalmának újabb lekötelezéseken alapuló megszilárdítása érdekében – megváltozott, ezzel a nemesség egy részének csalódást okozott, így bár szervező és országépítő tevékenysége dicséretes volt, méltán nem örvendhetett nagy népszerűségnek e rétegek körében.¹⁵⁰ Az 1267. évi dekrétum legfontosabb előzménye azonban – álláspontom szerint – nem (közvetlenül) a nemesi elégedetlenségben keresendő, hanem a IV. Béla és fia, István ifjabb király (a későbbi V. István) hatalmi harcában. A két szembenállónak lekötelezések, birtokadományok segítségével minél erősebb bázist kellett kiépítenie maga körül.¹⁵¹

Az 1267. évi dekrétum az Esztergomban gyűlésező királyi szolgák (nemesek) petíciója volt, amit IV. Béla a fiaival és a bárók bejegyzésével fogadott el. E gyűlés résztvevői azért írták össze jogaikat, mert a nyúlszigeti, 1266. évi békéjükben a király és idősebb fia, István a hatalommegosztás lényegi szabályait rögzítették ugyan, azonban nem érintették érdemben a királyi szolgák helyzetét. E megegyezés előzménye pedig a *Béli* Gábor által a „kettős királyi kormányzat formális kiindulópontjaként” aposztrofált, 1262. december 5. napját megelőzően kelt Pozsony-környéki egyezmény.¹⁵² E békékben Béla és István az előbbinek országa mellett nem kívántak egy másik országot létrehozni, hanem csupán a két uralkodó elkülönült hatalmi szféráját hozták létre, ahol is IV. Bélának mint királynak országa, Istvánnak pedig csak kormányzata volt.¹⁵³

Ilyen közegben, a király és az ifjabb király egyfajta egyezségeként, közös aktusként, akarataként született tehát a harmadik Aranybulla, amelyben Béla és István nemcsak arra vállaltak garanciát, hogy bizonyos szabadságokat biztosítanak a nemeseknek, és ezek jogait nem sértik, hanem arra is, hogy ennél többet egyikük sem ígérhet nekik. Ez pedig annak kijelölése mellett, hogy a királyi jog meddig terjeszkedhet, annak rögzítését is jelenti, hogy a királyi jog határai sem sérthetők további korlátozások útján. A dekrétum ígéretet tesz a korábban elvett várföldek és udvarnoki földek visszaadására,

¹⁴⁷ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 33. p.

¹⁴⁸ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 38. p.

¹⁴⁹ LÁSZLÓ: *Királyi jog...* 290. p.

¹⁵⁰ KRISTÓ: *Az Aranybullák évszázada...* 106–129. pp.

¹⁵¹ LÁSZLÓ: *Királyi jog...* 290. p.

¹⁵² BÉLI Gábor: *Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között.* In: *Jogtörténeti Szemle* 2013/1. 2013. 1–3. pp.

¹⁵³ BÉLI: *Egy különös törvényszék...* 3–4. pp. SZÜCS: i. m. 164. p.

nehogy az ott letelepedett népek a kiváltságolt hospesek státuszába jussanak, sértve ezzel a földesúri jogokat, érdekeket, megígéri továbbá a nemesektől elvett és a király vagy királyné szabad népeinek, az udvarnokoknak vagy várnépeknek adott birtokok visszaállítását is.¹⁵⁴

A birtokadományozás dekrétumokban található szorosabban vett működési szabályai lényegében egyetlen fontos kérdésre, az öröklési rendre és a királyra háramlás kérdésére vonatkoznak, míg az Aranybullák nagy részben a korszak politikai-hatalmi helyzete által meghatározott korlátozásokat, pontosabban erre vonatkozó – a későbbi gyakorlatban kevésbé megvalósuló – ígéreteket tartalmaztak. Ennek magyarázatát abban látom, hogy a birtokadományozás legfőbb, törvény erejű szabályozása maga az adomány, az adománylevél lehetett. Igaz ugyanis, hogy az Árpád-kori királyi adomány mint teljes adomány tulajdon- és birtokátruházást jelentett, maga az adományozás aktuusa azonban jellegét tekintve nem annyira az ajándékozási aktusra vagy napjaink ajándékozási szerződésére hasonlított, hanem közjogias királyi akaratnyilvánítás, rendelkezés volt. Ahogy arra a királyi birtokadomány által felállított különös öröklési rend kapcsán már utaltam, a királyi birtokadomány privilégium jellegű királyi rendelkezés, és mint ilyen, lényegében minden egyes királyi adomány: törvény.

A királyi birtokadományozás további jellegzetességei közül az okleveles forrásokban megmutató királyi *consensus* az előző fejezetben bemutatásra került, míg az adománylevelek jellemző tartalmi elemei köréből a birtok pontos meghatározásának módja vagy a harmadik személy jogsérelmének hiányára utaló kitétel, illetőleg a birtokba történő beiktatás gyakorlata a király közjogi jogállása és a birtok mint a közjogi hatalom gazdasági alapja szempontjából kisebb jelentőségűek, ezért ehelyütt részletebben nem foglalkozok velük.

A birtokadományozással együtt érdemes azonban rövid említést tenni a tisztségek adományozásáról is. A személyes királyság korában a király természetesen magának tartja fenn a legfontosabb tisztségek betöltésének jogát, ennek során a rátermetség mellett jelentőséggel bír a király személye iránti hűség is. A szolgálat és hűség fizetsége jellemzően olyan birtokadomány volt, amely biztosította nemcsak megélhetésüket, de tisztségükhöz méltó életvitelüket is, és további hűséges szolgálatra ösztönözhetette őket.¹⁵⁵ A birtokadományra azért volt szükség, mert tisztségükből eredő jövedelemre csak az ispánok tettek szert, az országos és udvari tisztviselők nem, emiatt is kaphattak utóbbiak – birtokadomány helyett – ispánságokat.¹⁵⁶

Záró gondolat

Az Árpád-kori magyar jog intézményeinek vizsgálata során szembe kell nézni a források korlátozott száma jelentette kihívással. A *ius regium* és a korona birtokjogának tárgyalása során sem támaszkodhatunk több forrásra ma, mint évtizedekkel ezelőtt a témát alaposan feldolgozó *Párniczky Mihály*. Az elérhető okleveles források keletkezé-

¹⁵⁴ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 40. p.

¹⁵⁵ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 75. p.

¹⁵⁶ MEZEY: i. m. 133. p.

se között évek, akár évtizedek telhetnek el, így nehéz volna olyan képet leírni az Árpád-kori jogról, amely hézagok, megszakítások nélkül végigvezetne e három évszázadon.

Új impulzust a korszak közjogának, a királyi jognak vizsgálatához ezért leginkább az új megközelítés, az új vizsgálati keret adhat. Erre teszek kísérletet egy funkcionális-rendszer szemléletű vizsgálattal, amellyel megkísérlem áthidalni a magyar államiság kezdeti időszaka és napjaink között eltelt több évszázadot – annak minden társadalmi és jogi változásával együtt – annak érdekében, hogy az Árpád-kor jelenségeit a jelenkori társadalmi- és jogrendszerben beágyazott fogalmainkkal is megfelelően leírassuk, ezáltal is közelebb hozva a jogtörténetet a ma jogászához.

Végezetül, e dolgozatban (tudatosan) nem került megválaszolásra az a kérdés, hogy mikor jött létre a magyar állam. Olyan változó, fejlődő jelenségek, intézmények alakulását vizsgáltam, amelyek állami funkciókhoz kapcsolódnak, ezáltal alkalmasak lehetnek valamiféle államszerű működés feltételezésére, igazolására. Azonban a bemutatott folyamatokban a szemlélők – az államról vallott felfogásuk szerint – más és más pontokon láthatják meg az állam születését, működését.

BALÁZS LÁSZLÓ

SUBSTANCE, ROYALTY, LAW – RIGHT TO SUBSTANCE OF THE CROWN IN THE ARPAD ERA

(Summary)

When talking about the state, several key words of the aspect of the investigation may be: substance, royalty and law.

In regard of the Arpad Era, the key word 'substance' can be found in the theory of patrimonial monarchy while the word 'royalty' belongs to the theory of personal monarchy. If we choose the key word 'law' for the investigation, our way of describing the evolving state, state organization, the power of the monarch and the legal system goes through '*ius regium*'.

Ius regium – in a wider sense – means: laws and legal institutions establishing the power of the monarch based on public law, also providing him with political and economic benefit. Searching for a new aspect in the investigation of *ius regium*, I try to adopt a simplified general systems theory to the elements of *ius regium*. In doing so I hope to find a theoretic way to compare the evolving state and public legal system of the Arpad Era to those of nowadays which comparison could bring legal history closer to our contemporaries.

In this simplified general systems theory the starting point is the function and designation of the elements of *ius regium*, which I find quite similar to those of the elements of the state organization nowadays (legislation, public administration, jurisdiction, fiscal, monetary or military policy, etc.).

The function and designation of fiscal policy can be related to '*fiscalia regum*', the elements of *ius regium* of substantial interest, significant elements of which are the privileges named 'right to substance of the crown'.

In this simplified general systems theory the elements of the right to substance of the crown can be – from the aspect of the monarch – described in an I/O system: On the output side we find '*donatio*' and on the input side we find '*confiscatio*' and '*devolutio*'. In the end, comparing to *devolutio* I also find '*caducitas*' to have the same purpose and function in the system.

LIKTOR ZOLTÁN ATTILA*

„Ülj törvényt, Werbőczy”

*A Tripartitum a jogalkotás és jogalkalmazás tükrében.
500 éves a magyar nemesség „bibliája” – Gondolatok
Werbőczy István szellemi hagyatékához*

*„Elmegy a kútágas,
Marad csak a kútja,
Meg híres Werbőczy
Úri pereputtya.
Árvult kastély gondját
Kóbor kutya őrzi,
Hivasd a törvénybe,
Ha tudod, Werbőczy.”*

(Ady Endre: *Ülj törvényt, Werbőczy*)

„Árvult kastély gondját kóbor kutya őrzi, hivasd a törvénybe ha tudod Werbőczy” – gúnyolja az „Ülj törvényt, Werbőczy” című alkotásában Ady Endre a jogászfejedelmet. A századfordulón keletkezett vers híven tükrözi a ’haladó szellemiség’ máig ható tekintélyellenes megnyilvánulását. Holott – ahogyan arra *Habsburg Ottó* is emlékeztet – a történelemben általában valami sem nem fehér sem nem fekete, hanem a kettő között van. Az elmúlt évszázad (leszámítva bizonyos évtizedeket) ugyan nem kedvez(ett) kifejezetten a jogászfejedelem emlékének és szellemi hagyatékának¹ (az alkotmányos gondolkodásnak, a valódi hatalommegosztás hagyományának, a jog uralmának, a jogállamiságnak, a sajátos magyar szellemiségnek, jogi gondolkodásmódjának, a Szent Koro-

* PhD-ösztöndíjas, PPKE Jog- és Államtudományi Kar

¹ A Hármaskönyvre utalva mondja maga Paczolay Péter az alkotmánybíróság korábbi elnöke (2008–2015) is, hogy „ez a munka önmagában is az önkény és a hatalom korlátja, nem a modern értelemben természetesen, de a jogbiztonságot és a joguralmat szolgálta”, lásd: PACZOLAY PÉTER: *A király igazsága*. In: Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó, Budapest, 2014. 371–391. pp.

na-tannak², a szabadságeszménynek³, az utóbbi időben mégis változni látszik a hozzáállás.⁴ Werbőcznek nemcsak örökségét, magát a személyét is igyekeztek/igyekeznek befekéltetni.⁵ A jog- és történettudomány képviselőinek tekintélyes része tett erőfeszítéseket az utóbbi időben annak érdekében, hogy Werbőczy és öröksége – illetve a Jagellókor (1490-1526) – megítélésén javítsanak.⁶ A szélsőségesen eltérő megítélésre maga Trócsányi László igazságügyminiszter is utalt a Hármaskönyv születésének 500. évfordulóján rendezett (2014) ünnepségen, kiemelve azt, hogy „*egyese a Tripartitumot történeti alkotmányunk vívmányai közé emelik, míg mások a jogtörténeti könyvtárak polcaira számúznék*”.⁷ Trócsányi László kiemeli, hogy „*Werbőczy egyértelműen nagy formátumú történelmi személyiség, európai összehasonlításban is kiemelkedő jogtudós, közéleti személyiség, államférfi, diplomata, művének óriási jog- és kultúrtörténeti hatása volt és bizony még van ma is*” utalva az alkotmánybíróági gyakorlatra, amely az (új) polgári törvénykönyv kodifikációja kapcsán visszautalt magára a Tripartitumra.⁸

A Jagellókor (1490-1526) általában a süllyedés és a romlás évtizedeiként, Jagellókirályaink pedig gyengekező, tehetetlen bábokként élnek a történelmi köztudatban. A korszak megítélésére alapvetően három kiemelkedő esemény nyomta rá szinte levakarhatatlanul csúfos bélyegét, amely az egész, Mátyástól Mohácsig terjedő évtizedeket beárnyékolja. Ezek vitathatatlanul (1) a Mátyás utáni trónharcok,⁹ azaz lényegében egy polgárháború¹⁰ és a Habsburgokkal kötött (1491) pozsonyi béke¹¹ (2) az 1514-es Dózsa-felkelés¹² és (3) maga a 'záróakkord', Mohács.¹³ Talán mindenki előtt ismert az 'idegen, az országot, annak viszonyait, szokásait, jogrendjét nem ismerő, az országgal nem törő-

² BÓDI STEFÁNIA: *Szent Korona-eszme jelentősége a magyar közjogi gondolkodásban, különös tekintettel Werbőczy Tripartitumára*. In: Csehi Zoltán – Szabó István – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Pázmány Press. Budapest, 2015. 55–74. pp.

³ VÖLGYESI LEVENTE: *A magyar rendi szabadságeszme fejlődése, különös tekintettel a Hármaskönyvben fellelhető szabályozásra*. In: Csehi Zoltán – Szabó István – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Pázmány Press. Budapest, 2015. 209–225. pp.

⁴ A Jogtörténeti Szemle egy teljes számot szentelt a jogtudós és műve emlékének. (2015:1).

⁵ ZLINSZKY JÁNOS: *Mit jelképez ma Werbőczy?* In: Csehi Zoltán – Szabó István – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Pázmány Press. Budapest, 2015. 13–21. pp.

⁶ 2014-ben az Akadémián került sor a nagyszabású rendezvény megtartására, amelynek témája kifejezetten a Hármaskönyv volt.

⁷ <http://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/hirek/trocsanyi-a-nemzeti-jogalkotas-resze-a-vedendo-nemzeti-identitasnak> (2017. 10. 01.)

⁸ Lásd: 43/2012 AB hat. 49. „*Magyarország magánjogi hagyományait vizsgálva megállapítható, hogy már a középkori országos szokásjogot összefoglaló Tripartitum tartalmazta az örökléssel kapcsolatos – a maga idejében természetesen rendi jellegű – szabályokat*”.

⁹ KUBINYI ANDRÁS: *Két sorsdöntő esztendő (1490–1491)*. Történelmi Szemle XXXIII (1991) 1-2:1–54. pp.

¹⁰ NEUMANN TIBOR: *A zavaros idők Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékben*. In: Szabó Sarolta – C. Tóth Norbert (szerk.): *Az ecsedi Báthoriak a XV-XVII. században*. Nyírbátor, 2012. 93–104. pp.

¹¹ NEUMANN TIBOR: *Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492)*. (Első közlemény.) Századok 144. (2010) 2:335–372. pp., NEUMANN TIBOR: *Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492)*. (Második közlemény.) Századok 145. (2011) 2:293–347. pp.

¹² MIKÓ GÁBOR: *A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló 1514. évi törvénykönyvében*. Hamis értelmezések nyomában. In: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. MTA BTK TTI. Budapest, 2015. 319–332. pp.

¹³ B. SZABÓ JÁNOS: *A mohácsi csata*. Corvina. Budapest, 2011.

dő, erélytelen, a bárók kedvére ráncigált, mindenre csak bólogató Dobzse-király’ képe.¹⁴ A századforduló nagy történeti enciklopédiái a Jagelló uralkodók teljes alkalmatlanságáról, a bárók szabad garázdálkodásáról, a nemesség elzüllesztéséről, a jobbágyok mérhetetlen elnyomásáról sőt, egyenesen az igazságszolgáltatás megszűnéséről, az ököljog visszaállításáról beszélnek.¹⁵ A Jagelló-kor megítélése is az elmúlt években kezdett megváltozni szűk történeti berkekben,¹⁶ amely azóta már több szakterület – politika¹⁷-, társadalom¹⁸-, jog¹⁹- és gazdaságtörténet²⁰ sőt talán a legvitatottabb kérdés, a Dózsa-féle felkelés²¹ – vonatkozásában is előrehaladást mutat.

¹⁴ NEUMANN TIBOR: *A „Dobzsekirályról” egy kicsit másképp – Ötszáz éve halt meg II. Ulászló.* (2016) <http://www.tti.hu/esemenyek/eloadas-vitaules/2189-neumann-tibor-irasa-c-toth-norbort-es-neumann-tibor-eloadasa-ii-ulaszlo-halalanak-500-evforduloja-alkalmabol.html> (2017. 10. 12.).

¹⁵ FRAKNÓI VILMOS: *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526)*. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. Budapest, Antheanum, 1896.

¹⁶ KUBINYI ANDRÁS: *A Jagelló-kori magyar állam*. Történelmi Szemle XLVIII (2006) 3-4.: 287–307. pp. MARTYN RADY: *Rethinking of Jagello Hungary*. *Central Europe* 3. 2005. 1:3–18. pp. MARTYN RADY: *Fiscal and military developments in Hungary during the Jagello period*. *Chronica*. Annual of the Institute of History, University of Szeged, 2010. 86–99. pp. BÁRÁNY ATTILA – BACSA BALÁZS ANTAL (szerk.): *The Jagiellonians in Europe: Dynastic diplomacy and foreign relations*. *Memoria Hungariae*, 2, Debrecen-MTA, 2016.

¹⁷ C. TÓTH NORBERT: *Ecsedi Bátori István nádor pozsonyi tartózkodásának számadáskönyve. Adalékok Magyarország 1526 végi politikátörténetéhez*. Budapest, Levéltári Közlemények 80. (2009) 169–208. pp., FEDELES TAMÁS: *A király és a lázadó herceg – Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2012., C. TÓTH NORBERT: *Politikátörténeti források Báthori István első helytartóságához (1522–1523)*. *A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok* 50. 2010., HORVÁTH RICHÁRD – NEUMANN TIBOR: *Ecsedi Báthory István – Egy katonabáró életpályája (1458–1493)*. Budapest, MTA BTK, 2012., C. TÓTH NORBERT: *Az út Tatáig*. Országgyűlések 1510-ben. In: László János (szerk.): *A diplomácia válaszüjtán. 500 éve volt Tatán országgyűlés*. *Annales Tataiensis VI*. Tata, 2010. 1–20. pp. KRISTÓF ILONA: *Egy nádorválasztás margójára*. In: Kiss László (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Németh István tiszteletére*. *Acta Academiae Agriensis Nova Series: Sectio Historiae* 43. Eger, 2015. 175–185. pp. C. TÓTH NORBERT – HORVÁTH RICHÁRD – NEUMANN TIBOR – PÁLOSFALVI TAMÁS (szerk.): *Magyarország világi archontológiája (1458–1526) I. Főpapok és bárók*. Budapest, MTA BTK TTI, 2016., a korszakra vonatkozó (négy kötetre tervezett) archontológia mellett egy teljes pénzügyi igazgatásra vonatkozó kötet is készül, lásd: GYÖNGYÖSSY MÁRTON: *Az archontológiakészítés lehetőségeiről és hatáiról. Esettanulmány Szerencsés Imre alkincstartósága kapcsán*. *Történeti Muzeológiai Szemle* 15. 2017. 143–149. pp. C. TÓTH NORBERT – HORVÁTH RICHÁRD – NEUMANN TIBOR – PÁLOSFALVI TAMÁS – W. KOVÁCS ANDRÁS (szerk.): *Magyarország világi archontológiája (1458–1526) II. Megyék*. Budapest, MTA BTK TTI, 2017.

¹⁸ PÁLOSFALVI TAMÁS: *The Noble Elite in the County of Körös (1400–1526)*. MTA BTK TTI, Budapest, 2014.

¹⁹ A korszak jogtörténetét illetően lásd újabban: MÁTHÉ GÁBOR: i. m. 2014., MARTYN RADY: *The laws and customs of Medieval Croatia and Slavonia*. UCL School of Slavonic and East European Studies. London, 2013. MARTYN RADY: *Customary Law in Hungary. Courts, texts and the Tripartitum*. Oxford University Press. New York, 2015. FERENC DÖRY – PÉTER BANYÓ – MARTYN RADY – JÁNOS M. BAK (szerk.): *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae Tomus IV. (1490–1526)*. CEU. Budapest, 2012. MIKÓ GÁBOR: *Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból. Adatok az 1507 és 1514 közötti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy Hármaskönyvének elkészültéhez*. *Történelmi Szemle* LVI. (2014) 3:455–480. pp.

²⁰ NÓGRÁDY ÁRPÁD: *„Az elakadi fejlődés”*. In: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015. A Weisz Boglárka vezetésével alakult Középkori Gazdaságtörténeti Kutatócsoport (2015–2020) által publikált több tanulmány(kötet) a korábbiakkal ellentétben alapvetően más megvilágításba helyezi a korszak megítélését, lásd: WEISZ BOGLÁRKA (szerk.): *Pénz, posztó, piac*. MTA BTK TTI. Budapest, 2016. KÁDAS ISTVÁN – WEISZ BOGLÁRKA (szerk.): *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. MTA BTK TTI. Budapest, 2017.

²¹ C. TÓTH NORBERT – NEUMANN TIBOR (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. MTA BTK TTI. Budapest, 2015.

A rendi alkotmány, rendi alkotmányosság, sarkalatos jogok rendszere

A Magyar Királyságban az alkotmányos berendezkedés a Szent Korona-tan²² eszmeiségében fejlődött, amely szerint a királyt a nemzet vonja be a koronázással a közhatalomba, aki így osztozik is azon a nemzettel. Werbőczy maga vetette ezt papírra: „*Miután pedig a magyarok a szent lélek kegyelmének ihletéből, szent királyunk közremunkálása által az igazságnak felismeréséhez és a katolikus hitnek vallásához jutottak és Őt önként királyukká választották és meg is koronázták: a nemesítésnek s következésképpen a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtok adományozásának jogát s teljes hatalmát az uralkodással és országgal együtt a község a maga akaratóból, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte és következésképpen fejedelmünkre és királyunkra ruházta; ettől fogva Ő tőle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy a viszonyos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva, annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy egyiket a másiktól külön választani és elszakítani nem lehet s egyik a másik nélkül nem történhetik*”.²³

Ennek a felfogásnak alapvető tétele volt a jogállamiság, a korlátozott hatalom, az erős önkormányzatiság, valamint az államalkotó tényezők közötti vertikális és horizontális hatalommegosztás. A hatalommegosztás, amely király és a nemzet – amely utóbbi kifejezés alatt a következőkben nem a klasszikus liberalizmus etnikai nemzetfogalmát, hanem kizárólag a középkori nemzetfogalmat értjük és használjuk²⁴ – jogait és kötelezettségeit egyensúlyozta ki. Ennek legfőbb terepe az országgyűlés mellett egyértelműen a XV. században kiteljesedő nemesi vármegye volt. Bár eltérőek az álláspontok a vármegye – mint önkormányzat szerepének – megítélésénél e körben, az önkormányzat fontosságára és a hatalommegosztásban való önálló részvételére és az alkotmányosság fenntartásában betöltött elvitathatatlan szerepére a jogalkotási-jogalkalmazási gyakorlati példák sorával kívánok rámutatni.²⁵

²² TIMON ÁKOS: *A szent korona és a koronázás közjogi jelentősége*. Budapest, 1907.

²³ WERBŐCZY ISTVÁN: *Hármaskönyv*. In: Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*. 1897. [a továbbiakban: HK.], I. 3. 6. §.

²⁴ „*Ebben a felfogásban a nemzet olyan közösség, amelynek összetartozásában az intézményesültség és nem pedig a nyelv vagy az etnikai azonosság a legfontosabb*”, lásd: VARGA ZS. ANDRÁS: *A közjogi autonómia előképe a Tripartitumban*. In: Csehi Zoltán – Szabó István – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Pázmány Press. Budapest, 2015. 30. p.

²⁵ A korábbiak (MIHÁLYI JÁNOS: *Máramarosi diplomák a XIV–XV. századból*. Máramarossziget, 1900. [továbbiakban: *Máramaros*]. THALLÓCZY LAJOS – HORVÁTH SÁNDOR (szerk.): *Magyarország melléktartományainak oklevéltára III. Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék) 1244–1710*. Budapest, 1912. [a továbbiakban: *Alsó-Szlavóniai oklt.*]) mellett Kubinyi által idézett – addig megjelent – vármegyei hatósági oklevéltárak (Tolna, Szabolcs, Győr) továbbiakkal bővültek, lásd: NEUMANN TIBOR: *Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526)*. Nyíregyháza, 2006. [a továbbiakban: *Bereg*], C. TÓTH NORBERT: *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526)*. Budapest, 2006. [a továbbiakban: *Ugocsa*], PITI FERENC – NEUMANN TIBOR – C. TÓTH NORBERT: *Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1526)*. Nyíregyháza, 2010. [a továbbiakban: *Szatmár*]. A Jagelló-korszak meghatározó családjaival kapcsolatos (új) forráskiadások és tanulmányok között elsősorban lásd: C. TÓTH NORBERT (szerk.): *Documenta ad historiam familiae Batori de Ecsed spectancia I. Diplomata 1393–1540*. Jósza András Múzeum Kiadványai 67. Nyíregyháza, 2011. [a továbbiakban: *Báthory oklt.*], TRINGLI ISTVÁN: *A Perényi család levéltára (1222–1526)*. MOL, MTA TTI. Budapest, 2008. [a továbbiakban: *Perényi oklt.*], NEUMANN TIBOR: *A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526)*. MTA, BTK TTI. Budapest,

Jogi értelemben vett alkotmány fogalmunk csak a XVIII. században keletkezett, és már a *constitutio* szót használta a törvény.²⁶ A *constitutio* a vizsgált korszakban (XV–XVI. sz.) még rendelkezés értelemben volt ismeretes, következésképp azt kell mondanunk, hogy a rendi alkotmány, mint fogalom, csak egy visszavetítés, de csak, mint fogalom, mert a valóságban, a gyakorlatban természetesen létezett. E kifejezést megelőzően, ugyanis sarkalatos jogainkról, régi szabadságainkról, kiváltságainkról, szokásainkról, mentességeinkről szóló formulák jelentek meg a korabeli dokumentumokban, amint azt a farkashidai oklevél (1490) is tartalmazza.²⁷

Az ország szabadságát az alkotmány magjának nevezi *Bónis György*, aki szerint az magában foglalja a nemesek kiváltságait, az úri joghatóságot, a szolgáltatásoktól való mentességet, de egyben az ország szokásjogát és kötelezettségét is.²⁸ Az idézett, „*a mi hű alattvalóinkat békés nyugalomban, jó törvények alatt, a karok és rendek mindenikét régi szabadságában megtarthassuk*” fordulatú királyi óhaj nem más tehát, mint az alkotmány megtartására, és a másokkal is való megtartására irányuló törekvés ékes bizonyítéka. Azt, hogy mit értettek sarkalatos jogok alatt, szintén egy XVIII. századi törvény árulja el nekünk, azon ugyanis a Werbőczy dekrétumának *primae nonusában* felsorolt négy legfőbb nemesi szabadságot – azaz a királyi bíraskodás alá tartozást, a letartóztatás tilalmát, az adómentességet, és az ellenállási jogot – értették.²⁹ Azt a négy legfőbb szabadságot, amelyre lényegében – erős tartóoszlopait képezve annak – felépült az egész alkotmány. Következésképpen így lehet összefűzni a sarkalatos jogok és rendi alkotmány fogalomrendszerét.

A rendi alkotmány egyik legsajátosabb elemének és a későbbi centralizációs kísérletekkel szembeni védekezés egyik legfontosabb eszközének többek között éppen a Werbőczy által írásba foglalt szokásjog bizonyult, mivel – mondja Werbőczy – „*a szokás az erkölcsökből származott az a jog, amely törvény hiányában törvény gyanánt szolgál*”³⁰ illetve, hogy „*a szokás az a jog, amelyet erkölcsseivel hoz be az, aki közhatalmával törvényt alkothat*”.³¹ A szokásjog kezdetben a jogéletnek meghatározó eleme volt, hiszen az írásbeliség széles körben történő elterjedése előtt ez volt az irányadó jogi norma, amely a jogalkalmazást és jogkövetést is egyaránt dominálta. Ahogyan az írott jogforrások (törvény) fontossága megnőtt, úgy szorult háttérbe az íratlan vagy írott szokásszerűség. A szokásjog jellege az írásba foglalás következtében nem változott meg, az to-

2012. [a továbbiakban: Szapolyai oklt.], HEGYI Géza –W. KOVÁCS András (szerk.): *A Szilágyság és a Weselényi család (14–17. század)*. Erdélyi Tudományos Füzetek 277. Kolozsvár, 2012.

²⁶ MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*. Franklin. Budapest, 1899–1901. [a továbbiakban: CJH.] 1791. évi X. tc.

²⁷ Lásd a farkashidai oklevelet CJH. (1490) 2§, amelyben ígéri a megválasztott Jagelló Ulászló, „*quod regnum Hungariae cum coeteris regnis, provinciis sibi subiectis dominosque praelatos, et barones, omnes ecclesias, ecclesiasticasque personas, ac nobiles, et civitates, nec non caeteros incolas, et inhabitatores ipsius regni, conservabimus in antiquis iuribus, privilegiis, immunitatibus, libertatibus, et consuetudinibus approbatis, in quibus scilicet per divos quondam reges conservati, quibusque gavis, et usi fuerunt*”.

²⁸ BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Erdélyi Tudományos intézet. Kolozsvár, 1948. 542. p.

²⁹ CJH. 1741. évi VIII. tc.

³⁰ HK Prol.10. „*consuetudo est ius quoddam moribus insitutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex*”.

³¹ HK. Prol.10. 1. §. „*consuetudo [...] est ius quoddam, moribus illius introductum, qui autoritate publica legem condere potest*”.

vábra is szokásjog maradt.³² Az írott és a nem írott jog évszázados küzdelme volt ez a harc, amely csak jóval később (1848) hozta meg az írott jog, azaz a törvény diadalát a szokásjoggal szemben.³³ Ez utóbbi homlokegyenest szembehelyezkedett azzal a jogfelfogással, amelyet még Werbőczy úgy határozott meg, hogy a szokásjog hármassal rendelkezik: „*interpretativam, est enim legum interpret optima*”, „*imitativam, quia imitatur legem, ubi deficit lex*”, „*obrogatoriam, quia derogat legi, quando est contra legem*”.³⁴ Azaz törvényt magyaráz, törvényt pótol, és törvényt ront, amely tehát egyértelműen meghatározta a törvény helyét, annak ugyanis csak a szokás értelmezésével volt szerepe a régi jogéletben. Az írott jogforrás (törvény, rendelet) nem volt magasabb rendű a szokásjogi normánál.

A rendi jogalkotás

Werbőczy – nyilván egyetemi tanulmányai nyomán szerzett klasszikus műveltsége, a tomista hagyományok és jogfelfogás nyomán – különbséget tesz törvény és jog között. Werbőczy még tudta, hogy a törvény csak fajja a jognak – „*unde jus nomen generale est; et lex species juris est. Omne enim jus legibus et moribus, hoc est: jure scripto, et non scripto constat*”³⁵ –, a jog a nem (genus), a törvény a faj (species). Mivel pedig a jog az igazságból származik – „*jus [...] quod a justitia derivatur*” – ebből következik, hogy a törvényeknek az isteni (természeti) jogból kell eredniük, különben azoknak ereje nem lesz „*ideo leges humanae emanare debent a lege divina. [...] Lex ergo, contra legem divinam, nec populi assensu, nec consuetudine diuturna est valida*”.³⁶ Werbőczy tehát a klasszikus-tomista filozófia talaján állott. Többen állították már, hogy a Hármaskönyv prologusát nem maga Werbőczy írta – mondván, hogy nem volt meg hozzá a teológiai-jogfilozófiai műveltsége – hanem egy papi személy. Többek között azért is érdekes – azon túl, hogy bizonyítani sem lehet –, hiszen Werbőczy biztosan járt egyetemre, ott egyházjogot is tanulnia kellett, tehát a műveltsége megvolt ahhoz, hogy ő maga írja le a jogelméleti fejtegetéseket. Azt se felejtjük el továbbá – és ez ugyancsak Werbőczy teológiai ismeretekben való jártasságára utal –, hogy a Worms-i birodalmi gyűlésen (1521) II. Lajos követeként és Habsburg V. Károly császár vendégeként – felismerve a lutheri mozgalomban rejlő és különösen a Magyar Királyságot közvetlenül fenyegető (politikai) veszélyt, azaz a kereszténység egységének megbontását épp a legnagyobb oszmán-fenyegetés idején³⁷ – szembeszállt Lutherrel magával is, amelyről a

³² RADY: i. m. 2015, 20. p.

³³ Íratlan jogforráson a szokásjogot értjük, amely lehetett írásba foglalva is, de nem volt olyan módon kihirdetve, mint a törvények, amelyeket az országgyűlés és a király együtt megalkotott, majd a király szentesített, és megküldött a vármegyéknek. Ez utóbbit tekintjük írásba foglalt jognak.

³⁴ HK. Prol. 11. 3–5. §.

³⁵ HK. Prol. 2. 1. §.

³⁶ HK. Prol. 6. 7. §.

³⁷ 1521 aug. 29-én foglalta el az ország déli kapujának számító Nándorfehérvárt a török, így ennek fényében Werbőczy vezette magyar küldöttség az év eleji erélyes fellépése Luther ellen még inkább érthetőnek tűnik. Nándorfehérvár harmadik török ostromára lásd: PÁLOSFALVI Tamás: *Nikápolytól Mohácsig (1396–1526)*. Zrínyi Kiadó. Budapest, 2005. Werbőczy előre lát(hat)ta amit mi utólag tudunk (a kirobbanó XVI–XVII. századi val-

pápai nuncius Rómába tett jelentésében úgy fogalmaz, hogy „Luther a magyarok meggyőző érveire adott válaszában nem viselte magát ügyesen”.³⁸

A törvényhozást Werbőczy egyértelműen a király és a nemzet közös aktusának mondja – „minekutána a katolikus hitre tértek és maguknak önként királyt választottak, úgy a törvényhozásnak, mint bármely birtok adományozásnak és minden biráskodásnak hatalmát és jogát az uralkodással és kormányzással együttesen ez ország szent koronájának, melylyel Magyarország mindenik királyát megkoronázni szokták, joghatóságára és következképen a mi törvényesen rendelt fejedelmünkre és királyunkra ruházták át. És így ettől fogva a királyok a törvényeket a nép összehívása és megkérdezése mellett kezdték alkotni, a mint ez korunkban is történni szokott”³⁹ –, amely meghatározás annyira hűen adja vissza a valóságot, hogy arra mint követendő normára később (1635) a törvény is csak visszautal.⁴⁰

Ferdinandy Gejza kiválóan megadja a törvény (dekrétum) fogalmát, amely a jogalkotásnak e részét évszázadokig (XV–XX. sz.) lefedte és e szerint azon „oly írásba foglalt állami akaratot kell érteni, mely az alkotmányban meghatározott módon, a király által egybehívott országgyűlésen alkotmányszerűen tárgyalatván, elfogadtatván, a törvényesen (értsd alkotmányszerűen) megkoronázott király által helyeseltetik és szentesítetik, s aláíratván és pecséttel elláttatván, az alkotmányban meghatározott módon kihirdetetik”.⁴¹ A fogalomnak gyakorlatból vett példákkal kívánok értelmezési keretet adni. A „király által egybehívott országgyűlés” is több alkalommal törést szenvedett, különösen interregnum idején, lásd 1445-ben, 1458-ban az országtanács, több alkalommal Hunyadi kormányzó⁴², 1490-ben maga Beatrix⁴³ hívta össze az országgyűlést. Rendesen tehát az uralkodót illetve az országgyűlés összehívásának és feloszlásának joga, a Jagelló-korban azonban a legkritikusabb politikai helyzetben az is előfordult, hogy az uralkodó kénytelen volt belenyugodni az összehívásába (1505) vagy beletörödni a megtartásába (1525).⁴⁴

A XV. század elejétől⁴⁵ azonban nem lehetett a törvények közé iktatni olyan rendelkezéseket, amelyek esetében az országgyűlésen történő „alkotmányszerűen tárgyalatván, elfogadtatván” kitétel hiányzott, és ha ilyenre történt is kísérlet – mint Habsburg Rudolf király (1576–1608) idejében a Corpus Jurisba ’becsempészett’ híres XXII. cikkely⁴⁶ –, annak jogi relevanciája nem volt. Az országgyűlési törvényjavaslatok előterjesztésének döntő része a király(i udvar) részéről érkezett, ezt a dekrétumok szövegéből könnyen megállapíthatjuk, erre maga Werbőczy is utal „a fejedelem mindazáltal egyedül a maga akaratából és önkényesen, kiváltképen az isteni és természeti jogot sértő

lášaborúkat) és nádorsága idején igyekezett is fellépni a reformáció ellen tetteg is, lásd: *CJH*. 1525. évi IV. (1525. évi IV. tc.)

³⁸ FRAKNÓI VILMOS: *Werbőczy István életrajza*. Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1899. 173. p.

³⁹ *HK*. II. 3. 2§.

⁴⁰ *CJH*. 1635. évi XVIII. tc.

⁴¹ FERDINANDY GEJZA: *Az arany bulla. Közjogi tanulmány*. MTA. Budapest, 1899. 9. p.

⁴² GÁBOR GYULA: *A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban*. Athenaeum. Budapest, 1920.

⁴³ BERZEVICZY ALBERT: *Beatrix királyné (1457–1508)*. Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1908.

⁴⁴ KUBINYI ANDRÁS: *A magyar országgyűlések tárgyalási rendje 1445–1526*. Jogtörténeti Szemle. 2006. 2:3–11. pp.

⁴⁵ *CJH*. 1435. évi (II.) dekrétum előbeszéd 3. §.

⁴⁶ KÁROLYI ÁRPÁD: *A huszonkettedik artikulus. (Az 1604. évi XXII. törvénycikk.) Történelmi tanulmány*. Budapesti Szemle 1889. májusi füzetéből. Franklin, Budapest, 1899.

dolgokban és az egész magyar nemzet régi szabadságának ártalmára semmit sem rendelhet; hanem össze kell hívnia és megkérdeznie a népet; ha vajjon ennek az ilyen törvények tetszenek-e vagy sem? a kik ha igennel felelnek, azontúl az ilyen végzéseket (az isteni és természeti jog mindig épségben maradván) törvényekül tartjuk meg”. Ha az országgyűlés nem fogadta el a királyi előterjesztést – kiváltképp a királyok örökösödési szerződésének becikkelyezését (1463⁴⁷, 1491⁴⁸ 1515⁴⁹) – akkor abból törvény természetesen nem lett.

És fordítva is, az országgyűlés által (akár előterjesztett és) elfogadott rendelkezés csak akkor lesz törvény, ha „a törvényesen (értsd alkotmányszerűen) megkoronázott király által helyeseltetik és szentesítetik” vagy ahogy Werbőczy is mondja „többnyire pedig, közös megegyezéssel, maga a nép is elhatároz valamit, a mit a közjóra hasznosnak itél és írásban terjeszti a fejedelem elé, kérvén, hogy erre nézve neki törvényt adjon és ha maga a fejedelem az ilyen végzéseket elfogadja és helyben hagyja, akkor az törvényerőre emelkedik s azonnal törvénynek kell tekintenünk”.

Azaz a szentesítési jog erős pozíciót biztosított a jogalkotás terén az uralkodónak, amellyel azok tudtak is élni, még a sokszor gyengekező bábnak titulált Jagellókirályaink is. Nyilvánvalóan a jogalkotás – mint részben politikai alkuk eredménye – részben függött a politikai garnitúra – különösen a király – személyes kvalitásától, aktivitásától, amely rányom(hat)ta bélyegét annak jellegére. Különösen érdekes lehet ennek kérdése a Jagellók tekintetében, ahol az ’alkalmatlan, nemtörődöm uralkodóképet’ cáfolja újabban Neumann Tibor, amikor a mátyási időkkel összehasonlítva kimutatja, hogy Ulászló legalább annyiszor érte el rendkívüli (egyforintos) adó megszavazását a sokszor tömeges országgyűlésen a nemesség körében, mint Mátyás a követi országgyűlésen vagy sokszor csak a királyi tanácsban,⁵⁰ de Mátyáséval szemben Ulászló személyes részvétele a közügyek intézésében is kiemelkedő.⁵¹

A korszakból (1490-1526) jóval több (44) országgyűlésről⁵² van biztos és hiteles tudomásunk, mint amennyi dekrétumot (13) kibocsátottak⁵³ ez időben, ennek okát jórészt az uralkodó szentesítési jogában kell látnunk. A kép további árnyalására szolgál az, hogy több országgyűlés (5) által elfogadott ’dekrétumot’ ismerünk, amely a királyi szentesítés elmaradásának következtében nem lett törvény, köztük az elhíresült rákosi

⁴⁷ BARISKA ISTVÁN: *II. Pius és az 1463. évi békeszerződés*. Vasi Szemle 62. 2008. 4:423–438. pp.

⁴⁸ NEUMANN TIBOR: *Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492)*. (Első közlemény.) Századok 144. 2010. 2:335–372. pp. NEUMANN TIBOR: *Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492)*. (Második közlemény.) Századok 145. 2011. 2:293–347. pp.

⁴⁹ HERMANN ZSUZSANNA: *Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1961.

⁵⁰ NEUMANN TIBOR: *A királyi hatalom és az országgyűlés a Jagelló-kor elején*. In: Dobszay Tamás et al. (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2013. 46–54. pp.

⁵¹ NEUMANN TIBOR: *Királyi aláírás és pecséthasználat a Jagelló-kor elején*. Turul 83. 2010. 33–53. pp.

⁵² Még az utóbbi években is kerültek elő bizonyítékok a korszak országgyűléseinek kapcsán, C. Tóth Norbert bizonyította újabban, hogy 1514 tavaszán a keresztes had kiállításáról, rendkívüli adó kievetéséről nem a királyi tanács, hanem országgyűlés keretében döntöttek, lásd: C. TÓTH NORBERT: *Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikátörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig*. In: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. MTA BTK TTI Budapest, 2015. 31–79. pp.

⁵³ *DRMH IV*. 2012.

végzést (1505).⁵⁴ Külön vita tárgyát képezi az 1507. évi dekrétum, amelyben sem preambulum sem zárórész (befejezés) nincs, *Mikó Gábor* azonban 1513-ra teszi a dekrétum keletkezésének időpontját, azzal, hogy a dekrétum létezésének hitelességét nem lehet megkérdőjelezni.⁵⁵ A törvény következő fogalmi eleme az „*aláíratván és pecséttel ellátatván*” önmagában azonban még nem elegendő, éppen Werbőczy Hármaskönyvének esete mutatja ezt. Az utolsó fogalmi elem a „*meghatározott módon kihirdettetik*” – e korban a vármegyéknek való megküldés – a Tripartitum kapcsán elmaradt ugyanis. Az 1514 őszen tartott országgyűlésen elfogadott törvények (köztük a Tripartitum) kihirdetését az udvar – kivárva a Dósa-felkelés leverésében nagy hatalomra és tekintélyre szert tett⁵⁶ Szapolyai vajda (1510-1526) bel- és külpolitikai helyzetének megrendülését (amely 1515 tavaszán egy törökkel szembeni vesztes csata után be is következett, majd év vége felé Szapolyai Borbála lengyel királyné halálával⁵⁷ tovább romlott) illetve az udvar külpolitikai helyzetének javulását⁵⁸ – húzta-halasztotta, és arra csak az erélyes vármegyei rendi ellenállást követően (bár minden valószínűség mellett a törvények megváltoztatott szövegével) került sor.⁵⁹

Tringli István szerint „*megyei önkormányzatról a 16. század előtt beszélni teljes anakronizmus. Ugyan miféle önkormányzat az, ahol a király hadba hívó parancsára a megye nemességének fel kell kelnie, ha királyi parancsra az adóbehajtásban a szolgabíráknak részt kell venniük, ha a központi bíróság utasítására vizsgálatot kell végezniük?*”⁶⁰ Sarkos álláspont. Tegyük fel a kérdést fordítva! Egészen más megvilágításba kerül a dolog. Miféle központi hatalom az, aminek döntéseit – központi végrehajtó szervek ’területi kirendeltsége’ híján az önkormányzat – illetve a vármegyei birtokosok által választott önkormányzati tisztikar⁶¹ – hajtja végre, ahol a központi adókat nem egy központi szerv hanem az önkormányzat jogosult beszédni és továbbítani azt a királyi kincstárba,⁶² ahol az

⁵⁴ KUBINYI ANDRÁS: *Az 1505-ös rákosi országgyűlés és a szittyia ideológia*. Századok 140. 2006. 2:361–374. pp.

⁵⁵ MIKÓ GÁBOR: *Ismertlen országgyűlési emlékek a Jagelló-korból: Adatok az 1507 és 1514 közötti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy Hármaskönyvének elkészültéhez*. Történelmi Szemle LVI. 2014. 455–480. pp.

⁵⁶ NEUMANN TIBOR: *Szapolyai János és a Dózsa-féle parasztháború*. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 50. (2015) 1:75–83. pp.

⁵⁷ REKETTYES MÁRIA: *Adalékok Szapolyai Borbála lengyel királyné trónrajutásának előzményeihez és uralkodásához*. Miskolc, 2004.

⁵⁸ HERMANN: i. m. 1961, TRINGLI ISTVÁN: *A kettős házassági szerződés (1515)*. In: Toma Katalin (szerk.): *Magyar Történelmi Archívum. Archív Kiadó. Budapest, 2011. 140–145. pp.*

⁵⁹ MIKÓ GÁBOR: *Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés törvénykönyvének megszületése. A dekrétum eredeti változata*. In: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországáról*. MTA BTK TTI. Budapest, 2015. 271–318. pp.

⁶⁰ TRINGLI ISTVÁN: *Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről*. Történelmi Szemle XXXIX. 1997. 3–4. 398. p.

⁶¹ Például Gömör vármegye 1572. évi május 21. kelt jegyzőkönyve, amely rögzíti, hogy Lughnay Jánost alispánná, mellé szolgabírókká és esküdtekké, jegyzővé megválasztották a felsorolt személyeket, lásd: TÓTH Péter: *Gömör vármegye közgyűléseinek regesztái I. (1571–1578)*. Borsodi Levéltári Füzetek 35. Miskolc, 1996. 91. p. A Jagelló-kori választások is ehhez hasonlóan zajlottak le, alispánt Bars megyében már 1488-ban választottak, lásd: KUBINYI ANDRÁS: *A Jagelló-kori magyar állam*. Történelmi szemle XLVIII. (2006) 3-4:287–309. pp.

⁶² KÁDAS ISTVÁN: *Nógrád megye adójegyzéke 1457-ből*. In: Weisz Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac: gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. MTA BTK TTI. Budapest, 2016. 31–82. pp. Mohácsot követően azt is elérték a vármegyék, hogy ne királyi adószedő, hanem maga a vármegye vesse ki az adót, lásd: Gömör vármegye 1586. évi aug. 6.-án kelt közgyűlési jegyzőkönyvét, amely tanúsítja, hogy a közgyűlés a

ország védelmének tekintélyes részét az önkormányzati pénzből (és irányítás alatt) álló hadsereg teszi ki, ahol a központi bíróságok döntéseit, vizsgálati kezdeményezéseit és egyéb percelemekéneit központi szerv híján az önkormányzat hajtja végre?

Különösen is, hogy mind a közigazgatás, mind az igazságszolgáltatás terén a vármegyét megillette a *vis inertiae*, azaz a tétlenség joga. A tétlenség joga/tétlenség ereje (*ius inertiae/vis inertiae*) volt a leghatásosabb eszköz a vármegye kezében a központi akarat érvényesülésének megakadályozására és a fejedelem alkotmányosság szabályait betartó magatartásra való kényszerítésére.⁶³ „*Kezdetben nyilván a törvénytől országos napokon hirdették ki előttük a dekrétumokat. Később a rendi önkormányzat javaslatokat is tehetett, a helyi kihirdetés szerepét is vállalta, és kifogásolási joga is volt, akkor, ha álláspontja szerint alkotmány- és szokásellenes volt a megküldött dekrétum. A szembe- szegülés jogát az Aranybulla rögzítette 31. §-ában*”.⁶⁴ A passzív ellenállást már Hunyadai Mátyás dekrétuma biztosította, az igazságszolgáltatást illetően kimondta, hogy a királynak az ország régi bírói szokásával ellentétes levele meg nem tartandó.⁶⁵ Ebbe a folyamatba illeszkedik később, és válik végérvényesen elválaszthatatlan részévé az alkotmánynak az a szabály, amely felhatalmazta az alispánt, hogy a törvényes fedezettel nem bíró királyi rendeletet, parancsot – eleinte csak az adóügyekben⁶⁶ később általános- ságban is kiterjesztve – nem köteles végrehajtani.⁶⁷

A vármegyék a törvények és rendeletek végrehajtásában a Jagelló-korra már rendkívül fontos szerepet tölthettek be, hiszen a közigazgatást területi szinten – amelybe az adó- és hadügyek is beletartoztak – a vármegye látta el. A (fő)ispán, az alispán és a szolgabíró törvényes vármegyei felhatalmazás alapján vezethetett végrehajtást a vármegyében, az e nélkül vezetett végrehajtás törvénytelen volt és ha a kárt okozott, fejevált- ságban is marasztható volt.⁶⁸ Máramaros vármegyében (1457) a törvénytelenül végrehajtást foganatosító alispánokat megverték, egyiket meg is ölték, de a vármegyei tör- vényészék felmentette a hatóságot bántalmazó vádlottakat, mert bebizonyosodott, hogy az alispánok törvénytelen módon jártak el.⁶⁹

Ismert frázis az irodalomban, hogy a *dekrétumok*⁷⁰ a király és a rendek közötti pillanatnyi aktuálpolitikai paktumok, alkuk eredményei voltak, amelyben semmilyen hosszú távú célkitűzések, alapvetések nem fedezhetőek fel. Meggyőződésem szerint korrekció- ra szorul ez a felfogás, annál is inkább, mert a gyakorlat egészen eltérő képet mutat ezzel kapcsolatban. Számos szempont szerint lehet felosztani a törvénycikkelyeket, az előbbi kérdés szerint legalább ketté kell választani a dekrétumokban megjelenő rendelkezéseket. Ezek közül valóban számos cikkely aktuálpolitikai jelentőséggel bír (például

birtokos nemesekre, kik egy eke földdel bírnak 1 forintot, akik ennél kevesebbel azok 50 dénárt, a szegé- nyek pedig 25 dénárt fizessenek.

⁶³ VÖLGYESI i. m. 2015, 224. p.

⁶⁴ ZLINSZKY i. m. 2002, 35. p.

⁶⁵ *CJH.* 1471. évi XII. tc.

⁶⁶ *CJH.* 1504. évi I. tc. 4-6§.

⁶⁷ *CJH.* 1545. évi XXXIII. tc.

⁶⁸ *CJH.* 1495. évi XVI., XVII. tc.

⁶⁹ Máramaros 237. „*Quia exquo ipsi prenati comites causam iniducatem et iniustam ventilassent, ideo quic ipsi contingit per coram ipsis adinvenirent praefatosque Georgium necnon Dragus absque crimine invenimus*”.

⁷⁰ TEKE ZSUZSA: *A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában.* Történelmi Szemle XXIX. (1986) 2:197–218. pp.

a megszavazott rendkívüli hadiadók, azok mennyisége, az (királyi) engedély nélkül épült várak, erősségek lerontásának kimondása, jogsértések orvoslása, személyi kérdések stb.), azonban számos hosszútávú (jobban mondva stratégiai) célkitűzés, alapvetés (mint a nádor rendek és király általi közös választása, a szolgabírák, alispánok (vagy éppen az esküdtek) jogállásának (helybeli birtokosi minőséghez, vármegyei nemesség általi választáshoz kötése) szabályozása, a fiskális és monetáris felségjogok – a rendek és a király közti – dualizmusának rögzítése/megőrzése, a nádori közgyűlések eltörlése, annak jog- és hatáskörének vármegyei törvényszéknek történő átadása) fedezhető fel, amelyek meghatározó jelentőséggel bírtak a közjog fejlődésének iránya tekintetében. Ezeket nem tekinthetjük pillanatnyi politikai paktumnak, egyezségnek még akkor sem, ha volt ilyen vetülete/kiváltó oka, mint például Héderváry Lőrinc nádor százados szokásjogot⁷¹ sértő önkényes királyi kinevezése⁷² kapcsán törvényben kimondott nádorválasztás⁷³ vagy a Garayt⁷⁴, ecsedi Báthoryt illetve Werbőczyt nádorságából elmozdító eseményeket⁷⁵ követően rögzített élethosszig tartó hivatalviselés szabálya.⁷⁶ Ahogy Zlinszky János megfogalmazta: „*a rend részben nyilván a régi törzsi szokások során alakult ki, de adott történelmi pillanatban közös döntés is formálta: törvényhozói aktus, szer, társadalmi-nemzeti szerződés a hatalmat megosztó nemzeti elemek között. A szokást alkotmányozó döntés egészítette ki, tette teljessé, hogy aztán a történelmi szükségletek és a hatalom hordozóinak egyénisége alakítsa, tartalommal töltse ki*”.⁷⁷

Mindehhez kapcsolódik még a vármegyék statútumalkotási joga, azaz a vármegyei önkormányzat, mint közösség saját belső ügyeiben való szabályalkotása, amelyet Werbőczy is tárgyalt művében. E szerint a vármegyék mint önálló törvényhatóságok saját jogalkotással bírnak úgy közigazgatási, mint perrendtartási kérdésekben – a törvények hízagaiban – azzal a megszorítással, hogy törvényeket vagy országos szokásjogot nem sérthetnek.⁷⁸ A vármegyei közgyűlésen minden, a vármegyében birtokos nemes részt vehetett, ott szavazati joga volt azzal a megszorítással, hogy a döntéseket a méltóságra és tudományra nézve előkelőbbek javára tekintettel hozzák: „*Az ilyen határozatokat és statutumokat pedig a nép többségével és józanabb részével kell hozni és megállapítani,*

⁷¹ 1342-től kezdve a nádort az országgyűléssel együtt választotta a király, ezt a szokásjogi gyakorlatot sérti meg Zsigmond azzal, hogy egyedül nevezi ki Héderváryt Pálóczy Mátyus halála (1437) után a nádori székbe, lásd bővebben: C. TÓTH NORBERT: *A Magyar Királyság nádora. A nádori és a helytartói intézmény története (1342–1562)*. Budapest, 2016.

⁷² RADVÁNSZKY BÉLA – ZÁVODSZKY LEVENTE: *A Héderváry-család oklevéltára I.* MTA. Budapest, 1909. [a továbbiakban: *Héderváry oklt.*] 155. „*Nos Sigismundus dei gracia Romanorum imperator semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. rex memorie commendantes, quod [...]Jeundem honorem seu officiolatum palatinatus simul cum universis suis iuribus, iurisdiccionibus, prerogativis, libertatibus, honoribus et privilegiis, quibus ceteri ipsius regni nostri Hungariae palatini pro tempore constitui quolibet consuetudine videlicet aut de iure freti sunt et gravisi, eidem Laurencio de Hedrehwaar*”.

⁷³ C. TÓTH NORBERT: *Nádorváltások a Zsigmond-korban (1387–1437)*. Az 1439. évi 2. tc. nyomában. In: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. ELTE Eötvös Kiadó. 2012. Budapest, 53–65. pp.

⁷⁴ Garay László nádort (1447–1458) a törvényi és szokásjognak megfelelően, bizonyosan országgyűlésen mozdították el hivataláról, lásd: C. TÓTH NORBERT: *Nádorváltás 1458-ban. Mátyás király első országgyűlésének időpontja*. Turul 84. 2011. 98–101. pp.

⁷⁵ SZABÓ DEZSŐ: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Hornyánszky. Budapest, 1909.

⁷⁶ *CJH*. 1526. évi XXII. tc.

⁷⁷ ZLINSZKY JÁNOS: *Történeti alkotmányunk fejlődése I.* Magyar Szemle 11. 2002. 3-4:32. pp.

⁷⁸ *HK*. III. 2. 1. §, 5. §.

mert különben azokat a nép vagy közönség statutumainak nem nevezhetjük. Ha pedig a nép két részre oszlanék, akkor a józanabb és előkelőbb rész határozata áll meg. Józanabb és előkelőbb részének pedig azt nevezzük, a melyikben a méltóságra és tudományra nézve jelesebb és hirnevesebbek vannak”.⁷⁹ Ezzel is a jogalkotás minőségét kívánták megőrizni, és a hivatalviseltek, jogban járatosabbak ’helyzetben tartását’ biztosítani.

Közgyűlési jegyzőkönyveket a vármegyékben a XVI. század második felétől, utolsó harmadától vezettek rendszeresen. Ezek közül ha a – török dúlás által nem vagy kevésbé érintett, és ennek is köszönhetően az egyik leggazdagabb forrásként fennmaradt – felvidéki vármegyei jegyzőkönyveket vesszük kézbe azt állapíthatjuk meg, hogy gyakorlatilag a legkülönbözőbb jogterületeket érintették a vármegyék a statútumaikban.

Werbőczy jogforrástana

Werbőczy úgy tartotta tehát, hogy a törvény, ha későbbi mint a szokás, akkor lerontotta azt, a helyi szokás azonban akár a későbbi törvényt is leronthatta de csak helyben, országosan már nem. Nagy valószínűséggel a leginkább szokásjogon alapuló bírói gyakorlatra érthetjük ezt, bár mint látni fogjuk, ellenpéldát is tudunk felhozni a bírói jogalkalmazás szokásjogi és törvényi megalapozottságára. Ez fordítva is állt, mert a később keletkezett szokás is leronthatta a korábbi törvényt.⁸⁰ Az élet túlhaladta a törvényi rendelkezést, akár a körülmények megszűnésével, és a bírói gyakorlatból való kikopással ez szintén érthető álláspont. A kiváltság (privilegium) esetében más volt a helyzet, azt ugyanis csak akkor törölhette el a későbbi általános törvény (lex generalis), ha az kifejezetten utalt rá, mint például Visegrád kiváltságai esetében.⁸¹ A kiváltság így a későbbi törvényt is lerontja⁸² túl azon, hogy a kiváltságot a vármegyében ugyanúgy ki kellett hirdetni mint a törvényeket.⁸³ A korábbi törvényt a későbbi kiváltság természetesen lerontotta, de csak adott körben.⁸⁴ A vármegyék statútumai⁸⁵ nem ellenkezettek sem az

⁷⁹ HK. III. 2. 7§.

⁸⁰ HK. Prol. 12. 2§.

⁸¹ HK. II. 8. 1§., lásd: *CJH.* 1498. évi XXXIX. tc., amely Visegrád város kiváltságait kifejezetten eltörölte.

⁸² Lásd például Mátyás adószedőknek adott parancsát: HORVÁTH RICHÁRD: *Győr megye hatóságának oklevelei (1328–1525)*. A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Győr, 2005. 57. p.

⁸³ SZAKÁLY FERENC: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt (1314–1525)*. Szekszárd, Wosinszky Mór Múzeum, 1998. 75. p. [a továbbiakban: Tolna]. A továbbiakban (is) az összes hivatkozott megyei hatósági oklevélnél nem a forráskiadványok oldalszámát, hanem az oklevelek sorszámát tüntetem fel (például ez az oklevél: Tolna 75.) Czilley Borbála királyné 1413-ban kelt, Tolna vármegyének írott levelében arról értesíti az alispánt és a vármegyét, hogy Gadányi Mihály nemes úr minden birtokát és minden birtokjogát érintő ügyében személyesen fog ezentúl ítélni, azaz kiveszi a vármegye joghatósága alól, s ennek kihirdetését rendeli el.

⁸⁴ Ennek adományozása nyilvánvalóan politikai erőviszonyoktól is függött, ékes példája ennek, hogy a nemesség eléri az 1495-ös országgyűlésen, hogy minden vármegyében birtokost a vármegye joghatósága alá helyezzenek, amelyet az uralkodó is elfogad, lásd: *CJH.* 1495. évi XV. tc., ezzel szemben Ulászló az év decemberében terebesi Perényi Gábornak már olyan kiváltságot adományoz, amellyel személyét és birtokait kivonja a nyáron elfogadott törvény hatálya alól, lásd: *Perényi okl.* 676. A bárók (és módosabb nemesek) ezen törekvése ellen a nemesség időről-időre fellépett Mátyás és a Jagelló-korban is, lásd: *CJH.* 1486. évi XXI. tc., a már említett 1495. évi XV. tc. és az 1526. évi XXXIII. tc.

⁸⁵ Felvidéki vármegyék statútumainak okleveles forráskiadásaira lásd újabban: TÓTH PÉTER – BARSZ JÁNOS: *Borsod vármegye statútumai (1578–1785)*. Borsodi Levéltári Füzetek 23. Miskolc, 1989. TÓTH PÉTER:

országos szokással sem a törvénnyel.⁸⁶ A szokásjognak óriási szerepe volt, amit mi úgy ismerünk, mint királyaink törvényei, azok csak a felületét karcolták a hazai (szokás)jognak. A feudális-rendi társadalomban a törvénynek alárendelt szerep jutott, amely fölött a szokásjog és a szokásszerűség dominált. Ráadásul, ha a korábbi szokást lerontó újabb törvény később hatályát veszítette – mint például Anjou Lajos 1351-ben az I. Aranybulla IV. cikkelyét hatályon kívül helyezte – akkor visszaállt a korábbi szokásjog.⁸⁷ A legalitás (joghoz kötöttség) mellett még nagyobb jelentőségű volt a legitimitás, amely azt mutatta meg, hogy mi tekinthető az emberek belső meggyőződése szerint is jognak. Ezt pedig a szokásjog volt hivatott szolgálni, hiszen azt mindenki ismerhette, mert a mindennapi élet része volt, és ennek következtében alakulhatott ki a gyakorlat, miszerint a törvények is csak a bírói jogalkalmazás útján váltak az országos jognak a részévé. 1500 előtt⁸⁸ a törvények csak a királyok életére voltak hatályosak, azokat a következő királyoknak meg kellett erősíteniük. Ha ezt nem tették meg, akkor azok hatályukat veszítették.

Magyarországon a szokásjog meg tudta akadályozni a római jog teljes körű recepcióját,⁸⁹ nálunk nem került arra olyan módon sor, mint ahogyan az a Szent Római Birodalomban az 1495. évi worms-i birodalmi gyűlésen keresztülvitt reformok keretében történt,⁹⁰ ahol így „az új pénzgazdálkodás és a római jog bevezetése következtében vidéken is megváltozott a kapcsolat a földesurak és a parasztok között. [...] Az átrendeződés során viszont a parasztok többségét megfosztották attól a korábbi jogától, hogy szabadon használhassa a mezőket, erdőket, és a vizeket [...]. A hatalom birtokosait szolgálta most a keresztény erkölcstől függetlenített jogrend”.⁹¹ Természetesen a római jognak volt hatása a magyar jogéletre⁹², hiszen a peregrinatio révén a külföldi egyetemjárás⁹³ következtében a legfelső és legműveltebb bírói rétegben, a királyi udvarban, püspöki székhelyeken⁹⁴ és a felsőbbíróságokon a jog hiátusát római jogi megoldásokkal próbálták

Gömör vármegye közgyűléseinek regesztái I. (1571–1578). Borsodi Levéltári Füzetek 35. Miskolc, 1996. TÓTH PÉTER: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. (1561–1563). Borsodi Levéltári Füzetek 40. Miskolc, 2001. TÓTH PÉTER: Borsod vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei I. (1569–1578). Borsodi Levéltári Füzetek 51. Miskolc, 2008. TÓTH PÉTER: Gömör vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei II. (1580–1587). Borsodi Levéltári Füzetek 52. Miskolc, 2011.

⁸⁶ HK. III. 2. 5. §.

⁸⁷ CJH. 1351. évi Dekrétum Előbeszéd 11. §.

⁸⁸ CJH. 1500. évi. XLIII. tc.

⁸⁹ ZLINSZKY JÁNOS: Werbőczy és a római jog recepciója. In: Máthé Gábor (szerk.): A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán. Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyvkiadó. Budapest, 2014. 203–211. pp.

⁹⁰ A birodalmi kamarai bíróság (*Reichskammergerichts*) előtti perben a római jog alkalmazását rendelte el a Worms-i reform, abban az esetben, ha sem a városi jog, sem a tartományi jog nem szabályozta az adott kérdést. Lásd bővebben: MARÍA J. ROCA FERNÁNDEZ: *La recepción del ius commune por el tribunal superior del Sacro Imperio Romano Germanico*. e-Legal History Review 10. 2010. 2:1–34. pp.

⁹¹ HABSBURG Ottó: *V. Károly*. Európa. Budapest, 1994. 109. p.

⁹² KOMÁROMI László: *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban*. Pázmány Press. Budapest, 2013.

⁹³ BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a középkori nyugat- és közép-Európában*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1972. Újabbán lásd: SZABÓ ANDRÁS PÉTER: *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban – egy nélkülözhetetlen adattár „koraiújkorász” szemmel*. Történelmi Szemle LVI. 2014. 1:133–170. pp.

⁹⁴ A főpapság tagjainak egyetemi végzettségére vonatkozóan lásd: FÜGEDI ERIK: *A XV. századi magyar püspökök*. Történelmi Szemle VIII. 1965. 4:477–498. pp. Fügedi kutatásából kiderül, hogy a nemesi és jobbagyszármazású főpapok közül többen jártak egyetemen, mint a főnemesi vagy polgári származásúak kö-

megtölteni de a rendi jogéletben a magyar szokásjog dominanciáját megtörni nem tudták.⁹⁵ Werbőczy hangsúlyozza is a hazai jog magyaros jellege megőrzésének szükségességét, ellenkező esetben ugyanis az „*új törvények behozatalával Magyarország egész nemességének jogai szükségképp semmivé lennének*”.⁹⁶ A jogalkalmazók⁹⁷ jelentős része nem járt egyetemre, nem ismerte tüzetesen a *ius commune*⁹⁸ rendelkezéseit – annak csupán a hazai szokásjogba, bírói gyakorlatba ivódott elemeit, de azt is csak a hazai jogon keresztül –, a jogot a vármegyében, a családban, az úriszéken, a szomszédoktól, tehát szokásjogi (azaz a magyar, hazai jogi) ismeretek szerzésével sajátította el. Ennek következtében a szokások ismerete és alkalmazása uralkodott a jogélet fölött. Nem véletlenül mondja Werbőczy, hogy „*ha a fejedelem meghagyja, hogy a jog szerint kell ítélni, akkor a bíró meghozhatja ítéletét a szokás és az illető hely statútumai szerint is*”.⁹⁹ Ezt az állapotot konzerválta még inkább Werbőczy Hármaskönyve – ami elsősorban nem a jogászai közönségnek készült¹⁰⁰ –, amely kellően ’forgatott’ volt a jogalkalmazók körében,¹⁰¹ és ami így szükségszerűen védte is a hazai jogot a külső behatásoktól.

Jogalkotás – jogalkalmazás

A jog három eleméből (jogalkotás-jogalkalmazás-jogtudat) leggyorsabb természetesen a jogalkotás, lassabb a jogalkalmazás, még lassabb a jogtudat. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy az irodalomban ugyancsak közismert állásponttal – miszerint a jogalkalmazók (bírók) nem ismerték a törvényeket, helyette a szokásjog alapján jártak el – szemben számos gyakorlati példát tudunk felhozni. A Jagelló (I.) Ulászló idején felállított és időközben feledésbe merült vármegyei esküdti intézményt¹⁰² a *Decretum Maiussal* (1486) Mátyás elevenítette fel újra a nádori közgyűlés eltörlése okán a vármegyei törvényszék megerősítésére, amelyben tizenkét jómódú és helyben lakó esküdt – a (fő)ispán és a vármegyei közönsége általi – választását rendelte el a perbeli cselekmények – tanúvallomás,

zül., MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2007., Lásd újabban: KRISÓF ILONA: *Egyházi középréteg a középkori Váradon (1440–1526)*. Pécsi Történettudományért. Pécs, 2014.

⁹⁵ P. SZABÓ BÉLA: *Egy be nem végzett feladat: Külföldi egyetemjárás és hazai jogi kultúra a korai újkorban*. Iustum Aequum Salutare XII. 2016. 1:111–120. pp.

⁹⁶ HK. II. 6. 13. §.

⁹⁷ BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971.

⁹⁸ ANDRÁSI DOROTTYA: *A ius commune fogalma Zlinszky János felfogásában*. Iustum Aequum Salutare XII. 2016. 1:7–10. pp.

⁹⁹ HK. Prol. 10. 1§ „*Et si princeps committit, út judicetur secundum jura; tunc iudex poterit ferre sententiam secundum consuetudinem, et statua loci*”.

¹⁰⁰ RADY i. m. 2015, 17. p.

¹⁰¹ BÉLI GÁBOR: *Bírói gyakorlat a 16. század elejéig*. In: Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Nemzeti Közszerkeleti és Tankönyvkiadó. Budapest, 2014. 243–268. pp.

¹⁰² *DRMH. II.* 1444. évi X. tc., a törvényt végrehajtották ugyan, de nem ment át teljesen a gyakorlatba, lásd: KÁDAS ISTVÁN: *Sárvári László és az 1444. évi X. törvénycikk*. In: Ternovác Bálint (szerk.) *Opuscula historica I. Történeti tanulmányok a XIV. és a XV. Eötvös Konferenciáról*. ELTE Eötvös József Kollégium. Budapest, 2015. 45. p., A törvényi rendelkezést majd jóval később Hunyadi Mátyás *Decretum Maiusa* (1486) elevenítette fel a nádori közgyűlés eltörlése okán a vármegyei törvényszék megerősítésére.

iktatás, idézés stb. –, és az egyéb végrehajtások foganatosítására.¹⁰³ Vármegyei oklevelekként lehet bizonyítani a törvény gyors végrehajtását az ország eltérő részeiben egyaránt, Nyitrától¹⁰⁴ Szabolcsig. 1487-től kezdve a szabolcsi okleveleken az alispán és a négy szolgabíró megjelölés mellett kifejezetten fel van tüntetve, hogy a vármegyei hatóság az új általános törvény rendelkezése („*iuxta formam generalis novi decreti*”) szerint a tizenkét esküdt társaságában folytatja le az eljárást.¹⁰⁵ 1492-ben II. Ulászló dekrétuma azonban eltörölte, és feladataikat újfent a szolgabírák és alispánok hatáskörébe utalta,¹⁰⁶ Mohácsot követően a vármegyei közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek tanúsága szerint az intézmény újjáéledt. Egy 1499-ben kelt, Ulászló királynak írt Szatmár vármegyei hatósági oklevél tanúsága szerint, az alispán az új (1498. évi) dekrétum értelmében („*iuxta continentiam novi decreti*”) előzetes királyi utasítás nélkül¹⁰⁷ terjesztette fel a sedria előtt folyó pert a királyi kúriába.¹⁰⁸ Vagy még jellemzőbb példa akad a jogalkalmazói aktivitásra szintén ugyanabból az évből. II. Ulászló a Rákoson – 1498-ban tömegesen – összegyűlt nemesség hangulatára ’rájátszva’ viszi keresztül az országgyűlésen a közjogi álláshalmozások (újbóli) korlátozását. Kimondják, hogy minden vármegyének saját (fő)ispánja legyen¹⁰⁹ – amely a nagyhatalmú (ellenzéki?) bárók hatalmának megtörését szorgalmazó király politikájába¹¹⁰ illett bele –, a király napokkal korábban keltezte bélteki Drágffy Bertalan vajda¹¹¹ ugoicsai (fő)ispánságról való leváltását tartalmazó rendeletét,¹¹² mint-hogy az annak ’háttérjogszabályául’ szolgáló törvényt szentesítette volna.¹¹³ A királyi rendelet kifejezetten megjelöli az országgyűlésen elfogadott törvényt, miszerint senki sem viselhet a nádoron, országbírón és a dalmát-horvát-szlavón bánon kívül („*Nemo preter palatinum, iudicem curie nostre regie et regnorum nostrorum Dalmacie, Croacie et Sclauonie banum ultra honorem unius comitatus tenere et gubemare possit et valeat*”) két tisztséget.¹¹⁴ Tehát a gyakorlatból fel tudunk hozni eseteket, amikor a jogalkalmazás a lehető leggyorsabban követte a jogalkotást. Ellenkező esetekre is lehet példát hozni bőven, hogy csak kettőt említek, a Hunyadi Mátyás által elkövetett jogsértések (Békés vármegye joghatóságának önkényes megváltoztatása¹¹⁵), törvénytelen letartóztatások (Váradi Péter

¹⁰³ C.JH. 1486. évi VIII. tc.

¹⁰⁴ NEUMANN TIBOR: *Választott nemesi esküdtek Nyitra megyében. (Az 1486. évi 8. tc. végrehajtása)*. Századok 139. 2005. 261–290. pp.

¹⁰⁵ C. TÓTH NORBERT: *Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387–1526)*. Budapest-Nyíregyháza. 666. (a továbbiakban: Szabolcs II.)

¹⁰⁶ C.JH. 1492. évi LIII. tc.

¹⁰⁷ C.JH. 1498. évi LXXI. tc.

¹⁰⁸ C. TÓTH NORBERT (szerk.): *Szatmár megye hatóságának oklevelei. (1284–1526)*. Nyíregyháza, 2010. 445. pp.

¹⁰⁹ 1498. évi XLIV. tc.

¹¹⁰ NEUMANN TIBOR: *II. Ulászló király délvideki utazásai (1494–1496)*. Bácsország 68. 2014. 49–56. pp.

¹¹¹ NEUMANN TIBOR: *Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején*. In: Hegyi Géza –W. Kovács András (szerk.): *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek 277. 2012. 213–235. pp.

¹¹² *Perényi okl.* 683. Az Ugoicsa vármegye nemességéhez írott rendeletben május 28. dátum szerepel.

¹¹³ Az 1498. évi dekrétum előbeszéde szerint Szent György (ápr. 24.) napkor megnyílt diéta negyvenedik napján került szentesítésre a záróokmány, azaz június elején.

¹¹⁴ *Perényi okl.* 683.

¹¹⁵ KRISTÓ GYULA: *Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében*. Békéscsaba, Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 9. (1981) 43. oklevél. Mátyás 1484-ben Békés vármegyét – gyakorlatilag az alkotmány korlátait félretéve – kivonta a (fő)ispán, az alispán, valamint a szolgabírák joghatósága alól, és azt az általa kinevezett gyulai várnagy joghatósága alá helyezte.

kalocsai érsek, alsólendvai Bánffy Miklós pozsonyi (fő)ispán esete),¹¹⁶ birtokelkobzások (például a terebesi Perényiektől elvett birtokok)¹¹⁷ és a koronabirtokok szintén törvénytelen elzálogosításának helyrehozatalával, Mátyás halála után¹¹⁸ még hosszú évekkel később is foglalkozott az országgyűlés.¹¹⁹

Werbőczy – európai híru művében – az élő¹²⁰ hazai szokásjogot (consuetudo) foglalta egységes keretbe, amelynek mielőbbi elkészítését a rendek is sürgetve követelték a királytól,¹²¹ mivel az írásba nem foglalt törvények és szokások számos, a jogalkalmazás terén felmerülő értelmezési problémát vetettek fel.¹²² Werbőczy külföldön is tanult¹²³ mégis, amit alkotott – a Tripartitum – szinte egészen magyar lett és „*amely a maga nemében koránt sem elvetendő, hanem tisztelendő kultúrárték a magyar jogállam kibontakozásának történetében*”.¹²⁴

Werbőczy tudása az egyetemi tanulmányokból, törvényekből, királyi, vármegyei hatósági oklevelekből, ügyvédi, bírósági és a kancelláriai szolgálatban¹²⁵ eltöltött évek tapasztalataiból¹²⁶ származott, azaz egyesítette a három (jogalkotói-, jogalkalmazói-, jogtudói) területen szerzett jogi műveltségét, amelyet a Hármaskönyv megalkotásakor alkalmazott. (Ez a ma jogalkotójának is méltó példaképül szolgálhat(na)).¹²⁷ Nem alkotott új jogot, a magyar jogot, a szokásjogot gyűjtötte egybe, amint azt maga is leszögezi jogkönyve előszavában. „*Azt pedig senki se hitesse el magával, mintha én magamnak akkora hatalmat tulajdonítottam volna, hogy új törvényeket merjek hozni és betoldani, hanem és csak azt, a mit elődeimtől kaptam és a minék követését a törvénykezésben és peres ügyek tárgyalásában láttam, hallottam és tanultam, mintegy egy könyvbe gyűjtöttem és rendbe szedtem*”. Római jogi és a kánonjogi elemek tucatjai nem kerültek bele a műbe, hiszen az nem képezte a magyar szokásjog részét, az az európai ius commune része volt és írásba volt foglalva, így azt a külföldi egyetemen tanult jogászok ismerhették. „*Werbőczy a közös jog mellett a Magyarországon sajátosan érvényesülő jogot rendszerezte*”.¹²⁸

Ebből évtizedekig elhúzódó konfliktus származott a vármegye és az udvar között, amely csak 1510-re csillapodott le, lásd: KRISTÓ i. m. 1981, 51–52. oklevél.

¹¹⁶ KUBINYI ANDRÁS: *A megyésispánságok 1490-ben és Corvin János trónörökösödésének problémái*. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. XVI. 1982. 170. p.

¹¹⁷ TRINGLI i. m. 2009, 25.

¹¹⁸ *CJH*. 1492. évi I., II. tc.

¹¹⁹ *CJH*. 1495. évi I., 1500. évi XX. tc.

¹²⁰ HOMOKI-NAGY MÁRIA: *A magyar szerződési jog fejlődése a késő rendiség korában*. In: Csehi Zoltán – Szabó István – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Pázmány Press. Budapest, 2015. 103–116. pp., A közjogból 'kikapott' szokásjog vonatkozásában a nádori közgyűléseket illetően lásd: TRINGLI i. m. 1997.

¹²¹ *CJH*. 1498. évi VI. tc., 1500. évi X. tc.

¹²² MIKÓ i. m. (2014) 455–480. *Mikó* a Werbőczynek adott megbízást az elkészültét megelőző 2-3 évre teszi, de már legújabbban Martyn Rady is határozottan 1507 utáni időpontra teszi a megbízást, lásd: RADY i. m. 2015, 16. p.

¹²³ RADY a krakkói egyetemet jelöli meg, lásd: RADY i. m. 2015, 17. p.

¹²⁴ ZLINSZKY i. m. 2015, 19. p.

¹²⁵ NEUMANN TIBOR: *Werbőczy István származása és pályakezdése*. In: Máthé Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500. esztendő múltán*. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó. Budapest, 2014. 31–53. pp.

¹²⁶ RADY i. m. 2015, 25. p.

¹²⁷ CSINK LÓRÁNT: *Mit tanulhatunk Werbőczytól?* In: Csehi Zoltán – Szabó István – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Pázmány Press. Budapest, 2015. 97–102. pp.

¹²⁸ ZLINSZKY i. m. 2014, 207. p.

A Tripartitum királyi jóváhagyásából arra következtet(het)ünk, hogy a gondot az jelent(h)ette, amikor a hazai szokásjogot kellett volna alkalmazni, vagy éppenséggel bizonyítani. Az eltérő jogértelmezés az ítélkezési gyakorlatban ugyancsak bizonytalansághoz vezet(het)ett. A bíróságok a felek és a fellebbviteli fórumok meggyőzésére is gyakran hangsúlyozták a „*joggal egybehangzó*” döntéshozatalukat,¹²⁹ amely persze nem hozott mindig osztatlan sikert. Pálóczy László országbíró 1452-ben Ugocsa vármegyéhez intézett levelében a hatóságot a „*jog ösvényét járó*” („*iusto iuris tramite*”) ítélethozatalra hívja fel.¹³⁰ 1494-ből maradt fenn II. Ulászló által Szabolcs,¹³¹ 1497-ből pedig egy Ugocsa vármegyének írott levele, amelyben arra utasítja a vármegyét, hogy az a „*joggal egybehangzóan*” („*constanter iure*”) hozzon ítéletet.¹³² Ezt a jogbizonytalanságot volt hivatott orvosolni a Tripartitum, amely az országos szokásjogot (municipialis consuetudo) rögzítette írásos formában. A hazai jog pedig – Werbőczy értelmezésében¹³³ – a hazai szokásjog, amelyet három konstitutív elem alkotott: „*először a közönséges rendeletek és végzemények, másodsor a fejedelmi kiváltságlevelek, harmadszor pedig: az ország rendes bírának ítéletei*”.¹³⁴ A törvények, a privilégiumok, és a bírói ítéletek azonban csak a gyakorlat, a consuetudo által váltak az országos jognak alkotórészeivé, amit nem fogadott be a praxis azt kilökte magából a jogalkalmazás.¹³⁵ A jog tehát nem a királyi hatalomból származtatta erejét, hanem az állandó és ismétlődő gyakorlatból. 1498-ból maradt ránk egy Szatmár vármegyei oklevél, amelyben az alispán és a szolgabírák emlékeztül adják, hogy eljárásukat („*iuxta ritum sedis et processum iuris*”¹³⁶) „*a törvényszék gyakorlata és a jog rendje*” szerint folytatták le. A királyok jogsértő rendelkezései a szokásjog és a bírói gyakorlat szűrőjén fennakadtak tehát. E szabály teljes mértékben útját állta a királyi akarat törvényellenes érvényesülésének akkor, amikor a jogtudós úgy fogalmaz, hogy „*az egész nemzet régi szabadságának ártalmára semmit sem rendelhet*” értve a szabadság kifejezés alatt a jogokat, amely a régi szokások, kiváltságok alapján megillették a nemzetet.

A király mellett a rendek a szokásjog jól meghatározott módján részt vettek az ország kormányzatában¹³⁷, amely elsősorban továbbra sem nem ellenzéki, hanem közös kormányzást jelentett.¹³⁸ A királyi tanácsban a Jagelló-korban nemcsak a főpapok¹³⁹, bárók¹⁴⁰, de a nemesség¹⁴¹ is döntéshozóként ült bent,¹⁴² a királyi rendeletek a tanács

¹²⁹ Szabolcs 479.

¹³⁰ Ugocsa 50.

¹³¹ Szabolcs II. 697.

¹³² Ugocsa 131.

¹³³ RADY i. m. 2015, 25. p.

¹³⁴ HK. II. 6. 1-3§§. „*primo ex constitutionibus, et decretis publicis, secundo autem; ex principum privilegiis, tertio vero; ex iudicium ordinariorum regni sententiis*”.

¹³⁵ ZLINSZKY JÁNOS: *Werbőczy jogforrástana*. In: Zlinszky János (szerk.): A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig: Válogatott tanulmányok. Szent István Társulat. Budapest, 2013. 170. p.

¹³⁶ Szatmár 441.

¹³⁷ TOKAY LAJOS: *Magyarország kormánya a Jagelló-korban*. Budapest, 1932.

¹³⁸ TRINGLI ISTVÁN: A rendiség és a Szent Korona-tan. In: Dobszay Tamás et al. (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Országgyűlés Hivatala. Budapest, 2013. 27. p.

¹³⁹ KUBINYI ANDRÁS: *Főpapok, egyházi intézmények, és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999. 69–122. pp.

¹⁴⁰ KUBINYI ANDRÁS: *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében*. Századok 122. 1988. 1-2:147–215. pp.

hozzjárulása nélkül érvénytelenek voltak,¹⁴³ az ország közjára ellen cselekvők pedig nem (csak) a királynak, hanem az országgyűlésnek (is) felelősséggel tartoztak, még hozzá politikai és jogi felelősséggel egyaránt.¹⁴⁴ Az ülnökök az alkotmány betartására (egész ország közjára és hasznára) kötelesek voltak esküt tenni az országgyűlésen, közjogi kötelességeik ellátását biztosítandó pedig éves fizetést húznak, de nem a királytól, hanem az országtól,¹⁴⁵ amely a királytól való anyagi-pénzügyi függetlenséget biztosított a nemességet képviselő ülnököknek.

A megelőző korszakokhoz képest, azt messze meghaladó számú törvénycikkely került be a Jagelló-korból a dekrétumokat¹⁴⁶ később összefoglaló Corpus Jurisba. Ennek a már fentebb tárgyalt törvényhozási gyakorlat ismeretében különös jelentősége van, hiszen a még Hunyadi Mátyás uralma végén (1485) megkezdett politikát Ulászló maga is folytatta, és azokat a törvényeket, amelyek a rendek térnyerését és a királyi hatalom erős korlátozását eredményezték a Jagelló- király szentesítette. *„Egyedül Isten tudja, mit rejtenek az emberek szívükben, mert ő vizsgálja a szíveket. Mi magunk, halandók lévén, csak a beszédekből és a tettekből ítélhetünk, és nem tudhatjuk mi fog utánunk történni. A többség úgy lehet, megfélekedzik jótéteményeinkről, s hátálanságból azt választja meg, aki nekünk és az országnak halálos ellensége”*.¹⁴⁷ Valahol talán Werbőczy is erre utalhatott a rákosi végzésben (1505) megfogalmazott formulájában *„meg akarjuk akadályozni azt, hogy még nagyobb veszedelembé süllyedjünk azon esetre, ha kegyelmes urunk, Ulászló király (ki nemcsak kegyelmesen, nagylelkűen kormányoz s föntart minket, hanem több szabadságunkat megújította) férfőtörökös nélkül találna elhűynyi és idegen fejedelem hazánkat erőszakosan elfoglalván, minket örökös szolgaságra juttatna”*. Műve előszavában Werbőczy maga is méltatja Jagelló II. Ulászló királynak az alkotmány védelme érdekében tett erőfeszítéseit: *„Felséged legvirágzóbb országainak az egyesség felbonthatatlan kapcsával való állandósítására is alkalmasabb dolog semmi sem történhetett, mint az, hogy ez ország törvényei és határozatai, melyeket ezelőtt a legsűrűbb homály és sötétség borított, Felséged vezérlete és hatalma alatt az írás fényével megvilágítva Felségednek oly nagy méltóságával köztudomásra jussanak”*.¹⁴⁸ A Habsburg-korszakban a rendi magyar államrend (1526–1848) fennmaradásának zálogát maga a rendi jogrendszer, az ahhoz való ragaszkodás jelentette. A Mohácsot megelőző negyven esztendő az alkotmányjog szempontjából tekintve korántsem ’leépülő’ korszak Magyarország történetében, hanem éppen ellenkezőleg, alapvető fontosságú évtizedek voltak, amelyek erős ’fegyvert’ adtak a nemzet kezébe a Habsburg- királyokkal – a sajátos magyar rendi alkotmányosság megtartásáért – folytatott sokszázados küzdelemben. Ne feledjük, maga a Hármaskönyv (1514) is a Jagelló-kor öröksége. Kiemelendő emellett Werbőczy társadalmi felelősségvállalása a tekintetben is, hogy mivel az udvar nem küldte meg a vármegyéknek a Tripartitumot

¹⁴¹ KUBINYI ANDRÁS: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: Fügedi Erik – H. Balázs Éva – Maksay Ferenc (szerk.): Mályusz Elemér Emlékkönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 257–268. pp.

¹⁴² C.JH. 1500. évi X. tc. 1–3. §.

¹⁴³ C.JH. 1507. évi V tc. 1. §.

¹⁴⁴ C.JH. 1507. évi VII. tc. 1. §.

¹⁴⁵ C.JH. 1500. évi X. tc. 4–8. §§.

¹⁴⁶ TEKE i. m. 1986, 2:197–218. pp.

¹⁴⁷ KULCSÁR i. m. 1981, 42. p.

¹⁴⁸ HK. Előszó.

(elmaradt a kihirdetés) Werbőczy azt 1517-ben a maga költségén kinyomtatta és elküldte a vármegyéknek, amely így szokásjogi gyűjteményként vált a nemesség bibliájává, és azon keresztül az alkotmányosság zárókövévé. TRÓCSÁNYI szerint „kérdés, lenne-e Werbőczy nélkül magyar nemzeti jog? A hármaskönyv ismerete és használata azonban a lehetőségekhez mérten fenntartotta a magyar jog uralmát. [...] Megmaradt tehát általa az önálló nemzeti lét egyik fontos attribútuma mint mely sine qua non-ja a nemzeti jog kodifikációja”. A nemzeti jogalkotás része a nemzeti identitásnak. Az alaptörvény s a részét képező nemzeti hitvallás hivatkozik a történeti alkotmányra. Werbőczy műve része történeti alkotmányunknak, márcsak a nemzeti hitvallásból vett Szent Korona okán is.” Werbőczynek nemcsak öröksége, személyisége, jogász műveltsége, tudása is méltó példa minden magyar jogász előtt. „A hagyomány tisztelete nem azt jelenti természetesen, hogy mindent fenntartunk és érvényesítünk belőle – fogalmazott Trócsányi, de Csekeyvel szólva „minden elmúlt; tudós és államférfi, világi és nép gyermeke, szerencsés és kegyetlen jogszabálygyűjtő és szerencsétlen politikus, gazdag, hatalmas úr és rabmagyarok kádija. nem maradt más belőle csak egy könyv, egyetlen könyv, amely azonban örök életet jelentett neki”.

ZOLTÁN ATTILA LIKTOR

„ÜLJ TÖRVÉNYT WERBŐCZI”

*The Tripartitum in the aspect of the legislation and the implementation of law.
The „bible” of the nobility is 500 years old – Ideas to the intellectual heritage
of István Werbőczy*

(Summary)

In 2017 was the 500th anniversary that the great hungarian jurisprudent, István Werbőczy (Chief Justice of the Kingdom of Hungary) published his work, the *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in Three Parts*. Recently the age of the Jagiellonians is in the focus of the historians, the Oxford University has gone in quest of the Jagiellonians (2013-2018) and several domestic and international conference was celebrated in Hungary as well. Werbőczy did not make „new law”, just collected the old customary law. The customary law exists from the decrees, royal privileges and the sentences of the great judges of Hungary. By (t)his work the orden of law-making, the legislation remained a common act of the King and the Estates for centuries. In the countries the nobility was the dominant power as well as the local law-making, the enforcement and passing of sentence were exclusively in their hand. The Tripartitum helped the judges to implement the law in right way, because before it there were many deflexions between the various courts. The customary law did not allow the unlawful acts of the king, the nobles had right to resist. The constitutional system of Hungary, the division of power, the limited monarchy were determinated by the theory of Werbőczy, by the idea of the Holy Crown for many centuries. The Tripartitum of Werbőczy defended the hungarian constitutional orden against the aspiration of centralization of the Habsburgs.

LOSONCZI ESZTER*

A magyar börtönügy helyzete a kiegyezés korában

Különös tekintettel a rabjogok alakulására

A vizsgált korszakban a büntetés-végrehajtási intézetek gyakorlatában és a szakirodalomban egyaránt megjelent a modernizációra való törekvés. Ezzel összefüggésben a tanulmányomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a kiegyezés körüli években mennyiben beszélhetünk úgynevezett rabjogokról. Ezen elnevezés alatt nem csak a jogszabályilag deklarált jogokat értem, hanem sokkal inkább azt, mennyiben tapasztalhatunk olyan intézkedéseket, amelyeknek köszönhetően a fogvatartott már nem a társadalmon kívüli jogfosztott egyén, hanem büntetését töltő, bizonyos jogokkal bíró állampolgár.

A szabadságharc leverését követő években az osztrák jog a börtönügy szabályozásában is éreztette hatását. Az 1852. évi Strafgesetz magyarországi hatálybalépését követően a szabadságvesztés büntetések végrehajthatósága érdekében hat országos fegyház kezdte meg működését: Illaván, Lipótváron, Munkácson, Márianosztrán, Nagyenyeden, Vácon, valamint a Szamosújváron található vár épülete is az országos állami intézetek sorába került. Eredetileg kizárólag a nagyenyedi épült büntetés-végrehajtás céljára, a többiek közül három katonai erődként, kettő zárdaként működött, „a végső pedig nevelő intézetnek szánt, de be nem végzett kőhalmaz vala”¹. Az intézetek kialakítása során az osztrák kormányzat elsődleges célja a gyorsaság és a költségek minimalizálása volt, ami hosszú időre megpecsételte a magyar büntetés-végrehajtás sorsát.

A kiegyezés előtti évek politikai életében a fő kérdést nem a börtönügy jelentette, ennek ellenére alapvető átalakítás vált szükségessé ezen a területen is. Ennek jeleként értékelhető, hogy a XIX. század második felében ismét erőteljesebben éreztették hatásvukát a fogházjavító mozgalmak.

A börtönüggyel kapcsolatos szakirodalom virágzásnak indult ebben az időszakban. Ennek oka, hogy mivel az „alkotmány küzdelmei véget értek”², előtérbe került a börtönügyi kodifikáció kérdése. Míg a kiegyezést megelőzően a szakirodalom szerepe

* ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID ID: 0000-0001-6800-1761.

¹ Hivatalos jelentés az országos fegyházokról az 1867-ik évben. Igazságügyi minisztérium. Buda, 1868. (a továbbiakban: Jelentés 1867), 13. p.

² MEZEY BARNA: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Osiris-Századvég Kiadó. Budapest, 1995. 131. p.

inkább a mindennapos tapasztalatok és az alapvető ismeretek terjesztésére korlátozódtott, azt követően differenciáltabbá vált a téma vizsgálata. Különböző kérdésekre keresték a választ, többek között arra, hogy milyen a magyar börtönügy valóságos helyzete, milyennek kellene lennie a büntetési rendszernek, milyen igazgatási elvek mentén szervezzék meg e területet, illetve milyen elméleti, jogszabályi és technikai eszközök szükségesek a modernizációhoz.³

A korszak egyik legkiemelkedőbb börtönügyi szakembere *Tauffer Emil* volt, aki már az egyetemi évei alatt érdeklődött a büntetés-végrehajtás iránt. Diákkorában saját költségen bejárta Erdély és Magyarország összes fegyházát, így mire diplomát szerzett, addigra már nemcsak európai színvonalú, széleskörű elméleti tudással rendelkezett, hanem ismerte a magyar intézetek gyakorlatát is.⁴ 1867-ben jelent meg a *Pulszky Ágostal* közösen írt „A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása, különös tekint. Magyarországra” című művük, amellyel 1866-ban megnyerték a Pesti Magyar Királyi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának „Adassék elő a börtönügy legújabb haladásai mind a különböző rendszerek elméletére, mind azoknak gyakorlati alkalmazására nézve, különös tekintettel Magyarországra.” témában meghirdetett pályázatát. Ebben a műben a fennálló viszonyok mellett bemutatásra kerültek a nyugati fejlődési irányzatok, valamint azok a kívánalmak, hogy miként kellene átalakítani a hazai rendszert. A szerzők részletesen elemezték a fogházjavítás feltételeit, vizsgálták, hogy milyen börtönrendszert kellene bevezetni hazánkban. Gyakorlati kérdésekben is állást foglaltak, például az erkölcsi neveléssel, a rabok munkáltatásával, fegyelmezésével és a személyzettel szembeni elvárásokkal kapcsolatban.

Az egyetemi pályázat második helyezését *Bozóky Alajos* érdemelte ki „A börtönügy legújabb haladásai, mind a különös rendszerek elméletére, mind azoknak gyakorlati alkalmazására nézve különös tekintettel Magyarországra” című tanulmányával. A két mű felépítése nagyon hasonló egymáshoz, hiszen a szerzők célja azonos volt: egy börtönügyi kézikönyvet kívántak megalkotni. *Bozóky* is tisztázta az elméleti alapvetéseket, összegezte a börtönrendszerek és börtönök működésével kapcsolatos külföldi eredményeket. A hazai gyakorlatot azonban csak másodlagos forrásokra támaszkodva, kevésbé alaposan ismertette, mint *Pulszky* és *Tauffer*.

Az országos fegyintézetek állapotának megismerésében döntő jelentőséggel bírt az 1867. évi miniszteri jelentés. Ez a dokumentum kiemelten fontos, mert ez volt az első alkalom a magyar börtönügy történetében, hogy az intézetek állapotát a nyilvánosság elé tárták.⁵ A minisztérium által elrendelt vizsgálat tapasztalatait *Csillag Attila* osztálytanácsos és *Tauffer Emil* fogalmazó foglalta össze, miután a bizottság személyesen látogatást tett az összes országos intézetben. Maga a jelentés 1868-ban jelent meg, de a kimutatásokban az 1867-es év mellett összehasonlító céllal szerepeltek az 1866-os év adatai is.

A szerzők a teljesség igényével festenek képet a magyar börtönügy helyzetéről. Céljuk nem az elméleti fogalmak tisztázása volt, hanem a gyakorlat bemutatása, egy tény-

³ MEZEY 1995, 134. p.

⁴ MEZEY 1995, 135. p.

⁵ Jelentés 1867. *Előszó*.

kép megalkotása.⁶ A statisztikai adatok ismertetésén kívül értékelték a fennálló helyzetet és megfogalmazták kritikai észrevételeiket.

A mű a bevezetést követően négy részből áll: az elsőben általánosságban bemutatják a hazai börtönrendszert, a másodikban intézetekre bontva szerepel, hogy mit tapasztalt a bizottság a helyszíni vizsgálatok során. A harmadik részben a szerzők pontokba szedve összegyűjtötték javaslataikat, hogy a végrehajtás mely területét kellene átalakítani, például hogyan kellene kiválasztani az intézetek személyi állományát, mit lehetne fejleszteni a munkáltatáson, milyen átalakításra szorul az oktatás, a vallásgyakorlás és a fogvatartottak osztályozása. A negyedik rész pedig részletes statisztikai adatokat tartalmaz az 1866-os és 1867-es évekből.

A szerzők kettős célt fogalmaztak meg: egyrészt minél szélesebb körben kívánták felhívni a figyelmet a börtönügyre, hiszen ez éppúgy országos jelentőséggel bírt, mint a közjogi kérdések, másrészt az adott állapotok ismerete elengedhetetlen volt a gyökeres reformhoz. A körülmények feltárását követően pedig meg kellett vitatni a javításhoz szükséges eszközöket. „Az állapot fel van tárva a nemzet szeme előtt. Nyíltan, tartalék nélkül. A hiányok ki vannak emelve. Sőt az orvoslási módok is előadvák, s azok nagy része már is foganatba vétetett. Ezzel egyszersmint alkalom van adva, hogy a további javításokhoz mindenki hozzá szólhasson.”⁷

A tanulmány további részében a büntetés-végrehajtást meghatározó főbb tényezők mentén azt vizsgálom, milyen volt ezek valóságos állapota a jelentés szerint és milyen lett volna az elérni kívánt célok szerinti átalakítást követően.

I. Férőhely, elhelyezés

A végrehajtás megvalósításának körülményei közül kiemelném annak jelentőségét, hogy a rabok elhelyezése milyen módon valósult meg. Az intézetekben rendelkezésre álló férőhelyek és az ott fogvatartottak száma az alábbiak szerint alakult:

1. sz. táblázat

	Munkács	Lipótvár	Vác	Illava	Nagyenyed	Márianosztra	Szamosújvár
férőhely	670	1000	900	634	210	600	1028
hálótermek	35 db 8-86 fős	38 db 8-38 fős	56 db	21 db	4 db 50 fős, 2 db 5 fős	28 db	38 db 48-20 fős
létszám	498 ⁸	862 ⁹	561 ¹⁰	488 ¹¹	95 ¹²	160 ¹³	700 ¹⁴

Forrás: Saját szerkesztés.

⁶ MEZEY 1995, 93. p.

⁷ Jelentés 1867, Előszó

⁸ 1867. október 30. napján (Jelentés 1867, 16. p.)

⁹ 1866-os átlag (MEZEY 1995, 95. p.)

¹⁰ 1868. január 16. napján (Jelentés 1867, 116. p.)

¹¹ 1867. december 6. napján (Jelentés 1867, 71. p.)

¹² 1866-os átlag (MEZEY 1995, 95. p.)

¹³ 1868. január 13. napján (Jelentés 1867, 100. p.)

¹⁴ 1866-os átlag (MEZEY 1995, 95. p.)

Ezen adatok alapján megállapítható, hogy nem a napjainkban is nagy problémát jelentő túltelítettség jelentett gondot, hanem az épületek alapvető állapota. A meglévő intézeteket ugyanis eredetileg nem börtönnek építették, hanem csak átalakították azokat, ezért nem voltak megfelelőek a körülmények a rabok alapvető életkörülményeinek biztosításához sem. Munkácson például 8-86 fős, Szamosújváron pedig 20-48 fős termekben, esetenként közös priccseken aludtak a rabok, ami már egyáltalán nem tekinthető emberséges körülménynek. A fogvatartottakat levegőtlen és fénytelen cellákban helyezték el. A legtöbb helyen problémát okozott a tiszta ivóvízzel való ellátás is, ezért még gyakoribb fordultak elő különböző járványok. Az egészségügyi viszonyok szintén elég negatív képet mutattak, hiszen a közös elhelyezés magasabb szintű ellátást (például megfelelő minőségű és mennyiségű élelmezést és rendszeres tisztálkodást) követelt volna meg, ezt azonban sehol sem tudták biztosítani.

A legtöbb épületben az arra alkalmas helyiségek és a hely hiánya miatt a fogvatartottak fürdése, illetve testmozgása sem volt megoldva. A bizottság általánosságban megállapította Munkácsról, hogy a „tisztség általában nem tartozik a fegyintézet ékeségei közé”¹⁵. Itt az épület adottságai itt egyáltalán nem mutatkoztak alkalmasnak a büntetések végrehajtására, ezért a bizottság a jelentésben azt a javaslatot tette, hogy a kormányzat azonnal szüntesse meg ennek a működését, és az ott őrzött fogvatartottakat osszák szét a többi intézet között.

Ezen tényekre való tekintettel a korabeli szakirodalom az egyik legfontosabb célkitűzésként a megfelelő intézetek felállítását fogalmazta meg. A börtönök építései alapvető szempontként határozták meg, hogy ne a meglévő épületeket alakítsák át, hanem megfelelően kiválasztott helyszíneken építsenek újakat. Figyelmet kívántak fordítani arra, hogy egy intézetbe ne kerüljön 300-400 főnél több személy, mert a zsúfoltság miatt nemcsak a rabok őrzése válik nehezzé, hanem a büntetés céljának megvalósítása is. Minden esetben szükséges ügyelni arra, hogy a rabok egészségének megőrzése érdekében kellő nagyságú terület jusson egy főre.¹⁶

II. Az intézetek személyzete: igazgató, tisztviselők, őrök

A javító rendszer bevezetésének másik akadálya az elhelyezésen kívül az intézetek személyi állománya – a tiszti állomány és az őrök ugyanis minden előképzettség és gyakorlat nélkül töltötték be pozíciójukat. Minden intézet élén állt egy igazgató, akinek a helyettesítésére egy ellenőrt, munkájának segítése céljából pedig írkokokat alkalmaztak. Ezen felül eltérő létszámmal, de mindenhol működött őrség.

A jelentés általánosságban az alábbiak szerint értékelte az intézetek vezetőit: „... vannak igazgatóink, kik tetteik után ítélve, a büntetés által elérendő cél felismerésére még nem emelkedtek, a fegyenczben csak a bűnöst s nem egyszersmint az embert is látják, (...) szóval több intézet meg annyi testet képez, melyből hiányzik a vezető lélek.”¹⁷.

¹⁵ Jelentés 1867, 17. p.

¹⁶ BOZÓKY ALAJOS: *Fogházjavítás. Alapfeltételek, melyek nélkül magának a börtönnek célirányos szervezése is lehetetlen.* Jogtudományi Közlöny. 1866/50. 787. p.

¹⁷ Jelentés 1867, 10. p.

Illyán például azért emeltek panaszt az igazgató ellen, mert személyesen ritkán tett látogatást a fegyencek között, és a velük való bánásmódot sem ellenőrizte, továbbá nem fordított figyelmet arra sem, hogy a bérlő miként, milyen munkákkal foglalkoztatja őket.¹⁸

A női fegyintézetek közül a márianosztrai területére nem léphettek férfiak, így ott csak külső őrség működött mindösszesen négy fővel. A bizottság a vizsgálat során a többi intézetben tapasztalt olyan helyzetet is, amikor az örök barátságos viszonyt ápoltak a fogvatartottakkal, például rendszeresen becsempészték nekik élelmiszert vagy híreket szállítottak.¹⁹

A személyi állomány képzettsége szempontjából a márianosztrai nővérekkel kapcsolatban fogalmazták meg a legkevesebb panaszt, hiszen ők hivatásuknál fogva emberek gondozásával foglalkoztak. Őket inkább azért érte kritika, mert túlságosan önhatalmúan kezelték a fogvatartottakat, és semmilyen központi akaratot nem kívántak követni.

A börtönök személyzetére vonatkozóan több javaslatot is kidolgoztak a jelentésben, ugyanis a szerzők álláspontja szerint a javítás sikere a hivatalnokok gondos megválasztásától függ.

Az igazgatói állást tekintették a legfontosabbnak: ő az intézet lelke, hiszen tőle függött a szellemi és anyagi állapot előmenetele vagy hanyatlása. Ennek érdekében az igazgató személyiségével kapcsolatban alapvető elvárásként fogalmazták meg, hogy például legyen művelt, becsületes, erélyes, bátor, feddhetetlen, kitartó, valamint jó emberismerő, hogy mindenkivel a egyéniségének megfelelően tudjon bánni.²⁰ Mivel erre a pozícióra a megfelelő személy kiválasztása nem volt egyszerű, ezért a bizottság azt javasolta, hogy vezessenek be egy éves próbaidőt, ami alatt csak ideiglenes minőségben alkalmazzák őket, és csak akkor nevezzék ki véglegesen, ha arra méltóak.²¹

A másik kiemelten fontos személy, a lelkész, mert „ő fedezi fel a szívek mélyében élő javulás csíráit, kelti növeszti azt, míg gondjai alatt megerősödten a megújult és feltámadt embert önmagának és a társadalomnak visszaadja”²². A személyes képességek közül náluk is lényegesnek tartották a tudományos ismereteket, a „lankadatlan buzgalmat”²³ és a töretlen türelmet. Az ő esetükben arra törekedtek, hogy lehetőleg ne foglalkoztassák őket a börtönön kívül, mert csak így tudták maradéktalanul a figyelmüket a rabokra fordítani. A lelki gondozást teljes mértékben csak úgy lehetett volna megvalósítani, ha a lelkészek nemcsak a közös istentiszteletek alkalmával foglalkoznak a hitélettel, hanem igény szerint egyenként is törődnek a fogvatartottakkal. Hiszen „gyárilag kiszabott minta szerint lelket javítani nem lehet; az egyéni jellemet csak egyéniesítő bánásmód képezheti.”²⁴, amely viszont megfelelő időráfordítást igényel.

Egy-egy intézetben a lehetőségekhez mérten kívánatosnak tartották több hitfelekezethez tartozó lelkész alkalmazását is, ugyanis a legtöbb helyen csak római katolikus lelkész misézett rendszeresen. „A vallás egyenlőség korában, annak elveivel össze nem

¹⁸ Jelentés 1867, 74–75. pp.

¹⁹ Jelentés 1867, 75. p.

²⁰ PULSZKY ÁGOST – TAUFFER EMIL: *A börtönügy multja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra*. Emich Gusztáv kiadványa, Pest, 1867. 190. p.

²¹ Jelentés 1867, 125–126. pp.

²² Jelentés 1867, 126. p.

²³ Jelentés 1867, 126. p.

²⁴ PULSZKY – TAUFFER 1867, 157. p.

főrő ezen állapoton mielőbb javítani szükséges”²⁵ – vélték a szerzők. Célként határozták meg, hogy mindenhol legyen egy római és egy görög katolikus, egy protestáns vallású, valamint az erdélyi területeken unitárius lelkész is. Ezen kívül a fizetésük a munkájukhoz és műveltségükhöz, ne pedig a felekezeti hovatartozásukhoz igazodjon.

Az intézetekben a mindennapok gyakorlatát meghatározta az örök személye. Mivel a korszakban gyakran mutatkoztak a visszaélések és a túlkapások, ezért mindenképpen átalakításra szorult ennek a munkakörnek a betöltése is.

A vizsgálat során feltárt legnegatívabb eset Lipótváron történt, ahol 1867-ben az egyik osztrák nemzetiségű rab szökési kísérletet valósított meg. Nem jutott ki az épületből, de el tudott rejtőzni a padlásán a szénában. Amikor az örök megtalálták, bántalmazni kezdték, és így hurcolták vissza a társai közé. Csak a lelkész közbenjárásának volt köszönhető, hogy a többi fogvatartott nem sietett a társuk megmentésére, és nem tört ki tömegverekedés. Az esetet követően a túlkapásban résztvevő öröket elbocsátották, valamint büntetésben részesült az, akinek a szolgálati ideje alatt el tudott mozdulni a helyéről a rab.²⁶

Az javasolták, hogy a szökések megakadályozására külső őrként sorkatonákat alkalmazzanak, a felügyelőket viszont gondosabban válasszák ki, és a számukra biztosítsanak megfelelő bért.²⁷

III. A fogvatartottak osztályozása

A javítás másik alapvető feltétele a fogvatartottak osztályozása lett volna, ami sehol sem történt meg megfelelő szempontok szerint. Ahol megvalósult a szétválasztás, ott is mindenhol csak praktikus elvek mentén alkalmazták, például az örök nyelvtudásához igazodva vagy a rabok közötti konfliktusok elkerülése érdekében.

Szamosújváron és Vácon semmilyen szétválasztást nem alkalmaztak. Munkácson főként felekezetek szerint helyezték el a fogvatartottakat, illetve elkülönítették a cigányokat és a műveltebbeket, valamint felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül a fiatalabbakat.²⁸ Illaván nem foglalkoztak az elkülönítéssel, mondván, hogy a gyilkosok és rablók amúgy sem javíthatók meg (az egész országból itt kerültek a legsúlyosabb bűnök elkövetői). Lipótváron éjszakára elkülönítették a műveltebbeket és a fiatalokat, de napközben mindenki szabadon érintkezett egymással.²⁹ Nagyenyeden a cigányokat tették külön, mivel folyton konfliktusba keveredtek a többiekkel.³⁰ Márianosztrán pedig nappal, a munkáltatás idejére választották szét a különböző nemzetiségű rabokat.³¹

A szakirodalomban még mindig nem helyezkedtek egységes álláspontra a szerzők, hogy melyik a legjobban funkcionáló börtönrendszer, abban azonban egyetértés mutatkozott, hogy elutasították a rabok közös elhelyezését. A legtöbb érvet a magánrendszer mellett sorakoztatták fel, de már megfogalmazódott az a gondolat, hogy önmagában

²⁵ Jelentés 1867, 127. p.

²⁶ Jelentés 1867, 89–90. pp.

²⁷ Jelentés 1867, 133–134. pp.

²⁸ Jelentés 1867, 16. p.

²⁹ Jelentés 1867, 87. p.

³⁰ Jelentés 1867, 60. p.

³¹ Jelentés 1867, 102. p.

egyetlenben sem lehet megvalósítani tökéletesen a büntetés célját, hanem érdemes többféle változatot vegyesen alkalmazni – „(...) nem lehet szó többé egyes rendszerekről, hanem inkább valamennyi rendszer előnyeinek rendszeresítéséről.”³²

Az auburni rendszer ellen felhozott legfőbb érv, hogy itt a fogvatartottat olyan, vagy még rosszabb társaságba helyezték, mint amilyen emberek között kint élt. Ezen kívül az egész napi hallgatás megtartása sokkal ellentétesebb az emberi természetnél, mint a magány – így a rabok folyamatos késztetést éreztek a szabályszegésre. A rendszer sikeretelenségét bizonyítja, hogy a külföldi tapasztalatok alapján itt a hallgatás megszegése miatt egy rabra átlagosan 18-20 fegyelmi büntetés esett. Továbbá a közös rendszerben nincs lehetőség a rabok személyiségéhez igazodó, egyéni bánásmódra.³³

A philadelphiai rendszer (magánrendszer) negatívuma nem annak a gyakorlati hatásával, hanem inkább az anyagi vonzatával függött össze. A hazai lehetőségekhez mérten – az intézetek alapvetően rossz állapota, valamint a nagyméretű háló- és dolgozószobák miatt – tetemes összeget igénylő beruházás lett volna az átalakítás. Ráadásul a magány megtartása a büntetés teljes időtartama alatt elég embertelen bánásmódnak minősíthető, inkább a fokozatos (ír) rendszert kezdték preferálni.³⁴

A jelentés szerint ezen kívül azokon a helyeken a bizottság a közös rendszerrel kapcsolatban komoly problémának tartotta, hogy a fogvatartottak negatív hatást gyakorolnak egymásra. Az osztályozás nélküli elhelyezésük és korlátlan érintkezésük ugyanis nagyon ártalmas volt a javításra. A rendszer átalakítása viszont az épületek adottságai (nagy hálótermek és közös munkatermek), illetve a bérleti szerződések általi munkáltatás miatt nem volt egyszerű feladat. Végül három alapvetően megvalósítandó célt fogalmaztak meg: minden intézetben külön helyezték el a 24 év alattiakat, különítsék el a művelteket a kevésbé műveltektől, valamint azokat, akik először kerültek büntetés-végrehajtási intézetbe a visszaesőktől. Ezen kívül azokon a helyeken, ahol lehetőség van rá, az igazgató a lelkes együttműködésével további osztályokat is kialakíthat. A különböző osztályok elkülönítését pedig nem csak az éjszaka, hanem napközben a munkáltatásnál, az étkezésnél, a séta során, valamint az istentiszteletek alkalmával is meg kell tartani.³⁵

Annak érdekében, hogy utána a megfelelő osztályba kerüljön, az intézetbe kerülését követően minden rabot 2-6 hétre magányzárába kellene zárni. Ezért javaslatot tettek arra, hogy mindenhol annyi magányzárkát építsenek, amennyit a két hónap alatt átlagosan beszolgáltatott fogvatartottak száma igényel.

„Az ilykép elzárt fegyencz a büntetés komoly benyomásainak kitéve, megtört lelkének és érzelmeinek nyilvánulásából biztosabban tanulmányozható, s bűnössége mérvének megállapítása könnyebben sikerül; az igazgatónak, lelkes és tanítónak levén kötelessége, naponkénti látogatás folytán teljesítendő gondos tanulmányozás és észlelés által azt meghatározni.”³⁶ emellett az orvosnak hetente legalább két alkalommal látogatást

³² BOZÓKY ALAJOS: *Fogházjavítás. Melyik tehát tehát mindezek után a legcélszerűbb börtönrendszer?* Jogtudományi Közlöny. 1866/49. 775. p.

³³ BOZÓKY ALAJOS: *A börtönügy legújabb haladásai, mind a különös rendszerek elméletére, mind azoknak gyakorlati alkalmazására nézve különös tekintettel Magyarországra.* Stolp Károly. Pest, 1867. 20–21. pp.

³⁴ MEZEY 1995, 143. p.

³⁵ Jelentés 1867, 140–143. pp

³⁶ Jelentés 1867, 142. p.

kell tennie a fogvatartottnál, és ha úgy véli, hogy az elzárás a továbbiakban káros hatással lehet az egészségére, indítványozhatja annak megszüntetését.

IV. Oktatás és lelki gondozás

E két terület közül a hagyományok folytán minden intézetben a lelki gondozás mutatott nagyobb fokú szervezettséget. Ezt bizonyítja, hogy a lelkészi állások betöltése gördülékenyebben megvalósult, mint a tanítóké.

Munkácson egy római katolikus pap működött, aki vasár- és ünnepnapokon kétszer, illetve hétköznapokon is minden reggel 10 órakor istentiszteletet tartott.³⁷ Ezen felül oktatói tevékenységet is ellátott – minden szerdán és pénteken számolni és olvasni tanította a 24 éven aluliakat, valamint azokat, akik önként jelentkeztek (a vizsgálat idején összesen 27 tanítvánnyal rendelkezett).³⁸

A szamosújvári intézetben nem volt állandó pap, hanem vasárnapokon és ünnepnapokon a környékről bejáró lelkészek tartottak istentiszteletet, viszont az oktatás megszervezésével egyáltalán nem törődtek.³⁹

Az illavai intézetben a katolikusok minden szombaton és vasárnap részt vehettek misén, de a többi valláshoz tartozók évente csak pár alkalommal.

A folyamatos lelki gondozás a lipótvári intézetben megfelelőnek mutatkozott, ugyanis itt a fogvatartottakkal a bekerülésüktől kezdve folyamatosan tartotta a lelkész a kapcsolatot, valamint hetente három alkalommal különböző nyelveken (magyar, szlovák, német) általános erkölcsi oktatásokat is szerveztek. Az elemi oktatás területén szintén magas szintű szervezettség volt tapasztalható ebben az intézetben. Két nagyobb méretű – egyenként 172 fős – tanszobával is rendelkeztek, így nemzetiségekre osztva hetenként 8 óra időtartamban tudtak reál alapismeretet és hittant oktatni. Az órák minden 22 év alatti fogvatartott számára kötelezőek voltak, de a nem kötelezettek is részt vehettek az oktatáson. Az intézetben ezen felül zenekar és énekkar is működött, összesen 35 fővel, akik fellépéseikkel színesítették az istentiszteleteket.⁴⁰

Vácon a lelki gondozást egyáltalán nem szervezték meg, itt csak római katolikus lelkész tartott misét rendszeresen, de egyénileg nem foglalkozott a rabokkal. Az oktatás jobban megvalósult, ugyanis a városi tanító naponta 2 órát foglalkozott a 20 éven aluliakkal, akiknek kötelező volt a részvétel. A tanulókat két csoportra osztották aszerint, hogy az intézetbe kerülésükkor rendelkeztek-e már valamilyen ismerettel.⁴¹

Nagyenyeden a katolikusok számára hetente, a többi felekezethez tartozóknak pedig alkalmanként volt mise. Nem foglalkoztattak állandó tanítót, de az igazgató és az őrpáncsnok főként olvasni tanított kötelezően minden 30 év alatti fogvatartottat vasárnapként délutánonként 2 és 4 óra között.⁴²

³⁷ Jelentés 1867, 19. p.

³⁸ Jelentés 1867, 21. p.

³⁹ Jelentés 1867, 44–45. pp.

⁴⁰ Jelentés 1867, 90–93. pp.

⁴¹ Jelentés 1867, 117–118. pp.

⁴² Jelentés 1867, 61. p.

Márianosztrán nem jelentett problémát a lelki gondozás. Itt a római katolikusoknak naponta tartottak istentiszteletet, illetve az étkezések alkalmával a nővérek felolvastak a szentek életéről, a nem katolikusokkal azonban kevésbé törődtek. Az oktatásban a lelkes közreműködött, aki esténként, valamint vasár- és ünnepnapokon délelőtt hittant tanított. Az elemi oktatás a nővérek feladata volt, akik különböző nyelveken – hetenként kétszer két órán át olvasni, írni és számolni tanították a rabokat. Az oktatáson nem volt kötelező a jelenlét, ennek ellenére 1867-ben 121 fő vett benne részt.⁴³

Összegezve a vizsgált időszakban az intézetekben átmeneti eredmények tapasztalhatóak voltak. Hosszú távon a sikertelenség fő okát az jelentette, hogy nem rendelkeztek elegendő és megfelelő személyzettel, amelynek hátterében az anyagi fedezet hiánya húzódott meg. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a rabok jelentős része teljesen műveletlen volt és elemi ismeretekkel sem rendelkezett, valamint nem is mutatkozott nyitottnak az oktatásra.

A korszakban a munka mellett a javítás fő eszközeként tekintettek az oktatásra. A jelentés szerint az ismeretek gyarapítása növeli a műveltséget és ez megakadályozhatja, hogy ismét a bűn útjára tévedjenek, hiszen számos esetben a tudatlanság is lehet a bűn forrása.⁴⁴ Célravezetőnek találták, ha minden intézetben a házi bizottmány határozza meg a tanrendet és az oktatott tárgyak körét. Fontos, hogy mindenhol legyen egy állandó tanító, ennek érdekében megfelelő díjazást és lakást kell biztosítani számukra.

Az elméleti oktatás vasár- és ünnepnapokra irányozták elő, így nem vette el a munkától az időt. Az alapvető tananyagot, azaz az íráson, olvasáson és számoláson túl azok számára, akik fogékonyak mutatkoztak egyéb ismeretek megszerzésére, előadást tartottak volna még például történelemből vagy természettudományokból is. Annak biztosítására, hogy a fogvatartottak a szabadidejükben is tudjanak olvasni, minden börtönben megfelelő választékkal rendelkező könyvtárat kívántak létrehozni.⁴⁵

V. Munkáltatás

Hazánkban a legtöbb intézetben az osztrák minta alapján bevezetett úgynevezett általános bérbeadási rendszer működött, amelynek lényege, hogy a munkáltatás az állam tulajdonában álló épületekben valósuljon meg. Az állam bérleti szerződéssel értékesíti a rabok munkaerejét külsős vállalkozóknak. A vállalkozó biztosítja a gépeket, a nyersanyagot, szervezi a munkát és az értékesítést. Ezzel együtt gondoskodik a fogvatartottak ételmezéséről és ruházataról, amiért a kormányzat neki térítést fizet. A bérlő pedig – ha úgy alakul a profit –, munkabért fizet az államnak. Az osztrák rendszer értelmében viszont a bérlővel átalányrendszerben állapodtak meg, ami azt jelentette, hogy nem számított a profit, hanem fejenként meghatározott fix összeget fizetett az államnak. Ez a gyakorlat meggátolta, hogy bármilyen javítás is megvalósuljon a munkáltatás révén, mert ebben senki sem volt érdekelt: a bérlő arra törekedett, hogy minél nagyobb bevé-

⁴³ Jelentés 1867, 104–106. pp.

⁴⁴ PULSZKY-TAUFFER 1867, 149–150. pp.

⁴⁵ BOZÓKY ALAJOS: *Javítási eszközök*. Jogtudományi Közlöny, 1866/52. 820–824. pp.

telre tegyen szert, ezért kíméletlenebbül bánt a fogvatartottakkal, mint ahogyan az állami tisztségviselők felügyeltek volna.

Ebben az időszakban mégis inkább a bérleti rendszert alkalmazták, mert ez sokkal kényelmesebb volt az intézetek személyzetének, így végső soron az államnak is: nem igényelt befektetést a munkaeszközök és nyersanyagok beszerzése, valamint az értékesítés során nem az igazgatónak kellett vállalnia a piaci kockázatot.⁴⁶

Illaván 1864. után vezették be a munkáltatást, ahol „annyiféle munka folytattatik, mint egy más intézetben sem, és hogy foglalkozás hiánya soha sem fordul elő.”⁴⁷ A szabadulást követő időkből sok hasznát vették a bent megszerzett szaktudásnak, mert olyan gyári munkára alkalmazták őket, amellyel csak részfolyamatokba tanultak be. A többség cipőgyárban dolgozott, de volt gyufafagyaluló, esztergályos, asztalos, néhány ember házicipész, szabó, szalma-székfonó vagy festő.

Szamosújváron jobbnak mutatkozott a helyzet, mert itt a rabok nagy része hasznos munkát végzett, többnyire szabó, cipész, asztalos, bodnár, kőműves, kovács, szakács, pék szakmákban dolgoztak, de 77 főt itt is gyárban (gyapjúüzemben) alkalmaztak.⁴⁸

Vácon a munka jellege nagyrészt megfelelő volt – a többség katonaruhát varrt és szalmakalapot készített –, de egyáltalán nem vették figyelembe, hogy a bekerülést megelőzően ki mivel foglalkozott, ezért gyakran kerültek új munkakörbe az emberek, amit nehezen szoktak meg.⁴⁹

A legnagyobb problémák Munkácson és Lipótváron jelentkeztek. Munkácson a fogvatartottak kevesebb, mint fele dolgozott,⁵⁰ bár ők legalább hasznos mesterségeket űztek: például kovács, asztalos, bodnár, szabó, kefekötő. Lipótváron pedig katonaruha varrással, kötélveréssel, csinvatszövésével és páran asztalosmunkával foglalkoztak.⁵¹

A női intézetekben zárt munkáltatás folyt. Márianosztrán a nővérek felügyelete mellett kizárólag női munkákban vettek részt: szövés, kötés, horgolás, fonás, főzés, mosás, hímzés. Itt a munka jellege és szervezése is igazodott a fogvatartottak egyéniségéhez, sőt a szabadulásukat követően kamatoztatni is tudták a megszerzett tudást.⁵²

Nagyenyeden házi kezelés valósult meg. A munkáltatást az igazgató szervezte meg: ő szerezte be a nyersanyagokat, felügyeltette a munkát és irányította az értékesítést. Főként ruhaneműket készítettek, amiket a fogházakban használtak fel.⁵³ 1867-től kezdve azonban itt is át kívántak állni a bérleti rendszerre, ezért a jelentésben kérelemmel fordultak azt uralkodó felé, hogy ne hagyja jóvá a szerződést. A másik ajánlás, amit a munkáltatással kapcsolatban megfogalmaztak, hogy ne férfi személyzet tanítsa és felügyelje a dolgozó hölgyeket.⁵⁴

Összességében elmondható, hogy a bizottság már azt is pozitívként értékelte, ha valamiféle munka folyt az intézetekben, de azért javaslatokat is tettek a rendszer átalakítására.

⁴⁶ MEZEY 1995, 41. p.

⁴⁷ Jelentés 1867, 79. p.

⁴⁸ Jelentés 1867, 45–48. pp.

⁴⁹ Jelentés 1867, 118–119. pp.

⁵⁰ A vizsgálat napján a 498 fő közül csak 228 fogvatartottat foglalkoztatott a bérlő, 44 fő látott el az intézetben házi munkát, a többi rab viszont semmilyen munkát sem végzett. (Jelentés 1867, 24. p.)

⁵¹ Jelentés 1867, 94. p.

⁵² Jelentés 1867, 106. p.

⁵³ Jelentés 1867, 62–63. pp.

⁵⁴ Jelentés 1867, 66–67. pp.

A szakirodalomban a javítás legfontosabb eszközének a munkát tartották, amely által engedelmességre és becsületességre szoktatják a rabokat. A munkáltatásnak azért is tulajdonítottak kiemelt szerepet, mert úgy vélték, a bűncselekmények elkövetésének egyik fő oka a munkakerülés. Ezért a büntetés során olyan mesterségre kell tanítani a fogvatartottakat, amivel a szabadulásukat követően el tudnak helyezkedni, és így nem fognak ismét a bűn útjára lépni – tehát a reszocializáció elsődleges eszközének is tekintették a munkát. Ennek szellemiségéhez igazodva az intézetekben nem a profitorientált foglalkoztatást preferálták, hanem azt, ami hasznos szaktudást eredményez.⁵⁵

A bizottság tagjai komoly bírálatot fogalmaztak meg az intézetekben alkalmazott bérleti rendszerrel kapcsolatban. Javasolták, hogy azokon a helyeken, ahol lejár a bérleti szerződés, ne hosszabbítsák meg azokat. A férfiak részére fenntartott intézetek közül így leghamarabb a váciban lehetett volna kísérleti jelleggel bevezetni a házi kezelésű rendszert. Amíg pedig ez a többi intézetben nem lehetséges, a házi bizottmány mindenhol határozza meg a bérlőnek, hogy milyen munkanemekben foglalkoztathatja a fogvatartottakat, a konkrét munkára való beosztást pedig az orvos és az igazgató egyetértésével készítse el.⁵⁶

A munkáltatás megszervezése azért is fontos kérdés volt, mert az állam számára komoly terhet jelentett az intézetek működési költségének finanszírozása. A cél az, hogy a befolyó összeg egy részét be tudják számítani a rabtartás költségeibe.⁵⁷

A bizottság elvi alapon kifogásolta, hogy a fogvatartottak keresményük egy részével szabadon rendelkeztek, de be kellett látniuk, hogy a pénz elköltése a kintinban szükséges igények fedezésére – jobb élelem vásárlására – biztosít lehetőséget. Bizonyos helyeken – például Illaván – ez a gyakorlat ugyanakkor az erkölcsi javulás komoly akadályát képezte: hiába kerestek az átlagos szintnél jobban a rabok, a plusz keresetüket általában alkohol vásárlásra fordították. A bérlő „... állandó kocsmát – kintin – tartott, hol pálinkát, boroviczkát, rhumot vehettek...”⁵⁸, amiből csak a bérlő húzott hasznot, hiszen az itt kifizetett összeg szintén az ő bevételeit képezte.

A rendszer átalakítására tett javaslat szerint rabok a munkabérnek maximum a felét jobb élelmezésre fordíthatták volna. Az első negyedévben nem lehetett felhasználni erre a célra a keresményt, utána is csak a negyedét, és az igazgató jutalomként engedélyezhetett még negyedrészt, a másik felét pedig a szabadulásuk utáni időszakra félre kellett tenni. Ez a tőke is azt a célt szolgálta, hogy a volt fogvatartott a megélhetése biztosítása miatt ne kényszerüljön ismét a bűn útjára lépni.⁵⁹

VI. Fegyelmi büntetés és jutalmazás

A fegyelmi büntetések kiszabása területén viszonylag nagy eltérések mutatkoztak az intézetek között. Az osztrák büntető törvénykönyv és az ügyviteli szabályok lehetőséget biztosítottak bizonyos testi büntetések alkalmazására – az orvosi vizsgálat elvégzését követően pálcá- vagy botütést lehetett kiszabni. A jogszabályok mindösszesen annyi

⁵⁵ PULSZKY-TAUFFER 1867, 171–173. pp.

⁵⁶ Jelentés 1867, 138–139. pp.

⁵⁷ PULSZKY-TAUFFER 1867, 172. p.

⁵⁸ Jelentés 1867, 75. p.

⁵⁹ Jelentés 1867, 137–140. p.p

megszorítást tartalmaztak, hogy az igazgató maximum 20 ütést szabhatott ki, annál többet csak bírósági határozat alapján rendelhettek el.⁶⁰

Munkácson például azzal kapcsolatban érkezett panasz egy fogvatartottól, hogy túl szigorúan alkalmazzák náluk a kényszerkabátot – itt az orvosi vélemény alapján a bizottság azonnal javaslatot tett e büntetési mód eltörlésére.⁶¹ A nagyenyedi intézetben nem állt rendelkezésre megfelelő számú magánykamra a büntetések végrehajtására, így több alkalommal inkább vesszőzést szabtak ki büntetésnek. Itt azonban a vesszőzést nem csak fegyelmi szankcióként alkalmazták, hanem előfordult olyan eset is, amikor a bíróság az ítéletben írta elő a végrehajtás kezdetére – bár az Erdélyben is hatályba lévő osztrák büntető törvény nem biztosított erre lehetőséget.⁶²

Illaván leggyakrabban magányfogságot rendeltek el, de sokszor előfordult a böjt és a botozás is.⁶³ Lipótváron viszonylag gyakran került sor fegyelmi büntetések kiszabására, főként magányfogságot, rövid vasra veretést, pálcaütést, böjtot és kedvezménymegvonást alkalmaztak.⁶⁴

Márianosztrán a fegyelmi büntetéseknél is figyelemmel viseltettek az emberséges bánásmódra: egyáltalán nem alkalmaztak sem botozást, sem böjtot. Kizárólag magányfogsággal, sötétkamrába zárással és kedvezménymegvonással szankcionálták az elkövetőket. Ha a bírósági ítélet súlyosbításaként bilincset kellett volna alkalmazni, az orvos véleményét figyelembe véve ezt nem hajtották végre. Az intézetben kiszabott büntetések csekély száma bizonyítékként szolgált arra, hogy nem csak testi büntetésekkel lehet megtartani a fegyelmet és a rendet.⁶⁵

A szakirodalomban megfogalmazást nyert az a gondolat, hogy az önkényes eljárások visszazsorítása érdekében szükséges egységesen szabályozni a börtönökben elkövetett kihágások elbírálásának menetét és a kiszabható szankciókat. A büntetés minden esetben álljon arányban az elkövetett magatartással, ne legyen káros az egészségre, valamint „a megbüntetett rab becsületérzete végkép el ne fojtassék (mint ez leginkább a pálczázás s egyéb testi fenyegetéseknél történik) (...), legyen szigorú ugyan, de ne felejtse el a büntető, miszerint a bocsánat gyakran jobban hat az illetőre, mint a büntetés”.⁶⁶

A börtönökben adható jutalmakkal kapcsolatban a szakma képviselői között eltérő vélemények alakultak ki – egyesek azt az álláspontot képviselték, hogy a büntetéssel egyáltalán semmilyen kedvezmény adása nem fér össze, míg mások szerint pozitív hatást gyakorol a szabályok betartására, ha kilátásba helyeznek bizonyos pozitívumokat. Abban egyetértés mutatkozott, hogy jutalomként ne lehessen érzékekre ható élvezeteket nyújtani, például jobb ételt, alkoholt vagy dohányzás engedélyezését. Megengedhetőnek tartották a kiemelkedő munkateljesítmény után járó pénzjutalmat, amelyet azonban nem költhettek el szabadon az intézetben, hanem csak a szabaduláskor kapták volna meg a rabok. Továbbá preferálták olyan kedvezmények biztosítását, amelyek javítják a közér-

⁶⁰ MEGYERI ISTVÁN: *A magyar börtönügy*. Magyar Kir. Igazságügyministerium, Budapest, 1905, 35. p.

⁶¹ Jelentés 1867, 35. p.

⁶² Jelentés 1867, 59. p.

⁶³ Jelentés 1867, 84. p.

⁶⁴ Jelentés 1867, 98. p.

⁶⁵ Jelentés 1867, 108. p.

⁶⁶ BOZÓKY 1866/52, 823. p.

zetet, például a zárkák feldíszítését, a kápolnában énekesként való alkalmazást vagy a büntetési idő lerövidítésének kilátásba helyezését.⁶⁷

VII. Összegzés

Az osztrák börtönügyi politikának köszönhetően a kiegyezést megelőzően már több országos intézet is működött hazánkban, ezekben viszont a feudális és a modern gondolatokat távolról valló sajátos rendszer keveréke jött létre. A fogvatartottak az elhelyezés körülményeiből is adódóan a legtöbb helyen még mindig a társadalmon kívüli, kirekesztett pozícióban voltak. A szakembereknek tehát nem azon kellett dolgozniuk, hogy kiépítsék a rendszert, hanem hogy a rossz gyakorlatot a helyes útra tereljék, és az legalább minimális mértékben megfeleljen az európai szintnek.

Az intézetek többségének alapvető állapota nem tette lehetővé, hogy bennük humánus végrehajtási feltételeket biztosítsanak, de voltak olyanok, amelyekben ennek ellenére helyes gyakorlatokat alakítottak ki. A jelentésben például kiemelték, hogy „... Nostra minden fegyintézetünk közt úgy a benn uralgó javítási szellem, mint a rend, fegyelem és csinosság tekintetében első helyen áll.”⁶⁸ Itt a nővérek felügyelete és irányítása mellett a fogvatartottak valóban a javulás útjára léptek, és mind a lelki gondozás, illetve az oktatás, mind pedig a munkáltatás által hasznos ismeretekkel gyarapodhattak.

A börtönügy elméletének fejlődését mutatja, hogy a jelentés javaslataiban, valamint a korabeli szakirodalomban egyaránt előremutató gondolatok jelentek meg. Előrelépés-ként értékelhető, hogy – a pesti egyetem 1866. évi pályázatának is köszönhetően – megjelentek olyan börtönüggyel foglalkozó írók, akik ismerték a nemzetközi tendenciákat és a magyar gyakorlatot egyaránt. Így fel tudták hívni a figyelmet a téma aktualitására, és nemcsak a szakma iránt érdeklődőknek, hanem a törvényhozás számára is értékes javaslatokat fogalmaztak meg.

A szerzők meghatároztak bizonyos követelményeket, amelyek a fogvatartottak helyzetének javítását célozták: ilyenek a megfelelő elvek mentén megvalósuló osztályozás és az összes intézetben egységes börtönrendszer meghonosítása. Az oktatás és a lelki gondozás megszervezésével kapcsolatos elvárások azért fontosak, mert ezek által fejlődhetnek az egyének és ez segítette a reszocializációt. A munkáltatás házi kezelésbe vonása egy olyan óvó rendelkezés, aminek köszönhetően csökkent volna a dolgozók kiszolgáltatottsága a bérlővel szemben. A személyzettel kapcsolatos elvárások szintén kiemelt jelentőséggel bírnak, mert megfogalmazódik bennük a bántalmazás tilalma és az, hogy tisztességesen bánjanak az őrizetükre bízott személyekkel.

A fogvatartotti jogok közül a jelentés tartalmazta a megfelelő minőségű és mennyiségű ételhez, a foglalkoztatáshoz és a szellemi gyámolításhoz való jogot.

Az 1867. évi jelentés eredménye, hogy részletesen feltárta az országos intézetekben uralkodó állapotokat. Mint ahogyan a szerzők is fogalmaztak: „Szálljunk azonban le a szerencsétlenek közé, tekintsünk a fegyintézet leleplezett éltébe, s a tévedést be fogjuk látni, mert javítás helyett rontás eszközöltetik, káros a társadalomra, káros egész közlé-

⁶⁷ BOZÓKY 1867, 60–61. pp.

⁶⁸ Jelentés 1867, 101. p.

tünkre, mivel nagy része a letartóztatottnak romlottabb a kiszabaduláskor, mint elítél-
tetése idejében volt.”⁶⁹

A jelentésben foglalt javaslatok, illetve a szakirodalomban rögzített elvek mentén megindulhatott a szükséges szabályozásról való gondolkodás, amely első lépésének tekinthető az 1869. év fegyházi rendtartás. Elmondható tehát, hogy a kiegyezést követő években ezek a dokumentumok határozták meg az Igazságügyi Minisztérium által létrehozott, a modern börtönügy alapját képező jogszabályokat.

ESZTER LOSONCZI

THE HUNGARIAN PRISON SYSTEM AROUND THE AUSTRO- HUNGARIAN COMPROMISE OF 1867, WITH SPECIAL EMPHASIS ON PRISONER’S RIGHTS

(Summary)

Before the Austro-Hungarian Compromise of 1867, several penitentiaries were established in Hungary mostly due to the reforms initiated by the Austrian government. Due to the sad state of affairs, it was almost impossible to offer humane conditions in the majority of the penal institutions. Hedged with difficulties, the wardens tried to establish proper conduct towards the inmates in some of the penitentiaries. In the mid 19th century, forward-thinking ideas started to appear in the contemporary scientific literature. The authors of these articles were familiar both with the latest scientific concepts in the West but also with the underdeveloped domestic practice. Therefore, they could argue for the necessity of much-needed reforms and make proposals for the legislative.

In 1867, the Hungarian Government was re-established by the King as part of the Compromise. The minister of justice made a report about the correctional system, which played a great role in the recognition of the issues in the penitentiary. The historical significance of this report lies in the fact, that many details regarding the Hungarian prison system were made available to the public for the first time. Its authors laid down some principles, like the classification of the inmates and the establishment of a unified prison system, through which they aimed to improve the conditions of the prisoners. They emphasized the importance of education and the cure of the convict’s souls, because they thought that these elements were necessary towards their resocialization. Regarding the responsibilities of the officers, the most basic principle was that they shall treat the inmates honourably. The prisoner’s rights also included the right to adequate amount of food and the right to work and to the education.

Following the Austro-Hungarian Compromise, these proposals formed the basis of the forth-coming laws that laid down the foundation of the modern prison system.

⁶⁹ Jelentés 1867, 8. p.

MARTIN SCHULTZ*

Mißbrauch von Titel

Eine Grenze der Führung von Adelstitel in dem gesellschaftlichen Verkehr?

Die Frage der Führung adeliger Titel und Rangen hat schon vorher zu Streitigkeiten geführt, *Kálmán Személyi* macht eine solche Urteil des preußischen Kammergerichts, in dem das ungarische Recht angewandt wurde, bekannt: Die Beklagten waren ungarische Staatsangehöriger, die in Deutschland wohnten und den Namen „Freiherr v. D.“ führten. Ein Mitglied der Familie Freiherr v. D. erhob Klage gegen ihnen, und verlangte Unterlassung der Namensführung. Das Urteil deutete darauf hin, dass aufgrund eines Scheines wegen nichtige Annahme an Kindes statt (*törvényesítés*) die Verfälschung des Personenstandbuches gleich ist. Und „es kann nicht Wille des Gesetzes sein, einen durch jene Handlungsweise bewirkten Scheinerfolg des nichtigen Legitimationsaktes zu schützen“.¹ Ziel des Aufsatzes ist es, die Frage zu untersuchen und zu beantworten, ob adeliger Namensbestandteile in privatrechtlichen Verhältnissen geführt werden dürfen. Dazu ist es erforderlich, den Tatbestand der unbefugten Titelführung zu untersuchen, reduzieren. Diese Ordnungswidrigkeit wurde in der Literatur in Ungarn bis jetzt nicht gründlich beschrieben worden, obwohl in der Alltagsleben, in der Berichte zahlreiche Fälle bekannt sind, in denen die Verwirklichung deren von Bedeutung sein kann: u.a. die sog. Parabolische Dokortitel, Führung des Doktorgrades von dem ehemaligen Präsidenten Ungarns, dessen Diplom entzogen wurde und Stiftungen und Vereine, die ihren Mitglieder die Führung des Titels „*vitéz*“² gestatten. Die Grundlage der Führung adeliger Titel und Namensbestandteile bildet die Auslegung (nicht aber Verfassungsauslegung!) des ungarischen Verfassungsgerichtshofes (ungVerfG), so ist die einschlägige Judikatur dessen zu untersuchen. Das ungVerfG hat nämlich in einem Bescheid nach Abweisung der Beschwerde die Rechtmäßigkeit der Führung von Adelsnamen in privatrechtlichen Verhältnissen, ohne die Prüfung der Ordnungswidrigkeit „Mißbrauch von Titel“ anerkannt.

* Doktorand an der Universität Szeged

¹ Kammergericht 28.Mai 1901. Rechtsprechung der Oberlandesgerichte. III. 85 (Zitiert von: SZEMÉLYI KÁLMÁN: *A névjog*. Franklin, Budapest, 1915. pp. 131–132.)

² <Das Wort „*vitéz*“ gilt als altertümlich und wird im heutigen Ungarisch nicht mehr verwendet. Es bedeutete „Held“, „Recke“, „Soldat“. Unter den Deutschen adeligen Titeln fehlt der Bezeichnung „*vitéz*“ eine Entsprechung. „*Vitézi Rend*“ bedeutete „heldenorden“, so daß „*vitéz*“ der Titel eines Mitgliedes des Heldenordens war. Zum Teil ist man der Auffassung, daß die amtliche deutsche Übersetzung von „*vitézi rend*“ „Stand der Tapferen“ heißen müsse, nicht „Heldenorden“> BUNGERT, HARTWIN: *Eintragung des ungarischen adeligen Titels „vitéz“ in deutsche Personenstandsbücher*. StAZ 1991, 273. ff.

I. Aufbau des Tatbestands der unbefugten Titelführung

1. Vorgeschichte

Der Gesetzesartikel Nr. V von 1878 (GA V:1878)³ war das erste Strafgesetzbuch (sog. *Kodex Csemegi*) Ungarns, was die Verbrechen und Begehen geregelt hat. In dem damaligen ungarischen Strafrechtssystem galt die Dreiteilung der Straftaten, die Ordnungswidrigkeiten wurden aber in einem anderen Gesetz, der GA XL:1879⁴ geregelt. Der Tatbestand der unbefugten Titelführung wurde von dem GA III:1930 in der folgenden Maße neu gefasst: *wer einen ihn nicht zustehenden Titel oder Rangstufe gebraucht, was die Allgemeinheit irreführen vermag, sowie derjenige, der einen ihn nicht zustehenden inländische Orden- oder Ehrenzeichen, oder ohne Genehmigung ausländische Orden- und Ehrenzeichen öffentlich führt*. Parallel war die falsche Namensangabe in der Gesetzesartikel über die staatlichen Personenstandbücher als Ordnungswidrigkeit geregelt, Voraussetzung war dafür, dass jemand einen anderen Familien- oder Nachnamen⁵ führt,⁶ was ihm in die Matrikel eingetragen wurde.⁷ Laut der Judikatur wurde die unbefugte Titelführung begangen, wenn eine, wegen Eidbruch aberkannte Dokortitel weiterhin geführt wurde.⁸ Ebenso fällt unter den Tatbestand der „Titelanmaßung“ ein Polizeirat (*rendőrtanácsos*), wer während seines Ruhestandes sich als Polizeirat, also als ein Beamter an seinen geschäftlichen Brief bezeichnet.⁹ Es stellt aber keine unbefugte Titelführung dar, wenn die Schauspieler während eines öffentlichen Spieles eine Person in Uniform mit Plaketten vorführen, ohne die Rechten der Militär und der Allgemeinheit verletzt wurden.¹⁰

2. Allgemeines

Das Gesetz über der Ordnungswidrigkeiten (ungOWiG)¹¹ enthält die unbefugten Titelführung. Laut § 183/A Abs. 1 ungOWiG wird eine unbefugte Titelführung begangen, wenn jemand vor anderen einen ihn nicht zustehenden Titel gebraucht bzw. ein Ehrenzeichen oder einen Uniform unbefugt trägt. Tatbestandsmäßig ist es auch, wenn jemand

³ Gesetzesartikel werden im Folgenden mit „GA“ abgekürzt, Gesetze mit „G“. Ähnlich wie bei Anton Almási (siehe dazu: ANTON ALMASI: *Ungarisches Privatrecht, Band 1*. Gruyter, Berlin-Leipzig, 1924.)

⁴ Ungarisches Strafgesetzbuch über den Ordnungswidrigkeiten. Mit damaligen Terminologie wurden die Ordnungswidrigkeiten mit dem veralteten Wort „kihágás“ (wortwörtlich: Ausschreiten) bezeichnet, in dem geltenden Recht ist das Wort „szabálysértés“ verbreitet.

⁵ In Deutsch: Nachname ist die Vorname. In Ungarn steht der Familienname vor der „Vorname“, deswegen wird der Vorname in Ungarischen als Nachname (utónév; oder auch keresztnév, also Taufname) bezeichnet, weil er nach der Familienname steht.

⁶ Der Pflicht der öffentlich-rechtliche Namensführung, also die Führung vor einer Behörde hat § 44. GA XXXIII: 1894 geregelt.

⁷ § 83 GA XXXIII:1894

⁸ Bm. 4429/1924. G. XVIII. 372.

⁹ Bm. 1601/1925. kih. G. XVIII. 371.

¹⁰ Bm. 377/1925. G. XIX. 437.

¹¹ G II:2012.

vor anderen Uniform, Dienstgrad, Amtsabzeichen, Auszeichnung oder deren Nachbildung der, im Gesetz bestimmte bewaffneten Organen trägt, oder seine Kleidung oder Fahrzeug auf diese Organe hinweisende Aufschrift, Aufkleber versieht, oder das Zeichen humanitärer oder Heilorganisationen unbefugt gebraucht.

Das ungOWiG bestimmt das Bezirksamt (*járás hivatal*) als allgemeine sachlich zuständige Behörde. Das ungOWiG kann aber bei bestimmten Ordnungswidrigkeiten eine andere Behörde als zuständig vorschreiben,¹² das ist der Fall z.B. bei der unbefugten Titelführung, bei deren die Polizei ist zuständig.¹³

Geschütztes Rechtsgut ist das Vertrauen der Allgemeinheit über dem Schutz von Zeichen und Symbolen bzw. die Echtheit dieser Zeichen und Symbolen. Der Schutz der Allgemeinheit erstreckt sich in §183/A gegen Verwechslungen, deswegen sind auch (zur Verwechslung) ähnliche Titel umfasst.¹⁴ Eine andere Ansicht nach wird die Wichtigkeit das wissentliche, täuschende Verhalten betont. Diese Täuschung umfasst zwei Interessen: einerseits die Abschaffung und Vermeidung des Titulunwesens, die Titel- und Rangkrankheit (*cím- és rangkórság*), andererseits eine bloße Gewinnerzielungsabsicht.¹⁵

Die deutsche Regelung ist wesentlich anders. Die Straftat Mißbrauch von Titel, Würden, Amtsabzeichen ist in StGB geregelt.¹⁶ Geschütztes Rechtsgut ist der Schutz der Allgemeinheit. Hinsichtlich dieses unbestimmten Rechtsgutes ist es in Deutschland besonders strittig, ob diese Verhaltensweisen strafrechtlichen Schutz genießen sollten, oder eher als Ordnungswidrigkeit abgestuft werden sollten. Die Ansicht, der eine Abstufung befürwortet, meint, dass der Schutz der Allgemeinheit mit dem ultima-ratio-Prinzip nicht vereinbar sei.¹⁷ Eine andere Meinung nach wird durch das Allgemeininteresse die Zuverlässigkeit formalisierter Zuschreibung von sozialen Bedeutungen, Verdiensten, Machtpositionen, umfasst.¹⁸

Tathandlungen sind die Folgende:

1. wer vor anderen einen ihm nicht zustehenden Titel gebraucht,
2. wer vor anderen einen ihm nicht zustehenden Ehrenzeichen gebraucht,
3. wer vor anderen einen Uniform unbefugt trägt,
4. wer vor anderen Uniform, Dienstgrad, Amtsabzeichen, Auszeichnung oder deren Nachbildung der, im Gesetz bestimmte bewaffneten Organen trägt,
5. wer seine Kleidung oder Fahrzeug auf diese Organe hinweisende Aufschrift, Aufkleber versieht,
6. wer das Zeichen humanitärer oder Heilorganisationen unbefugt gebraucht.

¹² § 38 Abs. 3 ungOWiG

¹³ § 183/A. Abs. 3 UngOWiG .

¹⁴ CSERÉP ATTILA: 218/1999. (XII. 28.) Korm. rendelet az egyes szabálysértésekről, in: RÓZSÁS, ESZTER – CSERÉP, ATTILA – FÁBIÁN, ADRIÁN (szerk.): Szabálysértés kommentár, Complex, Budapest, 2011. 305. p.

¹⁵ BISZTRICZKI LÁSZLÓ – KÁNTÁS PÉTER: *A szabálysértési törvény magyarázata*. HVG-ORAC, Budapest, 2014. 565. p.

¹⁶ § 132 StGB.

¹⁷ STERNBERG-LIEBEN, in: Schönke/Schröder § 132a Rn 3.

¹⁸ FISCHER, THOMAS: *Strafgesetzbuch*. CH. Beck, München, 2014. § 132a Rn 2.

3. Führung und Gebrauch

Die Handlungen „führen“ und „gebrauchen“ sind nicht gesetzlich definiert. Unter führen, oder auch tragen versteht man eine engere, personenbezogene Handlung. Besonders Namen werden geführt, (getragen); die Führung einen Titel heißt daher den Auftritt in gesellschaftlichen Verkehr. Kleider, Amtstrachten, Uniformen, Talaren werden getragen. Gebrauchen hat eine breitere Bedeutung, als die Führung. Gebrauch kann jede Art von Ingebrauchnahme sein, das heißt unter anderem: Eintragung als Firma, Wortmarke,¹⁹ Domainname.²⁰ Die Anmeldung des Malteserkreuz als Marke kann dagegen nicht gegen den guten Sitten (als religiöse Zeichen) verstoßen, wie die Kurie²¹ es meint,²² ein Gesetzesverstoß („unbefugte Titelführung“ §183/A. ungowiG) als Eintragungshindernis kann vorliegen, weil die Anmeldung eines Zeichens humanitärer oder Heilorganisationen bestrebt ist.

4. Die Führung vor anderen

Das Tatbestandsmerkmal „vor anderen“ wird in der Literatur in Bezug auf die unbefugte Titelführung nicht näher erörtert. *Bisztricki* und *Kántás* meinen, dass mehrere Personen gleichzeitig anwesend sein sollen, finden aber, dass das Merkmal „vor anderen“ auch dann vorliegt, wenn jemand einen Antrag, Brief o.Ä. an einer Behörde richtet.²³ Hier ist aber nur die Möglichkeit der Wahrnehmung genügend. *Ad analogiam* kann die Definition in den Straftaten Verleumdung und Schamverletzung²⁴ in Betracht gezogen und verwendet werden. Die Verleumdung gilt dann als vor anderen begangen, wenn die Möglichkeit besteht, dass (mindestens) eine Person die Tatsachenbehauptung in Kenntnis nehmen werden kann.²⁵ Bei Verleumdung ist es erforderlich, dass außer der Verletzte jemand anders bei der Begehung der Handlung anwesend sein muss.²⁶

Das Merkmal „vor anderen“ ist bei der sog. Schamverletzung auch von Bedeutung. Schamverletzung wird begangen, wenn jemand wegen des Erregen oder Befriedigung des Geschlechtstriebes sich vor anderen in einer Weise zur Schau stellt, was gegen die Scham verstößt.²⁷ Das Tatbestandsmerkmal „vor anderen“ bedeutet hier ebenfalls eine

¹⁹ Der Autor hat zweiten Rang in der Kategorie „Marken und Geografische Herkunftsangaben“ für einen Aufsatz im Jahre 2016 durch den Nationalen Amt für Geistigen Eigentum organisierte Preisausschreiben erhalten, in dem er die Eintragungsfähigkeit adelig klingenden Zusätze und Adelsnamen in den Markenregister untersuchte.

²⁰ Zur Verhältnis zwischen Adelstitel und Marken siehe TATTAY LEVENTE: *Egy kis előkelőség*. Propaganda reklám, (40)1998/3. pp. 16–18.

²¹ Die Kurie: Oberster Gerichtshof Ungarns (ung: Kúria).

²² Legf. Bír. Pfv. IV. 22 753/2000. sz. („Lazarus“).

²³ BISZTRICKI – KÁNTÁS, 2014. pp. 566–567.

²⁴ Ein, die Exhibitionistische Handlungen (§ 183 StGB) ähnlicher Straftat im ungarischen Strafrecht.

²⁵ VIDA, MIHÁLY: *Az emberi méltóság és egyes alapvető jogok elleni bűncselekmények*. In: Karsai, Krisztina – Szomora, Zsolt – Vida, Mihály (szerk.): *Anyagi Büntetőjog Különös Rész I.*, Iusperitus, Szeged, 2013. p. 203.

²⁶ BELOVICS, ERVIN: *Az emberi méltóság és egyes alapvető jogok elleni bűncselekmények*. In: Busch Béla (szerk.): *Büntetőjog II.*, HVG-ORAC, Budapest, 2014. p. 286.

²⁷ § 205. Abs. 1 ungstGB.

objektive Möglichkeit, dass anderen die Handlung des Täters wahrnehmen. Dazu genügt lediglich eine Person.²⁸ Die tatsächliche Wahrnehmung muss nicht erfolgen.²⁹ Der Täter muss dabei die Möglichkeit erkennen, dass seine Handlung von mindestens einem anderen wahrgenommen werden kann.³⁰

Das heißt, dass bei der Begehung der unbefugten Titelführung die objektive Möglichkeit bestehen muss, die Führung von Titeln, Amtsbezeichnungen und das Tragen von Amtskleider eine andere wahrnimmt. Das kann auch online erfolgen, z.B. durch Hochladen einer Urkunde, der mit einer nicht zustehender Dokortitel versehen ist.³¹

Es ist gleichgültig, ob der Täter den Titel, Ehrenzeichen, eine Amtskleidung vor einer Behörde, oder vor Privatpersonen führt oder trägt. Gemäß der Entscheidung des ungarischen Verfassungsgerichtshofes ist die Führung der Adelstitel in bloßer privatrechtlichen Verhältnissen nicht rechtswidrig.³²

5. Titel

Der Begriff des Titels ist nicht gesetzlich definiert, und ist deswegen unbestimmt. Die Allgemeinheit versteht unter den Begriff „Titel“ die Bezeichnung des Amtes, der Würde und des Ranges.³³ Die unbefugte Titelführung kann z.B. dadurch verwirklicht werden, dass der Täter sich einen Dokortitel, einen akademischen Grad, eine öffentlich-rechtliche Würde, eine leitende Stellung oder einen Dienstgrad beansprucht. *Zoltán Megyeri-Pálffi* deutet ebenfalls darauf hin, dass die Wörter Titel und Rangen können inhaltlich nicht getrennt werden, weil sie umgangssprachlich als Synonym gelten. Unter Titel und Rangen wird bei ihm der adelige Rangen, Adelsprädikat, andere Zeichen, die auf die Abstammung hinweisen, Amtsbezeichnungen, Anspruchsformen, akademische Grade verstanden.³⁴ Der Titel ist daher die Bezeichnung des Amtes, der Würde und des Ranges.³⁵

5.1 Dokortitel

In Ungarn gibt es zahlreiche Arten von Dokortitel, die in dem Gesetz über dem Hochschulwesen (ungnHwG) aufgelistet sind. Die Verleihung und Erlangung dieser Titel wird näher in der Verordnung der Regierung über den Doktorschulen, dem Verfahren des Doktorats und Habilitation beschrieben.³⁶

Zur Führung eines Dokortitels sind Personen berechtigt, die ein Diplom in den folgenden Ausbildungen bekommen haben: Arzt (dr. med.), Zahnarzt (dr. med. dent.), Apo-

²⁸ BH 1983. 107.

²⁹ SZOMORA, ZSOLT: *A nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények*. In: Karsai, Krisztina – Szomora, Zsolt – Vida, Mihály (szerk.): *Anyagi büntetőjog Különös rész I.*, Iusperitus, Szeged, 2013. 140. p.

³⁰ BH 1993. 341.

³¹ http://index.hu/belfold/2012/04/02/penzbirsag_jar_a_jogosulatlan_cimhasznalatert/ (01.07.2017)

³² 988/B/2009. AB hat.

³³ CSERÉP, 2011. p. 305.

³⁴ MEGYERI-PÁLFFI, ZOLTÁN: *Név és Jog*. Gondolat, Budapest, 2013. p. 195.

³⁵ Révai Nagy Lexikona. IV. Kötet, Révai testvérek, Budapest, 1912. p. 500.

³⁶ Verordnung der Regierung Nr. 387/2012. (XII. 19.) über den Doktorschulen, dem Verfahren des Doktorats und Habilitation.

theker (dr. pharm.), Tierarzt (dr. vet.), Jurist (dr. jur.) und Staatswissenschaft (dr. rer. pol.). Personen, die über einen PhD-Grad verfügen, haben das Recht neben ihren Namen die Abkürzung „PhD“ oder „Dr.“ anzugeben. Personen, die einen DLA-Grad besitzen dürfen die Abkürzung DLA oder „Dr.“ gebrauchen. Weitere Dokortitel sind: doctor honoris causa (Ehrendoktor), doctor habil. (habilitierter Doktor). Auf der Größe und Schreibweise des Dokortitels kommt es ebenfalls nicht an, weil kein Gesetz zwischen „dr.“ und „Dr.“ einen Unterschied aufstellt.³⁷ Der Rektor der Hochschule – mit der vorigen Einwilligung des Präsidenten – verleiht die Doktorwürde mit dem Auszeichnung „*Promotio sub auspiciis praesidentis Rei Publicae*“ denjenigen, dessen Leistung in der Mittelschule, Hochschule oder Doktorschule die höchste Bewertung erlangt hat. Der Name dieses Dokortitels knüpft an der jeweiligen Staatsform. Dieser Auszeichnung ist nur in Österreich außer Ungarn bekannt.³⁸ Die erste Verleihung dieses Titels war in 1625, in während der Regierung von Ferdinand II.³⁹

Der sog. parabolische Dokortitel ('dr.) ist ein staatlich nicht anerkannter Titel. György Husvéth, eine Privatperson verleiht ihn, nach eine kurze Anhörung, gegen Entgelt.⁴⁰ Er hat die Wortmarke „*Hu-Man Medica Parabolikus/Szimbolikus Doktor, 'Dr.*“ angemeldet, und sie mit anderen in der Form einer Kollektivmarke geteilt. Der Täter handelt tatbestandsmäßig, wenn er einen – Unterscheidungskraft nicht aufweisenden – Teil einer Marke als Titel trägt, weil er die Berechtigung zur Führung überschreitet. Besonders bei Ehefrauen ist es üblich, dass ihre Ehenamen *den Namen und Dokortitel ihres Ehemannes* enthält. Hier ist die Führung auch rechtmäßig, kann aber zu Schwierigkeiten führen, wenn beide einen solchen Titel in ihren Namen haben und bei Zusammengesetzte, mit -né Zusatz versehene Namen. Die Position des Doktorgrades in dem Ehenamen bestimmt eine Verordnung der Regierung.⁴¹

Seit 01.3.2013 ist der Doktorgrad in die Matrikel nicht eintragungsfähige Namensbestandteil,⁴² der zur Führung eines Dokortitels berechnigte kann es jedoch beantragen den „Dr.“ in den Register der persönliche Daten und Adresse,⁴³ bzw. in der Personalausweis⁴⁴ neben dem geführten Namen eintragen zu lassen. Andere akademische Grade (z.B. LL.M.) sind nicht eintragungsfähig,⁴⁵ ebenso Dokortitel in anderen Formen (z.B. PhD, DLA). Es sind die Abkürzungen jeder Dokortitel in dem Gesetz angegeben, trotzdem ist lediglich die Abkürzung „Dr.“ in der Personalausweis eintragungsfähig.

³⁷ <http://arsboni.hu/kisdoktornagydoktor/> (27.11.2017).

³⁸ In Österreich siehe dazu: BGBl. Nr. 58/1952.

³⁹ HAMZA GÁBOR, HOFFMAN ISTVÁN, *Promotio sub auspiciis Praesidentis Rei publicae különös tekintettel a magyar és osztrák jogászokra. Történelmi és aktuális áttekintés.* (<http://jesz.ajk.elte.hu/hamza56.pdf>; 01.07.2017).

⁴⁰ <https://mno.hu/fogyasztovedelem/aposztrofok-doktorok-erettsegi-nelkul-1250975>; (01.07.2017).

⁴¹ § 15/D Abs. 2 146/1993 (X. 26.) Korm. rendelet.

⁴² § 55 Abs. 1a Gesetz I. von 2010.

⁴³ 146/1993 (X. 26.) Korm. rendelet.

⁴⁴ § 33. Abs. 2. 414/2015 Korm. rendelet.

⁴⁵ 146/1993 (X. 26.) Korm. rendelet, bzw. § 55 Abs. 1a Gesetz I. von 2010.

5.2. Adelstitel und Adelsprädikat

Adelstitel sind nicht Teil des Namens, sie sind akzessorisch mit dem Namen verbunden,⁴⁶ die können in die Matrikel nicht eingetragen werden.⁴⁷ Die Führung von Adelstitel und -prädikate wurde mit dem GA IV:1947 (AdabschG)⁴⁸ abgeschafft. Das geltende Recht enthält keine Vorschrift über solcher Titel mehr, so lässt sich dieser Akzessorietät durch die historische Auslegung bestimmen: in der Zeit der Zulässigkeit dieser Titel handelte es sich nämlich um einen eintragungsfähigen Namensbestandteil,⁴⁹ dieser war aber nicht Teil des (Familien)namens.⁵⁰ Das hat zur Folge, dass Adelstitel unter die unbefugte Titelführung fallen können. Laut einer Meinung fallen diese nicht unter dem Begriff „Titel“, weil ihre Führung wegen Aberkennung des geltenden Rechts nicht rechtswidrig sein könne.⁵¹ Eine andere Meinung ist dagegen der Auffassung, dass die Führung von Adelstitel tatbestandsmäßig sei, weil ihre Führung wegen Aberkennung des geltenden Rechts eine Berechtigungsgrundlage mangle.⁵² Eine herrschende Meinung lässt sich nicht bilden. Das ungVerfG hat sich zur Sache nicht geäußert, obwohl eine Verwirklichung des § 183/A ungOWiG möglich war.⁵³ Der Tatbestand der Titelanmaßung (bes. i. V. m. dem AdabschG) deuten darauf hin, dass die Wille des Gesetzgebers war es, die Führung von nicht zustehenden Titel und Trachten zu unterdrücken, damit niemand einen falschen Eindruck erweckt, so scheint es am sinnvollsten, wenn nicht existierende Titel auch umfasst sind.

Das AdabschG enthält die Legaldefinition der ungarischen hochadeligen Rangen: *herceg*,⁵⁴ *örgróf*, *gróf*, *báró*, *nemes*, *primor*, *lófő*,⁵⁵ nicht aber was Adelsprädikat und Adelstitel ist. Adelsprädikat (adelige Vorname, *nemesi előnév*) ist eine, aus einem geografischen Name, der Name des jeweiligen Gut der Familie (z.B. Nicolaus von Horthy zu *Nagybánya*). Die Verleihung von Prädikaten war ein königliches Privileg: es könnte sich teilweise von dem Verleihung der Adel ablösen.⁵⁶ Von dem Prädikat ist das Stammort einer Person zu unterscheiden, besonders wird es bei gleichnamigen Personen als ein zusätzliches Identifikationsmerkmal das Stammort der Person verwendet.⁵⁷ Die

⁴⁶ MEGYERI-PÁLFFI, 2013. p. 195.

⁴⁷ Die Eintragung adeligen Namensbestandteile in österreichischen Personenstandsbücher siehe SCHULTZ MÁRTON: *A nemesi névelemeket tartalmazó nevek engedélyezése az osztrák jogalkalmazási gyakorlatban. Gondolatok a névhasználati engedély szabályaihoz*. Manuskript, unter Erscheinung in Deák Ferenc Állam- és Jurgtudományi Doktori Iskola Doktorandusz Acta. 2017.

⁴⁸ Gesetzesartikel über die Abschaffung einigen Titel und Ränge; Adelsabschaffungsgesetz.

⁴⁹ Anders in Deutschland: Adelstitel sind Teil des bürgerlichen Namens und können nicht mehr verliehen werden. (Art. 109. Abs. 2 Weimarer Reichsverfassung).

⁵⁰ Ebda. 274.

⁵¹ BISZTRICZKI-KÁNTÁS, 2014. 566. p.; Ambivalent TÓTH, 2017. p. 16, p. 21.

⁵² CSERÉP, 2011. p. 305.

⁵³ Vgl. 988/B/2009. Ab. hat.

⁵⁴ In Österreich enthält das Adelsaufhebungsgesetz kein Verbot für die Führen von dem Titel „Herzog“, zur Problem siehe in Fn. 45 genannten Werk.

⁵⁵ Fürst, Markgraf, Graf, Freiherr, adelig, Primor, Pirimpilus (Primor und Pirimpilus war unter den Szekler gebräuchlich).

⁵⁶ Die Entwicklung des Namens und Prädikats siehe: MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN: *Név és jog*. Gondolat, Budapest, 2013.

⁵⁷ Vorher auch Eintragung in der Anwaltsregister möglich; bei Anwälten siehe: BÁLINT ÁKOS GYÖRGY: *Névjog és névviseelési kötelezettség*. Ügyvédek Lapja 2012. 1. Heft. S. 38 ff.

Verwendung und Aussprache ist mit dem Prädikat identisch, hierbei sind Vorsatz und Fahrlässigkeit maßgebend. Dabei ist zu prüfen, ob der Täter einen falschen Eindruck erwecken will, dass ihm ein Prädikat zusteht, oder dient bloß die Vermeidung der Verwechslung mit einem Gleichnamigen.

5.3. Akademische Grade

Wer an einer Hochschule, Universität als Lehrkraft tätig ist, darf den Titel dieses Berufs führen.⁵⁸ In Hochschulen arbeitende Lehrkräfte sind: tanársegéd, adjunktus, főiskolai, egyetemi docens, egyetemi tanár, mesteroktató.⁵⁹ Die englische und lateinische Bezeichnung der Abschlussstufen der in Ungarn ausgestellte Diplome sind die Folgende: Grundstufe „Bachelor“ oder „baccalaureus“ (abgekürzt: BA, Bsc) und Meisterstufe „Master“ oder „magister“ (abgekürzt: MA, Msc). Juristen, die eine spezielle fachjuristische Meisterausbildung abschließen sind berechtigt den Titel „Legum Magister“ oder „Master of Laws“ (abgekürzt: LL. M.) zu gebrauchen.⁶⁰ Ähnliches gilt für Lehrer und bei Diplomen, die das Wort „diplomiert“ enthalten.⁶¹

5.4. Amts- und Berufsbezeichnungen

Unter Titel fallen nach der Auffassung der Literatur auch Amts- und Berufsbezeichnungen. Der Täter verwirklicht den Tatbestand der unbefugten Titelführung auch dann, wenn er sich als Direktor, Chefarzt bezeichnet. Hier gehört auch z.B. Staatssekretär.⁶²

6. Ehrenzeichen

Die Arten, Verleihung und Tragen der staatlichen Ehrenzeichen sind im G XXXI:2011 geregelt, hierher gehören: Magyar Szent István Rend (Ungarischer Heiliger Stefan Orden), a Magyar Corvin-lánc (Ungarische Corvin-kette), a Magyar Becsület Rend (Ungarischer Ehrenorden), a Magyar Érdemrend és a Magyar Emlékkereszt (Ungarischer Würdenorden, Ungarische Denkkreuz). Die Berechtigung zur Führung der Auszeichnung, Ehrenzeichen ist mit dem gleichzeitig übergebene Urkunde zu beweisen. Tatbestandmäßig handelt der Täter auch dann, wenn er ein Ehrenzeichen trägt, welche durch ein Gesetz verboten worden ist; solche sind z.B: Munkás-Paraszt Hatalomért Érdemrem, Szabadság Érdemrend.⁶³

⁵⁸ § 27 Abs. 2 G CCIV:2011 über die nationale Hochschulwesen (ungnHwG)

⁵⁹ Ebda.

⁶⁰ § 52 ungnHwG.

⁶¹ § 52 Abs. 6 ungnHwG.

⁶² CSERÉP, 2011. p. 305.

⁶³ Ebda.

7. Dienstgrade

Dienstgrade gibt es in der Militär und bei sonstigen bewaffneten Organen. Die Dienstgrade der Militär sind Folgende: *közkatona, őrvezető, tizedes, szakaszvezető, őrmester, törzsőrmester, főtörzsőrmester, zászlós, törzszászlós, főtörzszászlós, hadnagy, főhadnagy, százados, őrnagy, alezredes, ezredes, dandártábornok, vezérőrnagy, altábornagy, vezérezredes* (auf Deutsch: Rekrut, Gefreiter, Korporal, Zugsführer, Wachtmeister, Stabswachtmeister, Oberstabswachtmeister, Fahnenjunker, Fähnrich, Oberfähnrich, Leutnant, Oberleutnant, Hauptmann, Major, Oberstleutnant, Brigadier, Generalmajor, Generalleutnant, General).⁶⁴

Die Dienstgrade werden bei den bewaffneten Organen in Bestandgruppen (*állománycsoport*) unterteilt: a) *tisztesek: őrvezető, tizedes, szakaszvezető*; b) *tiszthelyettesek: őrmester, törzsőrmester, főtörzsőrmester*; c) *zászlósok: zászlós, törzszászlós, főtörzszászlós*; d) *tisztek: hadnagy, főhadnagy, százados*; e) *főtisztek: őrnagy, alezredes, ezredes*; f) *tábornokok: dandártábornok, vezérőrnagy, altábornagy, vezérezredes*.⁶⁵

8. Uniformen

Uniform ist eine einheitliche (Amts)Kleidung u.a der Ungarische Landwehr (*Magyar Honvédség*), Polizei, Justizvollzugswesen, Finanzamt, Feuerwehr, Katastrophenschutz, durch deren Tragen die Zugehörigkeit zu der Organisation offensichtlich ist. Außer diese, im Gesetz vorgesehene Personenkreis spricht man nicht von Uniform, sondern von Formkleidung.⁶⁶ Tatbestandsmäßig handelt ein Soldat, der ein Uniform trägt, ist dagegen schon im Ruhestand. Richter dürfen ihren Talar nur in Verbindung mit der Ausübung ihres Amtes tragen.⁶⁷ Auch staatlich anerkannte Vereine dürfen Uniforme tragen, deren Satzung bei der Registrierung anerkannt wurde und diese Satzung die Uniforme beschreibt, beziehungsweise abbildet.⁶⁸

9. Unbefugtheit der Führung

Es muss immer eine gesetzliche, oder sonst rechtliche Ermächtigungsgrundlage vorliegen, die die Führung, Gebrauch oder Tragen erlaubt. Wenn das Gebrauch von Titel, Amtsbezeichnung, das Tragen von Amtskleider nicht auf eine öffentlich-rechtliche oder privatrechtliche Ermächtigung oder Erlaubnis zurückgeführt werden kann, so ist es unbefugt. Ein, im Inland aberkannter Titel, dessen Führung durch einen Staat (bes. ein EU-Land) gestattet ist – unabhängig von die Eintragungsfähigkeit in Ungarn –, darf nicht

⁶⁴ Anhang Nr. 5 G CCV:2012.

⁶⁵ Anhang Nr. 1 G XLIII:1993.

⁶⁶ CSERÉP, 2011. p. 305.

⁶⁷ § 3. OBH utasítás 9/2012 (V. 8.) [Erlass des Landesrichteramtes].

⁶⁸ Zu den Uniformen des Nemzetőrség (ein Verein zur Pflege einer in 1848 gegründete staatliche Organ) siehe: http://http://nemzetorseg.hu/wp-content/uploads/2016/10/PK-101V-01_Alapszab%C3%A1ly.pdf; (01.07.2017).

als rechtswidrig angesehen werden (z.B. Ilona Fürstin von Sayn-Wittgenstein in Deutschland, Ilonka Sayn-Wittgenstein in Österreich).⁶⁹

Die Literatur geht davon aus, dass nicht nur existierende, den Täter nicht zustehende Titel von den Norm umfasst sind, sondern nicht existierende oder rechtlich nicht anerkannte Titel und Rangen. Solche sind: Graf, Freiherr, aber auch ein Dienstgrad, der nicht von einem staatlichen Stelle, Organ verliehen wurde.⁷⁰ Grund warum nicht existierende Titel, Rangen erfasst sind, weil es für deren Gebrauch ebenfalls keine Rechtsgrundlage gibt.⁷¹

Die Führung ist auch dann nicht unbefugt, wenn eine Berechtigung an der Satzung eines Vereins ruht, was gerichtlich genehmigt, anerkannt wurde.⁷² *Attila Cserép* ist dagegen der Auffassung, dass tatbestandmäßig handeln die Mitglieder eines Vereins, oder einer ähnlichen Organisation, wenn sie untereinander Dienstgrade verleihen und mit denen in der Öffentlichkeit auftreten.⁷³

Eine Titelführung (bes. Dokortitel) ist nicht deswegen rechtswidrig, wenn es in der Personalausweis nicht eingetragen wurde, denn die Ermächtigung zur Führung allgemein, ohne *weitere* staatliche Anerkennung gestattet ist. Das ergibt sich auch schon daraus, dass einige Titel nicht eintragungsfähig sind.

Nicht erfasst sind Künstlernamen, wegen der Erlaubnis eines Gesetzes.⁷⁴ Eine Überschreitung ist möglich, wenn Täuschungsgefahr vorliegt (Ein Buch über Medizin oder Heilung schreiben und den Namen des Autors, Urhebers mit einem ihn nicht zustehenden Dokortitel versehen ist).

Es scheint am sinnvollsten, wenn lediglich der Rechtsnachfolger der Vitéz-Orden zur Erteilung einer Berechtigung zur Führung des Vitéz-Titels (und die Dienstgrade des Ordens) berechtigt ist. Der Vitéz-Orden, dessen Hauptkapitän bis zur letzten Zeiten Erzherzog József Árpád war, ist der Rechtsnachfolger, der von Nicolaus von Horthy, der Reichsverweser von Ungarn, gegründete staatliche Orden. Dieser Vitéz-Orden ist von der Internationale Kommission der Ritterorden anerkannt.⁷⁵ Andere, meist in Ungarn eingetragene Vereine, Stiftungen sind nicht berechtigt solcher Titel und Dienstgrade in privatrechtlichen Verhältnissen zu gebrauchen oder zu führen. Solche sind u.a.: *Történelmi Vitézi Rend, 1956-os vitézi Rend, Kárpát Medencei Vitézek Egyesület*.⁷⁶ Eine Vereinigung dieser Organisationen auf den Vorschlag des Verteidigungsministers in 19.4.2011 war nicht erfolgreich.⁷⁷ Es ist darauf hinzuweisen, dass der Titel „Vitéz“ in Deutschland ein eintragungsfähiger Namensbestandteil ist, und ist somit auch vererblich.⁷⁸ Dem Rechtsnachfolger-Verein steht das Recht zu, diese Führung anderen zu untersagen, weil es zur Führung und Gebrauch allein berechtigt ist.⁷⁹ Die Erlangung einer

⁶⁹ Vgl. C-208/09 („Sayn-Wittgenstein“)

⁷⁰ CSERÉP, 2011. p. 305.

⁷¹ Anders: BISZTRICZKI – KÁNTÁS, 2014. p. 565.

⁷² Kúria Pfv. IV. 22.158/2012/7. sz.

⁷³ CSERÉP, 2011. p. 305.

⁷⁴ § 2:49. § Abs. 1. ungzGB (G. V:2013).

⁷⁵ <http://www.icoregister.org/2016.ICOCRegister.pdf> (01.07.2017).

⁷⁶ Historischer Vitéz-Orden, Vitézorden von 1956, Vereinigung der Vitézen in der Karpatenbecken.

⁷⁷ <http://www.vitezirend.com/rovatok/egyesules/> (01.07.2017).

⁷⁸ BUNGERT, 1991. p. 273, p. 274.

⁷⁹ § 2:42. Abs. 1 i.V.m. § 2:43. f) ungzGB (Namensrecht).

Berechtigung durch Ingebrauchnahme ist zu verneinen, denn der Rechtsnachfolger-Verein will offensichtlich nicht mit den anderen Vereinen verschmelzen.

Ein Berechtigung überschreitender Gebrauch ist tatbestandsmäßig. Dokortitel kann als Teil einer (Wort)Marke angemeldet werden, falls es Unterscheidungskraft aufweist. Das Nationale Amt für Geistiges Eigentum deutet darauf hin, dass eine dieses Wegs erlangte „Dr.“ Bezeichnung auf keinen Fall in der Personalausweis eingetragen werden kann.⁸⁰ In Deutschland kommt eher die Eintragung von Wortmarken, die adelige Namen enthalten, vor. Die werden dann verkauft und zu den Namen zugefügt.⁸¹ Diese Hinzufügung stellt eine Überschreitung der Erlaubnis dar, weil die Marke ist zur Kennzeichnung von Waren bzw. Dienstleistungen geeignet, nicht aber bürgerlichen Namen.

10. Konkurrenzen

Konkurrenzen sind nicht mit Ordnungswidrigkeiten, sondern mit Straftaten ersichtlich. Bei Konkurrenzen zwischen den unbefugten Titelführung und einer Straftat haben Straftaten Vorrang. Konkurrenz mit Betrug⁸² ist ersichtlich, wenn jemand einen Titel, Amtsbezeichnung oder Amtskleidung (z.B. der Polizei) trägt, führt und damit einen Irrtum erregt oder unterhält und dadurch einen rechtswidrigen Vermögensvorteil verschafft. Konkurrenz mit Korruptionsstraftaten auch möglich.⁸³ Wird Hackenkreuz, SS-Zeichen, Pfeilkreuz, Hammer und Sichel, fünfzackiger roter Stern, oder ein, auf diesen hinweisenden Symbol verwendet, dann ist die Verwirklichung des Straftats „Gebrauch diktatorischer Symbole“⁸⁴ möglich. Die Führung eines Dokortitels, oder einer medizinischen Berufsbezeichnung, kann in Verbindung mit Tätigkeiten der medizinischen Praxis den Tatbestand der Kurpfuscherei⁸⁵ verwirklichen, wenn es entgeltlich oder regelmäßig und unbefugt erfolgt. Konkurrenz mit Geheimschreiben⁸⁶ ist auch möglich. Geheimschreiben wird begangen, wenn jemand unbefugterweise und gewerbsmäßig die Tätigkeit eines Anwalts, Syndikuses oder Notars ausübt.

II. Der Gesetzesartikel über der Abschaffung des Adels

1. Motive der Abschaffung

Nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges hat die ungarische Nationalversammlung in 1946 die Staatsform von Königreich zu Republik geändert, in dem die natürliche, unveräußerliche Rechte des Menschen ohne jede Diskriminierung, gleichermaßen gewähr-

⁸⁰ http://www.sztnh.gov.hu/hirek/kapcsolodo/Parabolikus_doktor.pdf; (01.07.2017).

⁸¹ <http://www.stern.de/digital/online/online-shopping-der-dubiose-handel-mit-adelstiteln-3531948.html>; (01.07.2017).

⁸² § 373 ungStGB („csalás”).

⁸³ § 290 ff. ungStGB („korrupciós bűncselekmények”).

⁸⁴ § 335 Abs. 1 ungStGB („önkéntesjelképek használata“).

⁸⁵ § 187 ungStGB („kuruzslás“).

⁸⁶ § 286 ungStGB („zugírászat“).

leistet worden sind.⁸⁷ Da es in Ungarn keine erfolgreiche bürgerliche Revolution gegeben hat, so war es die Aufgabe der Gesetzgebung der Zweiten Republik nach 1946 einerseits die feudalen, rechtlichen Überbleibsel abzuschaffen, andererseits die tatsächliche Rechtsgleichheit aller Bürger zu verwirklichen.⁸⁸ Um dieses Zweck zu konkretisieren, feudale Rechtsinstitutionen aus dem Rechtssystem zu eliminieren, hat die Nationalversammlung das Gesetz über die Abschaffung des Adels ein Jahr später, im Jahre 1947 verabschiedet. Der Begründung gemäß geht das Gesetz zwei Prinzipien nach: der Abbau der Unterscheidung der Menschen durch Abstammung und die Abschaffung von Titeln, die bloße Auszeichnungen sind.⁸⁹ Besonders der Vitéz-Titel hat viele Streitigkeiten mit sich gebracht. Viele haben gemeint, dass die Verleihung des Vitéz-Titels und das damit verbundene Vitéz-Gutes nicht dem Schutz der Arme dienen, sondern vielmehr war es für den Reichen, bedeutsame Personen vorteilhaft. Mit dem immer zunehmenden Feldnot haben die Vitézen ein feindliches Bild in der Bevölkerung erlangt.⁹⁰

2. Rechtsprechung der ungVerfG über die Abschaffung des Adels

Das ungVerfG hatte sich auch mit dem Verfassungswidrigkeit der Aberkennung adeliger Titel und Rangen befasst. Im konkreten Fall hat der Beschwerdeführer in seinem Antrag behauptet, dass das Verbot der Führung solcher Titel und des Vitéz-Titels gegen die Menschenwürde, und das davon abgeleitete Recht auf Namensführung verstoßen. Er war der Auffassung, dass der Staat in seiner Privatsphäre eingreife, weil die Führung solcher Titel und Rangen nicht nur in öffentlichen, sondern auch in der privaten Verhältnissen untersagt wurde.

Das Verfassungsgericht hat seine Rechtsprechung über des von der Würde des Menschen abgeleitete Namensrecht untersucht,⁹¹ und hat festgestellt, dass der Staat, wenn er das unantastbare Recht auf die Führung des eigenen Namens gewährleistet hat, kann bestimmen, was er für den Namen des einzelnen Person ansieht, sowie an welcher Art und Weise der Namenswahl, Namensführung, Namensänderung geregelt ist. Grenzen des Rechts auf Namensführung bilden die verfassungsrechtlichen Normen, so dass sie das Adelsprädikat und adeligen Titel nicht als Teil des amtlichen Namens bestimmen. Das Verfassungsgerichtshof stellte damit fest, dass das Grundrecht auf die Führung des eigenen Namen mangels der Verbindung mit dem angefochtenen Norm nicht betroffen wird, und den Antrag in seinem Antrag abgewiesen.⁹²

Nach der Abweisung des Antrags hat das ungVerfG darauf hingewiesen, dass das AdabschG über die Abschaffung von Adelstiteln, und Rangen bestimmt, so dass das Gesetz die Personenstandbücher betrifft. Aus der Begründung des Gesetzes sei es offensichtlich – so das ungVerfG – dass das Gesetz nur die öffentliche, amtliche Führung

⁸⁷ Preamble GA I:1946 über dem Staatsform Ungarns.

⁸⁸ KISS BARNABÁS: *Az egyenjogúság problémája a magyar közjog (államjog) II. világháború utáni fejlődésében a rendszerváltásig*. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Iuridica et Politica 2002, Tomus LXII Fasc. 12. p. 5.

⁸⁹ Begründung GA IV:1947.

⁹⁰ Vgl. KERESZTESZKI RÓBERT: *A vitézi rend*. Máriabesenyő, 2013. p. 88.

⁹¹ 58/2001 (XII.7.) AB. hat.

⁹² 988/B/2009. AB hat.

solchen Titel und Rangen verbietet. Das zeigt sich schon darin, dass § 4. den Vollzug des Gesetzes mit dem Minister für Standeswesen veranlasst.⁹³

Das ungVerfG hat darauf hingewiesen, dass es „nicht außer Betracht gelassen werden kann“, dass das Gesetz *lex imperfecta* sei; es knüpft also keine Rechtsfolge an den Verstoß des Gesetzes an. So sei die Führung solcher Titel und Rangen in privatrechtlichen Verhältnissen zulässig.

Der Staat kann darüber verfügen, was für Daten in die Personenstandbücher, in die Matrikel eingetragen werden dürfen. Die Funktion der eingetragenen, registrierten Namen ist der Auftritt der Person in seiner Beziehungen mit Ämter, Behörden, in dem öffentlichen Verkehr, öffentlichen Verhältnissen. Davon ist aber zu unterscheiden, was für Namen in den privaten Verhältnissen, in der Privatsphäre des Einzelnen geführt werden (Zunamen, Decknamen, Künstlernamen usw.) oder wie man angesprochen wird.

Das ungVerfG meinte, dass diese Auslegung ebenfalls mit der Begründung des Adelsabschaffungsgesetzes im Einklang sei. Die Begründung weise nämlich darauf hin, dass das Gesetz diese Titel und Rangen in der Verfahren vor einer Behörde, im öffentlichen Leben abschafft, so muss die Gesellschaft dieses Vorhaben im privaten Leben, gesellschaftlichen Verhältnissen verwirklichen. Es scheint wahrscheinlich – so der Begründung –, dass mit der immer vorrückender Stand der Demokratie ein Gebrauch in der Gesellschaft entsteht, wodurch diese Titel und Rangen aus die privaten Verhältnissen auch verschwinden.

Aufgrund des AdabschG ist die Führung solcher Titel und Rangen in der Privatsphäre zu vermeiden, sie sind aber nicht verboten. Die Führung des Namens [sic!] ist in den privaten Verhältnissen Teil der Privatautonomie. Der Staat verfügt daher über Kontrollfunktionen in diesem Bereich nicht, der Rechtsschutz beschränkt sich an der Fällen der Namensverletzung. Der Staat kann also nicht untersagen, dass der Einzelne einen solchen Titel führe. Es ist aber wichtig zu betonen – so das ungVerfG –, dass keine öffentlich rechtliche oder privatrechtliche Vorrechte knüpfen.

3. Kritik und eigene Auslegungsversuche

Im Weiteren wird nicht über die Verfassungsmäßigkeit, oder -widrigkeit des AdabschG Stellung genommen, sondern lediglich über den Äußerungen des ungVerfG über die Zulässigkeit der Führung Titel und Rangen in privatrechtlichen (gesellschaftlichen) Verkehr. Es kann nämlich sein, dass das ungVerfG das geltende Recht nicht richtig festgestellt habe, wie die vorige Äußerungen es über die unbefugte Titelführung gezeigt haben. Der ungVerfG hat in der Entscheidung keinen Bezug auf die Geltung des OwiG in privatrechtlichen Verhältnissen (und auch im Allgemeinen) genommen. Er hätte ihn nämlich auch dann vornehmen sollen, wenn er es nicht anwendbar findet, weil die objektive Möglichkeit besteht, dass die Führung dieser Titel und Ränge eine Ordnungswidrigkeit i.S.v § 183/A ungOWiG darstellt. Ausgangspunkt der Erläuterungen des ungVerfG war es, den Geltungsbereich des AdabschG festzustellen – so wird es auch hier näher untersucht.

⁹³ Der Gesetzestext wurde in 2006 geändert. Vorher hieß es: „*der Minister für Inneres im Einvernehmen mit dem Minister für Justiz*“ [neue Fassung festgestellt durch § 167 Abs. 2. a) G CIX:2006].

Das AdabschG hebt dieser Titel und Rangen in § 1 auf. In der § 3 dagegen wird die Verwendung, das Gebrauch dieser Titel untersagt. Die Aufhebung richtet sich natürlicherweise auf das Personenstandeswesen, weil die staatliche Wahrnehmung der adeligen Namensbestandteile allein in dieser Register erfolgt. Eine Aufhebung sonst wäre entbehrlich, weil solche Titel und Rangen schon seit Jahrzehnten nicht mehr verliehen werden könnten.⁹⁴ Eine Wiederholung in § 3 wäre ebenso unnötig. Das Gesetz verwendet andere Wörter (abgeschafft, gebrauchen), ihnen muss also verschiedene Bedeutung zukommen. Ein Unterschied zwischen den beiden Paragrafen wird auch dadurch deutlich, dass in § 1 die Vitéz-Titel nicht abgeschafft wurden, die Führung in § 3 wurde hingegen ebenfalls untersagt. Es erfolgte durch die Verordnung 529/1945. M.E. (Ministerpräsident), der den Vitéz-Orden abgeschafft hat. Der vitéz-Titel wurde auf eine andere Weise aufgehoben, obwohl die Führung (in privatrechtlicher Verkehr) im AdabschG, zusammen mit den Adelstitel erfolgte. Der Begriff des Gebrauchs muss deswegen alle Arten von Gebrauch umfassen. Es bedeutet einerseits, dass zur Auslegung der unbefugten Titelführung, insb. des Tatbestandsmerkmals „Titel“ wird hier näher beschrieben, andererseits dass die Führung in privatrechtlichen Verhältnissen auch umfasst sind (besonders weil das Gesetz solche Titel und Anreden abschafft, die staatlich gar nicht wahrgenommen worden sind, zB: *titkos tanácsos*, Geheimrat).

Das ungerVerfG hat bei der Prüfung der Norm festgestellt, dass das Adelsabschaffungsgesetz bei der Verletzung der Normen keine Sanktion aussetzt. Obwohl das ungerVerfG die Begründung des Gesetzes lang zitiert, übersieht den letzten Absatz dieser, was die Sanktion genau deswegen nicht vorsieht, weil eine unbefugte Führung eines Adelstitels bereits eine Ordnungswidrigkeit ist, weswegen die Aussetzung eines Übels nicht notwendig ist.⁹⁵ Die Literatur geht ebenfalls davon aus, dass das Gesetz *lex imperfecta* sei,⁹⁶ ohne dass sie die Ordnungswidrigkeit der unbefugten Titelführung erwähnen oder untersuchen würden.⁹⁷ In Österreich ist die Rechtslage wesentlich einfacher, da schon die Vollzugsanweisung des Adelsaufhebungsgesetzes eine Sanktion aussetzt.⁹⁸ Die Begründung argumentiert dagegen, dass ein solches gesellschaftliches Verhalten, die diese Titel aberkennt, ist willkommen. Es war aber unser Auffassung nach lediglich ideologisch gemeint, denn die Führung solcher Titel und Rangen rechtswidrig ist, wenn keine Berechtigung besteht. Schafft der Staat diese Titel allgemein ab, so ist es für je-

⁹⁴ Obwohl Ungarn erst in 1946 ein Republik war, war seit 1920 die Ausübung der königlichen Rechte gehindert. Die Nationalversammlung hat deswegen als Staatsoberhaupt – Traditionell in Ungarn, wenn der König seine Rechte nicht ausüben kann – den Reichsverweser bestimmt (G I:1920), den aber die Verleihung solcher Titel ihrem Natur nach nicht möglich war. Das hatte zur Folge, dass solcher Titel quasi, der verfassungsrechtlichen Lage wegen aufgehoben worden sind.

⁹⁵ Siehe: Berichtigung des Textes der Gesetzesinitiative durch die Juridische Kommission der Nationalversammlung.

⁹⁶ Anders in Österreich (§ 4 Adelsaufhebungsgesetz und § 5 Vollzugsanweisung des Adelsaufhebungsgesetzes). Sanktionen: Geldbuße i.H.v. 5.000 Schilling [sic!] oder Arrest.

⁹⁷ KISS, 2002. p. 5.; MEGYERI-PÁLFFI, 2013. p. 198.; TÓTH NORBERT: *A nemesi címek és az uniós polgárság összefüggései, különös tekintettel az Európai Unió Bíróságának a Wolfferdorff-ügyben hozott ítéletére*. Jogtudományi Közlöny, 2017. p. 16, p. 21.

⁹⁸ § 5 Abs. 1 Vollzugsanweisung des Staatsamtes für Inneres und Unterricht und des Staatsamtes für Justiz, im Einvernehmen mit den beteiligten Staatsämtern vom 18. April 1919, über die Aufhebung des Adels und gewisser Titel und Würden. StF: StGBI. Nr. 237/1919 idF StGBI. Nr. 392/1919.

dermann rechtswidrig. Diese Rechtswidrigkeit wird aber durch die OwiG konkretisiert-so nimmt auch der von ungVerfG nicht zitierte Teil der Begründung.

Nicht immer war der Minister für den Standesbücherwesen mit dem Vollzug des AdabschG veranlasst. Der Gesetzestext wurde in 2006 geändert. Vorher hieß es: „*der Minister für Inneres im Einvernehmen mit dem Minister für Justiz*“.⁹⁹ Das könnte einerseits wegen des praktischen Vorhabens passieren, den Ministern nicht nach den immer ändernden Ministerien zu benennen, sondern nach Aufgaben. Andererseits die vorige Veranlassung an dem Minister für Inneren könnte auch den Vollzug der inneren Sicherheit, und damit für die Ordnungswidrigkeiten auch Bezug nehmen. Wenn das der Fall wäre, so ist es ein neuer Indiz, dass die Führung Titel und Ränge unter allen Umständen verboten sind.

Das ungVerfG meinte auch, dass der Staat die privatrechtlichen Verhältnissen nicht überwachen kann weil der Staat über keine Kontrollfunktionen in diesem Bereich verfügt, und dass der Rechtsschutz sich an der Fällen der Namensverletzung beschränke. Dem Schutz der Persönlichkeit, und der allgemeine Handlungsfreiheit wird Rechtsschutz nur dann gewährt, wenn ein absolutes Recht verletzt wird. Wird ein Rechtsgut eines anderen nicht verletzt, ist aber die Ausübung des Rechts widerrechtlich, so ist es der Aufgabe des Strafrechts, der Ordnungswidrigkeitenrecht und des Verwaltungsrechts, dieses Verhalten zu sanktionieren. Eine Schranke bildet, wie festgestellt, § 183/A. Abs 1. OwiG i.V.m § 3 Abs. 1 AdabschG. Die Ausübung des Persönlichkeitsrechts darf zwar nur unter der Schranken der Gesetze und der Rechte anderer ausgeübt werden, ohne Verletzung eines absoluten Rechts kommt es aber nicht an den privatrechtlichen Schutz an. Es gibt jedoch Fällen, in denen die Unbefugtheit der Titelführung von Bedeutung sein kann. Der Urheber kann nämlich verlangen, dass er als Urheber seines Werkes bezeichnet wird und dass sein Werk mit seinem Namen versehen wird.¹⁰⁰ Hier kann bedenklich sein, dass der Urheber das Klagerecht entzogen wird, wenn er einen adeligen Namen führt. Urheber werden aber durch den Kunstfreiheit,¹⁰¹ andererseits liegt kein Täuschung vor, denn bei Urhebern und Künstlern ist es nicht zumutbar. Die strengere österreichische Regelung sieht bei Künstlernamen keine „dauernde oder herausfordernde Mißachtung der Bestimmungen des Gesetzes“.¹⁰² Ebenso liegt bei Marken kein Eintragungshindernis vor, wenn eine adeligen Titel oder Rang enthaltene Wortmarke angemeldet wird. § 183/A ungOWiG und AdabschG greifen hier nicht als „Verstoß gegen ein Gesetz“ als absolutes Eintragungshindernis. Grund dafür ist, dass beim Anmeldung einer Marke nicht auf die Führung oder Gebrauch eines Namens i.S.d Gesetze, sondern bloß die Kennzeichnung von Waren und Dienstleistungen. Die familienrechtliche Erwerb von Namen wird ebenso nicht von den AdabschG oder § 183/A ungOWiG berührt,¹⁰³ anders als in Österreich.¹⁰⁴

⁹⁹ Neue Fassung festgestellt durch § 167 Abs. 2 a) G CIX:2006.

¹⁰⁰ § 12 ungUrhG.

¹⁰¹ Art. X [römisch zehn] Abs. 1 ungGG (ohne Nummerierung; „Grundgesetz von 25.04.2011.“).

¹⁰² § 5 Abs. 2 Vollzugsanweisung des Adelsaufhebungsgesetzes.

¹⁰³ Kúria Kfv. III. 37.538/2013/7.

¹⁰⁴ VfGH B557/03.

Fazit

Die Ordnungswidrigkeit der unbefugten Titelführung umfasst nicht nur Titel, sondern unter anderen Ehrenzeichen, Uniformen, einige Symbole. Der Begriff des Titels ist weit auszulegen, so dass einerseits unter den Titel fallen auch Berufsbezeichnungen, Doktorgrade, akademische Titel, andererseits werden auch staatlich nicht anerkannte Titel als tatbestandsmäßig angesehen. Da Straftaten Vorrang gegenüber der unbefugten Titelführung genießen, so kommt ihr eine geringere Bedeutung zu. Eine Herrschende Meinung, ob die Führung rechtlich nicht anerkannte Titel auch unter § 183/A unOWiG fallen können, lässt nicht bilden, wird aber durch die teleologische Auslegung des Gesetzes indiziert.

Die Rechtsprechung des ungarischen Verfassungsgerichtshofes, in Verbindung mit dem AdabschG deutete darauf hin, dass die Führung von Adelstitel und der Titel „vitéz“ in gesellschaftlichen Verhältnissen nicht rechtswidrig ist. Wir haben eine andere Auslegung über der Führung von Titel und Rangen vorgeführt. Laut unserer Auffassung verwirklicht die Führung von Adelstiteln und -prädikate den Tatbestand der unbefugten Titelführung, weil das AdabschG das Tatbestandsmerkmal „Titel“ dieses Gesetzes konkretisiert.

SCHULTZ MÁRTON

JOGOSULATLAN CÍMHASZNÁLAT
A NEMESI CÍMEK VISELÉSÉNEK MAGÁNHASZNÁLATBAN
VALÓ VISELÉSÉNEK KORLÁTJA?

(Összefoglalás)

Helyesen állapította meg a magyar Alkotmánybíróság a hatályos, alkalmazandó jogszabályokat, amikor a nemesi címek magánviszonyokban való alkalmazását jogszerűnek találta? Dolgozatom ezen állítás helyességét vizsgálja, amelynek során elsősorban az Alkotmánybíróság által nem hivatkozott jogosulatlan címhasználat szabálysértésének tényálláselemeit vizsgálom, elsősorban a nemesi címek és rangok szempontjából. A nemesi címekre vonatkozó tilalmat a jogelmélet nem képvisel egységesen, de a törvény céljából ez egyértelműen következik meglátásunk szerint. A nemesi címeken túl külön figyelmet fordítottam az ún. névkellékek közül a doktori cím, illetve a vitézi cím problémájára, ugyanis ezen két jogintézmény tekinthető a legrelevánsabbnak a tényállás vonatkozásában. A dolgozat második részében az alkotmánybírósági érvelés bemutatásán túl, annak egyes kérdéses pontjaira is rámutatok. Ilyen többek között az, hogy a jogirodalommal együttesen nem kerül figyelembevételre az a körülmény, hogy az egyes címek és rangok megszüntetéséről szóló törvény azért nem tartalmazott külön szankciót, mert a kihágási büntetőtörvény a vonatkozó magatartást már szankcionálta. Az egyes címek és rangok megszüntetéséről szóló törvény eltérő szóhasználata, az indokolás, különös tekintettel a korszellemre, mind arra mutatnak, hogy a jogosulatlan címhasználat a nemesi cím magánviszonyokban való használatára is kiterjed, hasonlóan az osztrák szabályozáshoz. Ennek következménye azonban az általános név- és címviselésen túl, hogy a szerzői jog, a védjegyjog, illetve a családi jogi névszerzésre is ki kell terjednie, de ez ezek speciális szabályozásuknál fogva nem esnek a tilalom alá.

RIGÓ BALÁZS*

Alkotmányos változások az 1860-as évek második felében

Bevezetés

1867–68-ban világszerte számos messze ható esemény történt, amelyek jubileuma adja tanulmányunk apropóját. Látni fogjuk, hogy ez a két év miként határozta meg szerte a világon mind a nemzetközi kapcsolatokat, mind az alkotmányos változásokat. Ezek a változások az alkotmányos berendezkedésben, az állam vagy kormányformában a szomszédos országokra és politikájukra is átterjedtek. Ez a jelenség az, amely vizsgálódásunk alapjait nyújtja, nevezetesen az, hogy egyik ország sem tudott kizárólag bezárkózva ilyen horderejű változásokat véghezvinni. Főleg, ha ezeket a változásokat éppen bizonyos külső események kényszerítették ki, minden előzetes változásra irányuló szándék nélkül.

Ebből kifolyólag, tanulmányunkban alapvetően eseménytörténeti, leíró módszert követünk. További okunk a pozitívista módszerre abban rejlik, hogy a hazai olvasórol feltételezzük, hogy természetesen tisztában van az osztrák-magyar kiegyezés részleteivel, ugyanakkor ez bizonyára nem mondható el a japán vagy a kanadai alkotmányfejlődést illetően. A vertikális, leíró alfejezetek után, azonban tanulmányunkban horizontálisan, a komparatiztika módszerét követve folytatjuk vizsgálódásunkat. Ebben az alfejezetben az alkotmányos változásokat egyrészt összegezve, másrészt összehasonlítva elemezzük, úgy, hogy fél szemünket az első világháború szövetségi rendszerének a formálódásán tartjuk. Mindezekről a céloktól vezérelve, az Osztrák-Magyar Monarchia államai, Nagy-Britannia, Kanada, az USA és végül Japán alkotmányos változásairól adunk vázlatot.

Tisztában vagyunk azzal, hogy mind Európa, mind Magyarország sorsára nézve számos további nagy horderejű alkotmányos változás történt az 1860-as évek második felében. Ezek a változások Franciaországtól egészen a Balkánig terjedtek, így hazánkra nézve a közvetlen hatásuk is nagyobb volt, mint példának okáért a kanadai vagy a japán alkotmányos változások. Mindazonáltal ezeknek a változásoknak a bemutatását jelen tanulmányunkban, kizárólag egy rövid utaló alfejezetben végezzük el. Így az az alfejezet kizárólag csak annak jelzésére szolgálhat, hogy még jelentős tennivaló áll előttünk, hogy az 1860-as

* tanársegéd, ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0003-0112-9546

évek második felének alkotmányos változásait annak teljes összefüggés rendszerében lássuk. A további eligazodáshoz az ott hivatkozott szakirodalom nyújtja a kezdő lépést.

Ez a tartalom elsősre talán tágnak tűnhet, azonban az országok egymástól való kölcsönös függősége, még, ha vázlatosan is, de megköveteli mindezen országok együttes, ám önálló, eseménytörténet-központú leírását, még mielőtt a szűk értelemben vett alkotmánytörténet mezejére lépnénk. Sőt, mivel a nemzetközi kapcsolatok és az aktuálpolitika azt a keretet szolgáltatja, amely vagy lehetővé teszi, vagy éppen ellenkezőleg, megakadályozza az államokat, hogy jelentős alkotmányos változásokat vezessenek be, így azok vizsgálatától sem tartózkodhatunk. Ezáltal, tanulmányunk a diplomáciatörténet, az alkotmánytörténet és az eseménytörténet origójában helyezkedik el, amellyel úgy véljük, összetettebb képet kaphatunk az eddig inkább vertikálisan tárgyalt alkotmányos változásokról.

I. Nemzetközi kapcsolatok az 1860-as években

1848-ban a forradalmak évében, a népek tavaszán egész Európa felkelt a Szent Szövetség által erőszakkal fenntartott egyensúly ellen. A forradalmi változások, melyek fő célja természetesen országról országra eltért, szinte mindenütt szabadságharcokká, függetlenségi háborúkká növekedtek. Itália és a német államok saját egyesítésüket célozták meg, amely véres háborúk árán csak 1861-ben¹ és 1870-ben járt sikerrel. A francia nép *Lajos Fülöpöt*, a polgárkirályt, megfosztotta trónjától, majd a második köztársaság után, annak elnöke, a csak *III. Napóleonként* hívott *I. Bonaparte Lajos* néven a császári címet nyerte el. A kelet-közép-európai forradalmakat és szabadságharcokat a Habsburgok az orosz cár jelentős katonai segítségével leverték, bár a forradalmak társadalmi, jogi, gazdasági eredményei bizonyos tekintetben megmenekültek a restauráció, illetve a neoabszolutizmus során. Anglia és Oroszország a forradalmak hatókörén kívül maradt illetve esett, mégis mindkét birodalom megtapasztalta népe erejét. Anglia az első választójogi reform törvényjavaslattal kivonta a szeptet a forradalom vitorlájából, míg Oroszországban a dekabristák csak pillanatnyi zavart keltettek a cári udvarban, a forradalom kirobbantására valós esélyük nem mutatkozott. Oroszország ugyanakkor a krími háborúban (1853–1856) súlyos vereséget szenvedett, és az ebből fakadó gazdasági, majd társadalmi válság következtében 1861-ben jobbágyfelszabadításra kényszerült.

Az 1860-as években, főként 1867/68-ban az egész világ felkelt a régi, többnyire restaurált berendezkedések ellen, és ellentétben az 1848-as eseményekkel, az ezekben az években megteremtett új rendszerek egészen az első világháborúig fennálltak. Az új alkotmányokat, alkotmányos erejű törvényeket kis túlzással ebben az évtizedben konstituálták, még akkor is, ha példának okáért *Meidzsi* császár alatt a kartális japán alkotmány kiadása csak 1889-ben történt meg. Európában legfőképpen Bismarck politikája határozta meg a külpolitika és ezáltal a változások dinamikáját, amely egyúttal az új berendezkedések kialakításához is a lendületet és a felhajtóerőt kölcsönözte. Az Osztrák Császárság legfőképpen azért volt hajlandó a kiegyezésre Magyarországgal, mert 1866-ban a poroszoktól vereséget szenvedett, majd a Kiegyezés folyamányaként egyezett ki Magyarország Horvátországgal. Olaszország pedig szintén éppen azért tudta a saját országegyesítését megvalósítani, mert Ausztria Magyarország felé fordult.

¹ Az olasz egyesítés (*Risorgimento*) Róma elfoglalásával (*Presà di Roma*) 1870-ben fejeződött be.

Franciaország az 1867-es párizsi vilákiállításal foglalatossá vált, mivel az európai politikában Bismarck fő célkitűzésének és politikája kulcsfontosságú következtében elszigetelődött, míg nem a második francia császárság 1870-ben összeomlott és utat nyitott a párizsi kommuné majd a harmadik köztársaság uralmának. Spanyolországban 1868 és 1874 között polgárháború és folyamatos rendszer- és államformaváltások történtek. Angliának 1867-ben a második választójogi reform-törvényjavaslat és a chartista mozgalom által felvetett problémákat kellett megoldania, nem is említve a féniánusok szervezkedését Írországon. Az USA az észak-amerikai brit határvidéket fenyegette, egyúttal a déli államokat katonai igazgatás alá helyezte, és az az évben meghozott, alább tárgyalandó, alkotmánykiegészítést pedig egyszerű kongresszusi törvénnyel kényszerítette ki. Sőt, az USA még ugyanabban az évben, 1867-ben az oroszoktól megvásárolta Alaszkát, melynek következtében Kanadának csak egy hatalmas szomszédja maradt. Mexikóban kivégezték a császárt, Habsburg Miksát, és kikiáltották a köztársaságot. A Távol-Keleten pedig Japán a gyarmatosítástól való fenyegetettségéből és félelméből eredően a Meidzsi-reformok révén sikeresen alakult át a régió leghatalmasabb nemzetévé. A császárságot restaurálták, pontosabban a Tokugawa sógunokat elűzték és formailag visszaállították a császár hatalmát, majd a korszak végén Japán még háborút is kész volt vállalni Oroszországgal, amelyben meglepetésre győzött.²

A közös jellemvonás minden régióban abban állt, hogy bizonyos marginális alkalmaktól eltekintve az események beföldön történtek. Egyik állam sem tudott a nemzetközi események és a külkapcsolatok felé fordulni, sőt akár opportunistá módon beavatkozni, amennyiben polgárháború történt. Az egyetlen kivétel Poroszország volt, amely éppen ennek a lehetőségnek, tehát a külpolitikai potenciálnak köszönhetően volt képes a kisértet egység véghezvitelére. Oroszország és Franciaország elszigetelődött, gyenge volt az intervencióra, és még az egymás szövetségében rejlő lehetőségeket sem ismerték fel. A Habsburgok pedig végre ráeszméltek, hogy a Magyar Királyság ereje nélkül a birodalom csak halvány mása egy nagyhatalomnak. Az USA saját nemzetét próbálta újjáépíteni, északi szomszédja, a születőben lévő Kanada, amely az adott geopolitikai helyzetben államberendezkedésének kezdetleges voltához képest jelentősebb súllyal esett az USA figyelmébe, pedig szintén befelé fordult. Sőt, a kanadai föderáció létrehozására a valós esély éppen ekkor jött el. Ezenfelül, Kanada köszönhetően a történelmi és geopolitikai környezetnek, akár a Brit birodalomtól függetlenné is válhatott volna, amennyiben eltekintünk attól a valószínűtlen eshetőségtől, hogy az USA és a Brit birodalom közösen fog össze, és veri le a gyarmat függetlenségi törekvéseit.

Mindazonáltal, ezek a geopolitikai körülmények nem hoztak létre ellenséges környezetet. Az országok a belső megújulás felé fordultak, jóllehet a nacionalizmus hatását főleg a 19. század utolsó harmadában nem szabad elfelejtenünk. Ezek a reformok, restaurációk, kiegyezések minden esetben alkotmányos alapokon nyugodtak, alkotmányos

² MAJOROS ISTVÁN: *Nemzetközi kapcsolatok 1789–1914*. In: Vadász Sándor (szerk.), 19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Osiris, Budapest, 2011. 43–58. pp. és ORMOS MÁRIA – MAJOROS ISTVÁN: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris, Budapest, 1999. 97–106. pp., és 117–145. pp. HENRY KISSINGER: *Világrend*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016. 76–90. pp., és GUNST PÉTER (szerk.): *Európa története*. Csokonai, Debrecen, 1996. 269–321. pp. KINCSES LÁSZLÓ: *Diplomáciatörténet*. hvgorac, Budapest, 95–108. pp. KISTELEKI KÁROLY: *Az állampolgárság fogalmának és jogi szabályozásának fejlődése. Konceptiók és alapmodellek Európában és Magyarországon*. Martin Opitz, Budapest, 2011. 27–50. pp.

eszközökkel vitték őket végbe, még akkor is, ha polgárháború előzte meg ezeknek az alkotmányos berendezkedéseknek a konstituálását. Jelen tanulmányunk célja, feltárni az említett országok alkotmányos intézményeinek mind a külkapcsolatok és még inkább a belső fejlődés által determinált változását, méghozzá azért, hogy bemutassuk, hogy a világ a köztudottól eltérően sokkal jelentősebb mértékben változott 1867–68-ban, mint eddig hittük. Az alkotmányos intézményeket tekintve az 1867–68-s változások egészének jelentősége az, hogy mindegyik berendezkedés legalább az első világháborúig fennmaradt. Továbbá még ennél is fontosabb tulajdonság az, hogy a világrendszer alkotó elemei, azaz az országok csak reform erejű, evolúciós változásokon mentek keresztül, hiszen a kortársak sem minősítették őket forradalminak, revolúciónak. Az egész világrendszert tekintve, ugyanakkor sokkal inkább 1860-as évek második fele volt a forradalmi jelentőségű a világ alkotmánytörténetében, mint az 1848–49-es évek.

II. Alkotmányos változások Közép-Európában. Az osztrák-magyar kiegyezés

1. A neoabszolutizmus Magyarországon

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc az orosz intervencióval végződött, amely lehetővé tette a Habsburgok uralmának fennmaradását. Jóllehet, számos olyan társadalmi változás fennmaradt a vereséget követően is, amelyek megvalósítását a reformkor nagyjai is célul tűzték ki (ezek közül a legjelentősebb a jobbágyfelszabadítás volt). Az alkotmányos reformok gerincét nyújtó 1848-as áprilisi törvények³ érvényességének felfüggesztését követően Magyarországon is az osztrák jogszabályok léptek hatályba. 1849-ben Magyarország az oktrojált olmtüzi alkotmánnyal még szuverenitásáról is lemondani kényszerült.⁴

A szilveszteri pátens pedig ennél is tovább ment, mivel nyílt neoabszolutizmust vezetett be az egész birodalomban. A pátens a korábbi forradalmak eredményei közül egyedül a törvény előtti egyenlőséget és a jobbágyosság eltörlését tartotta fenn. Az októberi diploma 1860-ban a központosítás mértékét csökkenteni kívánta azzal, hogy *Ferenc József* kész volt bizonyos föderatív elemeket bevezetni a birodalmi intézményrendszerbe. A joghatóság szempontjából a birodalmi és országos ügyek között tett különbséget, így a beligazgatás, igazságszolgáltatás, vallás és közoktatás az egyes tartományok, így Magyarország joghatóságába került. Fontos megjegyezni, hogy az Erdéllyel 1848-ban kimondott uniót a császár ekkor még érvénytelennek tekintette, valamint Horvát- és Szlavónországot is

³ Vö. RUSZOLY JÓZSEF: „Egy új alkotmány Magyarországnak”. *Az 1848:III. tc. létrejötte*. In: Ruszoly József: Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949. Püski, Budapest, 2002. 7–25. pp. Uő: „Évenkinti országgyűlést Pesten”. *Az 1848:IV. tc. létrejötte*. In: ibid. 26–37. pp. Uő: „Az országgyűlési népképviselő bevezetése Magyarországon. *Az 1848:V. tc. létrejötte*. In: ibid. 38–66. pp. KÉPESY IMRE: *1848 alkotmányos forradalma – előzmények és kontextus*. In: Fazekas Marianna (szerk.): Jogi Tanulmányok, ELTE ÁJK Doktori Iskola, Budapest, 2016. 242–253. pp.

⁴ MEZEY BARNA: *Szuverenitáskérdések*. Jogtörténeti Szemle 2015/2. 56. p.

külön tartományként kezelte.⁵ Az a tény, hogy az ország területi integritása nem vált teljessé, a magyar politikusok számára lehetetlenné tette a diploma elfogadását.⁶

További problémát jelentett, hogy a külügyek és hadügyek kezelése lényegében továbbra is az uralkodó kezében maradt, míg a pénzügyekben (így a bank, adó- és vámügy, kereskedelem stb.) – az egyébként törvényhozási jogosultságokkal fel nem ruházott – a Birodalmi Tanács (*Reichsrat*) kapott egyetértési jogot. Mindebből adódóan a „közös” ügyek hatókörét meglehetősen széles rádiusszal vonták meg.⁷ A februári pátens 1861-ben volt az utolsó dokumentum, amely a konszolidációt célozta meg. Az 1861 januárjában bekövetkezett konzervatív fordulat eredményeként azonban hiába vezette be az alkotmányosságot és garantált bizonyos szabadságjogokat, az előnyök élvezője főként az osztrák tartományok lettek volna, Magyarország tekintetében inkább a centralizáció elvei érvényesültek.⁸

2. Az osztrák-magyar kiegyezés

A mindent elsöprő königráti porosz győzelem és az ebből fakadó gazdasági válság miatt 1866 végére mind az osztrák, mind a magyar politikai elit és az uralkodó is rászánta magát a kiegyezésre. Ezt *Bismarck* is sürgette, mivel számára szintén szükséges volt egy ugyan legyőzött, ám korántsem barátságtalan, hanem erős birodalom, amely Poroszország hátában az Orosz Birodalommal szállhatott szembe.

A *Pragmatica Sanctióra* alapozott⁹ kiegyezés létrehozta az Osztrák-Magyar Monarchiát, amely a két monarchia „reálunióját”¹⁰ jelentette, ahol Ferenc József egy személyben volt Ausztria császára (*Kaiser*) és Magyarország királya (*König*). Az öt évtizeden keresztül folyamatosan használt *K. und K.* terminológia utalt a birodalmat alkotó két országrész paritásos viszonyára. A Magyar Királyság visszanyerte szuverenitását. A legjelentősebb hatalmi jogosultságok a császár-király kezében összpontosultak, ő volt például a hadsereg főparancsnoka.

A kiegyezés három különböző érdeket ötvözött, az osztrák és a magyar politikai elitnek, valamint *Ferenc József*nek mint a Habsburg-ház képviselőjének a dinasztikus érdekeit. Ausztria sokkal fejlettebb iparral, gazdasággal, polgári társadalommal és modernebb jogrendszerrel rendelkezett. Magyarország ugyanakkor az 1848-as forradalom

⁵ Ehhez képest az 1865-ös országgyűlés összehívásának idejére már megváltozott e kérdésben az uralkodó álláspontja. Ld. *Ő császári s Apostoli királyi Felségnek trónbeszéde*. In: Képviselőházi irományok, 1865. I. kötet. 1. szám. 1. p.

⁶ Ld. *A magyar országgyűlés képviselőházának válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre*. In: Képviselőházi irományok, 1865. I. kötet 2. szám [továbbiakban: Válaszfelirat] 33. p.

⁷ Válaszfelirat 36. p.

⁸ RÉVÉSZ T. MIHÁLY: *Felemás polgárosodás: A neoabszolutizmus éve*. In: Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet, Osiris, Budapest, 2003. 254–259. pp. ZÖLLNER, ERICH: *Ausztria története*. Osiris, Budapest, 2000. 303–313. pp.

⁹ HANÁK PÉTER: *1867 európai térben és időben*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001. 87. p.

¹⁰ Ezzel kapcsolatban kiemelendő, hogy jelentős vitákat eredményezett annak eldöntése, hogy perszónalunió vagy reálunió talaján állott-e ezen jogi kapcsolat. Az ügy politikai érzékenységét jól mutatja, hogy a kiegyezést közvetlenül megelőző országgyűlési viták során még az ellenzéki Ghyczy Kálmán is amellelt érvelt, hogy kerüljék a trónbeszédre adandó válaszfeliratban az erre való utalást. Ld. Képviselőházi napló, 1865. I. kötet. XXVII. országos ülés 1866. február 20-án. 259. p.

alatt megszületett áprilisi törvények érvényességét kívánta az uralkodóval szemben elismertetni. Ezen törekvésből pedig egyenes úton következett a történelmi alkotmányból levezethető hagyományos szuverenitásának visszanyerése.¹¹ A Habsburgoknak pedig, mivel éppen kiszorultak a német egység megvalósításából, erős háttországra volt szükségük, hogy a balkáni ambícióikat megvalósíthassák.

A kiegyezéssel megvalósult a parlamentarizmus, a korabeli szóhasználatnál élve a „*ministerium*” az országgyűlésnek volt felelős, továbbá létrejöhettek egy modern jogrendszer és közigazgatás. Fontos ugyanakkor hozzátenni, hogy valódi politikai váltógazdaság nem alakulhatott ki, az uralkodó nem volt hajlandó olyan miniszterelnököt kinevezni, aki a kiegyezéssel létrehozott konstrukció felbontását vagy akár annak lényeges megváltoztatását kívánta volna elérni.¹² Szűk körben az alapjogvédelem is megvalósult. Ez utóbbi és maga a kiegyezés a jogfolytonosságon és azon az elméleten alapult, hogy ez a közös ügyi alku a történelmi alkotmány természetes fejlődéséből következett. Ez az elmélet ágyazott meg a kiegyezés legitimitációjának.

Ami a birodalom alkotmányos berendezkedését illeti, amint korábban is említettem, az államfő egy személyben a császár és a király volt. A hadügy, a külügy és a kizárólag az ezek finanszírozását elősegítő pénzügy tartozott a közös ügyek körébe. Mindegyikre külön minisztériumot állítottak fel. Fő végrehajtó szervként egy közös minisztériumot is létrehoztak, amelyben a császár-király és a közös ügyek miniszterei voltak a tagok. Ausztria és Magyarország parlamentjeinek a jogköre nem érintette ennek a közös minisztériumnak a jogkörét. A birodalom teljes népességét csak a két parlamentből küldött tagok delegációja képviselte. Az egész birodalmat képviselő közös Birodalmi Gyűlést soha sem állítottak fel. Ennek oka abban keresendő, hogy ugyan egy ilyen szerv biztosíthatna volna az igazi féket és ellensúlyt a közös minisztériummal szemben, ez a megoldás a magyar országgyűlést az októberi diploma szellemében egyszerű tartományi országgyűléssé „fokozta” volna le.¹³ Sőt, ezek a delegációk idővel még veszítettek is a súlyukból, míg az uralkodó egyre inkább növelte befolyását és a hatalmát. Így, a parlamentek ellenőrző funkciója és a közös delegáció csupán formasággá vált.¹⁴

Az osztrák-magyar kiegyezés után 1868-ban Magyarország Horvátországgal is kiegyezett. Horvátország, Dalmácia, Szlavónia 40 képviselőt és 3 főrendet delegált a magyar országgyűlésbe, amelynek a hatáskörébe tartozott a hadügy, a pénzügy, a törvényhozás és a végrehajtás. Az államfő a magyar király volt, a Szent Korona, az államhatár és az állampolgárság közös maradt, tehát a korábbi Magyar Királyság berendezkedését követte. A közös ügyek a Magyar Királyság alá tartoztak, mivel azok a Szent Korona teljes országára kiterjedő hatással bírtak. Ezek voltak a magyar királyi udvar, a

¹¹ HANÁK idézi: HHStA, Deák Franz. Augusz 1865. február 28-i jelentése.

¹² PÖLÖSKEI FERENC: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001. 141–142. pp.

¹³ Válaszfelirat 36–37. pp.

¹⁴ MÁTHÉ GÁBOR – MEZEY BARNA – RÉVÉSZ T. MIHÁLY: *A parlamentáris monarchia*. In: Mezey 2003. 260–266. pp. és CSORBA LÁSZLÓ: *A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált időszaka (1867–1890)*. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris, Budapest, 2005. 360–362. pp. MÁTHÉ GÁBOR: *Deák Ferenc közjogi dogmatikai remeke*. In: Máthé Gábor – Menyhárd Attila – Mezey Barna: *A kettős monarchia*. ELTE Eötvös, Budapest, 2018. 39–64. pp. és STIPTA ISTVÁN: *A közös elvek szerint kezelt ügyek és a közigazgatási bíráskodás*. In: Máthé – Menyhárd – Mezey 2018, 65–78. pp. ZÖLLNER: 2000, 313–314. SZENTE ZOLTÁN: *Kormányzás a dualizmus korában*. Atlantisz, Budapest, 2011. 171–314. pp.

külügy, pénzügy, vám- és kereskedelemügy, vasút, posta, hajózás. A belügy, a vallás és közoktatásügy, az igazságügy a horvát állam hatáskörébe tartozott.¹⁵

3. Exkurzus – Franciaország, a német területek, Közép-Európa és a Balkán alkotmányos változásai

Az 1860-as évek második felében megkezdett alkotmányos változásokat egészen 1871-ig, a Német Birodalom megalakulásáig vezethetjük végig, ami pedig Franciaország alkotmányos berendezkedésére is számottevően hatott. Közép-Európában az osztrák-magyar kiegyezés nemcsak a magyar, hanem az osztrák oldalon is változásokkal járt. Míg a Balkánon a török igtát lerázva nemzetállamok jöttek létre. Mint jeleztük, ezek az államalakulatok nem képezik vizsgáldásunk tárgyát, ezért nem vitatva a jelentőségüket, jelen alfejezetben csak utalunk rájuk.

Az Észak-német Szövetség (Norddeutscher Bund) ugyan csak fél évtizedig állt fenn, mégis jelentős államalakulat. Jelentősége abban állt, hogy egyrészt fontos korábbi szövetségi intézményeket őrzött meg, másrészt „előrevetítette a porosz vezetésű Német Birodalom alkotmányos és politikai berendezkedését”¹⁶ ugyanis a tagállamok Poroszország befolyása, kis túlzással szupremáciája alá kerültek. A porosz befolyás nemcsak a szövetségi tanácsban megnyilvánuló szavazatszámokban, hanem a végrehajtó hatalom porosz koronához kapcsolódásában is megnyilvánult, amely azt eredményezte, hogy a szövetségi és a porosz kormányzat és közigazgatás szétválaszthatatlanul összefonódott.¹⁷

Mindezek után nem meglepő, hogy a Német Birodalom, a németek császárával államfőként porosz irányítás alatt működött. Az alkotmány ragaszkodik a föderációs elvhez. Az állampolgárság közös maradt, ugyanakkor a szövetség elnöke a németek császára, aki intézkedéseit a szövetség nevében hozta. A császár nem rendelkezett a szövetségi törvények szentesítési jogával, sem vétőjoggal, hanem csak aláírta és kihirdette őket. A birodalmi jog elsőbbséget élvezett, a közös jogalkotás területeit pedig taxatívén felsorolták. Az alapvető polgárjogok tagállami hatáskörbe tartoztak. Rendkívüli jelentőségű volt, hogy a birodalmi közigazgatás feje a császár, aki ezzel a kancellárt bízta meg. A kancellár kiválasztására és felelősségére azonban sem a birodalmi gyűlés, sem a szövetségi tanács nem bírt befolyással.¹⁸

Poroszországgal és a Német Birodalom kialakulásával Franciaország szétválaszthatatlan kapcsolatban állt. A poroszoktól való vereségek hatására a második császárság és *III. Napóleon* uralma is véget ért. A rövid párizsi kommün, amelyben a hatalmat a párizsi gárda katonai ereje adta, és amely a párizsi kispolgárság és proletariátus érdekeit

¹⁵ MEZEY 2003, 266.; és HEKA LÁSZLÓ: *A magyar-horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete*, Bába kiadó, Szeged, 2004. 155–166. pp.

¹⁶ RUSZOLY JÓZSEF: *A német alkotmányfejlődés (1806–1933)*. In: Uő: *Európa alkotmánytörténete*. Püski, Budapest, 2005. 340–342. pp.

¹⁷ RUSZOLY: 2005, 341. p. ENGELMANN, BERNT: *Poroszország*. Gondolat, Budapest, 1986. 342–346. pp. WINKLER, HEINRICH AUGUST: *Németország története a modern korban I.* Osiris, Budapest, 2005, 178–195. pp., FULBROOK, MARY: *Németország története*. Maecenas, Budapest, 1997, 128–129. pp.

¹⁸ RÁ CZ LAJOS: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor.* hvgorac, Budapest, 2002, 228–234. pp. RUSZOLY: 2005, 342–352. pp. FULBROOK: 1997, 129–131. pp.

védte a legitimista többségű nemzetgyűléssel szemben, csupán rövid epizódnak bizonyult Franciaország történetében.¹⁹ Ezután ugyan a Nemzetgyűlés többsége királypárti volt, mégis ideiglenes jelleggel köztársasági elnököt választottak, és létrejött a Harmadik Köztársaság. Ebben az ideiglenes állapotban a köztársasági elnök a törvényhozásnak volt felelős. A Köztársaság nem rendelkezett egységes kartába foglalt alkotmánnyal, sőt ezeket a törvényeket is csak 1875-ben fogadták el. Ezekben megerősítették a köztársasági államformát, a köztársasági elnök újraválasztható volt, és a korábbiakkal ellentétben nem tartozott politikai felelősséggel a törvényhozásnak. A kormányforma parlamentáris jelleget öltött, amit az sem befolyásolt, hogy a Minisztertanács ülésén az államfő elnökölt. A törvényhozás két hasonló jogkörű kamarából állt. A kormány pedig felelős volt a Nemzetgyűlés mindkét kamarájának.²⁰

A poroszoktól való vereség nemcsak Franciaországban eredményezett alkotmányos változásokat. Mint fentebb már kifejtettük az Osztrák Császárság is változtatásokra kényszerült, amelynek számunkra a Kiegyezés a legnagyobb horderejű. Ugyanakkor Ausztria is alkotmányerejű törvényeket, ún. decemberi törvények léptetett életbe 1867-ben. A végrehajtó hatalmat a császárra ruházták, személye szent és sérthetetlen maradt. Mentés volt a politikai és büntetőjogi felelősségre vonás alól. A császár a végrehajtó hatalmat közvetlenül, de miniszteri ellenjegyzéssel és közvetve, miniszterei útján gyakorolta. A minisztereket ő nevezte és mentette fel. A bírákat is a császár nevezte ki, de függetlenségüket szavatolták. A birodalmi bíróság közjogi ügyekben rendelkezett hatáskörrel, tehát az alkotmány által szavatolt politikai jogok, legfőképpen a nemzetiségi egyenjogúság, sérelme miatti panaszok fölött ítékezett.²¹

1869-ben Szerbia is a nemzetállamok útjára lépett. Négyszáz év után az állam szuverenitásának belső helyreállítása megvalósult. Az 1869-es alkotmány tehát történelmi jelentőségű. Az állam története során a nemzetgyűlés első ízben vált törvényhozó szervvé (a fejedelemmel együtt). Tehát a szerb nemzet ugyan közvetett módon, de első ízben vehetett részt az államhatalom gyakorlásában. Az alkotmány a nemzetgyűlés, a régenstanács és a liberális ellenzék közötti kompromisszum eredményeként jött létre.²² Az államforma örökletes monarchia volt, míg a fejedelem sérthetetlen és felelőtlen. A Nemzetgyűlés háromnegyedét adócenzusos választójog alapján választották, míg a maradék egynegyed helyre a fejedelem delegálta a képviselőket.²³

Romániában az alkotmányt 1866-ban szentesítették és hirdették ki. Deklarálta a lelkiismereti-, vallás-, tan- és sajtószabadságot, a gyülekezés és az egyesülés szabadságát. Megvalósult a közteherherviselés. A törvényhozás a Szenátus és a Képviselőház útján, tehát kétkamarás módon valósult meg. A törvényhozásban a fejedelem is részt vett, a fenti két szerv mellett őt is megillette a törvénykezdeményezés joga, sőt, abszolút vétőjogot élvezett. A fejedelmi hatalom örökletes volt, de a fiági öröklés elve kizárólagosan érvényesült. A minisztereket a fejedelem tetszése szerint nevezte ki, főszabály szerint

¹⁹ MEZEY BARNA – SZENTE ZOLTÁN (szerk.) : *Európai parlamentarizmus és alkotmánytörténet*. Osiris, Budapest, 2003, 331. p. BOTH ÖDÖN: *Fejezetek a nyugat-európai állam- és jogtörténet köréből*. JATE, Szeged, 2003. 109–118. pp.

²⁰ MEZEY – SZENTE: 2003, 332–333. pp. RUSZOLY: 2005, 294–297. pp. BOTH: 2003, 118–131. pp.

²¹ RUSZOLY: 2005, 391–395. pp. ZÖLLNER: 2000, 314–315. pp.

²² HEKA LÁSZLÓ: *Szerbia állam- és jogtörténete*. Bába, Szeged, 2005, 118–122. pp.

²³ VÖLGYESI LEVENTE: *Kelet-Európa és a Balkán államai*. In: Mezey – Sente 2003, 369. p.

ők csak a fejedelemnek feleltek. Az adókiadás és a költségvetés elfogadása kizárólagosan a törvényhozás hatáskörébe tartozott. Ha a fejedelem feloszlatta a törvényhozást, két héten belül új választást kellett tartani.²⁴

III. Az angol választójogi és parlamentáris reformok

1. Az 1832-es Reform Bill

1832-ig a Parlamentet a régi szokás szerint hívták össze. A választókerületi beosztás a középkori állapotokat tükrözte. Sőt, közülük számos lakatlan vagy teljes egészében a földbirtokos magántulajdonában álló körzet is megtalálható volt. Ezek a választókerületek nem képviselhetek semmilyen közérdeket, csak kizárólag a birtokosét, aki magától értetődően mind a birtokát, mind a képviselői státuszát fenn kívánta tartani. Ezek a kerületek voltak az ún. rothadt körzetek (*rotten boroughs*). Sőt, az ipari forradalom nagy lélekszámú, vezető városai, mint például Birmingham, Manchester, Leeds, Sheffield parlamenti képviselő nélkül maradtak, tehát mind a népességszámot, mind a területi megosztást tekintve a választókerületek aránytalanok voltak.²⁵

A parlamenti helyek egyenlőtlen megosztása mellett, a szavazati jog kevesek kezében összpontosult, mivel az akkora vagyont követelt meg, amellyel kevesen rendelkezhetek. Ennek ellenére, ez a cenzus korántsem volt túl szigorú ahhoz, hogy valaki szavazati jogot nyerhessen. A választójogi követelmény csupán azt jelentette, hogy a választói névjegyzékre miként lehetett felkerülni. Mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a választójogot szabályozó rendelkezések járásról járásra (*borough*) változtak. A választójoghoz a fő követelmény a 40 shilling értékű szabadbérlet (*freehold*), amely lehetett hűbéri–rendi méltóság vagy hivatal is, avagy a 10 font éves bevételt eredményező birtok (*estate*) megléte volt. A választójognak ezek a megmerevedett, ősi követelményei, a cenzus valamint az ipari forradalom következtében a gazdaságban és a népességben beálló változások egy belpolitikai válsággal kísérve 1832-ben elvezettek a választójogi reformról szóló törvényjavaslat (*reform bill*) benyújtásához.²⁶

Az új cenzus kiszélesítette a választásra jogosultak körét, mivel a törvény a járásokban (*borough*) a korábbi partikularizmus helyett egyforma választójogi követelményeket kívánt meg, és megadta a választójogot minden háztulajdonosnak, aki évi 10 font vagy annál több bérleti díjat fizetett. Kiszélesítette továbbá a megyékben (*county*) azokat a tulajdonosi követelményeket, amelyek alapján a tulajdonosok választójogot nyerhettek, vagyis nemcsak a korábbi hosszú lejáratú bérlelői vagy föld és háztulajdonosi jogviszony, hanem az ipari forradalom révén a kapitalista fejlődéshez jobban illeszkedő rövid időtartamú bérleti jogviszony is választójogot generálhatott. Tehát a cenzust a

²⁴ VÖLGYESI: 2003, 367. p.

²⁵ RANSOME, CYRIL: *A Short History of England from the Earliest Times to the Death of Queen Victoria*. Longmans, Green & Co., London – New York – Bombay, 1905. 425. p.; és CHRIMES, STANLEY BERTRAM: *English Constitutional History*. Oxford University Press, London – New York – Toronto, 1967. 128. p.

²⁶ RUSZOLY: 2005, 250–260. pp.

kisebb földbirtokosokra (*small landowner*), a szabad földbérlőkre (*tenant farmer*), üzlet-tulajdonosokra (*shopkeeper*) is kiterjesztette. A választókerületek száma is megváltozott, sőt számos körzetben a képviselők száma csökkent:²⁷ „45 járás elvesztette mindkét képviselőjét, 30 pedig az egyiket. Londonban és a nagy városokban 42 új körzetet hoztak létre, a vidék pedig 65 új képviselőt juttathatott a Parlamentbe.”²⁸

Az 1832-es reform törvény következtében a választójog egyenlővé, a követelmények, a census pedig egyformává vált. A politikai hatalom ebből következően a mezőgazdasági körzetekből az ipari körzetekbe áramlott. A választójogi census egységesítése a fő hatalmat a háztulajdonosoknak juttatta, és nagy mértékben lerombolta a járásokbeli, vidéki földbirtokos arisztokrácia befolyását.²⁹ A választók száma 220 ezerről csak 670 ezerre nőtt, bár más nézőpontból megháromszorozódott. A törvény másik következménye, hogy a városi munkásság nem részesült a törvény jótéteményeiből, és az „1834-es szegényügyi törvény meggyőzte őket, hogy a whigek legalább annyira közömbösek voltak a munkásság érdekei iránt, mint amennyire korábban a toryk voltak.”³⁰

A rothadt körzetek megszűnése maga után vonta a helyi önkormányzattal rendelkező rothadt körzetek megszűnését is. „Az 1835-ös városi törvény (*Municipal Corporation Act*) sokkal demokratikusabb volt, mint a reform törvény, mivel minden adófizetőnek megadta a jogot a helyhatóság tagjainak a megválasztására. [Azaz helyi választójogot biztosított.] Végre a jégkorszakból itt maradt angol városi, helyhatósági, testületi intézményrendszer véget ért, és a közösség élete az új gazdaság és társadalom igényeihez kezdett idomulni.”³¹

2. Az 1867-es Reform Bill

Az Egyesült Királyság, eltekintve egy kisebb írországi felkeléstől, amelyet az íreket pusztító éhínség révén az angolok minden nehézség nélkül könnyedén levertek, érintetlen maradt az 1848-as forradalmak viharaitól. Sőt, meg kell jegyeznünk, hogy még az ír katolikus egyház is ellenezte a felkelést.³² Habár az angol alkotmányos berendezkedést a Chartista mozgalom kihívások elé állította, még csak reformokat sem léptettek életbe, nem is beszélve bármilyen forradalmi változásról. Mindazonáltal, a választójog kiszélesítésére irányuló igények növekedtek. Ugyanakkor „az uralkodó és a konzervatív osztályok már rég hozzászórtak, hogy a változás a politikai élet normális velejárója.”³³

Lord Palmerston 1865-ben bekövetkezett halála után a liberálisok annak ellenére válságba kerültek, hogy az Alsóházban (*House of Commons*) többségben voltak. 1866-ban *Gladstone*, a liberálisok vezére benyújtott egy olyan törvényjavaslatot (*bill*), amely a járásokban (*borough*) a választási cenzust csak 7 fontra csökkentette volna a korábbi 10

²⁷ MAITLAND, FREDERIC WILLIAM: *The Constitutional History of England*. Cambridge University Press, Cambridge, 1961. 355–360. pp.

²⁸ MORTON, ARTHUR LESLIE: *A People's History of England*. Lawrence & Wishart, London, 1979. 390. p. [Itt és a továbbiakban, ahol külön nem jelezzük, az idézeteket saját fordításban közöljük.]

²⁹ RANSOME 1905, 425. p.

³⁰ MORTON 1979, 392–393. pp.

³¹ TREVELYAN, GEORGE MACAULAY: *A Shortened History of England*. Penguin Books, New York, 1981¹⁵ 476. p.

³² ROSS, DAVID: *Ireland. History of a Nation*. Geddes & Crosset, New Lanark, 2009. 228–229. pp.

³³ TREVELYAN 1981, 490. p.

fontról. Ez a törvényjavaslat még a liberálisok között is számos ellenzőre talált. Ők voltak az ún. adullamiták, akik kezdetben még csak együtt működtek a konzervatívokkal, majd végül a Liberális pártot is elhagyták, miáltal a párt megszabadult a saját radikálisaitól.³⁴

A Parlament végül, a Konzervatív párt vezérének, *Disraelinek* az 1867-ben benyújtott törvényjavaslatát fogadta el. Tette ezt úgy, hogy a konzervatívok *Lord Derby* harmadik kormánya alatt 1867-ben kisebbségben voltak az Alsóházban. *Disraeli* javaslata 5 fonthoz és a szegényadó megfizetéséhez kötötte a cenzust, tehát *Gladstone*-hoz képest növelte a választásra jogosultak körét.³⁵ „Ezzel egy időben, a választójogot vidéken, a megyékben (*county*) minden, 12 fontot vagy annál többet fizető háztulajdonosnak megadták, ami a képviselői helyek részleges újraosztását eredményezte, miáltal, követve az 1832-ben megkezdett folyamatot, számos képviselői hely az ősi, de kis körzetekből, a felemelkedő városokba vagy a népes megyékbe (*county*) háramlott.”³⁶ Habár, „a mezőgazdasági munkások és a bányászok a vidéki körzetekben továbbra is választójog nélkül maradtak, a második választójogi reform törvénynek a fő elve az volt, hogy a háztulajdonosokat a járásokban választójoghoz juttassa. Mivel ez a konzervatív kormányzat értékrendjét tükrözte, a javaslatot a Lordok háza könnyen elfogadta.”³⁷

A törvény jelentősége abban állt, hogy kb. egy millió új választót eredményezett, és ezáltal közel megduplázta a választópolgárok számát,³⁸ amely így összesen kb. 2 millió főt tett ki. A törvény tehát a férfiak általános választójogát még mindig nem vezette be, mivel alapvetően a városi munkásság nyert választójogot. A vidéki munkásság, mint láttuk, a törvény hatályán kívül maradt. Ugyanakkor a választópolgárok számának megkétszereződése fontos következménnyel járt, mivel az Alsóház ettől fogva úgy kezdett el működni, mint amely a pártok valódi politikai fóruma, ahol a pártok felelősek a választóiknak a politikai programjuk végrehajtásáért, továbbá ahol a parlament tagjai a választókerületek valódi képviselőiként kell, hogy tevékenykedjenek.³⁹ Habár a konzervatív cél és remény az volt, hogy az új választópolgárok majd rájuk szavaznak, *Disraeli* és a Konzervatív párt elvesztette az 1868-as választásokat.

Gladstone első kormánya (1868–1874) volt az a korszak, amikor „az egyetemek minden rendű és rangú ember előtt megnyitáltak, az alapfokú oktatás intézményrendszerét az egész országra kiépítették, a hadseregreformot elindították, a közszolgálat kapuinak megnyitása a tömegek előtt pedig befejeződött.”⁴⁰ A reformtörvények folytatásaként az 1873-as törvény bevezette a választások titkosságát. Végül a szintén *Gladstone* által 1884-ben benyújtott harmadik választójogi reformtörvény „a választójogi cenzust majdnem az enyészetig lecsökkentette, bár meg nem szüntette, ugyanakkor a választók számát közel 70%-kal megemelte, amellyel a választójogosultak száma több mint 4,25

³⁴ MORTON 1979, 415. p.

³⁵ MAITLAND 1961, 360. p.

³⁶ RANSOME 1905, 446–447. pp.

³⁷ TREVELYAN 1981, 490. p.

³⁸ CHRIMES 1967, 128. p.

³⁹ Uo.

⁴⁰ TREVELYAN 1981, 513. p.

millióra nőtt,⁴¹ miáltal a mezőgazdasági munkások és a bányászok jelentős része is szavazhatott.⁴²

A fentiekén kívül egy további, fontos angliai eseményt kell még megemlítenünk, amelynek végső eredményei csak a 20. században jelentkeztek. Ez Írország önkormányzatért való küzdelme volt. 1867-ben egy hírhedt büntető ügy rázta meg az angol közéletet, amelyben három személyt halálbüntetésre ítélték. Ők az írek szemszögéből az ún. manchesteri mártírok, míg az angolokéból csupán közönséges bűnözők voltak. Mindazonáltal, a feniánus mozgalom, amelynek a nevében önkormányzatért harcoltak, erőre kapott és jelentős bázist épített ki a kanadai-amerikai határ közelében.⁴³ Ebből következően az angolok és az észak-amerikai britek, habár a feniánusok vereséget szenvedtek, rettegtek attól, hogy a feniánusok Észak-Amerikában állnak majd bosszút. A rettegés oka abban rejlett, hogy a feniánusok két máig ható fegyvert találtak ki a kormányzat ellen. „A taktikai célból követett terrort Britanniában, és az önfeláldozó hősök kultuszát Írországban.”⁴⁴

IV. Változások Észak-Amerikában

1. Kanada

1.1. Kanada útja a domínium státusz felé

1763-ban a hétéves (amerikai terminológiával francia-indián) háború után az Új-Francia (New France) gyarmatnak hívott, most már azonban brit területet az Egyesült Királysághoz csatolták. A terület még ugyanabban az évben királyi proklamáció útján a Québec Brit Provincia (British Province of Québec) nevet kapta. Az új berendezkedés képviselői szerveket, valamint angol jogot vezetett be a gyarmaton, utóbbi azonban a katolikus franciákra nézve jelentős sérelmekkel járt. Az 1774. évi Québec törvény kompromisszumot nyújtott, és eltörölte a korábbi proklamációt. Elismerte a római katolikus vallást, és az angol büntetőjog kivételével visszaállította a korábbi francia jogot és szokásokat. A törvény célszerű és alkalmas volt arra, hogy Kanadát megőrizze a brit uralom alatt, még akkor is, ha a törvény a New-England-ben élő amerikaiak érzékenységét sértette, sőt még azoknak a francia-kanadaiaknak a segítségét sem volt képes elnyerni, akik barátságtalanul semlegesek maradtak, az amerikai függetlenségi háborúban.⁴⁵

Habár az észak-amerikaiak egy kanadai felkeléssel számoltak, tévedniük kellett. Sőt, mintegy 7000 fő, brit loyalista menekült bevándorlóként a Szent Lőrinc folyó felső

⁴¹ CHRIMES 1967, 129. p.

⁴² RUSZOLY: 2005, 250–260.

⁴³ ROSE, PAUL: *A manchesteri mártírok*. Kossuth, Budapest, 1975. 110–142. pp.

⁴⁴ ROSS 2009, 236. p.

⁴⁵ GRAHAM, GERALD SANDFORD: *A Concise History of the British Empire*. Thames and Hudson, London, 1970. 99–103. pp. VASTAGH PÁL: *A kanadai jogrendszer és a bírósági szervezet néhány jellegzetes vonása*. In: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária: Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged, 2010. 927–928. Kanada történelméről a legújabb hazai szakirodalom: MOLNÁR ISTVÁN JÁNOS: *Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. 1000–1867*. Patrocínium, Budapest, 2017.

folyásánál telepedett le.⁴⁶ Az újonnan jöttek és a francia telepesek közötti, a vallást, az önkormányzatot és a szokásokat érintő konfliktusoknak köszönhetően, az 1774-es törvényt „a francia-kanadai szabadságjogok bástyájának és a francia-kanadai nacionalizmus megalapítójának kell tekintenünk.”⁴⁷

1791-ben a britek a területet Alsó és Felső Kanadára osztották (Lower és Upper Canada) és az angol alkotmány egy „modelljét” nyújtották nekik. A gyarmat vezetője a kormányzó volt, akit provinciánként alkormányzó helyettesített. A Lordok házával párhuzamba állítva két kisebb törvényhozó tanácsot (*legislative council*) alkottak, melynek tagjait élethossziglan a korona nevezte ki, míg az Alsóházzal párhuzamban két négy évre választott törvényhozó gyűlést (*legislative assembly*) állítottak fel.⁴⁸

Mindazonáltal, a hatalom a végrehajtás kezében összpontosult, amely azt szigorúan védte a hatalomban való népi részvétel veszélyétől. A népi követelés tehát az volt, hogy a törvényhozó gyűlés politikai kontrollt nyerjen, miáltal a kormány a nép képviselőinek lenne felelős. Ez a kérdés természetesen az önkormányzat és a birodalmi szupremácia összehétközése volt, a nyilvánvaló gazdasági nehézségek és érdekellentétek mellett. Az 1812. évi háború, amelynek célja az Egyesült Államok mezőgazdasági érdekeinek a védelme és ezzel egy időben a kanadai brit területek elfoglalása volt, teljes amerikai kudarc zárult, valamint a két ország között semmilyen határmódosítást nem eredményezett.⁴⁹

1837-ben mind Alsó, mind Felső Kanadában felkelés robbant ki a brit gyarmati kormányzattal szemben. A brit parlament *Lord Durham*et küldte kivizsgálni az állapotokat. *Lord Durham* egyszerre volt imperialista és demokrata egy olyan időben, amikor a kormányban alig akadt valaki, aki akár az egyik, akár a másik lett volna.⁵⁰ „Különleges érdeme volt, hogy a szabadságra olyan eszközként tekintsen, mint amely fenntartja a birodalomhoz való kapcsolódást, és nem pedig az elszakadás felé tett újabb lépésként, amelyet a legtöbb whig és konzervatív államférfi a korszakban elkerülhetetlennek tartott.”⁵¹ Ugyanakkor az idő nem volt alkalmas arra, hogy az anyaország kötelességeit a gyarmatai felé megvitassák.

A *Durham*-jelentés 1839-ben azt tanácsolta, hogy némely gyarmat már elég érettnék bizonyult ahhoz, hogy önkormányzatot nyerjen. Továbbá, ezáltal a gyarmati kormányzás is sokkal hatékonyabbá válna, mint az óceán másik partjáról igazgatni őket. A jelentés azt is ajánlotta, hogy „a kormányt a gyarmati ügyekben a helyi törvényhozásban a többségnek kellene felelőssé tenni [azaz részben megszüntetni az angol kormány alá rendeltségét és a helyi törvényhozástól való eddigi elkülönülését], valamint a jelentés ragaszkodott ahhoz is, hogy ez az eszme összeegyeztethető a birodalomhoz való kapcsolódással.”⁵² A jelentés ezért a kereskedelem és a külügyek szabályozását brit kézben hagyta, csakúgy, mint a kormányformát, a közföldekkel való rendelkezést és a bevándorlási politika meghatározását. Mindazonáltal, „a jelentés a forradalom [revolúció] alternatíváját nyújtotta, nevezete-

⁴⁶ Grahammel ellentétben, Morton 40 000 fővel számol. MORTON 1979, 470. p.

⁴⁷ GRAHAM 1970, 104. p.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ SELLERS, CHARLES – MAY, HENRY – McMILLEN, NEIL: *Az Egyesült Államok története*. Maecenas, Budapest, 1996. 100–106. pp.

⁵⁰ TREVELYAN 1981, 49. p.

⁵¹ Uo.

⁵² GRAHAM 1970, 152. p.

sen, a természetes fejlődést [evolúciót] a domínium státusz felé a belügyek általi önkormányzás nyújtásán keresztül.”⁵³ *Durham* másik „merész” javaslata az volt, hogy Felső és Alsó Kanada „egy gyűlés (assembly) alatt egyesüljön, amely teljes hatalommal rendelkezik a végrehajtásra, amely így az angol nyelvű többség kezében lenne.”⁵⁴

Mindez 1840-ben meg is valósult az Egyesülési törvény (*Act of Union*) révén, míg a gyűlésnek felelős kormány felállítására 1848-ban került sor. Bár Európában 1848 a forradalmak éve volt, Kanadában az önkormányzatot anélkül érték el, „mivel a kanadai vezetők megvetve a republikánus berendezkedést, a brit parlamentáris eljárás felé fordultak.”⁵⁵

1.2. A kanadai domínium és az 1867. évi alkotmány

Az amerikai polgárháború és a déli államok feletti ellenséges katonai uralom után, a britek végérvényesen és kétségtelenül felismerték, hogy sem Kanadát nem képesek megvédeni, sem pedig az USA hegemoniáját és dominanciáját megakadályozni a kontinensen.⁵⁶ A britek félelme azzal, hogy az USA megszerezte Alaszkát csak megkétszereződött, amelyet az USA igénye az Alaszka és a közte lévő területekre is csak táplált. Továbbá egy egyesült föderatív Kanada sokkal valószínűbb, hogy ellent tudna állni annak, hogy az USA darabonként elcsatolja a területeit.⁵⁷

Az 1867. évi brit észak-amerikai törvény (*The British North American Act of 1867*) más néven az 1867. évi alkotmánytörvény (*Constitution Act of 1867*) létrehozta a kanadai domíniumot (*Dominion of Canada*), amely az Egyesült Királyság alkotmányos alapelveihez hasonló alkotmányt is kapott. A domínium Kanada Provinciából (Felső és Alsó Kanada), Új-Brunswickból és Nova Scotiából állt.⁵⁸ A domínium Kanada⁵⁹ név alatt föderációvá vált, és a Brit birodalom része maradt, tehát Kanada mindenkorai államfője a brit uralkodó, azaz 1867-ben Viktória királynő volt. A királynő birtokolta a végrehajtó hatalmat, de őt a kormányzó (*governor general*) vagy egy a végrehajtásban segítő személy (*administrator of the government*) képviselte.⁶⁰ A végrehajtó hatalmat a királynő kanadai Magán Tanácsa támogatta (*Queen's Privy Council for Canada*).⁶¹ A provinciák végrehajtó szervei folytatták működésüket, amit a helyettes kormányzó (*lieutenant governor*) által gyakorolt. A szövetségi kormány hatalmát a kormányzó (*general governor*) érvényesítette, akár a Magán Tanács segítségével, akár anélkül.⁶² A kanadai parlament (*The Parliament of Canada*) a királynőből, a kanadai alsóházból (*House of Commons of Canada*) és a kanadai szenátusból (*Canadian Senate*) állt.⁶³ A Parlament hatalma és kiváltságai nem voltak nagyobbak és szélesebb körűek mint a brit parlamen-

⁵³ GRAHAM 1970, 153. p.

⁵⁴ TREVELYAN 1981, 494. p.

⁵⁵ GRAHAM 1970, 155. p.

⁵⁶ TREVELYAN 1981, 494 és 498. pp.

⁵⁷ GRAHAM 1970, 168–170. pp. VASTAGH: 2010, 928–930.

⁵⁸ Preambulum. A forrás és az idézetek helye: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/30-31/3/contents> (letöltés ideje: 2017. június 14.)

⁵⁹ 4. szakasz.

⁶⁰ 9–10. szakaszok.

⁶¹ 11. szakasz.

⁶² 12. szakasz.

⁶³ 17. szakasz.

té.⁶⁴ A Parlament joga volt törvényt alkotni Kanada békéjéért, rendjéért és jó kormányzásáért minden olyan ügyben, amelyet nem rendeltek kifejezetten a provinciák törvényhozásának a hatáskörébe.⁶⁵ A Parlament „Kanada általános fellebbviteli bíróságaként” a Legfelső Bíróságot és az alacsonyabb szintű szövetségi bíróságokat is létrehozta.⁶⁶

A törvény betöltötte a szerepét, nevezetesen mind Kanadát az USA inváziójától, mind pedig a brit érdekeket megvédte.⁶⁷ Mindazonáltal, alkotmányos és politikai-kulturális értelemben a Brit birodalom legszebb gyémántja Kanada és nem India volt. Ennek eredete és oka abban állt, hogy Kanada autonómiáért és önkormányzatért cserébe a hűségét adta a briteknek. Tehát az óceán nemcsak az angolokat, hanem a kanadaiakat is megvédte, másként megfogalmazva, az óceán meg tudta védeni Angliát, miközben el is tudta választani tőle a gyarmatokat.

2. Alkotmányos kihívások az Amerikai Egyesült Államokban az újjáépítés korában

2.1. Az újjáépítés kora

Az amerikai polgárháború (1861–1865) megrázkódtatásai után, a fő cél az államok és a nemzet újraegyesítésében állt, azonban a déli államok az ún. fekete törvénykönyvek (*Black Codes*) életbe léptetésével akarták kiküszöbölni a vereségüket. Ezek a törvények a rabszolgákat a fehérek uralma alatt többé-kevésbé jogfosztott állapotban kívánták megtartani, röviden jogaiktól megfosztva törvényen kívül helyezték őket.⁶⁸ Az újjáépítés korszakának (*the Reconstruction Era*) törvényhozása a polgárháború mintegy jogi sikra terelése volt.⁶⁹ A válasz erre a törvényhozásra a Felszabadított Emberek Hivatalának (*Freedmen's Bureau*) 1865-ös életre keltése, az 1866. évi polgárjogi törvény (*Civil Rights Act of 1866*) megalkotása valamint a XIII., XIV. és XV. alkotmánykiegészítések elfogadása volt, amelyek a gettysburgi győzelemmel felérő csapást jelentettek a fekete törvénykönyvekre.⁷⁰

Az 1866-os választások után az újjáépítési törvények (*Reconstruction Acts*) révén a déli államokat katonai igazgatás alá helyezték, és ezt a katonai adminisztrációt csak 1877-ben vonták vissza.⁷¹ Nyomatékosítanunk kell, hogy a Kongresszus ezeket az újjáépítési törvényeket éppen az alkotmánykiegészítések érdekében hozták meg, vagyis amíg az északi államok nem ratifikálták az alkotmánykiegészítéseket, a Dél katonai

⁶⁴ 18. szakasz.

⁶⁵ 91. szakasz.

⁶⁶ 101. szakasz. A bírósági szervezetrendszerhez és a bírák kinevezéséhez ld. VASTAGH: 2010. 930–942.

⁶⁷ TREVELYAN 1981, 498–499. pp.

⁶⁸ DEGLER, CARL NEUMANN: *Az élő múlt. Milyen erők formálták Amerika mai képét?* Európa, Budapest, 1993. 220–222. pp.

⁶⁹ FRIENDLY, FRED WACHENHEIMER – ELLIOTT, MARTHA J.H.: *The Constitution: That Delicate Balance. Landmark Cases that Shaped the Constitution.* McGraw-Hill, New York, 1984. 22–23. pp.

⁷⁰ NAGYNÉ SZEGVÁRI KATALIN, *Fejezetek az Amerikai Alkotmány történetéből.* HVG-ORAC, Budapest, 2002. 61–64. pp. A jogi normák társadalmi, gyakorlati megvalósulásához, azok sok esetben csak papíron maradásához vö. SELLERS – MAY – McMILLEN 1996, 195–198. pp. KÉPES GYÖRGY: *Amerikai Egyesült Államok.* In: Mezey – Sente 2003, 443–455. pp.

⁷¹ Észak ugyanakkor kezdetben békülékeny hangot ütött meg. Vö. SELLERS – MAY – McMILLEN 1996, 190–191. pp. Az első ilyen tárgyú törvény 1867-ben elnöki vétót elvetve született meg. Vö. NAGYNÉ 2002, 63.

uralom alatt maradt. Így, tulajdonképpen, az Észak az 1866. évi polgárjogi törvény alapján alkotta meg a XIV. és XV. alkotmánykiegészítést, miközben a Dél Észak katonai adminisztrációja alatt állt.⁷²

Ez a katonai uralom a civil hatóságok felett az USA első alkotmányos felelősségre vonásához (*impeachment*) vezetett, mivel Johnson elnök vitatta a Kongresszus jogát, hogy az törvény útján katonai igazgatást vezethessen be és kényszeríthessen ki. Végül, a Szenátusban egy szavazattal csak, de felmentették.⁷³ Mindezek ellenére, a jogi diszkrimináció 1877-től az ún. *Jim Crow* törvényekkel folytatódott, amelyek révén a déli államokban egészen az 1960-as évekig faji megkülönböztetés volt.⁷⁴ Az 1866. évi választás más jelentős következménnyel is járt. A Republikánus párt, amelyet 1854-ben főként rabszolgággal szembenes aktivisták alapítottak, 2/3-os többséget szerzett a Kongresszusban, és még *Johnson* elnöknek a polgárjogi törvény kapcsán emelt vétőjét is érvénytelenítette. Így a radikális északi republikánusok mind a törvényhozásban, mind az újjáépítésben kulcspozíciókat szereztek.⁷⁵

Az amerikai külkapcsolatoknak 1867-ben kisebb szerep jutott, mivel minden figyelem az újjáépítésre terelődött. Ennek ellenére, az Orosz birodalom, megkísérelve egyensúlyba hozni a költségvetés hiányát, még ugyanabban az évben eladta orosz amerikát (Alaszkát) az USA-nak. Az oroszok másik célja a nemzeti jövedelem növelése mellett az volt, hogy a Brit birodalmat a Brit Kolumbiát fenyegető anektálással gyengítsék meg. Ez a gondolat az USA közhangulatától sem állt távol. Sőt, mivel Oroszország Alaszkát egy britekkel vívott háborúban könnyen elveszíthette volna, és kevés esély mutatkozott annak visszaszerzésére, inkább 7,2 millió dollárért eladta azt az USA-nak. Jóllehet, Brit Kolumbia státusza közel sem volt annyira egyértelműen tisztázott, mégis kevés valószínűsége volt egy Alaszkáért vívott brit-amerikai háborúnak. Így az adásvétellel a külkapcsolati viszonyok ezen a földtekén tisztábbakká váltak.⁷⁶

1866-ban a déli határon az USA követelése, hogy a francia seregek vonuljanak vissza Mexikóból, a francia rezsim összeomlásához vezetett. 1867-ben a Habsburg-házból származó *Miksa* császárt kivégezték, majd *Benito Juarez* elnöksége alatt bekövetkezett a köztársaság restaurációja. A világi reformokat folytatták, és az Egyház hatalmát visszaszorították. A törvényhozás mint hatalmi ág szerepe felértékelődött. Habár a földreformot és az adórszolgátság kérdését nem tudták megoldani, Mexikó a modern alkotmányos állammá válás útjára lépett.⁷⁷

⁷² CURTIS, MICHAEL KENT: *The Fourteenth Amendment and the Bill of Rights*. Duke University Press, Durham, 1986. 152–153. pp.

⁷³ CINCOTTA, HOWARD (szerk.): *Amerika rövid történelme*. Egyesült Államok Információs Hivatala, Amerikai Nagykövetség, s.a. 171–175. pp.

⁷⁴ DEGLER 1993, 238–245., és SELLERS – MAY – MCMILLEN 1996, 196–198. pp.

⁷⁵ SELLERS – MAY – MCMILLEN 1996, 192–194; pp.

⁷⁶ Mind az amerikai, mind az orosz elsődleges forrásokra ld. (letöltés ideje 2017. június 8.) <http://www.loc.gov/tr/program/bib/ourdocs/Alaska.html>

⁷⁷ V. FOSTER, LYNN: *Mexikó története*. Pannonica, Budapest, 1999. 123–126. pp.

2.2. Az 1866. évi polgárjogi törvény és az amerikai alkotmány XIII., XIV. és XV. kiegészítései

A XIII. alkotmánykiegészítés (1865) célja abban rejlett, hogy tisztázza a korábbi rabszolgák háború utáni jogállapotát, mivel *Lincoln* Emancipációs kiáltványát (*Emancipation Proclamation*) 1863-ban még a polgárháború kellős közepén bocsátotta ki, így jogilag aggályokat keltett. Az alkotmánykiegészítés a rabszolgaságot a 3/5-ös kompromisszummal egyetemben eltörölte, amely alapján a nem fehér népesség 3/5-ét lehetett csak a népesség számánál figyelembe venni.⁷⁸ Ez utóbbi még az ún. nagy kompromisszum (*Great Compromise*) idején volt jelentős, mivel a Képviselő házban a képviselői helyeket a tagállamok népességének arányában osztották el, tehát a rabszolgatartó déli államok, a rabszolgák révén az északiakkal szemben többségbe kerülhettek volna.⁷⁹

Habár a polgárjogi törvény felül akarta írni a déli államok azon törvényeit, amely fehér szupremáciát kívánt bevezetni, mégis alkotmányos válsághoz vezetett. Johnson elnök vétót emelt, amelyet végül elvetettek. Az első szakasz az USA teljes területén és minden tagállamában ugyanazokat a jogokat garantálta, és adta meg az állampolgárságot a felszabadított afro-amerikaiaknak „mindenféle korábbi rabszolgaságra vagy kényszerű szolgaságra tekintet nélkül, mint a fehér embereknek.”⁸⁰

A törvény azt a rendelkezést is magában foglalta, hogy a korábbi rabszolgáknak jogában áll „szerződéseket kötni és a teljesítést kikényszeríteni, perelni, perelve lenni, tanúskodni, örökölni, adni-venni, bérelni, birtokolni, ingó és ingatlan tulajdont átruházni, valamint joga van a személye és vagyona biztonságát védő törvények és eljárások teljes és egyenlő jótéteményeiből részesedni, éppen úgy, mint a fehér állampolgároknak, továbbá ugyanolyan büntetéseknek, fájdalomnak, bírságoknak legyen alávetve, hiába rendelkezzen ezzel ellentétben akármilyen egyéb törvény, rendelet, szabályzat vagy szokás.”⁸¹

Az alkotmányos aggály és *Johnson* vétójának oka⁸² abban állt, hogy a törvény „nem tartalmazott rendelkezést arra nézve, hogy ezeknek az embereknek azon az egy státuson kívül, amely kizárólag az USA állampolgárságát eredményezte volna, tagállami állampolgárságot nyújtson. Az a hatalom, hogy a [tag]állam állampolgársághoz való jogot adományozzon a tagállamok számára, éppen olyan kizárólagos, mint a Kongresszus azon joga, hogy szövetségi állampolgársággal ruházzon fel személyeket.”⁸³ Tehát az értelmezés szerint a törvény csupán *szövetségi állampolgárságot* nyújtott volna konkrét tagállami állampolgárság nélkül, vagyis az állampolgárság terén is szétválasztotta volna a szövetségi és a tagállami szinteket egymástól. Így az afro-amerikaiak amerikai állampolgárságát kényszerűségből nem vitatva, az ő mindennapi életüket meghatározó tagállami állampolgárságot és az ahhoz kapcsolódó helyi jogosultságokat kezdték vitatni ezzel az állampolgárságot szövetségi és tagállami szintre szétválasztó nézőponttal. „Eddig minden az államnak alávetett személy, akinek a jogait ebben a törvényben felsorolták, kizárólag az adott tagállamhoz tartozott. Ők mindannyian az adott tagállam

⁷⁸ CINCOTTA s.a., 89–90. pp. és NAGYNÉ 2002, 61. és 164. pp.

⁷⁹ SELLERS – MAY – McMILLEN 1996, 80–82. és vö. NAGYNÉ 2002, 21–37. pp.

⁸⁰ Forrás (a letöltés ideje: 2017. június 9.): <http://legisworks.org/sal/14/stats/STATUTE-14-Pg27.pdf>

⁸¹ Uo.

⁸² Forrás (a letöltés ideje 2017. június 9.): https://en.wikisource.org/wiki/Civil_Rights_Act_of_1866

⁸³ Uo.

belső rendfenntartásához és gazdaságához kapcsolódnak. Ezek [ti. a jogok és azok megadása] olyan ügyek, amelyek minden egyes tagállamban a helyben élők állapotát érintik, amelyek azonban tagállamról tagállamra váltakoznak az adott egyedi körülményektől, a biztonságtól és a tagállami polgárok jólététől függően.”⁸⁴

Johnson fő érve magától értetődően az volt, hogy a törvény normái „olyan jogviszonyba avatkoznak a tagállamok helyi törvényhozásában, amely viszony kizárólag egy tagállam és az ő polgára vagy az adott tagállamban helyben lakó személy között áll fenn. A hatalomnak ez az általános kormányzat [General Government] általi elszívása és színlelt birtoklása, ha belenyugszunk, alapjaiban gyengíti meg és rombolja le azt a szövetségi berendezkedésünket, amelyben a hatalom korlátozott, valamint ledönti azokat a gátakat, amelyek a tagállamok jogait védik. Ez egy további lépés, sőt inkább hosszú lépés a központosítás és a nemzeti kormányzat [National Government] törvényalkotó hatalmának a koncentrációja felé.”⁸⁵ Formailag a gondot, majd a törvény ellenzőinek a mankót a törvény céljával való ellentétes értelmezésre az szolgáltatta, hogy az államok, ti. az Egyesült Államok és a tagállamok egyaránt az államok (*states*) szóval írhatók le. Így a törvény szó szerinti és nyelvtani értelmezése során valóban nem volt szabatos az államok kifejezés. A teleologikus értelmezés pedig a déli államoknak nyilván nem állt érdekében.

Ennek ellenére, mind a Szenátus, mind a Képviselőház 2/3-os többséggel *elvetette a vétőt*, így a javaslat törvényerőre emelkedett. Ugyanakkor, a Kongresszus a törvényt alkotmányos szintre kívánta emelni, ezért az északi államok kikényszerítették a XIV. alkotmánykiegészítést. Ez tiltotta az állampolgári előjogokat és mentességeket, illetve garantálta a tisztességes eljárást, a felek egyenlőségét valamint megváltoztatta a szövetségi és tagállami kormányzatok egymáshoz fűződő viszonyát.⁸⁶ Az alkotmánykiegészítés első szakasza kinyilvánította az alapvető jogi garanciákat. „Valamennyi, az Egyesült Államokban született vagy később ott állampolgárságot kapott személy, aki az Egyesült Államok fennhatósága alá tartozik, az Egyesült Államok és a lakóhelye szerinti állam polgára. Egyetlen állam sem hozhat vagy alkalmazhat olyan törvényt, amely korlátozza az Egyesült Államok polgárait megillető előjogokat vagy mentességeket. Egyetlen állam sem foszthat meg valakit életétől, szabadságától vagy tulajdonától megfelelő törvényes eljárás nélkül. Jogszolgáltatásuk során az államok senkitől sem tagadhatják meg a törvények nyújtotta egyenlő védelmet.”⁸⁷

A második szakaszban a kiegészítés megvédte az afro-amerikai állampolgárok *szavazati jogát*. Mégpedig aképpen, hogy ha azt bármilyen módon megvonják vagy korlátozzák, akkor a képviselőlet alapját, vagyis a nagy kompromisszum által megalkotott népességszámot abban az arányban kell csökkenteni, ahogy a szavazati joguktól megfosztott személyek száma a szavazati joggal rendelkező népesség számához aránylik. Tehát, a déli államok vagy megtagadták a felszabadított férfi lakosságtól a szavazati jogot és ezáltal képviselői helyeket veszítettek a Kongresszusban, vagy biztosították azt és ezáltal lehetőségük nyílt számarányban felülmúlni az északi államokat.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ SELLERS – MAY – McMILLEN 1996, 193–194. pp.

⁸⁷ XIV. 1. szakasz ford. NAGYNÉ SZEGVÁRI KATALIN. In: Uő 2002, 165. p.

A népességnek és ebből kifolyólag a képviselői helyek számának ez a növekedése, mind a radikális, mind a mérsékelt republikánusokat, tehát az északiakat aggodalommal töltötte el, amely Johnson vétójának is a másik oka volt. Mindezek ellenére, 1868-ban a republikánusok meggyőző többséget szereztek a választásokon, és Ullysess S. Grant lett az elnök.

A republikánusok egy része annak ellenére elégedetlen maradt, hogy a polgárjogi törvény és a XIV. alkotmánykiegészítés (1868) felülírta a Legfelső Bíróság *Dred Scott* ügyben (1857) hozott határozatát, amely korábban úgy rendelkezett, hogy a rabszolgák „nem válhattak a politikai közösség tagjává”.⁸⁸ Tehát az USA állampolgáiraivá, vagy más nézőpontból, „a Kongresszusnak nincs hatalma kizárni a rabszolgaságot a föderáció területéről.”⁸⁹ Ebből következően radikálisaik kikényszerítették a XV. alkotmánykiegészítés elfogadását (1870), amely kinyilvánította, hogy az USA állampolgárainak szavazati jogát, sem a szövetségi, sem a tagállamok nem vonhatják meg, vagy korlátozhatják faj, bőrszín vagy korábbi szolgai állapot alapján.

Habár a XIV. alkotmánykiegészítés és a republikánusok elsődleges célja az volt, hogy megvédjék és garantálják a felszabadítottak jogait, a kiegészítés öröksége még a korabeli hatásánál is forradalmibb volt. A már fentebb idézet mondat [„Egyetlen állam sem hozhat vagy alkalmazhat olyan törvényt, amely korlátozza az Egyesült Államok polgárait megillető előjogokat vagy mentességeket.”] nem csak interpretációs vitát, hanem messze ható politikai, alkotmányos és igazságszolgáltatási következményeket is generált.

Az új koncepció az volt, hogy a szövetségi kormányzat felállításán és az állampolgárok jogának a központi kormányzat visszaéléseitől való megvédésén túl, a szövetségi kormányzat a tagállamok tevékenységét tüzetes vizsgálat alá helyezhesse. A kiegészítésnek a célja, hogy megadja a tagállamok ellen a fent említett védelmet, sok ember számára teljes mértékben világos volt. Precízebben megfogalmazva, az alkotmánykiegészítést azért alkották, hogy a szövetségi államnak hatalmat adjon, hogy az amerikai *Bill of Rights*-ot, azaz az első tíz alapjogi alkotmánykiegészítést a tagállamokra alkalmazzák.⁹⁰

Összegezve, a rabszolgaság keserű tapasztalata és az abolícionisták humánus eszméi ellen formálták meg a XIV. alkotmánykiegészítést. A vitában a rabszolgaság ellenzői amellelt érveltek, hogy a *Bill of Rights* garanciái mind a tagállamokat, mind a szövetségi kormányzatot korlátozták. Mindezek ellenére, egy évszázadba telt, míg a Legfelső Bíróság kötelezte az államokat a *Bill of Rights* alkalmazására.⁹¹ A másik következtetés, amelyet levonhatunk, az az, hogy a Kongresszus olyan hatalommal rendelkezett, amely felülírhatta, pontosabban kiegészíthette az alkotmányt, méghozzá a déli államok beleegyezése nélkül, sőt, azok katonai körzetekre való felosztása és megszállása révén. A kiegészítést tí. a katonai felügyelet alatt álló alkotmányozó gyűlések ratifikálták.⁹² Tehát tulajdonképpen az alkotmány saját normáival szembeni módon. A még súlyosabb tapasztalat az volt, hogy még az alkotmány sem tudta megvédeni a déli államokat a katonai igazgatás alól, nem is említve a szegregációs jogalkotást egészen az 1960-as évekig.

⁸⁸ FRIENDLY – ELLIOTT 1984, 21. p.

⁸⁹ CURTIS i. m. 91 és NAGYNÉ 2002, 61. p.

⁹⁰ FRIENDLY – ELLIOTT 1984, 26–29. pp.

⁹¹ CURTIS 1986, 25. p.

⁹² SELLERS – MAY – MCMILLEN 1996, 194. p.

V. Változások Ázsiában

1. A Meidzsi restauráció és a modernizálódó Japán

1.1. Az 1867 felé vezető út

A nyugati birodalmak szemében Japán szerepe a 19. század közepén abban állt, hogy ugyanolyan félgymarmati státuszt kényszerítsenek rá, mint Kínára az ópiumháborúk (1839–1842, 1856–1860) után.⁹³ Az egyik legkorábbi kísérlet erre, II. Vilmos (1840–1849) holland király levele volt, aki a sógunátus⁹⁴ kormányát (*bakufu*) a kikötőknek a nyugati országok előtt való megnyitására próbálta rávenni.⁹⁵ Ennek ellenére, a kikötőket csak *Matthew C. Perrynek* (1794–1858), az USA sorhajókapitányának az ún. fekete hajókkal való 1853-as és 1854-es megjelenése és a *Kanagava Konvenciók* kikényszerítése nyitotta meg a világkereskedelem előtt. A japán gazdaságban jelentéktelen szerepű és a központtól földrajzilag távol eső két kikötő, Simoda és Hakodate megnyitása inkább szimbolikus és aktuálpolitikai jelentőségű volt.⁹⁶

A Meidzsi restauráció felé vezető lépés legfontosabb, immár korántsem szimbolikus szakasza a Barátsági és Kereskedelmi Szerződés (*Harris Szerződés*) megkötése volt, amelyet *Townsend Harris*, amerikai kereskedő és japán konzul hozott tető alá, melyben megvédte az USA Japánnal való kereskedelmi érdekeit. A korántsem barátsági, hanem kifejezetten és nyíltan félgymarmati sorba taszító egyenlőtlen szerződés az amerikaiaknak a japán igazságszolgáltatás alól területenkívüliséget biztosított, valamint nemzetközi ellenőrzés alá helyezte az alacsonyán megszabott export-import vámokat, továbbá megadta az USA-nak a legkedvezőbb bánásmód elvét. Utóbbi alapján, ha Japán egy országnak kereskedelmi előnyt biztosított, az USA-nak is ugyanazt az előnyt kellett nyújtania. Röviddel ezután, Hollandia, az Egyesült Királyság, Franciaország, Oroszország és Poroszország ugyanilyen szerződéseket kötött Japánnal (*Anszei Szerződések*), az utolsó szerződő fél az Osztrák-Magyar Monarchia volt 1869-ben.⁹⁷ Ezeknek az egyenlőtlen szerződéseknek a hálójá révén a kereskedelmi kedvezmények mindegyik országot megillették, valamint mintegy fél tucat további kikötőt is megnyitottak.⁹⁸

Ez után a japán politikába történő kereskedelmi érdekeket szem előtt tartó intervenció után, az elégedetlen harcosok (*busi* vagy *szamuráj*) a „tiszteld a császárt, és űzd ki a barbárokat” (*szonnó dzsóiron*) jelmondatot zászlajukra tűzve, megpróbálták elűzni a külföldieket. Ez a megmozdulás totális kudarcba fulladt, és ettől a tapasztalattól és düh-től vezéreltetve, haragjukat és elégedetlenségüket a sógunátus felé fordított-

⁹³ BURUMA, IAN: *A modern Japán*. Európa, Budapest, 2006. 20–23. pp.

⁹⁴ A sógun a hadsereg fővezére volt, akinek Yedo-ban (ma Tokió) volt a székhelye. Az ország felett diktatori jogcímrel rendelkezett valódi hatalommal, miközben a formális uralkodó, tényleges hatalom nélkül a Kiotóban székelő császár volt. FARKAS ILDIKÓ: *Állandóság és változás: A japán történelem vázlata*. In: Uő (szerk.): *Ismerjük meg Japánt! Bevezetés a japanisztika alapjaiba*. ELTE Eötvös, Budapest, 2009. 19–20. pp.

⁹⁵ JAMADZSI MASZANORI: *Japán: Történelem és hagyományok*. Gondolat, Budapest, 1989. 247. p.

⁹⁶ REISCHAUER, EDWIN OLDFATHER: *Japán története*. Maecenas, Budapest, 2000. 97–100. pp.

⁹⁷ TAMÁS CSABA GERGELY, A „Jelképes” császárság alkotmánya. *Fejezetek a japán alkotmánytörténet köréből*. Pázmány Press, Budapest, 2013. 39–41. pp., és REISCHAUER 2000, 101–102. pp.

⁹⁸ A jogi-gazdasági egyenlőtlenség a szerződések hatályaon kívül helyezéséig, egészen 1911-ig fennállt, amikor Japán jogi szempontból a Nyugattal teljesen egyenrangúvá vált. REISCHAUER 2000, 126. p.

ták. A fő *busi* családok Csósuról és Szacumáról származtak, akiket a britek is támogattak, míg a sógunátus a franciáktól kapott 6 millió dollár kölcsönt. Kezdetben mind a *bakufu*, mind a nyugati hatalmak legyőzték az elégedetlen és forrófejű, a külföldi kereskedelmi érdekeltségeket és a bakufut is külön-külön támadó családokat, mígnem az ellenzéknek ez az átmeneti veresége, a családok összefogásával és a császári udvar körüli csoportosulással, majd szervezkedéssel végződött.⁹⁹

Végül, a gazdasági válság, a parasztfelkelések és a belső ellenzékkel szembeni döntő vereség után a 15. sógun, Tokugava Josinobu (1837–1913) 1867-ben visszaadta a hatalmat (*taiszei hókan*) a császárnak. *Mucuhito* császár (1868–1912) trónra lépésével, aki uralkodása kezdetén a *Meidzsi*, azaz a „felvilágosult uralom” programnevet (*genjo*) vette fel, megkezdődött az ún. Meidzsi restauráció.¹⁰⁰ Az udvar kinyilvánította a hatalom restaurációját és a birodalom modernizációját, valamint a régens-tanácsosi (*szessókampaku*) rendszer és a sógunátus egyéb hivatalainak, különösen az előjogoknak és az ún. Japán feudális kasztrendszernek az eltörlését.¹⁰¹

1.2. A korai alkotmányos dokumentumok és a Meidzsi restauráció

A restauráció fő célja az egyenlőtlen kereskedelmi szerződések felbontásában és Japánnak a világrend teljes jogú tagjaként való elismertetésében állt. Ezek a célkitűzések az olyan politikai jelmondatokban tükröződtek, mint például „hagyjuk el Ázsiát, és legyünk európaiak”¹⁰² vagy „japán lélek, nyugati tudás.”¹⁰³ A változások és az új rendszer magva az 1868-ban kibocsátott ún. *Öt cikkelyes eskü* (*gokadzso no goszeimon*) volt. Az eskü szövegét az új rendszer vezető személyiségei fogalmazták meg, míg a császár a nép körébe bocsátotta, tehát a változásokat felülről, mindennemű szerves jogi fejlődés nélkül vezették be.¹⁰⁴

Az eskü preambuluma kifejezi, hogy a nemzetet alkotmánnyal kívánja felruházni, amelyben a közjó követelménye is megjelenik. „Ezzel az esküvel kinyilvánítjuk azon célunkat, hogy a nemzet javát széles körűen elősegítsük, és hogy alkotmányt és törvényeket alkossunk.”

A cikkelyek a következők voltak: „1. Tanácskozó gyűléseket kell alapítani, és minden ügyet nyilvános megvitatás útján kell eldönteni. 2. Minden kasztnak, magasnak és alacsonynak egyaránt az állam ügyeinek a végrehajtásában egyesülnie kell. 3. A közembereknek, nem kevésbé, mint a hivatalnokoknak vagy katonai előjáróknak, jogában áll saját foglalkozásukat űzni, hogy ne legyenek elégedetlenek. 4. A múlt megátalkodott

⁹⁹ HENSHALL, KENNETH: *A History of Japan, from the Stone Age to Superpower*. Palgrave Macmillan, New York, 2004. 67–70. pp.

¹⁰⁰ A japán császárok és sógunok, általános gyakorlata volt, hogy programnevet vettek fel, amelyben meghatározták azt a legfontosabb célkitűzést, amelyet hatalmuk elsődleges céljának tekintettek. A programnevek akár kényszerítő körülmények hatására, az adott uralom alatt is változhattak, ezzel fejezve ki a nép felé a politikában az irányváltást.

¹⁰¹ MASON, RICHARD H.P. – CAIGER, JOHN G.: *Japán története*. Püski, Budapest, 2004. 182–186. pp.

¹⁰² SZERDAHELYI ISTVÁN: *Japán és a környező világ az újkorban – Gondolatok Japán geopolitikai helyzetéről*. In: Jamadzsi Maszanori (szerk.): *Irodalom, kultúra és társadalom a közép- és kora újkori Japánban*. ELTE Japán-tanulmányok, Budapest, 1997. 72. p.

¹⁰³ HENSHALL 2004, 75. p.

¹⁰⁴ TAMÁS 2013, 42. p.

szokásait el kell törölni, és mindennek a természet igazságos törvényei alapján kell állnia. 5. A tudást az egész világon gyűjteni kell, hogy a birodalom uralmának alapjait megerősíthessük.”¹⁰⁵

Jóllehet, ezek a cikkelyek csak politikai programnak és szándéknak tekinthetők,¹⁰⁶ azok jelentősége vitán felül áll. Az érv emellett az állítás mellett az, hogy a megszüvegezés tükrözi azt az igényt, hogy eltöröljék a Konfúciánus etikát és értékrendet tükröző,¹⁰⁷ szigorú, feudális kasztrendszert, vagyis a harcos, paraszt, kézműves, kereskedő (*si-no-ko-so*) osztályok közti különbségtételt. Az eskü az igazságos és a természeti törvények keretében ágyazva kinyilvánítja az államérendek felsőbbbőségét, miközben az egyéni boldogulás mellett is érvel. Az utolsó cikkely tipikus japán szemléletmódot mutat, miszerint azért, hogy fejlesszék az országot, már-már kritika és változtatás nélkül bármilyen hatékony politikai, jogi, gazdasági, oktatási stb. rendszert át lehet venni, amit aztán később alakítanak csak a helyi sajátosságokhoz.¹⁰⁸ Mindegyik cikkely az élet szigorú rendjét célozza áttörni, amelyben a mobilitás az egész rendszerre nézve jelentett fenyegetést.

Mivel mind a kortársak, mind a jelenlegi tudomány az esküt a nyugati államok felé intézett üzenetként, deklarációként, programként, utalásként vagy szándéknyilatkozatként tekintette,¹⁰⁹ annak tartalmát precíz jogi fogalmakkal kellett kifejezni.¹¹⁰ A császár ezért két hónappal az eskü után kibocsátotta az ún. *kormányzatról szóló Dokumentumot* (*szeitaiso*). Ez az 1868-as Dokumentum az irodalomban alig ismert, sőt az események sodrában is „meglepően háttérbe szorult”.¹¹¹

Mindezek ellenére a Dokumentumot az 1868-as alkotmánynak is nevezi a szakirodalom, amely azonban nem egyenlő a Meidzsi-alkotmánnyal, amelyet csak 1889. február 11-én bocsátottak ki. Meg kell jegyeznünk, hogy ez az 1868-as alkotmány az azt követő gyors társadalmi-politikai változások és az 1889. évi alkotmány következtében a feledés homályába került. Ugyanakkor a Dokumentum „elméletben megalapozta egy nemzetgyűlés, az általános választás és az Állami Nagytanács (*dadzókan*) létrehozását. Ebből a Nagytanács volt az egyetlen intézmény, amelyet akkor felállítottak, és annak a különféle minisztériumai és hivatalai a kormány fiatal vezetőire ruházták a hatalom legitimitációját.” – foglalta össze *Kenneth Henshall*.¹¹² Tehát az új intézmények a vezetőik, akik mind rendkívül fiatalok és a kormányzati tapasztalat nélküliek voltak, révén legitímálták létüket és az intézmények hatalmát is. Vagyis az első modern intézmények legitimitása a vezetőik személyétől függött.

Miután a Dokumentumra többnyire a keleti jogi kultúrák első alkotmányaként tekintenek, és mivel az vagy a múlt homályába vészett, vagy a szakirodalom is csak kevésbé foglalkozik vele, úgy gondoljuk, hogy érdemes egészében idéznünk és a terjedelmi

¹⁰⁵ A fordítás az alábbi forráskiadvány alapján készült: TSUNODA, RYUSAKU – DE BARY, WILLIAM THEODORE – KEENE, DONALD: *Sources of Japanese Tradition*. Volume II, Columbia University Press, New York, 1958. 137. p.

¹⁰⁶ RÖHL, WILHELM: *Public Law: Constitutional Law*. In: Uó (ed.): *History of Law in Japan since 1868*. Brill, Leiden-Boston, 2005. 31. p.

¹⁰⁷ FARKAS 2009, 20. p.

¹⁰⁸ Vö. BURUMA 2006, 23–24. és 45–50. pp.

¹⁰⁹ TAMÁS 2013, 42. p.

¹¹⁰ RÖHL 2005, 31. p.

¹¹¹ HENSHALL 2004, 76. p.

¹¹² Uó.

korlátokra tekintettel vázlatosan megvizsgálunk. Ennek oka a nyilvánvaló jogtörténeti kuriózumon kívül az, hogy a Dokumentum a további alkotmányos változásoknak lendületet adott.¹¹³ További érvünk a terjedelmesebb forrásközlés mellett az, hogy a feudális berendezkedésből a modern államba való átmenetet olyan fázisban láthatjuk, ami a nyugati jogintézmények formális átvételében jelentkezett. A vizsgálódás alatt felidézhetjük a korai európai, nevezetesen a brit alkotmányos berendezkedést a késő XVII. századból, amikor a Kabinet intézménye éppen formálódóban volt, a végrehajtó és jogalkotó hatalmi ág és a pártrendszer még embrionális állapotban jelentkezett.

Kevin Doak ugyanakkor elveti a Dokumentum jelentőségét, és amellett érvel, hogy „a szeitaisó [azaz a Dokumentum] leginkább a különféle versengő, ám *de facto* politikai hatalommal rendelkező csoportok további kidolgozásra szoruló feljegyzése arról, hogy a hatalmukat hogyan osztják meg egymás között a közeljövőben. Japán még mindig messze áll attól, hogy saját államot képezzen, és a szeitaisó semmi olyan jogi vagy közhatalmat sem hordozott, amely a modern nemzeti alkotmányokat jellemzi.”¹¹⁴ Mindazonáltal, ő maga folytatja úgy, hogy „a Dokumentum még nevében is visszhangozta >>a vitákat egy olyan kormányzatról, amely a társadalommal való konzultáción alapult<< és a Dokumentum valójában megkísérelte inkorporálni azokat az érveket, amelyek széles >>közérdeket tükröző<< kormányformát akartak létrehozni.”¹¹⁵ A Dokumentum kétségkívül a *de iure* hatalommal nem bír, tehát legitimációs deficittel rendelkező ellenzéki busi csoportok munkája, azonban az egy évvel korábban a még megkövült kasztrendszert mutató japán társadalom számára a közérdek figyelembe vétele már önmagában forradalmi jelentőségű. A császárság egyik első kodifikációs termékeként, az útkeresés és az átmenet tipikus jegyeit hordozza magán, amely ugyanakkor az értékéből nem von le semmit.

„A szeitaisó a kormányzatot sokkal inkább a plurális politikai rendszer felé közelítette, mint a korábbi állami berendezkedés, amely ügyosztályokra és hivatalokra tagozódott. A szeitaisó ezt a pluralizmust a dadzsókanba ültette át, tehát abba a politikai intézménybe, amely egészen 1885-ig Japán kormányzó szerveként élte túl a változásokat. A szeitaisó azt a növekvő konszenzust tükrözte azok között, akik a hatalmat birtokolták, hogy a modern Japán nem élheti túl, ha olyan udvaroncok kormányzása alatt áll, akik csak a császári udvart szolgálják. Sőt, a szeitaisó még meg is védte a birodalom legitimitációját azzal, hogy teret engedett annak az igénynek, hogy megnyissa a hatalom folyosóit azok előtt az új tehetségek előtt, akik a hatalom és a hierarchia hagyományos csatornáin kívül estek. Ebben a szűk értelemben a szeitaisó megoldást jelentett arra a nacionalista feszültségre, amelyet a restauráció keltett.”¹¹⁶

Mindazonáltal, elismerve ugyan *Kevin Doak* kritikáját az 1868 júniusáig tartó japán jogfejlődés kapcsán, valamint azt, hogy a Dokumentum csak egy rövid ideig volt hatályban, mégis úgy gondoljuk, hogy a Dokumentum megérdemli az elemző figyelmét. Ennek a fentiekben túl az oka abban rejlik, hogy kitűnő példát nyújt arra, hogy a feudális

¹¹³ A Meidzsi alkotmány (1889) elemzése már a vizsgálódásunk körén kívül esik, valamint jelen tanulmány témájába és időkeretébe sem tartozik. Mindazonáltal most már magyar nyelven is egyre több a vele foglalkozó szakirodalom. Az Olvasó a tájékozódáshoz való elinduláshoz a fenti lábjegyzetekben kellő fogószót talál.

¹¹⁴ DOAK, KEVIN: *A History of Nationalism in Modern Japan: Placing the People*. Brill, Leiden, 2007. 51. p.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Uo.

kiindulópontból a modern állam felé tartó átmenetet mintegy látteleként egy dokumentumba sűrítve mutatja meg.

A Dokumentum¹¹⁷ első szakasza megerősítette az Ötcikkelyes esküt, míg a következő tíz szakasz új államberendezkedést állított fel, amelyben a fő szervezőelv a kormányzat erős központosított hatalma volt. Nyomatékosítanunk kell, hogy minden jogi, politikai rendezés csak a központi hatalom, azaz a kormány keretén belül értelmezendő. A második szakasz rögtön a központosított kormány szervet hozza létre. „A birodalomban minden hatalmat és jogkört az Államtanácsra [dadzsókan] kell ruházni, így a hatalmában megosztott kormányzat nehézségei megszűnnek. Az Államtanács hatalma és jogköre három részből álljon, törvényhozásból, végrehajtásból és igazságszolgáltatásból. Így elkerülhető a jogkörök egyenlőtlensége a különböző kormányzati ágak között.”

Ellentétben a második szakaszban említett központosított kormányzattal, a hatalmi ágak funkciók és feladatok alapján megvalósuló szétválasztása a harmadik szakaszban mégis megjelenik. „A jogalkotó szervnek nem engedhető meg, hogy végrehajtó funkciókat lásson el. Mindazonáltal, különleges alkalmakkor a jogalkotó szerv mégis elláthat ilyen funkciókat, mint például a városok ellenőrzését körutak által vagy a külkapcsolatok irányítását.” Tehát a hatalmi ágak szétválasztása némileg zavaros, mivel az csak az Államtanács¹¹⁸ keretén belül, tehát osztályokra tagozódva valósul meg, azok gyökerei azonban minden nehézség nélkül felismerhetők.

A negyedik és hatodik szakasz az adminisztráció humánpolitikáját vázolja fel. „A legfőbb hivatalok betöltése csak a vérszerinti hercegekre, udvari nemesekre, tartományurakra korlátozódhat, és ez az uralkodónak az államminiszterei iránti meghitt bizalmából kell, hogy fakadjon. A tartományokból összehívott miniszterek igazgatására egy törvényt kell elfogadni; a klánok tisztviselői legyenek bármilyen rangban is, érdem és tehetség alapján középszintű [ti. fentihez képest eggyel alacsonyabb szintű] hivatalok betöltésére jogosultak. [...] A hivatali rangokat úgy kell kialakítani, hogy minden egyes hivatalnok tisztában legyen hivatalának a fontosságával, és, hogy ne merészelve azt semmibe venni.” Ezek a rendelkezések, mint látható, vegyesen tartalmazzák a feudális és az érdemeken alapuló hivatalelnyerést, amelyben a szakmaiságot tükröző, középszintű tisztségeknél a tisztséghez fűződő elengedhetetlen lojalitással megjelent az érdem és a tehetségen alapuló rátermettség követelménye. A vezetői, miniszteri szinteken megvalósuló hivatalserzés mód is érthetővé válik, ha felidézzük a feudális vagy kora újkori tisztségszerzést, ahol az adminisztráció főleg a nemesség kezében volt, amelynél a születési előrangok határozták meg a rátermettséget és ezáltal az előmenetelt. Ugyanakkor a középszintű igazgatásban már a rátermettség révén a szabályozás felülírta és áttörte a szigorú kasztrendszert.

Mindazonáltal a hetedik szakasz további feudális elemet őriz, mivel „a vérszerinti hercegeknek, az udvari nemeseknek és a tartományuraknak joga van egy [nem több mint] két karddal rendelkező fegyveres személy és egy közszabad kíséretére, azért, hogy a megjelenés fénye és nagysága eltűnjön, és, hogy a gonosz kasztribeli különbségeket elkerüljék.” Ebben a rendelkezésben is az átmenet tükröződik, ugyanis a két karddal való szolgálat

¹¹⁷ A fordítás az alábbi forráskiadvány alapján készült: DE BARY, WILLIAM THEODORE (ed.): *Sources of East Asian Tradition: The modern period*. Volume 2, Columbia University Press, New York, 2008. 474. p.

¹¹⁸ A dadzsókanra az Állami Nagytanács vagy egyszerűen Nagytanács is bevett kifejezés a fordításokban.

kizárólag a busik kiváltsága volt, míg a parasztoknak nem volt fegyverviselési joguk. A nemesek kísérete pedig a státusszimbólumukat is kifejező pompát hivatott mutatni. Tehát a kíséret megmaradt, de a modernitás követelményének megfelelően már-már elenyészett.

Az ötödik szakasz alapján „[m]inden nagyváros, klán és birodalmi prefektúra rátermett embereket kell, hogy küldjön a [tanácskozó]gyűlésbe. Ugyanis tanácskozó testületet kell felállítani, hogy a nép nézeteit nyíltan meg lehessen vitatni.” A korábbi, nemcsak a külvilágtól, hanem belső viszonyaiban is zárt társadalomban a jogalkotás és a nyilvánosság, összekapcsolása önmagában nagy horderejű rendelkezés volt. A nyolcadik szakaszban azonban ez további garanciákat tükröző, gyakorlati jelentőségű kezdetleges petíciós joggal egészül ki, mindamellett, hogy a titkosságot tekintve azért archaikus elemek is megmaradnak. „Hivatalnokoknak a saját házukban hivatali tisztséget be nem töltő személyekkel tilos a kormányzás ügyeit megvitatni. Ha bármely személy a saját véleményét kifejezésre szeretné juttatni, akkor a megfelelő ügyosztályra kell irányítani, és az ügyet nyilvánosan kell megtárgyalni.”

A kilencedik szakasz a tisztségeket ellátók választását a hivatalnokok professzionálisával vegyíti, tehát a hozzáértés itt is áttöri a születési rangok rendszerét. „A hivatalnokokat négyévi szolgálatot követően, nyilvános választás útján le kell cserélni. Mindazonáltal, a mostantól számított első ciklus letelte után, a hivatalnokok felének a szolgálati időtartama két évvel meghosszabbodik, azért, hogy a kormányzás megszakadás nélkül folytatódhasson. Azoknak, akiknek az elbocsátása a hivatalukból nem kívánatos, mert a nép támogatását bírják, hivatali idejük további évekkal meghosszabbítható.”

Az utolsó két szakasz pedig bevezet „egy olyan rendszert, amely tartományurakra, parasztokra, kézművesekre és kereskedőkre azért vet ki adót, hogy a kormányzat az állami bevételeket kiegészítse, a katonai infrastruktúrát megerősítse, a közbiztonságot pedig fenntartsa. Ezeknek a céloknak az eléréséért ranggal vagy hivattal rendelkező személyek jövedelmük vagy juttatásuk egy harmincad erejéig szintén adózni kötelesek.” Tehát a Dokumentum a feudális kiváltságokat az adózás keretében is áttörte.

Végül, „minden egyes város, klán és birodalmi prefektúra joga szabályokat alkotni, és ezeknek az Ötcikkelyes esküvel összhangban kell lenniük. Azokat a jogszabályokat, amelyek különösen egy adott területre vonatkoznak, nem lehet más területekre általánosan bevezetni. Azért, hogy az alárendelt hatóságok ne hogy összeütközésbe kerüljenek a feljebbvalókkal vagy, hogy a kormányzat rendjét ne bomlasszák meg, tilos a címek, rangok magán úton való átruházása, a magán pénzverés, a külföldiek magánszemély általi foglalkoztatása és a szomszédos klánokkal vagy külföldi országokkal való szövetségkötés.” Tehát a Dokumentum a helyi autonómia kinyilvánítása mellett is fenntartotta a központi hatalom súlyát, és a tilalmakkal a központi hatalom, különösen a jogalkotás, az államszervezet és a külpolitika terén, megerősítette a végrehajtó hatalom szerepét.

Végeredményben levonhatjuk azt a következtetést, hogy ugyan a Dokumentum nem egy fejlett modern alkotmány, de legalább formailag rendelkezik annak néhány elemével. Ugyanakkor az új végrehajtó hatalmi szerv (dadzsókan), amelyet ez a Dokumentum hozott létre, meglehetősen széleskörű hatalommal rendelkezett, és Japán modernizációjában a szerepét teljességgel betöltötte. Ez a szerv törölte el a harcosok feudális privilégiumait és a feudális kasztrendszert, majd állította fel a nemzeti hadsereget, a modern

bürokráciát és az igazságszolgáltatást.¹¹⁹ Így a „gazdag ország, erős hadsereg” (*bunmei kaika*) jelmondata, és Meidzsi felvett nevének jelentéstartalma együtt valósult meg.

VI. A változások karakterisztikája

Ami kizárólag a változások jogi kereteit illeti, azok formailag rendszerint mindenütt a jogalkotó akaratából, tehát törvények útján valósultak meg, melyre az osztrák-magyar és a horvát-magyar kiegyezés, valamint a Japánban lezajló reformok szolgálnak példával. Angliában, a parlament szuverenitásának szupremáciájából kiindulva szintén a törvény szerepe az elsődleges, jóllehet a kortárs és a mai szakirodalom is a jogalkotás folyamatát és a törvényjavaslat vitája lefolyásának eseményeit hangsúlyozza. Ebből kifolyólag az irodalomban a reform törvényjavaslat (*Reform Bill of 1867*) terminus technicusá számottevő az általános 1867. évi törvény (*Act of 1867*) megjelölés helyett. Természetesen a szakirodalom a törvényjavaslat kifejezéssel és annak vitájával a korabeli angol demokrácia szintjére is utal, mely jóval a kortárs európai demokráciák előtt haladt.

Az USA-ban a polgárjogi törvény (*Civil Rights Act*) és a három alkotmánykiegészítés (*amendments*) vezette be a reformokat. Még Kanadában is egy törvény, a brit észak-amerikai törvény (*British North America Act of 1867*) konstituálta a változásokat. Ugyanakkor, az osztrák-magyar kiegyezésről szóló törvények és a brit észak-amerikai törvények az érintett országok alkotmányainak a szerves részévé váltak. Magyarországon, ahol történeti alkotmány volt hatályban, a kortárs jogelmélet és a politikai filozófia a kiegyezésről szóló törvényt a történeti alkotmány organikus részeként inkorporálta, egyúttal természetesen mind jogilag, mind politikailag is legitimálva a kiegyezést.

Az USA-ban és Kanadában, ahol kartális alkotmány szabályozza az alkotmányos be rendezkedést, az alkotmánykiegészítések és az 1867. évi törvény még mindig hatályban vannak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az eredetileg a brit parlament és uralkodó (Viktória) által kibocsátott 1867. évi törvényt 1982-ben honosították (*patriation*). Ekkor formailag egy új törvényt fogadtak el, mely már formálisan is Kanada alkotmányának minősül, bár tartalmilag a szakirodalom és a köztudat is az 1867. évi törvényt tekinti a kanadai alkotmánynak. Miként fent láttuk, az ún. 1867. évi „Meidzsi alkotmány” a mai fogalmaink szerinti alkotmányos követelmények alá eléggé kétségesen besorolható jogi dokumentum, amely ugyanakkor kétség kívül Japán államszervezetét próbálta meg kezdetleges fejlettségű, európai eredetű alkotmányos intézmények útján rendezni.

A változásokat leíró terminológia szintén nagy jelentőségű. A szavak a pusztán jelenlétükön túl a kortárs jogi-politikai eszmékre, küzdelmekre is informatív módon utalnak. Ausztria, Magyarország és a Császár kiegyezést kötött egymással, hiszen kölcsönös engedményekre került sor mindhárom tárgyaló fél részéről az egyezés megszületéséhez. Angliában reformtörvény született, ezzel is utalva arra, hogy az alkotmányos be rendezkedés egy egyszerű törvény hatásához képest nagyobb változáson esett át, valamint arra, hogy a kontinenssel ellentétben a változás a parlamentben szerves alkotmányos fejlődés, azaz jogi evolúció útján, és nem az utcákon politikai revolúció keretében

¹¹⁹ JANY JÁNOS: *Jogi kultúrák Ázsiában: Kultúrtörténet, jogtudomány, mindennapok*. Typotex – PPKE, Budapest, 2016. 505–506. pp.

történt. Kanada a brit észak-amerikai törvényt alkotmánynak deklarálta, mivel az megalapította a kanadai föderációt. Az USA-ban kiegészítették az alkotmányt, míg Japánban a császár restauráció révén került vissza hatalmába. A különlegessége a terminológiának, hogy mivel mind a monarchák, mind az uralkodó elit félt a kontinens 1848-as forradalmi emlékeitől, a terminológia sehol sem forradalom, revolúció, még annak ellenére sem, hogy a változások mértéke kétséget kizáróan vindikálta volna azt.

Az uralkodók hatáskörét és szerepét pontosan szabályozták a törvényekben, és a végrehajtó hatalom fejeként széles jogkörökkel bírtak mind az Osztrák Császárságban és a Magyar Királyságban, mind Japánban. A kiegyezés alapján *Ferenc József* a koronázással és trónra lépéssel legitim magyar uralkodóvá, szuverénné vált. *Meidzsi* pedig visszaültették a trónra, miután a sógun seregei vereséget szenvedtek a rövid polgárháborúban. A közös jellemvonás és következmény mindkét esetben abban mutatkozott meg, hogy a végrehajtó hatalom rendkívül erős sőt, *de lege lata* tulajdonképpen ellenállhatatlan mértékű hatalmat szerzett magának. Mégis, *Meidzsi* császár nem volt képes részt venni a valódi kormányzásban, míg *Ferenc József* a korszak végére némiképpen ki is szélesítette jogköreit. A törvényeket ugyan *Meidzsi* nevében hozták, de az uralkodó tényleges befolyása nélkül, miközben *Ferenc József* személyesen kényszerített ki törvényeket, és tett személyes érdekei szerint lépéseket a dualizmus szinte ötven esztendeje alatt.

A változások az USA-ban és Angliában a politikai és a polgárjogok kiszélesedését hozták el, úgymint a választójog kiterjesztését és a törvény előtti egyenlőséget. Ebből következően a népszuverenitás és a törvényhozás jelentősége nőtt, ami maga után vonta a végrehajtó hatalom felelősségének megnövekedését és egyben szigorítását, felelősségre vonásának igényét is. Alkotmányos úton még az USA elnökét is felelősségre vonták (*impeachment*) a korszakban. Magától értetődően, a pártok szerepe és hosszú távon maga a pártrendszer is megváltozott, miközben Magyarországon és Japánban a pártrendszer alapján véve érintetlen és a végrehajtó hatalom kezében maradt. Ebben az utóbbi két rendszerben a pártokon belüli frakciók bírtak jelentőséggel, ugyanakkor a kormányzó párt kiléte megkérdőjelezhetetlen volt, ami ismét csak a végrehajtó hatalom erejét növelte.

A felek külkapcsolatait illetően, ki kell emelnünk, hogy Magyarország a neoabszolutizmus évei után ismét függetlenné és ezáltal egyenlővé vált Ausztriával. Horvátország és Kanada nem függetlenséget, hanem autonómiát nyertek, bár az előbbi csak relatív, míg az utóbbi szinte teljes szuverenitással felérőt. Az amerikai déli államok konföderációja elveszítette a függetlenségét, míg Japánnak sikerült azt megőriznie. Kanada föderációvá alakult, miközben az USA még meg is erősítette a sajátját azáltal, hogy visszacsatolta a szeparatista déli államokat. A fenti esetek mindegyikében a politikai rendszer egy domináns, erős és egy gyenge, de kritikus politikai tömeggel rendelkező fél jelenléte határozta meg, ugyanakkor az erős fél tartózkodni kényszerült az intervenciótól és a háborútól. Természetesen az USA kivétel volt, ahogy azt fent láttuk.

A történelemben szokásos módon, a változások kikényszerítője az erőszak, a nyers erő volt. Ausztria vereséget szenvedett Poroszországtól, és a magyar nemesség is elégedetlenkedő, felháborodó hangot ütött meg, amely a császárt és királyt, *Ferenc Józsefet* és az ellenzék vezetőjét, *Deák Ferencet* tárgyaló asztalhoz ültette.¹²⁰ Így az alkotmányos változásokat a meghatározó külső hatások nyomán főként felülről hajtották végre. Az

¹²⁰ NB. *Ferenc József*, nem császárként, hanem királyként tárgyalta.

osztrák-magyar kiegyezés tette lehetővé a horvát-magyar kiegyezést a következő évben, mely esetben, mint láttuk, az összehasonlító jog terminológiájával élve derivációt fedezhetünk fel az esetek vizsgálata során. Angliában a feniánus és a chartista fenyegetés révén belső felkelés réme sejlett fel. Az angol változásokra való igények ezáltal a társadalom felől, tehát alulról törtek fel.

Kanadában a brit gyarmati uralom és haderő ottlétének köszönhetően az angolokat végleg kiűző amerikai invázió fenyegetett, miközben a francia és brit Kanada állandó politikai-gazdasági ellentétben állt egymással. A változásokat itt is főként a külső, illetve a hatalomtól, felülről jövő erő kényszerítette ki. Az USA-ban jóllehet nem találkoztunk külső ország felől fenyegető kényszerrel, az öt évig tartó és hatalmas áldozatokat követelő polgárháború majd a szeparatista államok katonai igazgatás alá kényszerítése egészen 1877-ig, mégis bőven elég erőszakot szolgáltattak a változásokhoz. Nem is említve a Kongresszus szerepét, amely szintén a felülről, a déli államok szavazata és akarata ellenére hajtotta végre azokat. Japánban a restauráció az egyre nyilvánvalóbb gazdasági válság ellenére a gyarmatosító hatalmak kereskedőinek, diplomatáinak az inváziójával kezdődött. Jóllehet a sógunátus és az ellenzék rövid polgárháborúban is összemérték erejüket, mégis további öldöklés és külföldi erőszak alkalmazására, hódításra nem került sor. A gazdasági kényszer elég volt a japán uralkodó elit számára, hogy felismerjék kiszolgáltatottságukat. A restauráció sikeres levezetése a császár és a korábbi ellenzék kezébe került.

Összehasonlítva a fenti eseteket, meg kell állapítanunk, hogy kizárólag az angol reform törvényjavaslat gyökerezett *társadalmon belüli* jelenségekben, ti. a nép elégedetlenségében. Globálisan vizsgálva az eseményeket és a kapcsolatok rendszerét, a változások fő tulajdonsága abban rejlik, hogy mindegyik országot akár egymástól, akár háborútól való külső fenyegetettség, sőt támadás érte, azonban problémáik megoldására mégis befelé fordultak. Országuk belső megreformálásával próbálták megoldani a krízishelyzetet, pedig nem feltétlenül volt egyértelmű, hogy az országok saját problémája valóban belülről, és nem a külső ellenségtől származik. Az egyetlen ország, amely 1867-re kellő szilárdsággal rendelkezett, és éppen ezért a nemzetközi kapcsolatok motorjaként működött az egész korszakban, Poroszország volt.

VII. Következtetések

Láttuk, hogy a nemzetközi kapcsolatok, különösen a háborúk hogyan kényszeríthetnek ki, illetve gyorsíthatnak fel rendszerváltásokat, legyen az akár polgárháború (Japán, USA), akár külföldi erőktől származó vereség (Ausztria-Magyarország, Horvátország). Felfedtük az országok kölcsönös függésének, egymásra utaltságának azt a hálóját is, amely alkotmányos változásokhoz vezetett (Nagy-Britannia, USA, Kanada). Az is nyilvánvalóvá vált, hogy jóllehet, az alkotmányos változások kizárólag teljesen különböző és közvetlen belső fejlődési folyamatokon nyugodtak, (hiszen a chartista mozgalomnak semmi köze nincs a magyar történeti alkotmányhoz vagy a japán császárhoz), a világrendszer mint egész azoktól a belföldi eseményektől függött, amelyek mind a tagjaira nézve, mind a tagjai által jelentős külföldi hatással jártak. Ezek az események azok az aktív belpolitikai események, amelyek a szintén aktív külpolitikát lehetővé tették (pl.

fegyverkezés, alkotmányos reformok, ellentétek elsimítása, gazdasági fejlesztés), vagy azok a passzív események, amelyek a külső hatalmak általi intervenció lehetőségét vonzották (pl. polgárháború, alkotmányos, gazdasági válság, kisebbségek elnyomása stb.). Másként megfogalmazva, a világrendszer a szomszédos országok közvetlen külső fenyegetésétől vagy a közvetett fenyegetettség érzéstől függött. Mint láttuk, 1867-68-ban főként ez utóbbi eset, a fenyegetettség érzése valósult meg, mégis az országok a háború vállalása helyett befelé fordulva oldották meg saját problémáikat.

A nemzetközi kapcsolatok 1867–68. évek komplexitásából következően, a gyarmatosító hatalmak patthelyzetbe kerültek, ezért árgus szemmel figyelték, hogy mikor adódik az ellenségnek belpolitikai válság, amelyet kihasználhatnak. Így bármilyen belpolitikai változást a szomszédos ország nézőpontjából külpolitikai esélynek kell tekintenünk az expanzióra. Ugyanakkor az eset inverze is igaz, bármilyen holtpontra a nemzetközi politikában esélyt nyújt a belpolitikai reformok véghezvitelére, és éppen ez az a helyzet, amely megmagyarázza, hogy miként volt lehetséges, hogy mélyreható alkotmányos reformok zajlottak Európában, Amerikában és Ázsiában. Ez a nagyhatalmak közötti patthelyzet mind belpolitikai, mind külpolitikai hatalmi vákuumot eredményezett, és lehetővé tette a különböző érdekű országok ellentétes előjelű, azaz belpolitikából a külpolitikába és vice versa irányuló mozgását. Tehát a világrendszer úgy változott meg, hogy az egy Poroszország kivételével minden jelentős nagyhatalom kizárólag az alkotmányos reformok felé, azaz befelé fordult, amelynek eredményeként a diplomáciai *status quo* teljes felborításával és ezáltal háborúk lehetőségével új államok születtek, azonban a világrendszer nem, hogy nem omlott össze, hanem az alkotmányos berendezkedésekkel egyetemben ötven esztendeig kitartott.

Nyomatékosítjuk továbbá, hogy a változások, melyek a reform törvényjavaslatok elfogadásától, a kiegyezéseken és egy császár hatalmába visszahelyezésén át, egy gyarmat föderációvá válásáig stb. terjedtek, mind a világrendszert, mind az országok alkotmányos berendezkedését drámaian, forradalmian változtatták meg. Ezek az alkotmányos változások vetettek véget az 1848 utáni ideiglenes állapotoknak, továbbá tartották fenn az uralkodó társadalmi osztályok hatalmát, sőt kétségtelenül felszámolták bármely további forradalom lehetőségét is. Tehát alkotmánytörténeti értelemben 1848–49-hez képest sokkal inkább 1867–68 volt a *forradalmak éve*, mivel alkotmánytörténeti nézőpontból az utóbbi volt a mérőöldkő a világrendszer formálódásában. Az 1848–49. év inkább a társadalmi változások éve volt, amikor is a rendi társadalomból (jogilag mindenképpen) polgári társadalom született.

Ezeknek az államberendezkedéseknek az a különlegessége, hogy jóllehet az első világháború szövetségi rendszerei különféle, egyedi politikai események, véletlenek, sőt incidensek révén formálódtak, ha közelebbről megvizsgáljuk őket, akkor érdekes jelenségekre bukkanhatunk. Azt találhatjuk, hogy a Hármasszövetség részes államai és a második világháborús Japán, amely a gyarmatosításból való kimaradása miatt csak akkor (pontosabban 1931-ben) kapcsolódott a világ újrafelosztásáért folytatott harcba, erős végrehajtó hatalommal rendelkeztek, miközben a Szövetséges hatalmak, az antant erős képviselői demokráciával bírtak (Oroszország az első világháború során tulajdonképpen geopolitikai és intézményeit tekintve is kivétel, mivel sikerült Nagy-Britanniával elhatárolni az ázsiai érdekszféráikat, valamint nem rendelkezett erős képviselői demokráciával). Bizonyos mértékig a szövetségi rendszerek magja az alkotmá-

nyos berendezkedésekig visszavezethető, bár az aktuálpolitikai érdekeket sosem szabad felednünk. Nem állítjuk, hogy a szövetségek kizárólag az alkotmányos rendszerek hasonlósága miatt formálódtak úgy, ahogy végső stádiumukban, a világháború kitörésekor álltak. Mindazonáltal figyelemre méltó, hogy a szövetségek az *alkotmányos berendezkedés hasonlósága* alapján is egyazon két csoportot alkotnak, az egy Oroszország kivételével. Ez a hasonlóság adott nézőpontból tekintve bizonyára véletlen egybeesés, míg más esetekben előfordulhat, hogy az államberendezkedés, az intézményrendszer hatása a politikára olyan mély összefüggéseket mutat, melyek determinálóak az önálló politikai cselekményekre nézve. Másként megfogalmazva, lehetséges, hogy az első világháború kitörésének egyik fontos oka éppen az 1867–68. évi alkotmányos változásokban rejlik, tekintetbe véve, hogy a hasonló a hasonlót vonzza elv, nem feltétlenül csak személyekre vonatkozhat. Mindazonáltal, ne feledjük el 1867–68 legfontosabb tanulságát, miszerint az országok kívülről jövő fenyegetettségét, a külső problémákat lehet, hogy belül kell megoldani. 1914-ben elfelejtették.

BALÁZS RIGÓ

THE ROLE OF THE YEARS 1867–68 IN THE INTERNATIONAL RELATIONSHIPS AND CONSTITUTIONAL CHANGES THROUGH THE WORLD

(Summary)

The composite jubilee of the year 1867–68 provides the topic for this paper. We examine how the year 1867–68 influenced both the international relationship and the constitutional changes through the world. The apparent and evident parallelism between the countries having constitutional changes gave the hint to scrutinise other events of constitutional history. The significant changes in the form of government or constitution of a country have a great impact on the neighbouring countries and politics. This phenomenon is the root of our examination, namely, to analyse the corresponding events and the constitutional changes having mutual dependency. Therefore, we draw the process of the changes of 1867–68 mostly in a descriptive way, since the Hungarian and / or other foreign readers may not be so well learnt on the history of the other side of the world, just as they are of their own history. After that, the paper makes a comparison of the detailed processes of the constitutional development of the countries with an eye to the formation of the alliances of the First World War, as the endpoint of the termination started in 1867. Therefore, we have chosen to scrutinize the constitutional changes of Canada, USA, Great-Britain, Austria-Hungary and Japan. This spectre may seem too broad at first, however, the mutual dependence requires even a schematic or orientating examination of all these countries. The constitutional changes are always embedded in the international relations and politics of the countries, as that being the net or frame that makes the changes either possible, or to the contrary, hinders the countries from realising them.

SZEGHALMI VERONIKA*

A személyiség „értéke” és annak post-mortem továbbélése

„It's funny how most people love the dead. Once you're dead,
you're made for life”

(Jimi Hendrix)

I. Bevezető gondolatok

Elvis Presley, Marilyn Monroe és Jimi Hendrix haláluk után is hatalmas vagyonra tesznek szert, mert a róluk készült fényképeket számos esetben engedély nélkül különböző vállalatok egy-egy áru forgalomképességének fokozása érdekében felhasználják.¹ A modern marketing egyik jellemző trendje annak felismerésén alapszik, hogy ha a termék vagy a szolgáltatás a vásárlóközönség számára ismert személyiséggel kapcsolható össze, a termék vagy a szolgáltatás értéke fokozható. A személyiségnek egyes jegyei hasonlóan a tulajdonjog tárgyaihoz hasznosíthatók, ennél fogva pedig kereskedelmi értéke van. A kereskedelmi értéket leginkább az érintett személy társadalmi ismertsége adja meg. A személyiségnek ezek a piacképes megnyilvánulásai nem esnek a szellemi alkotásokra vonatkozó szabályozás hatálya alá, bár azokhoz hasonlóan maguk is piacképesé válnak, ha a jog a felhasználás engedélyezését monopolizálja azzal, hogy csak a jogosult hozzájárulásával tekinti azt jogszerűnek.² A közéleti szereplők személyiségjegyeinek hasznosíthatósága, e személyiségjegyek kereskedelmi értékének "kiaknázhatósága" azonban számos jogilag feloldhatatlan akadályba ütközik. Így például értelmezési nehézségekbe ütközik az említett személyiségjegyek *post-mortem* továbbélése, amely nem csupán a jogászok, hanem a

* PhD-ösztöndíjas, SZTE ÁJTK – A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programja keretében valósult meg.

¹ ROSSI, ROBERT: *Jurisdictional Haze: Indiana and Washington Unconstitutional Extensions of the Postmortem Right of Publicity*. Boston College Law Review Volume 57 Issue 1 297. p.

² MENYHÁRD ATTILA: *A magánélethez való jog*. In *Medias Res* 2014 december, 402. p.

szociológusok, a pszichológusok, valamint más társadalomtudományok kutatói számára is kutatási témául szolgálhatnak.³

Jelen tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson a személyiség hasznosíthatóságának alapvető kérdéseiről és feltérképezze a személyiség forgalomképességének jogi természetét, a különböző jogrendszerekben a kereskedelmi céllal történő felhasználás feltételeit, valamint azt, hogy ezen értékek hogyan öröklődnek tovább az érintett személyek halála után. A tanulmány igyekszik felvázolni, hogy melyek azok az alapvető kérdések, amelyek az érintett téma kapcsán minden jogrendszerben kirajzolódnak, és melyek azok a kiemelendő különbségek, amelyekben nincs összhang az egyes államok szabályozási rendszerei között.

II. A személyiség „forgalomképességének” alapja

A személyiségjegyek feletti rendelkezés lehetőségének jogi megítélését bizonyos értelemben a személy és a tulajdon közötti határvonal fekvése határozza meg, e két fogalom egymáshoz való viszonya ugyanis jól prezentálja a személyiség forgalomképességének terjedelmét. A személyiségjegyek feletti rendelkezés ugyanis egyes jogrendszerekben megengedett és a tulajdonjog mintájára kereskedelmi céllal hasznosíthatóvá válik, míg más jogrendszerekben a személyiség tulajdonként való elismerésének hiánya nem teszi lehetővé a személyiségjegyek engedély nélküli kereskedelmi céllal történő felhasználását. *John Locke* sorait idézve a személyiség egyes elemei tulajdonnak tekinthetők. Ezen személyiségjegyek az ember uralma, tulajdona alatt állnak, és mindenki maga dönthet arról, hogy a vagyoni értékkel bíró személyiségi elemeket minként hasznosítja, vagy hasznosítja-e egyáltalán.⁴

A személyiség egyes elemeinek a tulajdonjog analógiájára való értelmezése, a személyiségjegyek kereskedelmi hasznosíthatóságának értelmezése azonban mégis számos akadályba ütközik az európai államok jogrendszerének többségében. A kontinentális jogértelmezés ugyanis a tulajdont és a személyt élesen elválasztja egymástól, és a személyekhez rendeli, akkor is, ha e személyiségjegyek hasznosíthatók és vagyoni értékkel bírnak.⁵ Ezen megközelítést erősítik *Menyhárd Attila* gondolatai, aki a magánjogon belül a tulajdont és a személyt élesen szétválasztja, hangsúlyozva ezáltal, hogy a személyiség nem lehet szabad rendelkezés tárgya, ugyanakkor a személyiség védelmét biztosító eszközök gyakran valójában vagyoni érdekeket védenek. Így ez az elválasztás nem valósítható meg következetesen egy jogrendszerben sem.⁶ A személyiségben a tulajdonjogot hangsúlyozó felfogás az Amerikai Egyesült Államokban elismert leginkább. Az ember személyisége, mint egy ún. tulajdon a

³ C J SOFKA – K R GILBERT – I N CUPIT (szerk.): *Dying, death and Grief in an Online Universe*. New York: Springer Publishing Company, 2012. B CARROLL – K LANDRY *Logging on and letting out: Using online social networkings to grieve and to mourn*. 30(5) Bulletin of Science, Technology & Society 2010. 341–349. pp. D KLASS: *Continuing conversations about continuing bonds*. 30 Death Studies 2006. 843–858. pp.

⁴ MENYHÁRD ATTILA: *Forgalomképes személyiség?* In: Menyhárd Attila – Gárdos – Orosz Fruzsina (szerk): *Személy és személyiség a jogban*. Wolters Kluwer, 2016. 71. p.

⁵ MENYHÁRD 2016, 71. p.

⁶ MENYHÁRD 2016, 73–74. pp.

személy halála után az örökösökre száll át, ők rendelkezhetnek felette.⁷ Az USA-ban először a New York Court of Appeals hangsúlyozta a tulajdonjog mintájára hasznosítható vagyoni érték létezését az egyes személyiségjegyekben, így a névben, képmásban és a hírnévben,⁸ majd Georgia állam bírósága emelte ki a személyiségben rejlő érték tulajdon mintájára történő hasznosíthatóságát. Az Államokban ez a joggyakorlat az eredetileg negatív jogosultságot megtestesítő magánélethez való jog (*right to privacy*) intézményéből fejlődött ki, majd az igazi áttörést az jelentette, hogy a magánélethez való jogtól elkülönült, a személyiségjegy értékesítését lehetővé tevő *right of publicity* önálló elismerésre került, amely egyértelműen a személyiség vagyoni oldala feletti rendelkezési jogot hivatott biztosítani.

III. A magánszféra védelméről a *right to publicity* elismeréséig az Amerikai Egyesült Államokban

A személyiségjegyek kereskedelmi hasznosíthatósága tehát a magánélethez való jog (*right to privacy*) fogalmából fejlődött ki a Tengerentúl. A magánélethez való jog azonban továbbfejlődött és egy külön jogintézmény körében, a *right to publicity* keretében élt tovább, amely a személyiségi jogtól elkülönítve tulajdonjogként (*property right*) kezelendő.⁹ E megközelítés szerint a személyiségi jogok vagyoni értékkel bíró összetevői forgalomképesnek minősülnek, átruházhatóak és hasznosíthatóak.¹⁰ A jogosultság tulajdonképpen nem jelent mást, mint egyes közéleti szereplők jogát a személyiségjegyeinek felhasználása felett.¹¹

A legnagyobb problémát azonban az Egyesült Államokban az jelenti, hogy az említett intézménynek nincsenek szövetségi szintű szabályai, így államokként eltérő lehet annak értelmezése.¹² A jogintézmény tartalmát tekintve hagyományosan egy személy nevének a jogosulatlan használatát tiltotta, ám napjainkra a bírói gyakorlat ezt kiterjesztette az egyén személyiségének más ismertetőjegyeire is, így például a hangjának az utánzására is.¹³ Sérelmére tipikusan akkor lehet hivatkozni, ha egy személy nevét, képmását, hangját vagy bármely jellemző tulajdonságát, ismertetőjegyét úgy használják fel kereskedelmi célokra, hogy ahhoz az érintett nem adta kifejezett

⁷ DONEFELD, ALICE G.: *Property or Other Right sin The Names, Likenesses or Personalities of Deceased Person*. 18. p.

⁸ *Roberson v Rochester Folding Boks Co.*, 171 N.Y. 538, 1902.

⁹ HANSEN, HUGH C.: *The Right of Publicity in the United States: a Mechanism for the Protection of goodwill*. 7 Int'l Intell. Prop. L. & Pol'y 2002. 34–2. pp.; SMITH, GEORGE SMITH: *The Extent of Protection of the Individual's Personality Against Commercial Use: Toward a New Property Right*. 54 S. C. L. Rev. 2002–2003. 3–5. pp.

¹⁰ KENDALL, CRISTOPHER: *The Publicity Rights of Avatar's Avatars*. 18 UCLA Ent. L. Rev. 2010–2011. 195. p.; MICHAU, REYNARD: *Publicity Rights*. 2 Juta's Bus. L 1994. 186. p.

¹¹ BUDHIRAJA, GARIMA: *Publicity Rights of Celebrities: An Analysis under Intellectual Property Regime 1*.

¹² Alex WYMAN: *Defining the Modern Right of Publicity*. 15 Tex. Rev. Ent. & Sports L. 167 2013–2014, 168–175. pp.

¹³ HUNT, ALICIA M: *Everyone Wants to Be a Star: Extensive Publicity Rights for Noncelebrities Unduly Restrict Commercial Speech*. 95 Nw. U. L. Rev. 2000–2001. 1609. p.

hozzájárulását.¹⁴ Korábban a jogosulatlan felhasználás esetén a *right to privacy* sérelmére lehetett hivatkozni akkor, ha az érintett személy számára a kereskedelmi célokra való felhasználás mentális szenvedést és pszichikai sérelmeket okozott.¹⁵ 1953-ban azonban a *Second Circuit a Haelan Lab. Inc. v. Topps Chewing Gum Inc.* ügyben egy baseball játékos rágógumi csomagolásán alkalmazott fényképének alkalmazhatósága kapcsán kimondta, hogy a magánélethez való jog elidegeníthetetlen, amikor viszont egy játékos képmásának hasznosíthatóságának jogszerűségéről dönt, akkor a tulajdonjog mintájára rendelkezik a személyisége valamely aspektusának felhasználásáról, elidegenítéséről, amely a *right to privacy* eredeti határai között az „elidegeníthetetlen elem” megléte miatt nem értelmezhető, ezért a *right to publicity* kategóriája külön kiemelés érdemel.¹⁶ Összefoglalva a *right of publicity* vagyoni és kereskedelmi érdekeket véd, míg a magánélethez való jog az egyén méltóságát és integritását garantálja. A személyiségjegyek kereskedelmi felhasználását tehát a *right to publicity* biztosítja, az intézményének azonban az európai államok jogrendszerében hagyománya nincs, amelynek oka többek között, hogy a fentiekben említett okokból a személyiségjegyek felett a tulajdonként való rendelkezés nem elfogadott. Az amerikai és az európai államok közötti felfogásbeli különbségek megjelennek a személyiségjegyek halál utáni értékesíthetősége kapcsán is. A *post-mortem*, vagy más néven *posthumus* jogok az USA államainak többségében a *right of publicity* nyomán elismert, az európai államok jogrendszereiben az elismerés a személyiségvédelem alapjainak más megközelítése miatt még kezdeti fázisában van. Összességében a *right to publicity* tehát egy jog a közéleti szereplő által generált hírnév gazdasági kiaknázására, amelyet az érintett személy neve, hangja tölt meg tartalommal, és amelyet *merchandising* formájában hasznosít.¹⁷

IV. Személyiségjegyek a halál után

Az ember halálával személyisége is megszűnik. A holttest tehát nem személy és személyiségi jogi védelmet nem kaphat.¹⁸ Ugyanakkor egy-egy híresség még a halál után is rengeteg vagyonra tehet szert.¹⁹ Nem egységes azonban a jogrendszerek felfogása abban, hogy az érintett személy halála után szükség van-e a leszármazottak, örökösök vagy más jogutódok engedélyére személyiségjegyeinek kereskedelmi célú

¹⁴ POUND, ROSCOE: *Interests of Personality*. 28 Harvard Law Rev. 1915. 445. p.; HOFFMAN, STEVEN J.: *Limitations on the Right of Publicity*. 28 Bull. Copyright Soc'y U.S.A. 1980. 114. p.

¹⁵ WEISBORD 2016, 2809. p.

¹⁶ *Haelan Lab. Inc. v. Topps Chewing Gum Inc.*, 202 F2d 866 (2d Cir. 1953.). MERVYN 2012–2013, 186. p.

¹⁷ 25 Cal.4th 403. p.; 106 Cal.Rptr.2d 126.p., 21 P.3d 797. p.

¹⁸ MENYHÁRD 2016, 67. p.

¹⁹ HELLER, KATHY: *Deciding Who Cashes in on the Deceased Celebrity Business*. 11 CHAL.REV. 2008. 545. p. A Forbes.com éves publikálásában a tizenhárom „Leginkább értékes elhunyt sztárok” bruttó keresete 232 millió dollár volt az utolsó 12 hónapban 2007 októberig bezárólag. A Forbes lista élén Elvis Presley áll, ő 49 millió dollárt generált, de a lista tartalmazza még Albert Einstein és John Lennon nevét, valamint a rapper Tupac Shakur, és a „Soul zene Keresztapja” James Brown nevét is. A becslések szerint Elvis Presley után Marilyn Monroe és James Dean a „legértékesebb” celeb.

felhasználáshoz vagy sem.²⁰ A kérdéskört tovább árnyalja, hogy a halál bekövetkezte után a személyiségjegyek felhasználásának kérdését számos jogterületet szabályozza, így például a személyiség felhasználására vonatkozó kérdéseket tekinthetjük emberi jogi vonatkozású problémának, dologi jogi problémának, az öröklési jog alá tartozónak, vagy kezelhetjük a személyhez fűződő jogok szabályain belül, valamint a szerzői joghoz kapcsolódóan is. E különböző jogterületek más-más aspektusát emelik ki az elhunyt személy személyiségjegyei feletti rendelkezés kérdésének. A *post-mortem* személyiségi jogokkal kapcsolatban többek között és alapvetően az a kérdés, hogy egyes jogrendszerbeli felfogások lehetővé teszik-e, hogy a személyiségjegyek átszálljanak-e az örökösökre. E kérdésre adott választ megalapozzák az egyes államok személyiségi jogról alkotott felfogásai is. A *post-mortem* jogokat a *right to publicity* intézményéhez hasonlóan az USA különböző államainak írott jogai (*statute*) eltérően szabályozzák, az államok többségének szabályozása lehetővé teszi. Az angol *common law* jogrendszerben ugyanakkor például széleskörűen elismert elvként uralkodik a *personalis moritur cum persona* kitétel, azaz az a felfogás, hogy a jog érvényesíthetősége a személlyel együtt hal meg.²¹ Szerzői jogi értelemben azonban ez a megközelítés nem vonatkozik az elhunyt szerző művéhez kapcsolódó személyhez fűződő jogaira, mert a mű hamis terjesztésének esetében a szerző halála után 20 évig felléphetnek az arra jogosultak.²² A *common law* rendszerek mellett a civiljogi rendszerek is elismerik a halál után a személyiségjegyek felhasználása körében a szabályozás szükségét. Így például mind a német *Mephisto*²³ és a *Marlene Dietrich* esetekben,²⁴ a bíróság a nem kereskedelmi célzatú (azaz méltóság alapú, a magánélethez kötődő) és a kereskedelmi érdekeket is elismerte a már nem élő személyekhez kapcsolódóan (a név, a hang, a képmás használatát ellenérték fejében).²⁵

Ahogy látjuk, a személyiségjegyeknek a halál bekövetkezte után történő kereskedelmi felhasználását a jogrendszerek eltérően ítélik meg. Azt mondhatjuk, hogy a felhasználás megengedhetősége tulajdonképpen a személyiségi jogok alapvető értelmezéséhez igazodik.

²⁰ MENYHÁRD ATTILA: *A magánélethez való jog elméleti alapjai*. In *Medias Res* 2014. december, 402. p.

²¹ *Baker v Bolton* (1808) 1 Camp. 439; 170 ER 1033. Az elv módosult az Egyesült Királyságban és csak egyes rokonoknak van perindítási joguk bizonyos becsületsértő állításokkal szemben. Lásd még *Law Reform (Miscellaneous Provisions) 1934 Act c. 41, Race Relations Act 1976 c. 74, Sex Discrimination Act 1975 c. 65, Disability Discrimination Act 1995 c. 50 and Administration of Justice Act 1982 c. 53*.

²² *Copyright, Designs and Patents Act* 1988, 77-86.; L BENTLY-B SHERMAN: *Intellectual property law*. Oxford University Press 2008. 167. p.; H L MACQUEEN et al.: *Contemporary intellectual property: law and policy*. Oxford University Press 2011. 104–118. pp.

²³ *Mephisto*, BVerfGE 30, 173. Federal Constitutional Court (First Division), 24 February 1971.

²⁴ *Marlene Dietrich Case* BGH 1 ZR 49/97, 1999. december 1.

²⁵ *Marlene Dietrich Case*: A személyiségi jog azon alkotórészei, amelyek értékkel bírnak, a halál után mindaddig védelemben részesülnek, amíg a nem vagyoni elemek védelme fennáll. A szóban forgó jogosultságok átszállnak a személyiségi jogok örökösére, és ő gyakorolhatja az elhunyt érdekeinek megfelelően.

1. Méltóság vs. tulajdon – alapvető dilemmák

Németország és az európai civiljogi jogrendszerek összevetése az USA hagyományaival első ránézésre lehetetlen feladatnak tűnhet.²⁶ Ugyanakkor vannak bizonyos aspektusok, amelyek alapján a *common law* rendszerek joga összehasonlíthatóvá válik az európai rendszerekben kifejlesztett irányokkal. Egy ilyen kapcsolódási pont lehet, hogy az Amerikai Egyesült Államokban is és Németországban is írott alkotmány van, és mindkét államban elmondható, hogy az alkotmánybíróságnak dinamikus szerepe van a jogfejlesztésben. Az USA alkotmánya az egyik legrégebb modern demokratikus alkotmány a világon, a német alkotmány és jogrendszer, valamint e mentén kifejlesztett jogalkalmazási gyakorlat és annak alapelvei pedig az új demokráciák (közép- és kelet európai rendszerek) mintájául szolgálnak. Bár a különböző jogfejlődés eltérő hagyományokat alakított ki, az említett tényezők – többek között – lehetővé teszik, hogy az USA és Németország, valamint az európai államok *posthumus* jogokról alkotott megközelítésében összehasonlítható elemeket keressünk.²⁷

Az amerikai bírói gyakorlat és írott jog már korábban elismerte a jogok *post-mortem* létezését a már említett *right of publicity* intézmény keretében és számos esetben kifejezésre juttatta, hogy az a tulajdonjogon alapul és a személy halála után örökölhetővé válik. A német jog ezzel szemben a méltósághoz való jogon alapuló általános személyiségi jognak a gazdasági aspektusaként kategorizálja a *posthumus* kereskedelmi érték meglétét, és jóval később ismerte el annak létezését.²⁸ A német jogalkalmazás napjainkra odaig jutott, hogy azt is kifejezetten elismerte, hogy az állam kötelezettsége a halál bekövetkeztével nem ér véget arra vonatkozóan, hogy a személy emberi méltóságához való jogát megvédje, és ún. *posthumus* személyiségi joga a már nem élő egyénnek (*Postmorales Persönlichkeitsrecht*) is van.²⁹

A két rendszer alapvető elemeit összehasonlítva elmondható, hogy az amerikai felfogás a személy döntési és rendelkezési szabadságát védi a személyiségvédelem területén, és e rendszerben a tulajdonjog mintájára a személyiségjegyek forgalomképes és átruházható jogosultságoknak minősülnek. Az átruházhatóság folytán többek között a személyiség kereskedelmi értékének *post-mortem* elismerésére szélesebb körű lehetőséget biztosít az emberi méltóságot középpontba helyező európai védelmi rendszerekkel szemben. E rendszerrel kapcsolatosan megjegyezendő, hogy gyakran szankció nélkül maradhatnak az olyan emberi méltóságot, vagy kegyeleti jogot sértő magatartások, amelyek nem hozhatók összefüggésbe a rendelkezési joggal. E rendszer tehát nem a méltóság sérelmének előtérbe helyezésével dönt a *post-mortem* személyiségjegyek kereskedelmi felhasználásának jogszerűsége felől, hanem a halál után meghatározott feltételekkel továbbélő *right to publicity* elkülönült intézményének felhasználásával azt emeli ki, hogy az elhunyt személy után a jog érvényesítésére jogosult személy mennyiben volt képes rendelkezni a kereskedelmi felhasználásról, a

²⁶ HANNES ROSSLER: *Dignitarian Posthumus Personality Rights*. Berkeley Journal of International Law 2008, Volume 26 Issue 1. 159. p.

²⁷ GEORGIOS GOUNALAKIS–HANNES ROSSLER: *Meinung und Chancenleichheit im Kommunikationsprozess – eine Vergleichende Untersuchung zum Englischen und Deutschen Recht der Ehre*. 103–106. pp.

²⁸ *Neue Juristische Wochenschrift*. (NJW) 1974. 1371. p.

²⁹ Német Alaptörvény 1. cikke (Art. 1(1)GG) BVerfGE 30, 173. 194, Mephisto.

post-mortem jogok érvényesítése is tehát többek között a rendelkezési jog köré csoportosul. Így például *Lugosi Béla*, vagy más néven a Drakula esete kapcsán bár a kaliforniai legfelsőbb bíróság kizárta, hogy a színész örökösei képmásának engedély nélküli hasznosíthatóságáról döntsenek, ugyanakkor indoklásában a bíróság kiemelte, hogy az örökösök kérelmét kizárólag gazdasági megfontolásokból utasította el, mondván, hogy az örökhagyó életében azt nem aknáztta ki, nem használta fel személyiségjegyét kereskedelmi célból, ezért örököseinek sincsen joga a képmás feletti rendelkezési joghoz. Egy másik esetben azonban, a *Martin Luther King* ügyben az Egyesült Államok Tizenegyedik Kerületi Fellebbviteli Bírósága megállapította, hogy *Martin Luther King* örökösei jogosultak az alapján megtiltani az őt ábrázoló emlékműszobrok árusítását, hogy a híres politikus képmáshoz fűződő jogai öröklés útján átszálltak rájuk. A képmáshoz fűződő jog gazdasági érdek alapján történő elismerése révén a bíróság megállapította, hogy az adott jog öröklhető, és a személyiség egyes elemei feletti rendelkezési jog átszáll az örökösökre tekintet nélkül arra, hogy az örökhagyó életében hasznosította-e azt vagy sem. A bíróság hangsúlyozta, hogy az egyén képmásának „értéke” romlana, ha a képmás feletti kizárólagos rendelkezési jog az érintett személy halálával hirtelen és önkényes módon megszűnne. Az USA-ban azonban ahány állam annyi szokás. Az államok többségében a *post-mortem* jogok elismerését az állam írott joga (*statue*) tartalmazza (pl. California, Illinois állam, Washington, Texas), azonban számos esetben bírói jog által is elismerésre került, hogy a már nem élő egyéneknek személyiségi jogai továbböröklődnek. Néhány tagállamban azonban ezzel szemben (New York Államban és Wisconsinban például) a *right of publicity* megszűnik a jogosult halálával. Összegzőképpen azt mondhatjuk, hogy a *post-mortem* jogokat elismerő alapvető tendencia tehát tulajdonképpen a személyiség tulajdonként való elismerésen alapszik, és e téren az USA államaiban kifejlesztett jogalkalmazási gyakorlatok az élen járnak.³⁰

Ezzel szemben az európai államok többségének szabályozása, jogalkalmazási gyakorlata alapvetően nem az örökösök, vagy az érintett híresség rendelkezési jogához köthetők, hanem az emberi méltósághoz való joghoz kapcsolhatók, ezt emeli ki a német Alaptörvény 1. cikke is, amely az emberi méltósághoz való jog sérthetetlenségét hangsúlyozza, és mindhárom hatalmi ágra kiterjesztően kötelezővé teszi azok működése során a méltósághoz való jog kiemelt szerepének figyelembe vételét. Teszi ezt többek között és alapvetően azért, mert a holokauszt történelmi múltja erre készíteti, másrészt a személyiségi jogok és azok *posthumus* elismerését az emberi méltóságon (*Menschenwürde*) alapulónak vette és az alapvető jogok egész rendszerében a legmagasabb értéknek tekintette.³¹ Mindezekből kifolyólag az európai rendszerekben más jellegű problémák lehetnek hangsúlyosak, így problémás lehet annak a magatartásnak a megítélése, amely nem sért méltóságot, mert az ilyen cselekedet gyakran nem is kerül szankcionálásra. Így például előfordulhat nem jogellenes egy híresség halálát követően az ilyen személy valamely személyiségjegyének felhasználása áru forgalomképességének növelése céljából, ha az nem kegyeletsértő módon történik.

³⁰ ROSSLER 2008, 162. p.

³¹ BVerfGE 6, 32, 41, A német alkotmánybíróság kifejezte folyamatosságát a méltóságon alapuló jogalkotásnak. BVerfGE 27, 1, 6; BVerfGE 30, 173, 193.

Ha el is ismerik az ilyen rendszerek a kereskedelmi érték létét a személyiségben a halál után, azt is a méltósághoz való joghoz, kegyeleti joghoz kapcsoltn teszik többnyire. Így például a *Marlene Dietrich* ítélethez kapcsolódó beadvány kapcsán a német AB kimondta, hogy az emberi méltóságot nem sértő kereskedelmi felhasználás elleni védelmet az alkotmányjog a kegyeleti jogok védelmének területén nem ismeri el.³² Ugyanakkor számtalan európai állam elismerte a személyiségben rejlő valamiféle kereskedelmi érték elismerésének fontosságát, az államok szabályozási rendszereinek többségében azonban a dogmatikai kidolgozás még várat magára.

2 Védelmi idő

Az előbbiekben tárgyalt *post-mortem* jogok érvényesíthetősége nem tart örökké, és az idő múlásával egyre inkább korlátozottá válik. A védelem akkor veszt el igazán a jelentőségét, ha a személy emléke és „imázsa” nem tart igényt a védelemre, mert nincsen rá érdeklődés.³³ Az örökösök mint *post-mortem* vonatkozások hordozói a BGH jelenlegi jogalkalmazási gyakorlata alapján saját nevükben az érintett halálát követő 10 évig kártérítési igényt tudnak érvényesíteni a vagyoni értékű részletvontkozások sérelme esetén.³⁴ A védelem időtartama azonban jelentős eltéréseket mutat az Egyesült Államokban. Virginia államban a védelem 20 évig tart a halál után, míg ez Floridában 40, Kentuckyban, Nevadában és Texasban 50 év, Washingtonban 75 év, Indianában és Oklahomában pedig 100 év.³⁵ A California Civil Code 3344 1 szakasza szerint a *right to publicity* átszáll az örökösökre. Az örökösök a személyiségjegyekkel való rendelkezés jogát az érintett személy halála után 70 évig érvényesíthetik.³⁶

A kaliforniai megoldás a *post-mortem* szerzői jogi védelem idejéhez igazodik. *Stump Krisztina* gondolatait idézve e fogódzó nélkül nehéznek tűnik meggyőző érvt találni amellet, hogy a védelem időtartama miért az adott meghatározott időtartam legyen. Ez a kérdés merült fel Albert Einstein *posthumus* személyiségvédelme kapcsán is.³⁷ Einstein általános végrendeleti örököse, a *Hebrew University of Jerusalem* pert indított a *General Motors* vállalata ellen egy reklám közzététele miatt, amely Einstein képmását használta fel egy személyautó népszerűsítésére szolgáló hirdetésben. Az örökös a California Civil Code 3344.1 szakaszára hivatkozott többek között, amely az előbbiekben említettek értelmében a halál utáni 70 évig az örökösök rendelkezésére bocsátja a képmással való rendelkezés jogát. Az Amerikai Egyesült Államok jogában a *right of publicity* időtartamát annak a tagállamnak a joga határozza meg, ahol az illető személy elhunyt. Mivel *Einstein* New Jersey állam területén hunyt el 1955-ben, a

³² Az esettel kapcsolatban megjegyezendő, hogy *Marlene Dietrich* lánya sikerrel érvényesített kártérítési igényét, egy kereskedővel szemben, aki az énekesnő képmását termékei kelendőségének eladása érdekében engedély nélkül használta.

³³ OLG München, NJW 1994, 925, 925–926.

³⁴ BGHNJW 2007, 684. Idézi GÖRÖG Márta. In: Menyhárd Attila – Gárdos Orosz Fruzsina (szerk): Személy és személyiség a jogban. 2016.

³⁵ STUMP KRISZTINA: *A személyhez fűződő jogok vagyoni vonatkozásai – új fejlemények*. Jogi Tanulmányok 2014. 612. p.

³⁶ California Civil Code.

³⁷ GAN, REBECCA: *Einstein's Rights of Publicity*. Intellectual Property Law 2014 január, 70–71. pp.

keresetet elbíráló kaliforniai bíróságnak azt kellett eldöntenie, hogy New Jersey államban a halál után mennyi ideig tart a *right of publicity* által nyújtott védelem ideje. Ez ugyanis ez ideáig tisztázatlan kérdés volt. Ennek kapcsán a bíróság számos lehetőséget megvizsgált, a szerzői jog 70 éves *post-mortem* időtartamának szövetségi szintű szabályainak alkalmazását (*federal copyright term*) azonban elvetette. Az ítélet végül kimondta, hogy a *right of publicity* a halál után 50 évig érvényesíthető. Az indokolásban kifejtettek szerint ez az időtartam ésszerű középútat jelenthet, mivel megfelelő időt biztosít a hírességek örökösének arra, hogy hasznot húzzanak az elhunyt személy személyiségjegyeiben megnyilvánuló értékből. Az eset tökéletesen mutatja a védelmi idő létezésének lényegét, amely idő alatt az örökösök kizárólagos monopóliumává emeli a *posthumus* jogok érvényesítését. Az ügy lényege tehát a monopólium és a közkinccs viszonyának szabad mérlegelés alapján való értékelése volt. Az ítélet indokolása hasonlít a szerzői jog területén ismert közkinccsé válás mellett szóló érvekhez: „Bár nem ismeretes, hogy Einstein így vélekedett volna magáról, ettől függetlenül a zsenialitás szimbólumává vált, ezáltal személyisége kulturális örökségünk része lett. Mindezen okból kifolyólag 60 évvel a halála után személyének kézzel fogható megnyilvánulásai szabad felhasználás tárgyai kell, hogy legyenek, akár még ízléstelen hirdetések formájában is.”³⁸

3 A Strasbourgi Bíróság álláspontja

Érdekes lehet annak vizsgálata, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága az Emberi Jogok Európai Egyezményét értelmezve hogyan ítéli meg a személyiségben rejlő kereskedelmi érték halál utáni örökíthetőségét, és milyen alapelveket fektet le az Egyezményben részes tagállamok számára. Az Egyezmény alapvető jogokat biztosító rendelkezéseiből az a kiindulópont vezethető le, hogy a személyiség egyes jegyeinek engedély nélküli kereskedelmi használata jogsértő magatartás.³⁹ A Bíróság ítélezési gyakorlatában a tulajdon mintájára a személyiségjegyek átruházhatóságát nem ismeri el, visszautasítja a *post-mortem* személyiségi jogok érvényesíthetőségét.⁴⁰ A Bíróság a személyiségi jogok *posthumus* érvényesítésének elutasítását megerősítette egy közelmúltbéli ügy kapcsán is, amelyben *Joseph Sztálin* unokája, *Yevgeniy Yakovlevich Dzhugashvili* kérelmezőként fordult a fórumhoz, mert a *Novaya Gazeta* lap történelmileg hírhedt Katyń városában történő méészárlásról úgy számolt be, hogy az újságban állított sorok megsértették a korábbi szovjet vezető, *Sztálin* jó hírnevét. *Sztálin* unokája az orosz bírói fórumok előtti sikertelen kísérletek után a Strasbourgi Bírósághoz fordult, és az Egyezmény 8. cikkére hivatkozva kérte, hogy a Bíróság állapítsa meg: megsértették a nagyapja hírnevét. Az ügyben az EJEB hangsúlyozta, hogy a személyiségi jog nem szállhat át az örökösökre, továbbá hogy a kérelmező az Egyezmény 8. cikkére hivatkozva nem nyújthatott volna be a nagyapja jogainak sérelme

³⁸ 2:10-cv-03790, U.S. District Court for the Central District of California. Idézi: STUMP 2014, 612.

³⁹ HUW BEVERLEY-SMITH/ANSGAR OHLY/AGNÈS LUCAS-SCHLOETTER: *Privacy, Property and Personality*. 4. p.

⁴⁰ *Jäggi v Switzerland* (Applicationno. 58,757/00, ECHR 2006-X); *Estate of Kresten Fittenborg Mortensen v Denmark* (Application no. 1338/03, ECHR 2006-V.); *Case of Putistin v. Ukraine* 2013.

miatt.⁴¹ Ugyanebben az ítéletben a Bíróság elismerte a történelmi igazság keresése integráns része a kifejezés szabadságának, és hogy *Sztálin* olyan kiemelkedő, abszolút közéleti szereplő, akinek esetében közérdek fűződik ahhoz, hogy személyét és az azokat ért esetleges kritikákat mindenki megismerje halála után is. Igaz, az ítélet az Egyezmény 8. cikkhez kapcsolódóan a jó hírnév sérelmének hiányát állapította meg, és a bíróság az abszolút közéleti szereplők személyiségi jogainak sorsára világított rá, ugyanakkor az eset jól példázza, hogy a személyiségi jogok *post-mortem* érvényesítését a Bíróság ítéleteiben kizárja. A szakirodalom meghatározó szerzőinek kutatásait alapul véve mondhatjuk, hogy a strasbourgi fórum nem fogadja be személyiségi jogok tulajdon mintájára történő felhasználását és azok *posthumus* érvényesítését.⁴² Az az EJEB ítélkezési gyakorlatában a védelmet csak élő személyek számára nyújtja, és számos esetben kifejtette, hogy a magánélethez való jog az élő emberhez kapcsolódhat csupán.⁴³

Az európai bírák és akadémikusok visszautasítják a személyes adatoknak áruként való felfogását, mert alapvetően az emberi jogok a személy integritására és szabadságára reflektálnak, és ezért nincsen mód, a tulajdon alapú megközelítésre. Következésképpen a magánélet nem elkülöníthető a személyiségtől, és így mint egy emberi jog, nem átruházható.⁴⁴ Másfelől azonban az átruházhatóság kérdésének megítélése nem teljesen világos a Bíróság gyakorlatában, mert bár nem kifejezett módon, de a Bíróság már több esetben említést tett annak esetleges létezéséről.⁴⁵ Ugyanakkor a jelenlegi tendencia szerint a Bíróság azon az állásponton van, hogy a magánélethez való jog a halál pillanatában megszűnik, és e jogról való rendelkezés nem száll át az örökösökre.⁴⁶

V. A magyar jog megítélése

Menyhárd Attila gondolatait idézve és azzal egyetértve a magyar jog dogmatikai rendszerét vizsgálva arra a megállapításra juthatunk, hogy egy, a *right of publicity*-hez hasonló, dologi hatályú védelemmel biztosított, forgalomképes jogosultság elismerése nem illeszkedik a magyar polgári jog dogmatikai rendszerébe, amely kizárólagosan átengedhető, harmadik személyekkel szemben is védett (abszolút szerkezetű) és

⁴¹ *Dzugashvili v. Russia* (Application no. 41123/1020.)

⁴² ALAIN J. LAPTER: *How to other half lives: Twenty years since Midler v Ford. A global perspective on the right of publicity.* Texas Intellectual Property Law Journal 2007 Winter, 239–325. pp.

⁴³ *Estate of Kresten Filtenborg Mortensen v. Denmark, Estate of Kresten Filtenborg Mortensen v. Denmark* ügy, ahol a Bíróság különbséget tett az élő személyek által benyújtott panasz, valamint, az elhunyt személy magán és családi életéhez való joga között. Az ügyben a Bíróság nem állapította meg, hogy beavatkozás történt volna a kérelmező magánélethez való jogába az Egyezmény 8. cikke értelmében.

⁴⁴ N PURTOVA: *Private Law Solutions in European Data Protection: Relationship to Privacy, and Waiver of Data Protection Rights.* Netherlands Quarterly of Human Rights 2010 28 (2), 179–198. pp.

⁴⁵ *Deweert/Belgium*, ECHR 27 Feb 1980, A 35 § 48–54.

⁴⁶ *Thevenon v. France* (Application no. 2476/02, 2006. június 28.); *Koch v Germany* (Application no. 497/09, 79). A bíróság ezekben az ügyekben megerősítette azt az elvet, ami szerint a 8. Cikkben foglaltak nem átruházható természetűek, így a közvetlen áldozat közeli rokonai és örökösei nem hivatkozhatnak rá.

átruházható alanyi jogokat csak törvényben nevesített formában tételez.⁴⁷ A magyar jog tehát nem ismeri el forgalomképes jogosultságként a személyiségjegyeket, de a jogalkalmazási gyakorlat a felhasználással kapcsolatos jogok átengedhetőségét lehetővé teszi azáltal, hogy az érintett személy hozzájárulhat képmása felhasználásához. Ezt az ún. „engedélyt” a jogosult gyakran ellenérték fejében adja meg. *Menyhárd Attila* szerint nem kizárt, hogy a jövőben egy ún. *in rem* jogosultságnak tekintse a jogalkalmazó a *know how*-hoz hasonlóan a képmáshoz való jogot.

A magyar jog tehát nem ad választ arra, hogy kit illet meg az elhunyt személyiségjegyeinek felhasználása, a Ptk. csak azt mondja meg, hogy kik fordulhatnak bírósághoz sérelem esetén. A személyiségjegyek felhasználásával kapcsolatos magatartások azonban nem feltétlenül kegyeletsértőek, így nyitva marad a kérdés, hogy az elhunyt személy örököseinek kell-e a hozzájárulása. Az elhunyt személy személyiségjegyeinek a kereskedelmi célú felhasználása kegyeleti jog korlátai között közkinccsé válik, szabad felhasználás tárgya lesz. A jogalkotónak vagy a jogalkalmazónak szükséges lenne elismernie a személyiségjegy felhasználását biztosító jog örökölhetőségét, ez a jelenlegi dogmatika kereteit meghaladja. A magyar jogban is választ kell adni a személyiség egyes megjelenési formáinak a kereskedelmi célú felhasználásával kapcsolatban felmerülő kérdésekre. A név, a képmás, az aláírás, a hang stb. felhasználására adott kizárólagos jogosultságok *in rem* védelmét és forgalomképességét a jognak el kell fogadnia, hasonlóan a *know-how* átengedése és védelme kapcsán kialakult gyakorlathoz. A személy halála utáni jogvédelmét a kegyeleti jog nem képes megfelelően kezelni, mert az az emberi méltóság sérelméhez kötve, az elhunyt személy emlékének a megsértését tekinti jogellenes magatartásnak. Ugyan a versenyjogi szabályozás a tisztességtelen piaci magatartás generálklauzulájával (Tpv. 2.§) erre számos esetben megoldást adhat, a szóban forgó kérdéskört szükséges újragondolni a polgári jog személyiségvédelmi rendszerében.⁴⁸

VI. Záró gondolatok

A digitális forradalom magával hozta a közélet szereplőinek és a szórakoztatóipar termékeinek összefonódását. Ez a jelenség azonban egyúttal megnövelte a személyiség egyes elemei terjesztésének kockázatát, visszaélésszerű felhasználását.⁴⁹

Jelen sorok célja rámutatni a magánjogi gondolkodás dogmatikai hiányosságaira, további célkitűzése az esetleges problémák újragondolása a külföldi rendszerek szabályainak figyelembevételének segítségével. A kutatás eddigi eredményei alapján elmondható, hogy bár a méltóság alapú európai rendszerek bírói fórumai által is elismerésre kerül a személyiség egyes elemeinek kereskedelmi értéke, azonban a méltósághoz való jogon alapuló személyiségvédelem alapvetően nem tud túllépni az alapvető dogmatikai keretein és a *post-mortem* kereskedelmi érték kapcsán sem képes

⁴⁷ MENYHÁRD 2016, 402. p.

⁴⁸ MENYHÁRD 2016, 406. p.

⁴⁹ POST, ROBERT C: *The Social Foundations of Defamation Law: Reputation and the Constitution*. 74 California Law Review 1986. 691. p.

egységes választ adni arra, hogy az elhunyt személy halála után személyiségjegyei közkinccsé (azaz szabad felhasználás tárgyává) vagy az elhunyt örökösének monopolizált jogosultsága alá tartoznak-e. Ez utóbbi lehetőség esetleges jogalkotói vagy jogalkalmazói elismerése a személyiségjegyek átruházhatóságának, forgalomképességének az amerikai *right of publicity* intézményéhez hasonló kifejezése útján lenne lehetséges. Ugyanakkor, ha a jog az amerikai államok többségéhez hasonlóan örökölhető lenne, akkor megfosztaná a társadalmat attól a jogtól, hogy a hírességek személyiségjegyeit szabadon felhasználhassa. A megoldást talán a védelmi idő bevezetése jelenthetné.

VERONIKA SZEGHALMI

THE "VALUE" OF PERSONALITY AND ITS POST-MORTEM EXISTENCE

(Summary)

Why would top luxury brands pay celebrity to front their advertising campaigns? The impersonation of these famous people seems to be a booming industry and it is undeniable that celebrities can sell virtually anything. The present article seeks to carry out along the lines of interpretation of the laws governing the commercial appropriation of fame after death. This "post-mortem right" means heirs can invoke the right long after the celebrity is dead. Comparing the different legal systems, the aim of this paper is to demonstrate how an appropriation of the production of fame can be incorporated into a pragmatic framework to further the understanding of the laws protecting the commercial value of the personality.

1. Igény egy új polgári perrendtartásra

1. 1. Az ideiglenes szabályozás évtizedei után

A kiegyezést követően Magyarország számára ismét sürgetővé vált a polgári igazságszolgáltatás területén két intézkedés meghozatala. Az egyik az igazságszolgáltatási szervezetrendszer kialakítása, elválasztása a közigazgatástól – amely az 1869. évi IV. törvénycikkkel megtörtént –, valamint az új szisztémához igazodó polgári eljárásjogi szabályok megalkotása.¹

A honi törvényhozás már az 1868. évi LIV. törvénycikkkel szabályozta a polgári peres eljárásokat, ugyanakkor már a megalkotása során azon feltevésből indult ki, hogy a szabályozás csak ideiglenes lesz, mi több, az is egyértelmű volt, hogy a megalkotott perrendtartás a korszak igényeinek mérsékelten volt képes eleget tenni. Nyugaton mind a francia, mind a német polgári perjog a szóbeli per irányába mozdult el, míg a saját eljárásjogunk megalkotása során az osztrák ideiglenes polgári perrendtartás szolgált mintául. Nem véletlen tehát, hogy az Országgyűlés alsóháza már a kezdeti hiányosságok kiküszöbölése céljából született 1881. évi LIX. törvénycikk megalkotása előtt 1880. április 23. napján határozatot hozott a szóbeliség, a közvetlenség és a nyilvánosság elvén alapuló polgári perrendtartás előkészítésére. Ennek volt folyománya, hogy Pauler Tivadar igazságügyminiszter megbízásából két tervezet is készült. Az Emmer Kornél országgyűlési képviselő által szerkesztett javaslat a törvényszékek előtti eljárást, a bizonyítást, valamint a sürgősségi eljárást tartalmazta, míg a Plósz Sándor egyetemi tanár által készített a bizonyítás szabályai kivételével a teljes polgári peres eljárást szabályozta.² A felkérték 1893-ra készültek el az előadói tervezetekkel, amelyek során Emmer Kornél a francia, míg Plósz Sándor a német polgári perjogot vette alapul.³

Ez a mintahasználat nem volt természetesen előzmény nélküli. Az árpád-házi uralkodók idején erőteljes német hatás, míg az Anjou-korban alapvetően normann befolyás érvényesült, a francia perjog pedig Károly Róbert idején jutott el Magyarországra nápolyi közvetítéssel, míg a 19. századra a német attribútumokkal rendelkező osztrák perjogi megoldások jelentkeznek a magyar szabályozásban.⁴

1. 2. Vázlat a 20. század második felének perjogáról

A külföldi minták alkalmazásától természetesen a 20. század későbbi jogalkotása sem volt mentes, ám a jogalkotó figyelme ezúttal inkább keletre fordult. Természetesen a kodifikáció folyamatában ekkor még részt vettek, részt vehettek azon jogtudósok, akiknek jogi „neveltetése” zömmel a 20. század elejének, a Plósz-féle Pp.-nek a hatását tükrözte.

¹ FABINYI TIHAMÉR: *A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1931. 1. p.

² A polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk általános indokolása.

³ KENGYEL MIKLÓS: *A bíróság és a felek közötti felelősségi viszony a polgári perben: történeti és összehasonlító elemzés*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 1989. 48. p.

⁴ MAGYARY GÉZA: *Magyar polgári perjog* (átdolgozta: Nizsalovszky Endre). Franklin Társulat. Budapest, 1939. 23. p.

Azok a feladatok, amelyek hazai népi demokrácia bíróságaira hárultak, a jogalkotó szerint csak úgy voltak megoldhatók sikeresen, ha igazságszolgáltatásunk eljárási szabályai a polgári jogot illetően is teljes biztosítékot nyújtanak az állampolgároknak személyi és vagyoni jogaik érvényesítésére, megvalósítják a dolgozók széles köreinek közvetlen részvételét a bíraskodásban s az anyagi igazságot teszik meg a peres ügyek eldöntésének alapjává. Ezek a követelmények szükségessé tették a jogalkotó korabeli álláspontja szerint, hogy az 1945 előtt alkotott és az ötvenes évek elején még hatályos, többször módosított Plósz-féle Pp. helyett új, egységes, minden vonatkozásban demokratikus és a perjogi biztosítékokat teljes mértékben megvalósító perrendtartási törvény szülessen.⁵ E körben megjegyzendő, hogy a korábban *Meszlényi Artúr* által propagált anyagi igazság kiderítésére törekvés – helyesen – a megelőző szabályozásból kimaradt,⁶ ám itt megjelent, hogy idővel – a jogalkotó jobb belátásra térésének köszönhetően – ismét kikerüljön a szabályozásból.

Perjogunk tehát az 1911-es és az 1952-es kódexek hagyományain jutott el a rendszerváltásig és a többpárti demokráciáig, ám átalakulása nem fejeződött be napjainkig sem.

1.3. A rendszerváltást követő évtizedek után

Az 1989-es rendszerváltást követően Magyarország a piacgazdaság felé nyitott államként állt egy olyan feladat előtt, amely sokat tapasztalt államok számára is különös nehézséget jelentett. A megjelenő magántulajdon, a polgári jogviszonyok megszapordása számos kihívást támasztott a jogalkotóval szemben, ennek megfelelően vált szükségessé a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény legmélyebbre menő módosítása. Ezek közül legfontosabbnak a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvényben és az ehhez kapcsolódó jogszabályokban a felülvizsgálati eljárás megteremtéséről szóló 1992. évi LXVIII. törvény, amely bár az ügyész törvényességi óvásának alkotmányellenessége miatt született, mégis a gazdasági rendszerváltáshoz szükséges elengedhetetlen újításokat tartalmazott.⁷

Ezt követően a Legfelsőbb Bíróság, majd a Kúria több határozatával, döntésével irányította a polgári perjog hazai alakulását. Magyarország Kormánya 2013-ban határozatban mondta ki az új polgári perrendtartás szükségességét és a polgári perjog felülvizsgálatának irányait is ekkor szabta meg. A felülvizsgálat közvetlen célja egy korszerű, a nemzetközi gyakorlatnak és elvárásoknak is megfelelő polgári perjogi törvénykönyv megalkotása volt, amely képes biztosítani az anyagi jogok hatékony érvényesítését. Célként fogalmazódott meg továbbá, hogy az új polgári perrendtartás a jogtudomány és a joggyakorlat eredményeire támaszkodva áttekinthetően, koherensen, a technika vívmányaira is figyelemmel szabályozza a perjogi viszonyokat, megkönnyítve ezzel a jogkereső állampolgárok és a szakmai közönség helyzetét.⁸ Az ezt megelőző magánjogi kodifikációhoz képest mindenképp előrelépésként értékelendő, hogy az új Pp. megalkotásának ide-

⁵ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény eredeti szövegéhez fűzött általános indokolás.

⁶ KENGYEL 1989, 49. p.

⁷ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvényben és az ehhez kapcsolódó jogszabályokban a felülvizsgálati eljárás megteremtéséről szóló 1992. évi LXVIII. törvény általános indokolása.

⁸ A polgári perjogi kodifikációról szóló 1267/2013. (V. 17.) Korm. határozat.

jére már rendelkezésre állt a polgári anyagi jog új kódexe, még ha a bírói gyakorlatban továbbra is markáns szerepe van a megelőző, 1959-es keltezésű szabályozásnak.

Az új Pp. általános indokolása szerint a szabályozási megoldásait tekintve egyaránt épít a mintaadónak tekinthető tradicionális európai perjogi kódexek, így különösen az 1877. évi német polgári perrendtartás, az 1895. évi osztrák polgári perrendtartás szabályozási megoldásaira, továbbá a 2008-ban kodifikált és 2011. január 1-jén hatályba lépett svájci szövetségi polgári perrendtartás rendelkezéseire is. Emellett figyelembe veszi az elmúlt évtizedekben újrakodifikált közép-kelet európai államok perjogi kódexinek megoldásait, így többek között a szlovén polgári perrendtartás, a litván polgári perrendtartás, a horvát polgári perrendtartás szabályozási módját is.⁹ A kodifikáció elején megalkotott és a Kormány által 2015. január 14. napján elfogadott koncepcióban megfogalmazott elvárás volt a magyar perjogi hagyományokra épülő szabályozás kialakítása. Az új Pp. ennek megfelelően – elvileg – a magyar perjogi hagyományokat megőrizve továbbfejleszti azokat, megjelenik benne az 1911. évi I. törvénycikkben bevezetett osztott tárgyalási rendszer, az általános hatáskörű bíróságként a törvényszék meghatározása, a törvényszékre modellezett egységes perrend, és a jogi képviselő kötelező kiterjesztése a törvényszéki ügyekre. Joggal merül fel a kérdés, hogy mennyiben volt szükség ilyesfajta válogatásra, vagyis mennyiben volt szerencsés a koherens, szemléletében és megoldásaiban is egységes 1911. évi I. törvénycikk rendelkezései közül – megbontva annak egységességét – kiemelni bizonyos rendelkezéseket és melléjük illeszteni akár csak elvi szinten is olyan nemzetek szabályait, amelyek jogfejlődése legalábbis függetlenül zajlott a magyartól.

Az új Pp. számos újítással, a magyar perjogban hagyományokkal rendelkező jogintézmények felélesztésével, és, szükség esetén a kor követelményeihez igazításával kívánta megteremtteni a törvény kiemelt jogalkotói célkitűzését: a perhatékonyság rendszerszintű biztosítását. E cél megvalósítása érdekében rendszerszinten igényelt a jogalkotó változtatásokat, mélyreható reformokat, vagy egyenesen szakítást a hatályos perjogi megoldásokkal.¹⁰ Mindezekből a jogásztársadalom egy részében megfogalmazódhat egy olyan kritika, amely szerint a jogalkotó mintegy figyelmen kívül kívánta hagyni azokat az eredményeket, amelyeket a bírói gyakorlat és a jogtudomány az elmúlt bő fél évszázad során elért a polgári perjog terén. Itt szükséges megjegyezni, hogy a fő célként zászlóra tűzött perhatékonyság a hatályos szabályok mentén is elérhető, amennyiben a – jellemzően másodfokú – bíróságok gyakorlatában a „mellőzés terhe”¹¹ valóban ott lebegne a peres felek feje fölött.

2. Az alapelvek újdonságai

2. 1. Az igazmondási kötelezettség

Természetesen az 1911. évi I. törvénycikk sem nélkülözte a novelláris módosításokat, ám ezeknek jellemzően inkább volt köztörténeti oka, mintsem a jogalkotó pillanat-

⁹ A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény általános indokolása.

¹⁰ A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény általános indokolása III. 1.

¹¹ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény 3. § (3) bekezdés, valamint 8. §.

nyi szeszélye. Mégis kijelenthető, hogy megalkotásával egyidejűleg olyan alapelvek lettek nevesítve, amelyek addig nem voltak a hazai írott jog sajátjai. A rendi kiváltságokra tekintettel a királyi hatalom kevésbé tudott érvényesülni, ezen túlmenően hiátus mutatkozott a törvényes eljárás elvének deklarálásában, a bírói elmozdíthatatlanságban, az eljárás függetlenségében és a megfelelő bírósági szervezetrendszerben.¹² Ezek egy részét még a századforduló előtt pótolta a jogalkotó, az eljárási alapelvek mégis a polgári perjogi szabályok közé kívánkoztak. Bár ún. általános részt nem találni a Plósz-féle perjogi kódexben, az eljárást meghatározó alapelvek a törvény különböző helyein elérhetők.

Ilyen alapelveként jelenik meg a felek igazmondási kötelezettsége, amelynek ellenére visszatérő polémia, hogy terheli-e a feleket igazmondási kötelezettség a polgári perben. A Plósz-féle Pp. (lényegét tekintve a hatályos szabályozással egyezően) akként rendelkezik, hogy azt a felet vagy képviselőt, aki jobb tudomása ellenére az ügyre tartozó oly tényt állít, amely nyilvánvalóan valótlan, az ügyre tartozó tényt nyilvánvalóan alaptalanul tagad, vagy nyilvánvalóan alaptalanul hivatkozik valamely bizonyítékra, a bíróság pénzbírsággal bünteti.¹³ A 2016. évi CXXX. törvény ezt akként fogalmazza meg, hogy a bíróság azt a felet, aki önhibájából a perben jelentős tények tekintetében olyan nyilatkozatot tesz, amelyről bebizonyosodik, hogy valótlan, pénzbírság megfizetésére kötelezi, valamint az e törvényben meghatározott más jogkövetkezéssel sújtja.¹⁴ Megfigyelhető, hogy míg a századfordulós szabályozás valamennyi tény tekintetében explicit kötelezettséget támasztott, addig az új szabályozás már csak a „jelentős” tények tekintetében tartja fenn ezt, rábízva a jogalkalmazásra, hogy eldöntse: mi számít jelentősnek egy polgári perben. Külön kiemelendő, hogy az igazmondási kötelezettség már nem a jóhiszemű pervitel követelményéből fakad, hanem a felek eljárás-támogatási kötelezettségéből, így ennek megfelelően került kodifikálásra is. Ennek egyik indokál a jogalkotó azt adta, hogy a hatályos szabályozás címzett köre eltérő, mivel a rendeltetészerű joggyakorlás követelményének címzettjei a felek és a per más résztvevői, hasonlóan a perelhúzás tilalmának szabályozásához, addig az igazmondási kötelezettség címzettjei kizárólag a felek, illetve képviselőik. A dogmatikai tisztaság mellett a polgári per társadalmi költségei is indokolják a fél felelősségének hangsúlyozását a tényállítások, és az általa megtett nyilatkozatok valóságtartalma tekintetében. Az igazmondási kötelezettség a Plósz-féle Pp.-hez hasonlóan irányadó a képviselőre és a beavatkozóra is, amennyiben tényállítást vagy nyilatkozatot tesz. Mivel az eljárás egyéb résztvevői, különösen a bizonyítási eszköznek tekintett tanú, szakértő dogmatikai szempontból a fél sajátjától eltérő megítélés alá eső tényállításokat tesznek, ezért az ő tekintetükben, a rájuk vonatkozó különös szabályok és jogkövetkezésmények irányadók. Az elmúlt évtizedek kodifikációja során több európai kódexben is nevesítik az igazmondási kötelezettséget, így például a részben mintaadónak tekintendő német és osztrák polgári perrendtartás is tartalmazza azt.¹⁵

¹² MAGYARY 1939, 27. p.

¹³ 1911. évi I. tc. 222. §.

¹⁴ 2016. évi CXXX. törvény 4. § (4) bekezdés.

¹⁵ A 2016. évi CXXX. törvény 4. §-hoz fűzött indokolás.

2.2. Szóbeliség és írásbeliség

A polgári perek a jogtörténet során fokozatosan terelődtek az írásbeliségről a szóbeliségre.¹⁶

A Plósz-féle Pp. még külön nevesíti is a szóbeliség elvét, és erre mind a törvényszöveg, mind annak indokolása is külön kitér. A keresetlevélnek mint idéző iratnak az előkészítő jellege a szóbeli eljárás természetében gyökerezett és gyökerezik hatályos jogunkban is. A szóbeli eljárás természete és célja megkívánta, hogy a kereset mint a tárgyalás alapja és tárgya a szóbeli tárgyaláson előadható legyen. A kereset előadása nélkül a szóbeli tárgyalás ugyanis pusztán irányt nélkülöző vitatkozássá alakult volna, amely önmagában érthetetlen és a jogalkotó korabeli álláspontja szerint a bíróságot nem lett volna képes az ügy állásáról kellőképpen tájékoztatni. Amennyiben tehát a kereset a szóbeli tárgyaláson mindenképp előadandó, nem mutatkozott okszerű indok arra, hogy ne a szóbeli előadást, hanem a keresetnek előzetes bejelentését tekintse az eljáró bíróság a perben irányadónak. A szóbeliség primátusát támasztotta alá az a körülmény is, hogy a felperes előzetesen bejelentett keresetet a tárgyalási határnapon módosíthatta, amit az 1868. évi LIV. törvénycikk 68. §-a szerint is megtehetett.¹⁷

Az új Pp. ezzel szemben az osztott perszerkezetre hivatkozással tulajdonképpen az írásbeliség felé tesz egy nagyobb lépést. Az eljárás érdemi tárgyalási szakaszában perfelvételi nyilatkozatok előterjesztése akár írásban, akár tárgyaláson főszabály szerint nem lesznek megengedettek, a perfelvétel lezárásával rögzült perfelvételi nyilatkozatok csak törvényben meghatározott esetben és feltételekkel lesznek megváltoztathatók. A jogalkotó e körben a jogalkalmazás gyakorlati tapasztalataira hivatkozik, amely alapján a perek elhúzódásának egyik gyakori és jelentős okaként a hatályos szabályozás azon hiányossága lett nevesítve, amely a keresetváltogatást nem vagy csak részben korlátozza, az alperes a védekezést az elsőfokú eljárás során lényegében korlátlanul megváltoztathatja, valamint a felek bizonyítékaikat és indítványukat szinte bármikor előterjeszthetik.

A jogalkotó a keresetváltogatás korlátozását a perkoncentráció biztosítása iránti érdektől vezérelve arra alapozza, hogy az alperes és a bíróság alappal várhatja el, hogy a felperes a keresetét megfelelően készítse elő, és egy bizonyos ponton túl a jogvita kereteit lezártnak tekinthesse, ne kelljen a felperes új tényelőadásait, jogállításait, érveit, kérelmeit követnie. Ehhez kapcsolódó nívum az is, hogy e korlátozást az ellenkérelemváltogatásra is kiterjeszti. A törvény korlátozza a perfelvételi nyilatkozatok közül a bizonyítási indítványok és bizonyítékok előterjesztését is, így a perfelvétel lezárásával alapvetően a bizonyítás keretei is rögzülnek.¹⁸

Összevetve a Plósz-féle Pp. és a hatályos szabályozás rendszerével, ez mindenképp visszalépésként értékelhető, még akkor is, ha egyébként az elerendő cél kívánatos és összhangban áll a perek méltányos időn belül történő elbírálásának követelményével. Alappal merül fel ugyanakkor, hogy az évtizedes, generációkon átívelő gyakorlat mennyiben fog tudni ennek megfelelni.

¹⁶ MAGYARY 1939, 27. p.

¹⁷ Az 1911. évi I. tc. 129. §-ának indokolása.

¹⁸ A 2016. évi CXXX. törvény 214. §-ának indokolása.

3. Újítások a bíróságok tekintetében

3. 1. A bírói hatalom gyakorlása

Kifejezetten releváns és fontos újítása volt a századfordulónak, hogy a bírói hatalmat mint állami felségjogot deklarálták, az ítékezés pedig a Szent Korona nevében történt.¹⁹ Az ítékezési jog eredetének megnevezése a közelmúltig integráns része volt a magyar igazságszolgáltatásnak, mindazonáltal az Alaptörvény hatálybalépésével egyidejűleg a szuverenitás letéteményesére történő hivatkozás elmarad.

3. 2. A bíróságok hatásköre

Az 1911. évi I. törvény akként rendelkezik, hogy a törvényszék hatáskörébe tartozék valamennyi per, amely nincs a járásbíróság hatáskörébe utasítva.²⁰ A Plósz-féle Pp. a járásbíróságok hatáskörének szabályozásában abból indult ki, hogy az elsősorban a per tárgyának értéke szerint meghatározott ügyekre terjedjen ki, továbbá azokra az ügyekre, melyeknek tárgya, az értékre tekintet nélkül, akár egyszerűségénél, akár a gyorsabb eljárás szükségességénél fogva az egyesbíróság profiljába illeszkedett. Előbbi esetben a pertárgy értéke 3000 koronában lett meghatározva, amennyiben a pert a törvény nem utalta a királyi törvényszék hatáskörébe. Tekintettel arra, hogy a pereknek csupán egy jól körülhatárolható része tartozott az egyesbíróságként eljáró járásbírósághoz, kijelenthető, hogy a törvényszéki elsőfok modellje ekkor már megjelent, azzal a kiegészítéssel, hogy önálló, a mai fogalmaink szerinti közigazgatási és munkaügyi bíróságok hiányában az ezek hatáskörébe tartozó ügyeket is a korabeli bíróságok között osztotta szét a törvény.

Az új Pp. ezzel szemben egyértelműen a törvényszék elsőfokú hatáskörét vette alapul, amikor megreformálta a bírósághoz folyamodás szabályait, kizárva egyúttal az ügyvédjelölteket a kötelező gyakorlati idejük során szükséges tanulásból (kiüresítve tulajdonképpen a jogi szakvizsgához szükséges időt) a jogi képviselő kötelezővé tételével.²¹ Az új Pp. az egységes polgári perrendet professzionális eljárási szabályrendszerként modellezi, ennek megfelelő elvi-dogmatikai alapokból kiindulva határozza meg az általános hatáskörű elsőfokú bíróságként a törvényszéket. A polgári eljárásjogi kodifikáció az ezredforduló idején újraalkotott négy szintű bírósági szervezetből indult ki, feladata pedig az ügycsoportok ezen belüli optimális felosztása, az egyes bírósági szintek funkciójának megfelelő tartalmi munkamegosztás, a hatásköri és illetékességi szabályozás eszközeivel. Az egységes peres eljárás és az általános hatáskör törvényszékre modellezése elvi tisztasággal fejezi ki a négy szintű bírósági szervezet lényegét: a tiszta fellebbezési bírósági funkciót betöltő ítéletáblákhöz általános hatáskörű elsőfokú bíróságként a törvényszékek illenek. Helyesen állapította meg a jogalkotó, hogy az általános hatáskör törvényszékre telepítése a magyar eljárásjogtól sem idegen és az túlnyomórészt megfelel az eljárásjogi tradícióknak, bár önmagában a négy szintű szervezetrendszer és a

¹⁹ FABINYI 1931, 8. p.

²⁰ 1911. évi I. tc. 2. §

²¹ 2016. évi CXXX. törvény 75. § (3) bekezdés.

törvényszéki elsőfokú eljárás primer léte még nem következne feltétlenül egymásból, ugyanakkor a gyakorlatban mégis tartalommal tölthető meg.²²

3. 3. A különbírók hatásköre

Szintén eklatáns hatásköri eltérés, amely terén a jogalkotó nem kívánt visszatérni a korábbi szabályozáshoz, a különbírók rendszere. A Plósz-féle Pp. még több, a rendes bíróságoktól eltérő fórumot szabályozott. A korszak rendkívüli bíróságait egyebekben két nagyobb csoportra oszthatjuk. Királyi rendkívüli bíróságok voltak a főudvarnagyi, a közigazgatási és a munkásbiztosítási bíróságok, valamint a szabadalmi bíróságok és felsőbbbírók. Nem királyiak voltak a községi bíróságok, az ipartestületi békéltető bizottságok, a Budapesti Áru- és Értéktőzsde választottbírója, valamint a vidéki termény- és gabonacsarnokok választottbírói.²³

Némileg átmeneti jellegű volt a bányáügyekben eljáró bíróságok szabályozása, hiszen e körben a bányáügyekben bírói hatáskörrel felruházott törvényszékek és a székhelyükön lévő, kerületükbe tartozó járásbírók jártak el.²⁴

Az állami igazságszolgáltatás alternatívájaként az 1911. évi I. törvénycikk két szervezet eljárását nevesítette külön.

A községi bíráskodást a törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városokban a közgyűlés által erre a célra rendelt egy vagy több közigazgatási tisztviselő, a nagyközségekben a bíró a tanács egy tagjával és a jegyzővel vagy helyettesével, kisközségekben a bíró az előjáróság két tagjával, míg Budapest székesfőváros kerületeiben a kerületi városbíró látta el.²⁵ A községi bíróság ügyvitelének szabályosságáért és rendjéért felelős kerületi városbíró szolgálati tekintetben nem, bírói hatáskörében azonban független volt a kerületi előjárótól.²⁶

Az 1911. évi I. törvénycikk XVII. címe tartalmazta a választottbírókra vonatkozó szabályok összességét, de elszórva találhatók szabályok a 2. §-ban (a törvényszék elsőfokú hatásköre), az 59. §-ban (kizárás) és a 180. §-ban (pergátló kifogások) is. Szemben a hatályos joggal, a Plósz-féle Pp. szabályai szubszidiárius jellegűek voltak, ám az analógia útján való alkalmazáshoz a felek megállapodása kellett.²⁷ Alapelvként jelent meg a kétoldalú meghallgatás elve, amely követelménynek a választottbírók megfelelt, amennyiben ennek lehetőségét biztosította a feleknek.²⁸ A tárgyalási elv nem volt irányadó, a felek költségén a választottbírók által meghatározott módon lehetett előadni az ügyet,²⁹ ahogyan természetesen lehetőség volt ügyvédi képviseletre is.³⁰ Az állami bíróságoktól való, a jelenleginél némileg szorosabb függés található a szabályok között, így például a rendes bíróság bármelyik fél kérelmére az ítélet meghozatalára megfelelő határidőt tűzhetett amelynek sikertelen leteltével a választottbírói szerző-

²² A 2016. évi CXXX. törvény 20. §-hoz fűzött indokolás.

²³ FABINYI 1931, 9–10. pp.

²⁴ 1911. évi I. tc. 583. §.

²⁵ 1911. évi I. tc. 755. §.

²⁶ Budapest székes főváros kerületi előjáróságairól szóló 1893. évi XXXIII. törvénycikk 22. §.

²⁷ FABINYI TIHAMÉR: *A választott bíráskodás*. Budapest, 1926. 172. p.

²⁸ FABINYI 1926, 174. p.

²⁹ FABINYI 1926, 179. p.

³⁰ FABINYI 1926, 177. p.

dés a tárgyi eljárásban hatályát veszítette.³¹ Az már csak lazán kapcsolódik jelen dolgozat tárgyához, hogy a 20. század elején hazánkban megjelentek a speciális, egy-egy intézményhez köthető választottbíróságok,³² sőt, kijelenthető, hogy a két világháború között az élet szinte valamennyi területén volt választottbírói szervezet,³³ valamint ekkoriban jelentek meg azok az ún. „kényszer-választottbíróságok”, amelyekre az 1911. évi I. tc. XVII. címe nem vonatkozott.

Mindebből az 1952. évi III. törvényt követően évtizedekig semmi sem maradt, a rendszerváltást követően 1994-ben került elfogadásra az első választottbírósági törvény, amely területen 2018. január 1. napján lépett hatályba az új szabályozást tartalmazó, a választottbíráskodásról szóló 2017. évi LX. törvény (a továbbiakban: Vbt.). E területen a jogalkotó fenntartotta azt az elvet, amely szerint a választottbírósági eljárást nem kívánja a polgári perjogi kódexben szabályozni, amit természetesen alátámaszt az a tény is, hogy az új Pp. továbbra sem lesz háttérjoga a választottbíróság eljárásának. További fontos nóvum a választottbíráskodás területén, amelyet akár visszalépésként is értékelhetünk, hogy Magyarországon állandó választottbíróságként a Kereskedelmi Választottbíróság, illetve az eljárási szabályzata szerint megalakított választottbírósági tanács jár el,³⁴ míg a Pénz- és Tőkepiaci Állandó Választottbíróság, valamint az Energetikai Állandó Választottbíróság 2017. december 31-ei hatállyal megszűntek.³⁵

Egyetlen, speciálisnak tűnő rendelkezés, hogy a közigazgatási és munkaügyi bíróság hatáskörébe az új Pp. hatálya alá tartozó perek közül a munkaügyi perek tartoznak,³⁶ nem kitérve a közigazgatási bíráskodással kapcsolatos jogalkotás elmúlt időszakára.

4. Laikus elemek az igazságszolgáltatásban

A szabályozás irányának változása nemcsak a polgári per szakaszainak élesebb elhatárolásában, vagy éppen a törvényszéki modellben érhetőek tetten, hanem a polgári perben a civil társadalom részvételének szabályozásában is.

A társadalom részéről természetes igény mutatkozik arra, hogy a törvénykezésben részt vegyen, ugyanakkor a tényleges részvétel már kevésbé jellemző. Peres kultúránk sajátossága, hogy – elvi szinten – biztosítja annak lehetőségét a törvénykezésben, hogy az ülnöki intézmény mellett a jogi szakértelem alulmaradjon.

4. 1. Korlátozott részvétel

Az 1911. évi I. törvénycikkkel kihirdetett polgári perrendtartás kizárólag a munkaügyi perekben biztosította az ülnökök részvételét, minden más esetben hivatásos bírók

³¹ 1911. évi I. tc. 780. §

³² KECSKÉS LÁSZLÓ – LUKÁCS JÓZSEFNÉ (szerk.): *Választottbírók könyve*. HVG-ORAC. Budapest, 2012. 137. sk.

³³ OKÁNYI ZSOLT: *Választottbíráskodás Magyarországon*. Alapszín Kiadó. Budapest, 2009. 10. p.

³⁴ Vbt. 59. § (1) bek.

³⁵ Vbt. 67. § (1) bek.

³⁶ 2016. évi CXXX. törvény 20. § (2) bekezdés.

ítélkeztek.³⁷ Ennek megfelelően a királyi járásbíróság egyesbíróként, a királyi törvényszék és a felsőbbbíróságok tanácsban határoztak.³⁸ Az ülnökök kizárása különösen a kereskedelmi jogvitákat érintette, hiszen a megelőző perjogunk kiemelkedő intézménye volt a modern választottbíróságok és az állami bíróságok szakmaiságát ötvöző kereskedelmi bírászkodás, amelyben a kereskedelmi ülnök a később hivatkozott laikus, egyszerű ülnökhöz képest lényegesen több szakmai értékkel bírt.

Az elsőfokú bíróságok szervezetében a korábbi joghöz képest tehát eltért az 1911-es törvény, mert a kereskedelmi ülnökök kereskedelmi bírászkodásban való részvételét megszüntette. Alkalmazásuk mellőzését a törvénycikk azzal indokolta, hogy sem a kereskedelmi, sem az építészeti, mezőgazdasági, haszonbérleti pereket nem lehet megfelelő szakismeret nélkül eldönteni és indokolatlan a kereskedelmi perek kiemelt kezelése, mert a bíróra nézve nem ezek a szakmailag leginkább idegenek. A jogalkotó álláspontja szerint, amennyiben olyan kereskedelmi szakismeretre volt a bírónak szüksége, amellyel ő maga nem rendelkezett, azt nem kereskedelmi ülnöktől, hanem szakértőtől kell megszereznie. A megszüntetés indoka tehát egyértelműen az volt, hogy a kereskedelmi ügyek és egyéb, különös szakértelmet igénylő ügyek közti különbséget eltörölje és egységesen szakértő alkalmazását tegye kötelezővé.³⁹

A 20. század elején hazánkban megjelentek a speciális, egy-egy intézményhez köthető választottbíróságok,⁴⁰ sőt, kijelenthető, hogy a két világháború között az élet szinte valamennyi területén volt választottbírói szervezet,⁴¹ valamint ekkoriban jelentek meg azok az ún. „kényszer-választottbíróságok”, amelyekre az 1911. évi I. tc. XVII. címe értelemszerűen nem vonatkozott, mégis a laikus elemek bevonása megtörtént. Fontos látni ugyanakkor, hogy a nevezett korszakban több választott bíróság működött, így a szakbíróhoz képest laikus elemek bevonása az igazságszolgáltatásba más úton ugyan, de megvalósult.

A direkt törvénykezésben való szakmai elem kiiktatásában a legmesszebb a Tanácsköztársaság peres eljárásrendje ment, amennyiben a hagyományos bíróságok működését felfüggesztették és helyettük forradalmi törvényszékeket alakítottak ki⁴². Igaz, hogy ezt elsődlegesen büntető ügyszakban tették meg, mégis indokolt őket itt megemlíteni, mint-hogy a hasonló rendszerek sajátossága a hatáskörök ad hoc szabályozása. A Forradalmi Kormányzótanács a munkaügyi bírászkodást újjászervezte a XXVIII. számú rendeletével, ez azt jelentette, hogy megtartották a hivatásos bíró elnökből és két ülnökből álló tanácsot, de az utóbbiak közül a munkáltatókat kizárták, valamint a bíróságot inkább társadalmi szervnek tartották. Az államhatalom oszthatatlanságára hivatkozva az ilyen jogvitákban időnként a járási tanácsok is döntöttek, kihagyva a szakbíró eljárását és csökkentve a szakértelem súlyát az ítélezési gyakorlatban.⁴³

³⁷ GÁSPÁRDY LÁSZLÓ: *Modern magyar perjogtörténet*. Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért. Miskolc, 2003. 10. p.

³⁸ 1911. évi I. tc. 54–55. §.

³⁹ Az 1911. évi I. tc. 55.§-hoz fűzött indokolás.

⁴⁰ Kecskés László-Lukács Józsefné (szerk.): *Választottbírók könyve*. Budapest, 2012. 137 sk.

⁴¹ OKÁNYI 2009, 10. p.

⁴² STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*. Multiplex Media. Debrecen, 1998. 163. sk.

⁴³ STIPTA 1998, 165. p.

4. 2. A népi ülnökök korszaka

A II. világháborút követően jelentkező feladatok, amelyek hazai, népinek hívott demokrácia bíróságaira hárultak, a jogalkotó szerint csak úgy voltak megoldhatók sikeresen, ha igazságszolgáltatásunk eljárási szabályai a polgári jogot illetően is teljes biztosítékot nyújtanak az állampolgároknak személyi és vagyoni jogaik érvényesítésére, megvalósítják a dolgozók széles köreinek közvetlen részvételét a bíraskodásban s az anyagi igazságot teszik meg a peres ügyek eldöntésének alapjává. Ezek a követelmények szükségessé tették a jogalkotó korabeli álláspontja szerint, hogy az 1945 előtt alkotott és az ötvenes évek elején még hatályos, többször módosított Plósz-féle törvény helyett új, egységes, minden vonatkozásban demokratikus és a perjogi biztosítékokat teljes mértékben megvalósító perrendtartási törvény szülessen.⁴⁴

A bírósági szervezetrendszer érintő módosítások természetesen az 1949-es alkotmány elfogadását követően megkezdődtek, a Magyar Népköztársaság Alkotmányának módosításáról szóló 1950. évi IV. törvény az alkotmányt akként módosította, hogy a tisztségüket választás útján betöltő bírók beszámoltathatók, egyúttal visszahívhatók legyenek. Ezen törvényre hivatkozással született meg az igazságügyi szervezettel kapcsolatos hatásköri és eljárási szabályok módosításáról szóló 1950. évi 46. törvényerejű rendelet, amely egyfajta átmeneti szabályozást kívánt nyújtani büntető- és polgári ügyekben, mindaddig, „amíg a kérdést az új eljárásjogi törvények véglegesen rendezik”.⁴⁵

A szocialista polgári perjog tulajdonképpen ötvözte a korábban is létező társasbíráskodás elvét a néprészvétel szükségességével.⁴⁶ A népi ülnökök jelenlétének célja az volt, hogy a bírói hatalom gyakorlása során megjelenhessen egyfajta osztálytudat, amely a szakbíró „elvonat” jogértelmezésének gátja szándékozott lenni.⁴⁷ Az ülnökök alkalmazásának kimondott oka az anyagi igazság megállapíthatóságának, valamint a perek gyorsabb elbírálásának biztosítása volt. Előbbivel függött össze a pervezetésre vonatkozó szabályok összessége, amelyek értelmében a bíróság hivatalból volt köteles gondoskodni arról, hogy a felek perbeli jogaikat helyesen gyakorolják.⁴⁸ E kettős cél fölött lebegett természetesen az igény arra, hogy a bírói tanácsokban legalább első fokon túlsúlyban legyenek a politikailag megbízható, lojális személyek.⁴⁹

A bíraskodásban részt vevő népi ülnökökről szóló 92/1952. (X. 5.) MT rendelet értelmében a járásbírók népi ülnökeit a járási tanács, a megyei bíróságok népi ülnökeit a megyei tanács, a budapesti járásbírók és a budapesti megyei bíróság népi ülnökeit a városi tanács, a Legfelsőbb Bíróság népi ülnökeit pedig a Népköztársaság Elnöki Tanácsa választotta.⁵⁰ Népi ülnökké az a magyar állampolgár volt választható, aki a választás időpontjában huszonharmadik életévét betöltötte és országgyűlési képviselői választójoga volt.⁵¹ Munkabérük helyetti napidíjukat a hivatkozott MT rendelet határoz-

⁴⁴ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény eredeti szövegéhez fűzött általános indokolás

⁴⁵ 1950. évi 46. tvr. 1. §.

⁴⁶ KENGYEL MIKLÓS: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 226. p.

⁴⁷ KENGYEL 2003, 227. p.

⁴⁸ GÁSPÁRDY 2003, 12. sk.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ A bíraskodásban részt vevő népi ülnökökről szóló 92/1952. (X. 5.) MT rendelet 1. § (2) bek.

⁵¹ A bíraskodásban részt vevő népi ülnökökről szóló 92/1952. (X. 5.) MT rendelet 2. § (2) bek.

ta meg,⁵² azt ugyanakkor nem közvetlenül az állam, hanem az őket egyébként foglalkoztató vállalat, vagy szövetkezet folyósította.⁵³

A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény a népi ülnököket jogaik és kötelességeik szempontjából mindenben egy tekintet alá vonta a szakbírókkal, tehát nemcsak az érdemi döntésnél, hanem az eljárás egyéb mozzanatainál is teljesen azonos jogállást biztosított számukra a szakbírókkal. Az elsőfokú tanácsokban tehát a népi ülnökök kerültek többségbe, míg másodfokon a szakbírók, amit a jogalkotó azzal indokolt – mintegy kimondva a népi ülnökök szerepének valódi indokát –, hogy a bizonyítást általában az elsőfokú bíróság folytatta le s a másodfokú bíróság feladata inkább az elsőfokú bíróság előtt lefolytatott eljárás anyagának jogi szakszempontok alapján való megvizsgálása volt. Tehát a kirívóan jogszerűtlen, szakmaiatlan ítéletek orvoslására másodfokon még volt lehetőség, ez ugyanakkor alapjaiban vonja kétségbe az elsőfokú bíróságok eljárásának törvényességét és szakmaiságát.⁵⁴ A laikus elemek szerepének fokozását szolgálta az I. perjogi novella 1954-ben, amely alapján megszűnt a jogász végzettségre vonatkozó elvárás a hivatásos bírói tisztségek betöltése során, ez azonban a polgári ügyekben – a jogrendszer szerencséjére – sosem hatályosult.⁵⁵ A bírák beszámolási kötelezettsége és visszahívhatósága viszont megjelent a magyar jogban,⁵⁶ amely a népi ülnökök egyenjogúsításával és elsőfokon való többségbe hozatalával kétségkívül a kiegyezést követően függetlenedő bírói hatalom durva visszavágása volt.

Ezt a rendszert a szocialista perjogi kódex III. novellája változtatta meg 1972-ben, amelynek értelmében ülnökök közreműködésére csak elsőfokon volt szükség, míg a bírósági fogalmazóknál magasabb beosztások esetén elvárás volt a jogi szakvizsga is.⁵⁷ Ennek megfelelően főszabály szerint népi ülnökök közreműködése nélkül járt el a bíróság a szellemi alkotással kapcsolatos perekben, a tulajdonjoggal kapcsolatos perekben, a kötelmi jogviszonyból származó perekben, az öröklési jogviszonyból származó perekben, a gyermek tartása iránti perekben, a házassági vagyoni jogi perekben, ha nem a házassági perrel együtt vagy nem annak folyamán indították, a végrehajtási eljárással kapcsolatos perekben. A törvény mintegy kikapuként lehetővé tette, hogy a bíróság egyesbíróként járjon el mindazon perekben, amelyekről jogszabály így rendelkezett.⁵⁸

4. 3. A rendszerváltás után

A szocializmus lebontását követő időszakban érezhetővé vált a polgári igazságszolgáltatásban az ülnökök szerepének visszaszorulása, napjainkban elsődlegesen – hasonlóan a Plósz-féle szabályozáshoz – a munkaügyi perek elsőfokú eljárásában kerül sor alkalmazásukra.

A 2018 első napján hatályba lépett új Pp. ebben is igyekezett letisztult szabályozást adni, bár a korábbi szabályozástól lényegét tekintve nem tér el az általános részi rendel-

⁵² A bíráskodásban részt vevő népi ülnökökről szóló 92/1952. (X. 5.) MT rendelet 8. § (1) bek.

⁵³ GÁSPÁRDY 2003, 12. p.

⁵⁴ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény 10-21. §-hoz fűzött indokolás.

⁵⁵ GÁSPÁRDY 2003, 16. p.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ GÁSPÁRDY 2003, 24. p.

⁵⁸ A polgári perrendtartás módosításáról szóló 1972. évi 26. törvényerejű rendelet 6. § (1) bek.

kezelések szintjén. Törvényben meghatározott esetben az elsőfokon eljáró bíróság egy hivatásos bíróból mint elnökből és két ülnökből álló háromtagú tanácsban jár el. Ülnökök közreműködésével akkor jár el a bíróság, ha az egy keresetben vagy az egyesített perekben érvényesített valamelyik igény, a viszontkereset vagy a beszámítás elbírálása tekintetében törvény szerint ülnökök közreműködése szükséges.⁵⁹ Erre a törvény egyetlen esetben ad lehetőséget és kizárólag a munkaügyi perek különös szabályainál deklarálja, hogy az elsőfokú bíróság – törvény eltérő rendelkezése hiányában – ülnökök közreműködésével jár el.⁶⁰

4. 4. Az ülnökrendszer jelenlegi állása

Az ülnökök mint népi elemek alkalmazása azon a téves feltevésen alapul, hogy a bíróságok a mindennapoktól kevésbé elrugaszkodott döntést hozhatnak, ha a tanácsban jelen van olyasvalaki, aki a gyakorlatban látja azokat az életviszonyokat és nincs kötve egyfajta determinált gondolkodással. A nép részvételére számos módszert dolgoztak ki az egyes jogrendszerek, különösen büntető ügyszakban, ezek közül az angol-amerikai jogrendszerben az esküdtszék kiemelendő. Ez a magyar perjogtól sem lenne feltétlenül idegen, ám idehaza mégis az ülnöki modell terjedt el. A tapasztalat és a mindennapi gyakorlat ugyanakkor azt mutatja, hogy a szakbíró oldalán helyet foglaló civilek semmilyen hozzáadott értékkel nem bírnak az ítélkezésben, ugyanakkor a pusztán emberi kíváncsiságukon alapuló kérdéseik feleslegesen tudják elhúzni egy-egy tanú, fél, szakértő meghallgatását. Önmagában az a körülmény, hogy a hivatásos bíróval azonos jogok illetik meg, így *horribile dictu* együttesen – elvi szinten – le is szavazhatják, az ítéletek szakmaiságát veszélyezteti, így meggyőződéseim szerint helyes minden törekvés, amely ezt az elemet az ítélkezésből kizorítani igyekszik. Az új Pp. minden komolyabb reformtörekvése ellenére is meghátrált a laikus elemek részvételének reformja során, hiszen a szabályozást a korábbival megegyező módon vette át. A kérdés hosszabb távú, mélyebb rendezése tovább várat magára, annak ellenére, hogy még mindig számos olyan különleges eljárás van, ahol talán érdemes megfontolni az ülnökök szerepeltetését. Akár a munkaügyi, akár a gyermekeket érintő peres eljárásokra érdemes gondolni, amelyekben szerepe lehet egy-egy – jogi szempontból – laikus szereplőnek.

Mindazonáltal tény, hogy egy-egy ilyen döntés nemcsak szakmai, hanem jogpolitikai értékvalasztást is jelent, így fokozott körültekintéssel kell eljárni, viszont a döntéshez közel másfél évszázadnyi kifejezett perjogi történet áll rendelkezésünkre.

5. Összegzés

Kijelenthető, hogy az új Pp. számos újítása mellett jellemzően teljesítette a fogalmak jelentéstartamának megváltoztatását. Az egyes kifejezések névleges használata ugyanakkor messze nem jelenti az adott jogintézmény újbóli meghonosítását, vagy épp megerősítését. Értékelnünk szükséges ugyanakkor azt a tényt, hogy hosszabb törvényalkotá-

⁵⁹ Pp. 9. § (2)-(3) bek.

⁶⁰ Pp. 510. §.

si folyamat után megszületett az új kódex. Látnunk kell azt is, hogy a bírói gyakorlat eddig kialakult megoldásai, praktikái helyett nem csupán a jogszabályi környezet változásaira kell felkészülni, hanem az évtizedek során rutinná vált ügyvédi tudásanyag is alapjaiban rengett meg. Mind az „osztott perszerkezet”, mind az ülnöki rendszer fenntartása egy olyan megoldás, amelyet csak nagy jó indulattal lehet haladó irányként értékelni. A jogalkotási munka végeztével még korai lenne messzemenő következtetéseket levonni, az ugyanakkor már most kijelenthető, hogy sem a bírói, sem az ügyvédi kar nem kapott kellő időt ahhoz, hogy az eddig kialakult joggyakorlattól gyökeresen eltérő új peres kultúrát oly mértékig tanulmányozni és magáévá tenni tudja, hogy a jogkereső állampolgárok számára jogállami keretek között történhessen az igazságszolgáltatás.

BALÁZS TIMÁR

NOVELTIES ON THE PREVIOUS CIVIL PROCEDURES

(Summary)

The history of the Hungarian civil procedural law started more than a century ago. Since the very first code, Hungary had two codes in two different political, economic and social sphere. The last code entered power on 1st January 2018.

However the new Civil Procedural Code seems to be an homage to the Hungarian legislation of the 20th century's early decades, the similarity stops by the words themselves, their meaning is different. At the level of words, it was intended to return to Sándor Plósz's legacy, based on a modern, 21st century. It is mournful that the once coherent system has been dismantled and the legislative forces ignored the evolution of the decades of law in the past decades, blended with foreign solutions that resulted in a Hungarian law creating some sort of a hybrid law that was barely linked to its history.

It can be stated that the undisputed advantage of the legislature of the 1950s was that there were specialists who were themselves active creators of the Soviet-era world of organization or they were acting as direct disciples. Accordingly, they possessed all that, according to the spirit of the age, were aligned with the laws of the age that had not been up to date. think about law.

This article focuses on four areas. After discussing the need for the new regulation, it discusses the basic principles, then it turns to the certain changes in the judicial system, and concludes with the discussion of the civilian members.

The three mentioned parts of the new code shows us where the legislation turned out to be committed for changes and where were ignorant to recreate not just the words but their meaning as well.